

İRAQ-TÜRKMƏN NƏĞİLLƏRİ

Bakı-2014

Tərtibçi, ön sözün,
şərhlərin və lüğətin
müəllifi:

Prof. Dr. Qəzənfər Paşayev
*Folklorşünaslıq üzrə Respublika Problem
Şurasının sədri*

Redaktorlar:

Prof. Dr. Muxtar İmanov
*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Folklor İnstitutunun direktoru*

Dr. Şəmsəddin Küzəçi
*İraq-Türkman Mətbuat Şurasının başqanı,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin fəxri üzvü*

Rəyçilər:

Prof. Dr. Məhərrəm Qasımlı
*Azərbaycan Respublikası Dövlət mükafatı
laureatı*

Dr. Mustafa Ziya
*Ankarada İraq-Türkman Eli Kültür Mərkəzi-
nin başqanı, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin
fəxri üzvü*

İ 63 İraq-türkman nağılları. Bakı, «Təhsil», 2014, 432 səh.

İraq-türkman nağılları ilk dəfədir ki, nəzəri cəhətdən işlənərək tam halda çap olunur. Prof. Qəzənfər Paşayev İraq-türkman nağıllarını tərtib edərək geniş giriş məqaləsi ilə təqdim edir. Tərtibçi ilk dəfə olaraq onların təsnifatını vermişdir: «Şehrli nağıllar», «Qarışıq sehrli-məişət nağılları», «Tarixi nağıllar», «Ailə-məişət nağılları», «Məişət nağıl-hekayələri», «Uşaq nağılları» kimi qruplaşdırmışdır. Nağıllar dialektdə verildiyinə görə kitabın sonunda lüğət verilmişdir.

İ 4702060205
053 2014

© «Təhsil», 2014

İRAQ-TÜRKMAN NAĞİLLARI

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun
Elmi Şurasının 22 yanvar 2014-cü il tarixli (protokol №2)
qərarı ilə çap olunur.

Az-249974

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

«TƏHSİL»
Bakı – 2014

**SONRALAR TARİXİ ARAŞDIRANDA
GÖRDÜM Kİ, GÜNEY AZƏRBAYCAN, QUZEY
AZƏRBAYCAN VƏ İRAQ TÜRKMANLARI BİR
BÜTÖVÜN PARÇALARIDIR.**

HEYDƏR ƏLİYEV

*Bax: «Qardaşlıq» dərgisi, № 8,
İstanbul, 2000, s. 4.*

Prof. Dr. Qəzənfər Paşayevin
“İraq-Türkman nağılları”
kitabı haqqında

Nağıllara İraq Türkmənləri “matal” adı verir. Matallar özəlliklə qış mövsümündə uyumadan öncə çocuklara anlatılır. Çocuklar dilimizin zənginliklərini, doğruluk, dürüstlük, hak və ədalət, qəhrəmanlıq və eyilik qavramlarını bu matallardan öyrənir. Ancak qəhrəmanlıq, eşk və ailə matalları isə «çayxanalarda» gənclərə də anlatılırdı.

İraq Türkmən nağılları ciddi və akademik şəkildə bugünə qədər tədqiq edilməmişdir. Nağılların bir qismi Türkmən araşdırmacılar tərəfindən toplanmış və basılmışdır. Fəqət bu nağılların tarixi gəlişimi, sosial təsnifi, bədii və dil özəllikləri, içərlədiyi folklorik və mifolojiq temalar ələ alınmamış və açıqlanmamışdır.

İraq Türkmən folklorunu bilimsəl və akademik olaraq araştıran Prof. Dr. Qəzənfər Paşayev hakkiyla «Böyük Türkmənşünas» adını qazanmışdır. Kərkük və Türkmən sevdalısı olan Qəzənfər müəllim yayınlamış olduđu onlarca kitab və məqalələriylə İraq Türkmən kùltürünü həm Türk dünyasına tanıtmış, həm də başka hiç bir araştırmacının yapamadığı analiz və təsbitlərdə bulunmuşdur.

Qəzənfər müəllim bu kitabında İraq Türkmən nağıllarını ələ alaraq orijinal anlatım şəkliylə sosial qonulara görə təsnif edərək kitab halına gətirmişdir. Kitabın ən önəmli bölümü isə Qəzənfər müəllimin yazmış olduđu “İraq türkmanlarının nağıl dünyası” başlıklı folklorik və bədii incələməsidir.

Bu bölümə İraq Türkmən nağıllarının bədii cəhətləri incələnmış, sosial və tarixi gəlişməsi araştırmış, mifolojiq ünsürləri ortaya çıxarılmışdır. Nağıllarda bulunan dil qəlipləri, giriş və sonlandırma bölümlərinin gözəlliği açıqlanmış, sosial mesajlar çıxarılmışdır. Mifolojiq yöndən Türkmən insanının təbiətə baxışı və şəxsi olayları göstərilmişdir.

Qəzənfər müəllim, İraq Türkmən nağıllarını qarşılaşdırma (müqayisə) yaparaq Azərbaycan nağıllarıyla eyni köktən gəldiğini və çox ortağ tərəflərinin olduđunu göstərmişdir. Dəğərli araştırmacı, eyni zamanda, nağılları orijinal söyləyişləriylə

kitaba alaraq folklor arařtırmacılarına, dil, ləhçə uzmanlarına çox qiymətli bir material sunmuştur. Sonda sözlüğ vermişdir.

Kəndi alanında bənzəri bulunmayan bu kitab Türkiyyat kütüphanəsində «referans kitab» olaraq yerini alacaqdır.

Prof. Dr. Qəzənfər Paşayevin “İrak Türkman nağılları” kitabı böyük bir əməgin meyvəsi olup, İrak Türkmənləri və arařtırmacılar adına təqdir və şükranla qarşılanacaq.

Dr. Mustafa ZIYA

Ankarada Türkman eli Kültür Mərkəzinin başqanı,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin fəxri üzvü

Bakı

14.10.2013

İRAQ-TÜRKMANLARININ NAĞIL DÜNYASI

Əsrlərlə, min illərlə xalqın yaddaşından süzülüb gələn, “əsətir və bayatıda, nağıl və dastanda əbədiləşən, canlı yaddaşa çevrilən, heç kəsin soyunu, əslini, zatını unutmaya qoymayan, onu parçalanmaqdan xilas edən, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalqın bütövlüyünü təmin edən folklor”un (Y.Qarayev) epik növünün zirvə məqamı, çox yayılan və çox da sevilən janrlarından biri nağıllardır. Eldən elə, nəsilən nəsle, evdən evə, dildən dilə gəzən, xalqın həyata münasibətini, istək və arzularını, bəxt, tale, xoşbəxt həyat barədə dünyagörüşünü əks etdirən, xeyrin şər, haqsızlıq üzərində qələbəsini, ədalətin təntənəsini göstərən bu əvəzsiz incilər, təəssüf ki, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi, xalq təxəyyülünün məhsulu olan «uçan xalçalar»ı təyyarələrin, kosmik gəmilərin əvəz etdiyi zəmanəmizdə öz mövqeyini əldən verməyə, unudulmağa yan almışlar. Nağılçılıq, nağıl söyləmək bir çox xalqlarda söyləniş tərzini dəyişərək səhnə, radio və televiziya ayaq açdığı, maraqlı nağıl filmləri yaradıldığı halda, İraq-türkman folklorunda bir sənət kimi aradan çıxır.

Nağılların folklorşünaslıqda arxa plana keçməsinə təbii proses kimi baxılmalıdır. Bəzi janrlar təbii olaraq get-gedə aradan çıxır, bəziləri isə çiçəklənmə dövrü keçirir. Folklorşünasların fikrincə, xalq mahnıları, atalar sözləri, lətifələr, uşaq nağılları və s. janrlar əbədi olaraq **yaşayacaqlar**.¹ Demək lazımdır ki, son illərə qədər Kərkük dolaylarında uzun qış gecələri bir evə toplaşar, xalı və palazlar üzərinə buraxılan sinilərdə samovardan çay içər, kömür közü ilə dolu manqal ətrafında qızınar və nağılları dinləyərdilər. Dr. Mustafa Ziyanın göstərdiyi kimi, hətta çayxanalarda qəhrəmanlıq, eşq və ailə-məişət nağılları danışılardı.² Başqa xalqlarda və Azərbaycanda **olduğu kimi**³ onları əsasən peşəkar nağılçılar danışardılar.

¹ Pomerantsev E.V. Rus folkloru haqqında (rusca). M., 1977, s. 4

² Prof. Dr. Qəzənfər Paşayevin “İraq türkman nağılları” kitabı haqqında. Bax: İraq türkman nağılları. Bakı, “Təhsil”, 2014, s. 3

³ Sehrli sünbüllər. Bakı: Gənclik, 1990, s. 141

Maraqlıdır ki, İraq türkmanlarında nağıl **matal** adlansa da, peşəkar nağılçılar **nağıl tiryakı** adlandırılır.

Kərkük dolaylarında gündüz nağıl söyləmək məsləhət görülmür. Uşaqlara belə bir inam təlqin edilib ki, kim gündüz nağıl danışsa, nağıl bitəndə çoxu çıxar, yəni başında buynuz bitər. Böyüklər arasında isə belə bir inam var ki, kim gündüz nağıl danışsa parası pul (qəpik-quruş) olar, yəni **müflisləşər**.¹

Müəyyən qismi toplanaraq çap edilən **İraq-türkman nağılları**², bir qayda olaraq, nağılın məzmunu ilə əlaqəsi olmayan pişrovla başlayır. Pişrovdan sonra giriş – başlanğıc gəlir. Lakin realist nağılların əksəriyyəti pişrovsuz-filansız «Var idi, yox idi, bir avçı var idi». “Biri var idi, biri yox idi, darın dünyasında bir padşah var idi” və s. kimi başlayır.

Yalnız kərküklü yazıçı Mövlud Taha Qayaçının toplayaraq göndərdiyi, əlinizdəki kitabda yer alan, “söyləyən filankəs, qələmə alan Mövlud Taha Qayaçı” göstərdiyimiz məişət nağıllarında və məişət nağıl-hekayələrdə pişrova demək olar ki, təsadüf edilmir.

Kərkük nağılları aşağıdakı pişrovlarla başlayır:

“Biri var idi, biri yox idi, yalan gerçəkdən çox idi. Yalanı doldurdular çuvala, dayadılar duvara. Gerçəyi qoydular meydan başına. Matal gəldi qarıya, hartdan-hurtdan, sıxması qarqız qabuğu, dügməsi turpdan. Aman-zaman içində, qərbil saman içində, dəvə bərbərliq edir, əski hamam içində. Hamamın tası yox, peştamalin ortası yox. Köyümüzə tazı gəlib, onun da xaltası yox...”

Yaxud:

“Var idi, yox idi, yalan gerçəkdən çox idi. Yalanı doldurdular çuvala, dayadılar duvara. Gerçəyi qoydular qaba, asdılar qazuğa. Aman-zaman içində, qərbil saman içində, dəvə bərbərliq edir, əski hamam içində. Hamamçının tası yox, peştamalin

¹ Şakir Sabir Zabit. Kərkükdə ictimai həyat. Bağdad, 1962, s. 153; İbrahim Daquqlu. İraq türkmanları. Dilləri, tarixləri və ədəbiyyatları, Ankara, 1970, s. 61

² Şakir Sabir Zabit. Göstərilən əsəri, s. 154-164; Odunçu qızı (toplayanlar: Əhməd Quşçu oğlu və Behcəh Qəmgin). Kərkük, 1971; Sübhü Saatçı. Kərkük cocuq folkloru. İstanbul, 1984, s. 100-131; Kərkük folkloru antologiyası (Toplayanı və tərtib edəni Qəzənfər Paşayev). Bakı, Azərənəşr, 1987, təkrar nəşr 1990, s. 145-162, 303-315; Azərbaycan folkloru antologiyası (tərtib edənlər Qəzənfər Paşayev və Əbüllətif Bəndəroğlu). Bakı, 1999, təkrar nəşr, 2009, s. 298-328, 343-357; İraq-Türkmanlarının xalq matallarından örnəklər (Toplayanı və tərtib edəni Sabir Dəmirçi). Bağdad, 1999, 139 səhifə.

ortası yox. Birəyə vurdular palanı, otuz iki yerdən çəkdilər kolanı”.

Və ya: “Yalan bir yalanıydı, sərçə pəhlivanıydı. Sərçəyə yüklədilər palanı, qırx yerdən çəkdilər kolanı”.

Dedi: “Eşq olsun! və ya Afərin! **Necə uydurdun bu yalanı...**”¹

Və ya:

“Matal, matal mat atar, bir kişi xurma satar. Xurmanı gəti mən yeyim, görək kim borca batar. Hartdan-hurtdan, sıxması qarpız qabuğı, dügməsi turpdan...”

Və ya:

“Matal, matal, matına, şeytan mindi atına. Əlində qamçısını və ya quyruğunu dolandırdı, çaldı filankəsin (nağıl danışan məclisdə əyləşən bir dostunun və ya uşağın adını çəkir) suratına. Qamçıya qüvvət, Məhəmmədə salavat. Beləcə nağıl gəldi buraya...”

Demək lazımdır ki, pişrovda sözlərin axıcılığı, ahəngdarlığı əsas şərtidir. Pişrovlara başqa türkdilli və eləcə də qeyri xalqların nağıllarında da təsadüf edilir. Məsələn, rus dilində “priskazka” adı ilə tanınan pişrovlar vardır. Lakin Azərbaycan və İraq-türkman nağıllarında olduğu kimi, onların nağılın məzmunu ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

“Priskazka” da pişrov kimi, oxucunun diqqətini nağıllar aləminə yönəltmək üçün istifadə edilən maraqlı yaradıcılıq örnəyidir. Məsələn:

“На море-Океане, на остров Буяне, стоит дерево золотые маковки; по этому дереву ходит кот-баюн, вверх идет-песню поет, вниз идет сказки рассказывает. Это еще не сказка, а только присказка, сказка впереди будет” və s.

Pişrovdan sonra isə nağılın başlanğıcı gəlir. Məsələn: “Hartdan-hurtdan, sıxması qarpız qabuğı, dügməsi turpdan. Aman-zaman içində, qəlbil saman içində, dəvə bərbərliq edir, əski hamam içində. Var idi, yox idi, iki qardaş var idi” və s. Başlanğıcda qəhrəmanın mənşəyi, hadisənin cərəyan etdiyi yer və s. qısa şəkildə nəql edilir:

“Biri var idi, biri yox idi, darın dünyasmda bir padşah var idi”, “Var idi, yox idi, bir avçı var idi”, “Var idi, yox idi, Həsən adında bir odunçu var idi”, “Biri var idi,

¹ Kərkük xoyratları (Toplayanı və tərtib edəni Osman Məzlum). Bağdad, 1951, s. 105

biri yox idi, bir yəhərçi var idi”, “Bir gün-günnərdə su çox axdı. Su axınca dünyanı fəyazan etdi. Əldə qaldı bir dağ. O dağda bir tülkü, bir aslan, bir qatır qaldı”, “Var idi, yox idi, bir keçəl var idi”, “Var idi, yox idi, darın dünyasında bir keçiyənən bir qoyun vardı”, “Var idi, yox idi, darın dünyasında bir inad xoruz var idi”, “Vardı, yoxıydı, darın dünyasında bir keçiyənən bir qurt vardı” və s.

Nağılın ortasında Azərbaycanda olduğu kimi, Kərkük folklorunda da nağılçı uzun bir məsafənin qısa keçildiyini göstərmək üçün:

– Dedi: “Ya Əli, sənə mədəd. Yel kimin dərə, təpə, düz bilmədi, keçdi. Az getdi, üz getdi, dərə, təpə, düz getdi...” Və ya: “Az gedər, üz gedər, dərə, təpə, düz gedər, gecəli-gündüz gedər”

Və ya: «Dərələrdən sel kimin, təpələrdən yel kimin keşdi» və s. kimi ifadələr işlədir.

Mətləbin üstünə gəlmək üçün uzun söziin qıtası mənasına gələn “Nə başıvızı ağrıdım” – deyərək nağılda söhbət gedən qızın gözəlliyini uzun-uzadı tərifləmək əvəzinə “Gəl məni gör, dərdimnən öl” və ya “Aya deyir sən bat, mən çıxım” və ya “Elə gözəl, elə gözəl, Şam şamaması, Əcəm alması” kimi ifadələrdən istifadə edilir. Əlçatmaz, ünyetməz, çox qorxulu bir yeri təsvir edərkən nağılçının: “Quş getsə qanad tökər, qatır getsə dırnaq tökər”, acıqlı bir məxluqu göstərmək üçün “Bir dodağı yer süpürür; bir dodağı göy” deməsi kifayət edir.

Dinləyicilər hərdənbir “şəkər ye, şəkər ye” – yəni gözəl danışırısan, davam et – deyə nağılçını ruhlandırırılar. Nağılın maraqlı yerinə, kulminasiya nöqtəsinə çatanda, müsbət qəhrəman dardan qurtaranda, istəyinə çatanda dinləyicilər deyirlər: “Darı başımıza” – yəni bizim də işimiz belə uğurlu olsun, biz də istəyimizə çataq, murada yetək.

Qeyd etmək lazımdır ki, Kərkük folklorunda nağılların sonluğu çox rəngarəng və maraqlı olur. Məsələn: “Mən də getdim, əlimə bir şey düşmədi”, “Mən də getdim, mənə bir şey vermədilər. Bəlkə siz verəsiniz” – deyə nağılçı üzünü nağıla qulaq asanlara çevirir. Və ya: “Matal bitdi, ağzımı kimsə şirin etmədi. Bəlkə siz edəsiniz”. Və ya: “Fitnə-fəsaddan xilas oldular. Əvvəlki kimi şad-xürrəm yaşadılar. Siz də şad olasız. Mənim bir nəsnəm yoxdu, mən şad olmam. Bəlkə siz bir nəsnə verib məni

şad edəsiz”.

Və ya: “Qırx gün qırx gecə toy etdilər. Şadlıqla yaşadılar. Siz də şad olasız. Darı başıvıza. Toya mən də getmişdim. Başları qarışmışdı. Ağzımı şirin edən olmadı. Bəlkə siz edəsiz”. Və ya: “Qırx gün qırx gecə toy etdilər. Şəkərlər paylandı, sevinclər oldu. Mən də getmişdim, mənə bir şey düşmədi”.

Və ya: “Havadan üç alma düşdü. Biri matala, biri matal deyənə, biri də Qədriyyəyə”.

Və ya: “Göydən üç alma düşdü. Biri mənim, biri Əlinin, biri də nağıl söyləyənin”.

Maraqlıdır ki, Qədriyyə də, Əli də elə nağıl söyləyən **özüdür**.¹ Nağılçı öz adını nağılın bu məqamında, bu formada çəkməklə, bir yandan nağılın gedişində yaranmış gərginliyi azaldır, dinləyiciləri güldürür, digər tərəfdən də gözlədiyi təmənnaya işarə edir.

Əgər nəzərə alsaq ki, bir çox xalqlarda indinin özündə belə müəyyən bir peşəni özünə sənət etmiş adamlar, istər müğənni, istər rəqqasə, istər musiqiçi, istər masabəyi, istər pəhlivan, istər kəndirbaz, istər gözbağlayıcı və ya başqa sənət sahibləri olsun, mütləq zəhmətləri müqabilində əmək haqqı təmənnasında olurlar. Belə olan halda, keçmişdə xüsusi nağılçıların zəhmət haqqı dıləməsi təəccüb doğurmur.

Bizcə, nağılları bəzəyən, onların bədii və emosional təsirini artıran, onları rəvnəqləndirən belə ifadə vasitələrinin çoxu, nağıl bitəndə nağılçılara müəyyən hədiyyələrin verilməsi ilə bağlıdır.

Demək lazımdır ki, Kərkük nağılları nə pişrov, nə başlanğıc, nə nağılın ortasında, nə sonunda işlənən, Yusif Vəzir Çəmənizəminlinin “nağılın ziynəti” **adlandırırdığı?**² belə obrazlı ifadə və oynaq cümlələrə görə Azərbaycan nağıllarından **fərqlənmişlər**.³ Hətta gündüz vaxtı “nağıl söylə” deyə anasını tənqə gətirən uşağa anası Azərbaycanda olduğu kimi cavab verir və başından edir:

¹ Süphi Saatçı. Kərkük cocuq folkloru. İstanbul, 1984, s. 99

² Azərbaycanı öyrənmə yolu. Məcmuə. Bakı, 1928, № 1, s. 37

³ Seyidov Nurəddin. Azərbaycan nağıllarının bədii xüsusiyyətlərinə dair bəzi qeydlər. Tədqiqlər. II kitab, Bakı, 1966, s. 37-49; Paşa Əfəndiyev. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, 1981, s. 127-128

– Əli, Vəli, Pırvəli, dördü də ondan irəli, damda yatan, pambuq atan, bez satan, bir də sənın rəhmətlik atan. Oğlum, əlim xamırdadı, ha buncası yadımdadı.

Kərkük folklorunda “royat” **adlanan bu deyimin**¹ tədqiqatçılar uşaqların bir-birini acıqlandırmaq, cıratmaq üçün “Yeri hey, on bir kişiyyə varan nənəli” sözləri ilə əlaqədar yarandığını göstərir. Sübhi Saatçı və Məhəmməd Xurşid qeyd edir ki, bəzən uşaqlar deyilənlərə inanır və analarının yanına qaçırlar. Anaları isə zarafatla yuxarıda sadaladığımızı **söyləyir**.²

Mövzu, ideya, məzmun, təsvir vasitələri və üsullarına görə müxtəlif və rəngarəng olan İraq-türkman nağıllarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: **Sehrli nağıllar, Qarışıq sehirli-məişət nağılları, Tarixi nağıllar, Ailə-məişət nağılları, Məişət nağıl-hekayələri, Uşaq nağılları.**

Yeri gəlmişkən, bəzi Azərbaycan tədqiqatçıları heyvanlar haqqında nağılları uşaq nağıllarından ayırıb ayrıca bölmədə tədqiq ediblər ki, bu doğru deyildir, çünki heyvanlar haqqında olan nağıllar da uşaq nağıllarıdır. Odur ki, biz nağılları təsnif edərkən heyvanlar haqqında nağılları “uşaq nağılları” bölməsində verməyi münasib bildik.

SEHRLİ NAĞILLAR

Məlumdur ki, müəyyən ictimai mərhələdə təbiət hadisələrinə və eləcə də əhatəsində olan mühitə münasibətində xeyirlə şərin daimi mübarizəsi insanın diqqət mərkəzində olmuşdur. Ümumbəşəri olan bu mübarizə İraq-türkman sehirli nağıllarında bariz şəkildə özünü göstərir.

İraq türkmanlarında ən çox yayılan sehirli nağıllar aşağıdakılardır: “Xayın vəzir”, “Fanus”, “Sas tavuğun təlnəgi”, “Odunçu qızı”, “İlan şahı”, “Altunbaş oğlan”, “Qolbağa qız”, “Vaq-Vaq məmləkətində”.

Xalqın bədii-fəlsəfi təfəkkürünün məhsulu olan bu nağıllarda fitnə-fəsad, xəyanətçilik, paxıllıq, yalan, kələk, pislik və s.-dən ilham alan qara qüvvələr, əsas qayəsi xeyirxahlıq, yaxşılıq, doğruçuluq olan xeyirxah qüvvələrə qarşı durur. Əsasını xariqülədə qüvvələr təşkil edən bu nağıllarda çox uzaq keçmişlərlə bağlı

¹ “Qardaşlıq” dərgisi, № 11, Bağdad, 1962

² Sübhi Saatçı. Kərkük Cocuq folkloru, İstanbul, 1984, s. 45-46; Məhəmməd Xurşid Daquqlu. Əski sözlər boğçası. Bağdad, 1989, s. 92

olan adət və ənənələrin izlərinə belə rast gəlmək olur. Qədim təsəvvürlərə görə sehrli nağıllarda heyvanlar istədikləri vaxt dönüb insan ola bilirmişlər.

İraq-türkman nağıllarında eyni zamanda heyvanlar da başqa heyvan və quş şəklinə düşə bilirlər. Kərkük sehrli nağıllarında bir çox başqa xalqların nağıllarında **olduğu kimi**¹, insanların da quş və ya heyvan cildinə girdiyini müşahidə etmək olur. Bu təsəvvürün qalıqlarına “Xayın vəzir”, “Sas tavuğun tənəgi”, “Oduñcu qızı”, “Əhməd və sehrkar sahibi” kimi sehrli nağıllarda təsadüf edilir. “Əhməd və sehrkar sahibi” nağılı, “Oxxayın nağılı” adlı Azərbaycan sehrli nağılından fərqlənir. Nağılın həm Kərkük, həm də Azərbaycan variantlarında sehrbaz Əhmədə tilsim və sehləri öyrədir. Sehrbazın qızı Əhmədi sevir, Əhməd də onu sevir. Qız Əhmədi başa salır ki, əgər sehr və tilsimləri yaxşı bildiyini sehbaza nümayiş etdirsə, sehbaz onu məhv edəcək. Odur ki, Əhməd özünü avamlığa vurur, heç nə yadında qalmadığını deyir. Sehrbaz ona inanır və sağ-salamat buraxır. Lakin tezliklə aldandığını başa düşür. At donuna girmiş Əhmədi atası bazarda satarkən alır. Əhmədin atası yadından çıxararaq atı yüyənlə satdığına görə Əhmədin tilsimi gücdən düşür. Çünki sehbaz yüyəni əlindən bir an belə buraxmır.

Atı sarayına gətirir ki, öldürsün. Sehrbazın qızı məsələnin nə yerdə olduğunu anlayır. Sehrkar balta dalınca evə gedəndə qızı atın yüyənini boşaldır və sərbəstlik əldə edən Əhmədin gücü özünə qayıdır. Usta-şagird arasında mübarizə başlayır. Hər cür heyvan, quş və s. şəkillərinə düşürlər. Axırda Əhməd qalib gəlir və sevgilisi ilə qovuşur.

Bizim qənaətimizə görə bu nağılda insan gücünün onun müstəqilliyində, azadlığında olduğu ideyası da irəli sürülür. Başqa sözlə desək, istər hər hansı bir şəxs və ya xalq olsun, onun üçün həyatda ən ümdə şərtlərdən biri, bəlkə də başlıcası onun azadlığı, müstəqilliyidir. Bu əbədi xoşbəxtlikdir.

“Xayın vəzir” nağılı isə Azərbaycan folklorunda önəmli yer tutan “Sehrkar padşahla sehrkar vəzir” nağılına **çox yaxındır**.²

Bu nağılda ən çox diqqəti cəlb edən rəmz məsələsidir. Azərbaycan nağıllarında

¹ Lazutin S.Q. Rus folklorunun poetikası. M., 1981, s. 25

² Azərbaycan nağılları. II cild. Bakı. 1970. s. 277-279; Kərkük folkloru antologiyası. Bakı, 1987, təkrarəşr, 1990, s. 145-147

göyərçin məhəbbət, xeyirxah, **xoş xəbər rəmzi**¹ olduğu kimi, Kərkük folklorunda da bədii obraz olan göyərçin məhəbbət və xoş xəbər rəmzidir. “Xayın vəzir” nağılının başlıca qayəsi ondan ibarətdir ki, nağılda gənclərə dostluqda sədaqətli, vəfalı olmaq kimi nəcib hisslər aşılır, şöhrətpərəstlik, xəyanət və s. pislənir.

“Oduñcu qızı” və “Sas tavuğun təlnəgi”nə çap olunmuş Azərbaycan nağılları arasında təsadüf edilmir.

“Oduñcu qızı” nağlında odunçu Həsənin gözəl qızı Gülşən tilsimə düşmüş gənc ərini əsl məhəbbəti və vəfası ilə xilas edir. Hər cür cəfaya dözüür, mətanət göstərir. Nağıldan belə məlum olur ki, on il müddətinə bir gün belə Gülşən ərini yada salmasa, göz yaşı tökməsə əri məhv olacaqmış.

Tilsimdən xilas olan Baznadan həmin əvvəlki məlahətli səslə Gülşənə deyir: “Sənin məhəbbətin məni tilsimdən xilas etdi. Əgər on ildə bircə gün də mənim haqqımda düşünməsəydin mən məhv olmalı **idim**”².

Bəzi Azərbaycan nağıllarında olduğu kimi, “Oduñcu qızı” nağlında da tilsim vasitəsi ilə bir anda xariqüladə hadisələr baş verə bilər. Bir anda odunçu Həsənin kasıb daxmasının yerində padşahların həsəd aparacağı bir imarət qurulur, xidmətçilər əmr gözləyirlər.

Lakin bu nağıldakı və eləcə də başqa sehrli nağıllardakı tilsim və sehr heç də dini, mistik xarakter daşımır. Bu tilsim və cadular xalqın arzu və istəklərini ifadə edir.

Sehrli nağıllar əsasən real həyatı əks etdirir. Elə “Oduñcu qızı” nağlında da hər şeydən əvvəl diqqəti cəlb edən cəhət budur.

Gülşən nə qədər qənirsiz gözəlliyə malik olsa da, “Altun saçlı, qara qaşlı, xumar gözlü Gülşən”, “Aya deyir sən bat, mən çıxım” – gözəl olsa da, elə bil onu **görən yox idi**.³ Çünki yoxsul bir kişinin qızı idi.

Nağılda diqqəti cəlb edən ənənəvi bir xüsusiyyət də vardır. Gülşən oğlanı nə qədər çox sevsə də, oğlanın təklifinə “Mən qarışmam. Babam kimə versə, ona

¹ Seyidov Nurəddin. Azərbaycan nağıllarının bədii xüsusiyyətlərinə dair bəzi qeydlər. Tədqiqlər, II kitab, Bakı, 1966, s. 32

² Kərkük folkloru antologiyası. Bakı, 1987, təkrar nəsr, 1990, s. 154

³ Kərkük folkloru antologiyası, s. 151

varram” – deyə **cavab verir**¹.

Göründüyü kimi, “Oduñçu qızı” nağlında da başqa sehrli nağıllarda olduğu kimi, fantaziya arxasında həqiqi real həyat durur. Doğrudan da “bütün sehrli nağıllarda real həyat üsürləri özünü **bürüzə verir**”². Bu nağıl bir daha göstərir ki, nağıllar nə qədər qədim olsalar da, bu gün belə öz əhəmiyyətini itirmir, həyatla səsləşirlər.

“Sas tavuğun təlnəgi” İraq-türkman folklorunda sehrli nağılların ən yaxşı nümunəsi hesab **edilə bilər**.

Xalq fantaziyasının gözəl bədii nümunəsi olan bu nağılda haqqın-ədalətin təntənəsi parlaq şəkildə öz ifadəsini tapmışdır.

Bu nağıl bir çox motivlərinə, xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan nağılları ilə səsləşir.

Bir çox Azərbaycan sehrli nağıllarında olduğu kimi, İraq-türkman folklorunda məşhur olan “Sas tavuğun təlnəgi” nağlında da əsas surətlərdən biri divdir. Nağılda baş qəhrəman əfsanəvi köməkçiləri ilə birgə çox güclü olan divlə mübarizə aparır, qırılmaz tilsimi açır, divi aldadır.

Azərbaycan sehrli nağılları üçün səciyyəvi olan bir xüsusiyyətə də bu nağılda təsadüf edilir. Gözəl qız Gülzar divlər tərəfindən oğurlanıb tilsimə salınır.

Bu nağılda da baş qəhrəman xeyirxahlığı ilə seçilir. Tələyə düşmüş tülkünü xilas edir, heyvan və quşları ovlamır, onları incitmir.

Nağılda uşaqlar və gənclərə xeyirxahlıq, iradə, sədaqət, mərdlik, dəyanət, səxavət, böyüklərə hörmət, onların məsləhətlərinə qulaq asmaq və s. kimi müsbət keyfiyyətlər aşılır. Paxıllıq, haqsızlıq, yalançılıq, namərdlik və s. kimi mənfi xüsusiyyətlər pislənir.

Azərbaycan, rus və başqa xalqların sehrli nağılları üçün ənənəvi priyom olan hadisələrin üç dəfə təkrar **olunmasına**³ da bu nağılda təsadüf edilir.

Məlumdur ki, Azərbaycan fantastik nağıllarında hadisələri daha təsirli, daha qüvvətli etmək üçün işlədilən üçləmələr aşağıdakı şəkildə olur: üç qardaş, üç sual,

¹ Kərkük folkloru antologiyası, s. 151

² Rus folkloru. II cild, Leningrad, 1957, s. 42; Lazutin.Q.Rus folklorunun poetikası, 1981, s. 27

³ Lazutin S.Q.Rus folklorunun poetikası. M., 1981, s. 24

üç bacı, üç şərt və s.¹

Qəhrəman üç dəfə gedər-gəlməzə, yaxud sehrlı əşyalar gətirməyə göndərilir. Bu üçləmələr həm Azərbaycan, həm də İraq-türkman folklorunda elə qurulmuşdur ki, üçüncü rəqəm əvvəlki iki rəqəmdən fərqlənir. “Sas tavuğun təlnəgi” və “Üç qardaş” nağılından göründüyü kimi, üçüncü qardaş – kiçik qardaş daha ağıllı, qorxmaz, şücaətli və qəhrəman olur. Şahzadənin Sas tavuğu əldə etmək üçün üçüncü cəhdində məsələ həll olunur. Eləcə də “Üç qardaş”da kiçik qardaş yeddi başlı əjdahanı öldürməklə insanları böyük bir bəladan qurtarır.

Azərbaycan sehrlı nağıllarında rast gəlinən hadisələrin şaxələndirilməsinə, haşiyəyə çıxmaq, hadisələrin biri-birinə bağlanması kimi bədii vasitələrə də «Sas tavuğun təlnəgi» nağılında təsadüf edilir. Şahzadə Sas toyuğu əldə etmək üçün Günçixan padşahın yanına gedir. Padşah onun qarşısında şərt qoyur ki, onun üçün Kor Kosranın atını gətirsə istəyinə nail olacaq. Şahzadə Kor Kosranın dalınca gedir. Kor Kosra onun qarşısında şərt qoyur ki, əgər düşmən divlərin əsirliyində olan gözəl Gülnazı azad edib gətirə bilsə istəyinə nail olacaq.

Göründüyü kimi, hadisələr qərribə bir tərzdə inkişaf edərək, biri digərindən asılı və daha çətin olmaq şərtilə üç dəfə təkrar edilir. Dinləyici intizarla nağılın necə qurtaracağını gözləyir. Bu bədii priyom dinləyicini ram edir. Nağılın zənginləşməsinə kömək edir.

İraq-türkman folklorunda yeddi və qırx rəqəmləri də özünü göstərir. Məsələn: “Zümranqa onu yeddi qat göyə çıxartdı”.

Və ya: “Qara qoç üstünə minən kimsəni yeddi qat yerin dibinə endirir. Bəyaz qoç isə üstünə minən kimsəni yerin dibindən yeddi qat göyə **çıxarır**”².

Və ya: “Qırx gün, qırx gecə toy etdilər. Şəkərlər paylandı. Sevinclər oldu. Şadlıqla yaşadılar” və s.

Nağılda diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də tülkü obrazıdır. Kərkük nağıllarında da tülkü adı bir heyvan olmaqdan başqa, həm də “hiyləgərlik” rəmzidir. Doğrudur, “Sas tavuğun təlnəgi” nağılında da tülkü müxtəlif hiylələrə, kələklərə,

¹ Seyidov Nurəddin. Azərbaycan nağıllarının bədii xüsusiyyətlərinə dair bəzi qeydlər. Tədqiqlər. II kitab, Rəki, 1966, s. 47

² İbrahim Daquqlu. İraq türkmanları: Dilləri, tarixləri və ədəbiyyatları. Ankara, 1970, s. 66

fəndlərə əl atır, dondan-dona girir, bununla belə, onun hiylələri xeyirxahlıq məqsədilə edildiyinə görə tülkü bu nağılda xeyirxahlıq rəmzinə çevrilir.

Bu nağılı Azərbaycan nağılları ilə birləşdirən bir vacib məsələ də vardır. Pəri tülkü Gülzarın donuna girərək Şahzadə ilə Kor Kosranın yanına gedəndə dönə- dönə şahzadəyə tapşırır ki, onu Kor Kosranın atına dəyişəndə atın qantarğa və cilovunu almamış sövdəyə **razi olmasın**¹. Əks təqdirdə at qaçıb Kor Kosranın yanına qayıdacaq. Deməli, yüyəni, noxtanı və s. əldən verdikdə sehr öz gücünü itirir. Eyni məsələyə İraq-türkman folklorunda “Əhmədlə Sehrbaz sahibi”, Azərbaycanda “Oxxayla Əhməd” adlanan nağılda da təsadüf edilir. Əhməd atasına deyir ki, bir tilsim oxuyub at olacaq. Aparıb onu bazarda satsın. Ancaq yüyəni **əлиндən verməsin**².

“Keçəllə qazı” Azərbaycan nağılında isə şeytan keçələ deyir ki, bir dua oxuyum, olum qatır, apar məni qazıya sat. Amma noxtanı əлиндən vermə, yəni məni satanda noxtanı **özündə saxla**³.

Göründüyü kimi, bu məsələdə də Kərkük nağılları ilə Azərbaycan nağılları arasında bir doğmalılıq vardır.

İraq-türkman folklorunda da at murad rəmzidir. Şahzadə Kor Kosranın atını əldə etdikdən sonra murada çatır.

Həm İraq-türkman, həm də Azərbaycan folklorunda at eyni zamanda vəfalı heyvan rəmzidir. Böyük qardaşları Şahzadəni quyuya atandan sonra Kor Kosranın atının qaçaraq gəlib quyunun başında kişnəməsi, onu oyatması bu baxımdan maraqlı doğurur.

İraq-türkman və Azərbaycan nağıllarını doğmalaşdıran iki məqam da vardır. Azərbaycan nağıllarında olduğu kimi qaranlıq dünyada divlər deyil, şər qüvvələr əjdahalardır. Əjdahalar suyun qabağını kəsir, qurban tələb edir. Kərkük nağıllarında da belədir. Bu baxımdan “Üç qardaş” maraqlı doğurur. Bu nağılda demək olar ki, bir neçə nağılda cəm olunan məsələlər yer alır. Divi öldürən kiçik qardaş təsadüfən qara qoça minir və qoç onu yeddi qat yerin dibinə endirir. O, yeddibaşlı ilan-əjdahanı öldürərək insanları böyük bir bəladan xilas edir. Mükafat olaraq onu əfsanəvi

¹ Kərkük folkloru antologiyası. B., 1987, s. 149

² Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri. Nağıllar, Bakı, 1985, s. 69

³ Azərbaycan nağılları. I cild, Bakı, 1960, s. 304

Zümranqa yeddi qat yuxarı – **yer üzünə çıxarır**.¹

Söhbət açmaq istədiyim ikinci məsələ divlərlə bağlıdır. Azərbaycan nağıllarında olduğu kimi, İraq-türkman nağıllarında da divlər müsbət və mənfi olmaqla iki yerə bölünür. “Div nənə” və “Məhəmməd Çələbi” nağıllarında divlər xeyirxahdırlar. “Sas tavuğun tələği”, “Üç qardaş”, “Altunbaş oğlan” nağıllarında divlər mənfi obrazda çıxış edirlər.

Divlərlə bağlı başqa bir məsələ də divlərin insanlarla qohumluq əlaqəsidir. “Məhəmməd Çələbi” nağılında olduğu kimi, onlar insanlardan qız istəyib evlənilir.

Görkəmli folklorşünas alim M.H.Təhmasibin divlərlə bağlı apardığı tədqiqatlarından görünür ki, Zərdüşt dininə qədər div hətta müqəddəs hesab olunur və sitayiş edilirmiş. Sonralar divlər sadə təbiət qüvvələri dərəcəsinə eniblər.

QARIŞIQ SEHRLİ-MƏİŞƏT NAĞILLARI. Elə nağıllar var ki, sehr motivləri ilə məişət motivləri o qədər qaynayıb-qarışırlar ki, onun sehrli və ya məişət nağılı olduğunu ayırd etmək problemə çevrilir. Tədqiqatçıların doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, adi məişət motivləri ətrafında cərəyan edən bu nağıllarda ceyran, Zümranqa (Simurq), göyərçin, balıq, xoruz, pəri, tülkü, div qeyri-adi obrazlar olsalar da, maraqlı süjetlərin yaranmasına səbəb olur, mətnin tərkib hissəsinə çevrilirlər. Hələ biz uçan xalçaları, süfrələri, sehrli üzük, fanus, papaq, əsa və s. demirik.

Bu xüsusiyyət İraq-türkman nağıllarından “Qısqanc adam”, “Avçı ilə ceyran”, “Dəyirmançı və ceyran”, “Div nənə”, “Üç qardaş”, “Məhəmməd Çələbi” və s. kimi nağıllarda özünü açıq-aşkar göstərir.

Belə nağıllarda təsvir edilən hadisələr nə qədər fantastik olsalar da, onların məğzində real ünsürlər durur. Görkəmli folklorşünas alimimiz Vaqif Vəliyevin qeyd etdiyi kimi, bu nağılların arxasında yanaraq, duyaraq döyünən bir insan ürəyi və xalq idrakı dayanır.

Deyilənləri nəzərə alaraq sehrli nağılların məişət motivləri ilə qaynayıb-qarışdığı nağılları “**Qarışıq sehrli-məişət nağılları**” bölməsində ayrıca vermək qərarına gəldik.

¹ Zümranqa – Simurq quşu. Bu əfsanəvi quş Azərbaycanın bəzi bölgələrində Zümrüd quşu kimi tanınır.

TARİXİ NAĞILLAR

İraq-türkman folklorunda tarixi nağıllar o qədər də geniş yayılmamışdır. Onlar həm məişət, həm də tarixi nağıllara aid edilə bilərlər. “Şah və Pinəduz”, “Bərzəyi qızı” və “Bəhlul Danəndə” belələrindəndir. Bu nağıllarda Şah zalım, zülmkar kimi göstərilir, əksinə, onun hərəkətləri dinləyicini ona hüsn-rəğbət bəsləməyə vadar edir. Bununla belə, Kərkük nağıllarında müsbət qəhrəmanlar əsasən kütlə içindən çıxan, zəhmətlə dolanan adamlar olurlar.

“Şah və Pinəduz” nağılı “Pinəçi Murad və Şah” və “Pinəçi” Azərbaycan nağıllarına çox yaxındır. Süjetdə yeganə fərq nağılın Azərbaycan variantında pinəçi Muradın evli olması, hər axşam qonaq qəbul etməsi, musiqiçilər dəvət etməsidir. Nağılın Kərkük variantında isə pinəçinin kimsəsi yoxdur. Gündüzlər qazandığı qəpik-quruşa bir az yemək, bir az da içki alır, axşamlar içir və tənhalığın ağrı-acılarını unutmağa çalışır.

Nağılın həm Kərkük, həm də Azərbaycan variantlarında Şah Abbasla pinəçinin rastlaşması da elə buradan başlayır. Şah Abbas rəiyyətinin onun əmrlərinə necə əməl etdiyini yoxlamaq üçün əmr vermişdi ki, həmin axşam heç kim çıraq yandırmasın. Özü də axşam dərviş paltarı geyib şəhəri gəzməyə başlamışdı. Bir evdə işıq yandığını görərək gəlib pinəçinin evinə çıxmışdı. Məlum olur ki, pinəçi hər axşam içki içməklə tənhalıqla mübarizə aparır. Şah Abbas pinəçini imtahana çəkir. Lakin bu ağır imtahanda zəhmətkeş xalqın nümayəndəsi öz ağılı, dərrakəsi, fəndgirliyi ilə şahı məğlub edir.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, bəzi nağıllardan çıxış edərək Şah Abbası ciddi dövlət işlərini başlı-başına buraxıb, mənasız əyləncələrlə gün keçirən, maraqlı, məzəli hadisələrlə vaxtını xoş keçirməyə can atan bir hökmdar kimi göstərmək həqiqətdən uzaqdır. Bu təbii ki, öz mütərəqqi ideyaları ilə bir çox padşahlardan qat-qat üstün olan Şah Abbasın dövrünü yaxşı bilməmək və eləcə də Şah Abbas barədə özündən sonra yaranmış bir çox nağılların təsiri altında formalaşan qənaətin nəticəsidir. Doğrudur, bütün Azərbaycan nağıllarında şahlar mənfi

təsvir edilirlər¹. Rus nağıllarında isə çarlar axmaq, səfeh təsvir edilirlər. Bundan çıxış edərək bütün rus çarları barədə hökm vermək nə qədər doğru olardı?

Eləcə də I Şah Abbasın zalım, ağılsız, ədalətsiz şah kimi təsvir edildiyi nağıllara böyük diqqət yetirərək, onun ədalətli, ağıllı, qayğıkeş bir hökmdar kimi tərifləndiyi nağılların hakim sinfin yaratdığı barədə hökm də doğru deyildir. Tanınmış yazıçı Elçin Hüseynbəylinin arxiv sənədləri əsasında qələmə alınmış “Şah Abbas” romanında göstərdiyi kimi Şah Abbasın quruculuq işləri sayəsində karvansaralar, körpülər tikilir, yollar, kanallar çəkilir, məscidlər, mədrəsələr təsis edilirdi. Bu xeyirxah quruculuq işləri onun müsbət, ağıllı, uzaqgörən şah olduğunu düşünməyə **əsas verir**. I Şah Abbasın hakimiyyəti dövründə (1587-1629) güclü ordu yaradılmış, Azərbaycanın əvvəllər itirilmiş torpaqları, o cümlədən də İraq geri **qaytarılmışdı**². Bütün bunlardan əlavə onu da unutmamaq olmaz ki, Şah Abbas sadəcə xalq içərisindən çıxmış Allahverdinin aqlını, dərrakəsini yüksək qiymətləndirərək, onu özünə vəzir götürmüş, onun ağıllı məsləhətləri ilə oturub-durmuşdur. Tarixdən məlumdur ki, Şah Abbas abadlıq işləri aparır, xalqa güzəştlər edir, camaata qayğı ilə yanaşır, ləyaqətli və layiqli adamlara yüksək qiymət verirdi. İ.P.Petruşevski bu münasibətlə yazmışdır: “Şah yaxşı xidmət göstərən ən aşağı təbəqəyə mənsub kölələrdən əmirilər təyin etməyə başladı. Belə kölələrdən biri də Şah Abbasın ən yaxşı sərkərdələrindən olan **Allahverdi xan idi**”³.

Deyilənlərə onu da əlavə etmək yerində olar ki, “Şah və Pinəduz” Kərkük nağılında olduğu kimi, Azərbaycan nağıllarında da Şah Abbas müsbət qəhrəman kimi **göstərilmişdir**⁴.

Tarixi nağıllarla bağlı bir cəhət də diqqəti cəlb edir. Görkəmli Azərbaycan folklorşünası M.H.Təhmasib tarixi nağıllardan danışarkən göstərir ki, Azərbaycan nağılları öz qəhrəmanlarını bəzən Yəmən, Hindistan, Misir, Çin və başqa yerlərdən

¹ Seyidov Nurəddin. Azərbaycan nağılları haqqında. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. Bakı, 1961, s. 89

² Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, X cild, Bakı, 1987, s. 473; Hürmüzlü Ərşad. İraq türkləri (türkcə). İstanbul, 1991, s. 30; Şakir Sabir Zabit. Kərkükdə ictimai həyat. Bağdad, 1962, s. 85

³ Petruşevski İ.P. XIX əsr XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan və Ermənistan arasında feodal əlaqələrə dair oçerklər (rusca). Leningrad, 1949, s.118

⁴ Seyidov Nurəddin. Göstərilən əsəri. Bakı, 1961, s. 87; Əfəndiyev Paşa. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif nəşr. 1981, s. 122

gətirir. Lakin buna baxmayaraq onların hamısı Azərbaycanın öz ictimai-siyasi, təbii varlığı içərisində **yaranmışdır**¹.

Buna biz “Bərzəyi qızı” və “Məhəmməd Çələbi” Kərkük nağlında da rast gəlirik. Bu nağıllarda da padşah Çinə, Maçinə, Gül ölkəsinə, səyahət edir. Bu, təbii sayılmalıdır. Çin və Maçində yaşayan çoxsaylı türkdilli xalqla – uyğurlarla şübhəsiz, gediş-gəliş olmuş və bu öz əksini nağıllarda da tapmışdır. Bundan əlavə, “Bərzəyi qızı” nağlında diqqəti cəlb edən bir neçə cəhət vardır. Hər şeydən əvvəl, bir çox Azərbaycan nağıllarında-təsadüf edilən ağıllı, bacarıqlı qadın surəti bütün müsbət keyfiyyətləri ilə bu nağılda da özünü göstərir. Bərzəyi qızı öz ağılı, zəkası, dərrakəsi, cəsarəti, təkmini, dözümlü ilə padşahı məğlub edir.

“Bərzəyi qızı” nağlında diqqəti cəlb edən ikinci cəhət “İlyasın nağılı”, “Üç şahzadə”, “Dərzi şagirdi Əhməd” və s. Azərbaycan nağıllarında olduğu kimi, tapmacalardan istifadə edilməsidir. Bu cəhətə ailə-məişət nağıllarının ən gözəl nümunəsi olan “Yola nərdivan ataq” və s. kimi İraq-türkman nağıllarında da təsadüf edilir.

“Bərzəyi qızı” nağlında diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də sehrli nağıllarda olduğu kimi, ənənəvi priyoma sadıq qalınaraq hadisələrin üç dəfə təkrar olunmasıdır. Nağılda üç bacıdan, padşahın üç səfərindən, Yəhərçi qızının üç dəfə onun arxasınca səfərə çıxmasından, onunla üç dəfə şahmat oynamasından, üç gecə padşaha mehman olmasından, padşahdan üç əşya – xəncər, təsbeh, yaylıq almasından, padşaha üç uşaq bəxş etməsindən və s. söhbət gedir.

Göründüyü kimi, bu nağılda da məsələ üçüncü səfərdən sonra müsbət həll olunur, məqsədə çatılır.

“Sas tavuğun təlnəgi” sehrli nağılda olduğu kimi, bu nağılda da sonbeşik – kiçik bacı ən ağıllı, ən dərrakəli olur. Öz ağılı, dərrakəsi ilə padşahı məğlub edir.

Son övladın daha ağıllı, daha dərrakəli təsvir olunması bir daha göstərir ki, nağıllar real həyatla bağlıdır. Məlumdur ki, bütün xalqların folklorunda son övlad böyük qardaş və bacılarına nisbətən daha ağıllı olur. Bizcə, bunun real həyatdan götürülmüş əsası vardır, Buna yalnız təxəyyül məhsulu kimi baxmaq doğru olmazdı.

¹ Təhmasib Məmmədhüseyn. Azərbaycan nağıllarında Keçəl. "Revolusiyaya və kultura" jurnalı, № 1-2, Bakı, 1939

Məsələ burasındadır ki, altı ilə qədər Qafqaz xalqlarının həyat tərzini, adət-ənənəsini, yaşayışını öyrənən, uzunömürlülər üzərində müşahidə və tədqiqat aparan amerikalı professor Sula Benet ("How to live to be 100". New York, 1976) əsərində bu qənaətə gəlmişdir ki, insan yaşa dolduqdan sonra ondan dünyaya gələn övladlar daha ağıllı, daha **bacarıqlı olurlar**¹.

Deməli, hələ qədim zamanlardan insanlar öz həyat təcrübəsində bu həqiqətdən xəbərdar olmuş və insan təxəyyülünün məhsulu olan nağıllarda bu real həyat həqiqəti öz əksini tapmışdır.

Uşaqdan-böyüyə hamının haqqında eşitdiyi Bəhlul Danəndənin ağılı, dərrakəsi, həyatı dərindən bilməsi, yeri gələndə Harun ər-Rəşid kimi çox ağıllı dövlət başçısına ibrət dərsi verməsi, eldən elə, nəsildən nəslə keçərək zəmanəmizə qədər gəlib çıxmışdır. «Bəhlul Danəndə» adlı tarixi nağılda da bu müdrik öz məharətini göstərir.

Günlərin birində Harun ər-Rəşid qiyafəsini dəyişərək bazarda gəzərkən orta yaşlı bir dülgərin ustalıqına, məharətinə, şövqlə işləməyinə heyran qalır və Bəhlul Danəndəyə deyir: "Ustalıq belə olar. Sən də beş-altı **yalan-palan qırmaqla**² başımıza ustalıq açırsan".

Bəhlul Danəndə kefini pozmadan deyir:

"Məharət, hünər, ustalıq arvadına görədir". Harun ər Rəşid ona etiraz edir: "Arvadıdan onun arasında **bir qonaqlıq yol var**"³ – deyir və Bəhlul Danəndəni ələ salır.

Bəhlul Danəndə padşahın sözünün fərqi varmır. Bir qurama qurur. Bir küpəgirən qarı dülgərlə arvadının arasını vurur. Dülgər fikir-zikirdən işləyə bilmir. Əli iş tutmur.

Günlərin birində Bəhlul padşaha deyir: "Gəl bir bazara baş vuraq. Sənə mərifətimi göstərmək istəyirəm". Padşah gülərək: "Sən hara, mərifət hara" – deyir. Həqiqətən də padşah dülgərin vəziyyətinə acıyır. Bəhlul Danəndəyə acıqlanır: "Sən bu insanlığa sığmayan işinə mərifət deyirsən".

¹ Sula Benet. Necə yaşayasan yüzü haqlayasan. Bakı, Yazıçı, 1989 (ingiliscədən tərcümə edən Q.Paşayev)

² yalan-palan qırmaq – yalan uydurmaq

³ Bir qonaqlıq yol – bir günlük yol

Bəhlul Danəndə nə etmək lazım olduğunu dülgərə anladır. Arvadı səhfini başa düşür. Dülgər əvvəlki kimi məharətlə işləyir. Padşah bunu görəndən sonra başa düşür ki, ailədə rahatlığın, xoşbəxtliyin əsası qadındır.

AİLƏ-MƏİŞƏT NAĞILLARI

İraq-türkman folklorunda məişət nağılları başqa qrup nağıllara nisbətən daha çoxdur. Həcm etibarilə nisbətən kiçik olsalar da, bu nağıllar xalqın həyat tərzini, yaşayışını, güzəranını, adət-ənənəsini, mübarizəsini, arzu, istək və ümidlərini yığcam bədii boyalarla əks etdirir. «Yola nərdivan ataq», «Səbr daşı», «İki qardaş», «Çobannan ilan», «Quyunu qazan düşər», «Rəzil adam», «Sən adam olmazsan», «Həyasız arvad» belə nağıllardandır.

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, əksər İraq-türkman məişət nağılları Azərbaycan nağıllarından fərqlənirlər. Xalqın həyatı, güzəranı, məişəti, adət-ənənəsinə dair maraqlı səhifələr olan bu nağıllarda hökmdar, vəzir, molla, tacir və başqaları ilə zəhmətkeş xalq nümayəndələrinin qarşılaşmasından, ictimai haqsızlıq, ədalətsizlik, özbaşnalıq, dərəbəylik, yoxsulluq, ehtiyac və s.-dən danışılır.

Bu nağılların baş qəhrəmanları ağıl, zəka, tədbir, ədalət, insaf, vicdan, doğruluq hesabına istəklərinə nail olur, mənəvi keyfiyyətləri ilə qələbə qazanırlar.

Bu qəhrəmanların şəxsində xalq öz istək və arzularını təcəssüm etdirir. Ailə-məişət nağıllarında real həyat həqiqətləri, ictimai-siyasi fikirlər daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Həyat realist boyalarla verilir. Bu nağıllar mövzu və süjet rəngarəngliyi, məna çaları, obrazlar zənginliyi ilə adamı heyran edir.

Maksim Qorki məişət nağıllarının qəhrəmanlarından danışarkən göstərirdi ki, bu qəhrəmanlar çox qüdrətli olmasalar da, öz inadları sayəsində hər şeyə qalib **gəlirlər**.¹

«Yola nərdivan ataq» nağılı bu baxımdan fərqlənir. Bu müasir nağıl tamamilə tapmacalar **üzərində qurulub**.

Başqa xalqlarda olduğu kimi, dialoqlar şəklində olan və tapmacalar üzərində qurulan məişət nağıllarının məğzini təzadlar təşkil edir. Bir tərəf tapmacalarla başqa

¹ Maksim Qorki. Ədəbiyyat haqqında. Bakı, 1950, s. 18

tərəfi sınaqdan keçirir, o biri tərəf baş sındırır, cavab hazırlayır. Biri ağıllı, dərrakəli olur, gözəl cavab verir, o biri axmaq cavab verməklə həm özünü gülünc vəziyyətə salır və həm də sınaqdan çıxıb bilmir. Arzusuna çata bilmir. Eyni vəziyyətə «Yola nərdivan atmaq» nağlında da təsadüf edilir.

Müasir həyatdan bəhs edən bu real, inandırıcı nağılda Azərbaycan məişət nağıllarına xas olan bir çox xüsusiyyətlərə təsadüf edilir. Burada da qız sevdiyi oğlanın aqlını, düşüncəsini tapmacalar vasitəsilə yoxlayır. Oğlan kasıb olsa da, qız onun aqlını hər şeydən üstün tutur. “Ağlı varsa, var-dövlət qazanacaq, ağı yoxsa, olanı da dağıdacaq”, – deyərək onu imtahana çəkir. Burada da oğlan qızın suallarına doğru cavab verərək onun məhəbbətini qazanır.

Bu nağılda qadın sədaqəti, təkmini, tədbiri ilə seçilən vəfalı yoldaş, insanları valeh edən gözəl bir varlıq kimi təənnüm edilir.

Ümumiyyətlə, “Odunçu qızı”, “İki qardaş”, “Xayın vəzir”, “Bərzəyi qızı”, “Vəfalı gəlin” və s. İraq-türkman nağıllarından da göründüyü kimi, patriarxal dünyagörüşündən fərqli olaraq xalqın qadına münasibəti həmişə müsbət **olmuşdur**¹. Burada qadınlar ağıllı, cəsarətli, iradəli, mətin, vəfalı, sədaqətli, namus və şərəfini hər şeydən üstün tutan varlıq kimi göstərilirlər. Lakin istisnalar da olur.

Bu məqamda ailə-məişət nağıllarında təsadüf edilən bir məsələdən də söz açmaq istərdik. Qafqaz xalqlarının, o cümlədən də Azərbaycan və bəzi İraq-türkman nağıllarında nəql edilir ki, ahıl adamlar qocalıb **əldən düşəndə**² onları aparıb qayadan atarlarmış. Bu baxımdan “Quyunu qazan düşər” İraq-türkman nağılı örnək ola bilər. Böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti olan nağılda nəql edilir ki, zalım arvadı olan kişinin atası qocalıb əldən düşmüşdü. Qadın qocaya baxmaqdan imtina etmişdi. Kişi bir gün atasını aparıb qayadan atmaq qərarına gəlir. Qayanın başına çatanda atası deyir: “Oğlum, get gör qayanın dibində nə var, mənə xəbər ver, sonra qayadan at məni. Oğlu qayıdanda qoca onu danışmağa qoymur. Deyir ki, gördüklərin mənim atamın sümükləridir. Mən etdim, sən etmə, sən də aqibətin

¹ Kərkük folkloru antologiyası. (Tərtib edən: Q.Paşayev), Bakı, 1987, s. 145, 150, 155

² «ahıl» ifadəsi 60-74 yaşlı adamlara, «qoca» isə 75-89 yaşlı adamlara şamil edilir. 90 və daha artıq yaşlılar «uzunömürlülər» kateqoriyasına daxildir (Bax: Sula Benet. Necə yaşayasan yüzü haqlayasan. Bakı, Yazıçı, 1989, s. 62 (ingiliscədən tərcümə edən Q.Paşayev))

belə olacaq”.

Oğlan atasını evə qaytarır, özü ona xidmət edir. Həç ziyarəti vaxtı çatır. Padşah təvaf edərkən bir adamın onun önündə təvaf etdiyini görür və əsəbiləşir. Padşahın adamları onu tanıyır. Padşah ziyarətdən qayıdandan sonra məsələni aydınlaşdırmaq istəyir. Məlum olur ki, o, heç ziyarətə getməyib. O, qoca atasını qayadan atmadığına və gecə-gündüz ona xidmət göstərdiyinə görə allahın mövcüzəsi baş verib. Ondan sonra qocaları qayadan ataraq məhv etmək adətinə son qoyulub.

Lap qocalıb əldən düşmüş döyüşə və işləyə bilməyən adamları hörmə səbətə qoyub uca «Qocalıq dağı»nın zirvəsindən atmaq məsələsinə nağıllar bir yana, hətta kabardinlərin “Badino” dastanında da rast gəlinir. Baş qəhrəman Badino qocalmış atasını lap çox istəyirdi. Necə deyərlər, odla su arasında qalmışdı. Adət-ənənəni pozmağa da ixtiyarı yox idi. Onu ciddi cəza gözləsə də, atasını qayadan atmır. Onu bir mağarada gizlədir və hər gün ona yemək aparır. Vaxt keçir. Nartları həyat imtahana çəkir. Naməlum xəstəlik mal-qaranı, tarlada məhsulu və bitkiləri məhv edir. Aclıq camaatın məhvinə hökm verir. Badino tez-tez atası ilə məsləhətləşir, onun dediklərini xalqa çatdırır. Bələdan xilas olurlar. İnsanlar Badinoya minnətdarlığını bildirəndə, Badino həqiqəti açıb söyləyir: “Müdrək məsləhətləri ilə sizi ölümdən xilas edən mən deyiləm, atamdır. O, işləyə və döyüşə bilməsə də düşünə bilir” – deyir. Bu hadisədən sonra qərara gəlirlər ki, bir daha **qocaları məhv etməsinlər.**¹

Qafqazda yaranan «Dağılsın o ev ki, orada məsləhət verəcək bir qoca olmasın. Uçulsun o ev ki, orada məsləhəti yerinə yetirəcək bir gənc olmasın» atalar sözü çox güman ki, buradan qaynaqlanıb.

MƏİŞƏT NAĞIL-HEKAYƏLƏRİ. İraq türkmən məişət nağıllarını tədqiq edərkən qərribə bir mənzərə ilə üzləşdik. Onların bir çoxu ayrılıqda nə nağıldır, nə də hekayə.

Həqiqətən də, bir çox məişət nağılları hekayələrlə o qədər qaynayıb-qarışıb ki, onları ayırmaq çətin olur. Odur ki, onları ayrıca “Məişət nağıl-hekayələri”

¹ Sula Benet. Necə yaşayasan yüzü haqlayasan. Bakı, Yazıçı, 1989, s. 204 (ingiliscədən tərcümə edən Q.Paşayev)

bölümündə verməyi münasib bildik. Təbii olaraq ortaya belə bir sual çıxırsa bilərə ki, axı nağılların təsnifatında belə bir bölgüyə təsadüf edilmir. Doğrudur. Lakin tədqiqatlar göstərir ki, belə bir bölgüyə ehtiyac vardır. İraq türkman nağılları arasında çox sayda məişətlə bağlı nağıl-hekayələr vardır.

Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, “Şəki folkloru antologiyası”nda belə nağıl-hekayələri “müxtəlif mövzulu rəvayətlər” adı altında **veriblər**.¹

Y.V.Çəmənəminlinin yaradıcılığında da nağıl-hekayələrə təsadüf edirik. Onun “Fokusnik”dən” nağıl-hekayəsi bu baxımdan maraqlıdır. Hekayənin başlanğıcında “Şərqi nağılı” ifadəsi qeyd olunur. Eləcə də yazıçının “Qaynananın oyunları” əsəri nağıl-hekayədir. Yazıçı nağıl-hekayəyə belə başlayır: “Mənim sizə nağıl edəcəyəm qaynana olduqca məşhurdur”. Görkəmli yazıçı və alimin “Məlik Məmməd” hekayəsi də nağıl konstruksiyası, daha doğrusu məşhur “Məlikməmməd” nağılı əsasında yazılmışdır. Görkəmli rus alimi V.Y.Propp nağıl-hekayə məsələsinə tam aydınlıq gətirən fikir söyləmişdir: “Məhz nağıllar, xüsusən də məişət nağılları yazılı realist nəsr ədəbiyyatının soykökü, təkanverici mənbəyi **olmuşdur**”.²

Bu baxımdan dahi şairimiz Səməd Vurğunun tövsiyələri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Akademik Səməd Vurğun göstərirdi ki, xalqın bədii təfəkkür çeşməsindən – folklordan yaradıcı şəkildə öyrənmək lazımdır. Çünki geniş xalq kütləsinin zövqünə nəzərə alınmasa ədəbiyyatımız xalq kütləsinin malı ola bilməz. Sevimli şairimiz xüsusi vurğulayırdı ki, əfsanə və nağıllar xalq dühasının məhsuludur. Yazıçı yalnız əfsanə və nağıla müraciət etsə belə, müasir həqiqətləri realitəsinə əks etdirə bilər.

Şairin bu qızıldan qiymətli kəlamı ətrafında fikir yürüdürkən yaddaşımda Elçinin fəlsəfi düşüncələr məqamında olan nağılları, alman alimləri Qrim qardaşlarının nağılları, məşhur ingilis riyaziyyatçısı Luis Kerolun “Alisa möcüzələr aləmində” əsəri, italyan yazıçısı Karlo Kallodinin “Pinokionun macərələri”, Danimarka yazıçısı Hans Xristian Andersenin dünya ədəbiyyatında məşhur olan nağılları canlandı. Sözü fikrə çevirmək istedadı, müşahidələrin dəqiq və sərrast olması bu nağılları oxunaqlı edir. Xüsusən də Akademik Məmməd Arifin dediyi

¹ Şəki folkloru antologiyası. Bakı, 2000, s. 144-165

² V.Y.Propp. Folklor və gerçəklik (rusca). Moskva, 1976, s.88

kimi, Elçinin adı məişət hadisələrini adilikdən çıxarıb qəribələşdirmə bacarığı ona gətirib çıxarır ki, onun nağıl-hekayələri, “Alisa möcüzələr aləmində” əsəri kimi oxucular tərəfindən sevilir və rəğbətlə qarşılanır. Onlar təbii qəbul edilir. Çünki onlar bədii sənət əsəri kimi qiymətləndirilir.

Bu barədə “Elçinin folklor dünyası” adlı geniş həcmli məqaləmin, “Elçinin nağıl dünyası” bölümündə geniş **söz açmışam**¹. Düşünürəm ki, belə əsərlər yazılı ədəbiyyatımızı nəinki zənginləşdirir, eləcə də V.Proppun doğru olaraq göstərdiyi kimi, realist nəsr ədəbiyyatının soykökü, təkanverici mənbəyinə çevrilir. Bu, İraq-türkman nağıl-hekayələrində də belədir.

Real həyatla bağlı olan İraq-türkman məişət nağıl-hekayələri ictimai mühit haqqında dolğun təsəvvür yaradır. Bu nağıl-hekayələrdə siyasi mühitdə baş verən özbaşnalıq, dərəbəylik, maariflənmə və əxlaq məsələləri, savadsızlıq, cəhalət, xurafat, mövhumat, avamlıq və s. məsələlər qırmızı xətt kimi keçir.

Məişət nağıl-hekayələrinin məişət nağıllarından yarandığı “Vəfalı gəlin”, “Cingənə Həsən”, “Quşların şahatlığı”, “İki xerxız”, “Tənbəl Əhməd”, “Bir ayrılan daha qavuşmaz”, “Yoluna vurma namaz”, “Dögüşənlər nə sələr”, “Kimsənin malı kimsəyə halal olmaz”, “İki qardaş”, “Nənəydən oğlan” və başqa hekayə-nağıllarda açıqca görünür.

Nağıl motivlərindən bəhrələnmə “Məişət nağıl-hekayələrinin meydana gəlməsinə şərait yaratmışdır. Nağıl-hekayələr dövrün, mühitin ümumi problemlərinin ifadəçisidir. Kərkük məişət nağılları, xüsusən də məişət nağıl-hekayələri gerçək həyati həqiqətdən, xeyir-şər mübarizəsindən, həqiqət-yalan gerçəkliyindən söz açır, real bədii gerçəkliyi əks etdirir.

UŞAQ NAĞILLARI

İraq-türkman nağıllarının çox yayılan nümunələri uşaq nağıllarıdır. Bu nağılları fərqləndirən başlıca cəhət onların süjetinin çox sadə, yığcam, dilinin anlaşılıq olmasıdır. Onlar uşaq düşüncəsinə, uşaq psixologiyasına, onların yaş xüsusiyyətinə

¹Qəzənfər Paşayev. Seçilmiş əsərləri. V cild, 2012, s.563-592

uyğun düzəldilir. İraq-türkman uşaq nağıllarında hiyləgərlik, tənbəllik, yalançılıq kimi mənfi xüsusiyyətlər pislənir, xeyirlə-şərin mübarizəsi ön plana keçir. Bu nağılların məğzi uşaqlara xeyirxahlığı, düzlüyü, sədaqəti, ədalətli olmağı təlqin etməkdir. Uşaq nağılları iki yerə bölünür: Heyvanlar və quşlar haqqında və keçəllər haqqında nağıllar.

İraq-türkman uşaq nağılları iki qismə bölünür: Heyvanlar və quşlar haqqında nağıllar; Keçəllər haqqında nağıllar.

HEYVANLAR VƏ QUŞLAR HAQQINDA NAĞILLAR. Bu nağıllarda insana məxsus xüsusiyyətlər heyvanların üzərinə köçürülür. Heyvanlar insan kimi danışirlar. Bu cəhəti “Mənim ömrüm nalımın içində yazılıb”, “Tülkünün hilləbazlığı”, “Başqaları da aldanmasın”, “Çəmdə aslan qalmadı”, “Qurtın mahanası”, “Xuy can altındadı”, “Qurtdan qoyun matalı”, “Titlə-bitlə”, “Bayram munun sonunda”, “İnad xoruz”, “Davzanqurtağı”, “Qarğaydan gögərçin” və s. nağıllarda görmək olur.

Heyvanlar haqqında olan nağıllar İraq-türkman folklorunda geniş yayılmışdır. Bu nağıllar uşaqların yaş xüsusiyyətinə, psixologiyasına uyğun yaradılmışdır.

Başqa növ nağıllarda olduğu kimi, alleqorik nağıllarda əsas məqsəd uşaqlarda və gənclərdə qorxaqlıq, paxıllıq, xəyanət, kələk, hiylə, tənbəllik, acgözlük və s. kimi mənfi keyfiyyətlərə qarşı ikrah hissi oyatmaq, dostluq, mərdlik, qorxmazlıq, dəyanət, səxavət, məhəbbət, böyüklərə hörmət, onların məsləhətlərinə qulaq asmaq, danışanı dinləmək qabiliyyəti, danışanın sözünü kəsməmək, rəvan və şirin danışmağı bacarmaq və s. kimi müsbət keyfiyyətlər aşılamaqdır.

Bu nağıllarda aslan, qurd, qoyun, keçi, xoruz, tülkü, dovşan, tısbağa, at, çaqqal, və s. heyvan surətlərinə tez-tez rast gəlinir. Onların süjet xəttində əsas yeri yemək uğrunda mübarizə tutur. Bu mübarizə müxtəlif gülməli üsullarla verilmişdir.

Alleqorik nağılların bir çoxu Azərbaycan nağıllarından seçilmir. Məsələn, “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm” nağılı Kərkük dolaylarında “Titlə-Bitlə”, “Xoruzla padşah” – “İnad Xoruz”, “Davzanqurdu və siçan Solub bəy” – “Davzanqurtağı”, “Yının nağılı” – “Qurdla qoyun” nağıllarından demək olar ki,

fərqlənir. Az-çox seçilən “Qurdla qoyun” nağılındakı şeirlərdir. Qoyuna-keçiyə aldanan qoca qurd ata da aldanır. At qurda ölümcül zərbə endirir. Qurd yıxılıb can verməyə və zarıltı ilə oxumağa başlayır:

*Getdin gördün bir qoyun,
Ye qalsın quru boyun.
Neynirsən oyun-moyun,
Pəhlivanlıq edəcəydin?*

*Getdin gördün bir keçi,
Ye qalsın quru qıçı.
Neynirdin iki-üçü,
Çobanlıq edəcəkdin?*

*Getdin gördün bir at,
Ye, yanaşasında yat.
Neynirdin barat-marat,
İstambula gedəcəkdin?*

Göründüyü kimi, misra və beytlər dərin mənası və nağılın məzmunu ilə uzlaşmasına görə fərqlənirlər. Belə parçalar nağılların daha təsirli, daha maraqlı olmasına kömək edir.

Heyvanlar haqqında nağıllarda, başqa xalqlarda **olduğu kimi**¹, ən çox rast gəlinən, hiyləgərlik rəmzi olan tülküdür. Tülkü İraq-türkman folklorunda da müxtəlif fəndlərə, hiylələrə əl ataraq ən çətin vəziyyətdən belə çıxır. Bu baxımdan “Bayram munın sonunda”, “Tülküniin hilləbazlığı” və «Mənim ömrüm nalımın içində yazılıb» nağılları maraqlı doğurur. Hər üç nağılda tülkü dondan-dona girir, yerı gəldikcə məkr işlədir, nəinki vəziyyətdən çıxır, eləcə də başqalarını çıxılmaz və ya gülməli vəziyyətdə qoyur.

Bu nağıllardan yalnız Şəki folklorunda çox zəif təsir bağışlayan “Tülkünün

¹ Propp V.Y. Folklor və gerçəklik. Bax: Rus folklorşünaslığı. M., 1965, s. 268

hiyləbazlığı” nağılına **təsadüf etdik**.¹

Təbii ki, bu nağılın əsas qayəsi yalnız tülkünün hiyləbazlığını göstərmək deyil, eyni zamanda heyvanlar haqqında, onların yaşayışı, xasiyyəti barədə məlumat vermək, hansı heyvanın hansı bitkini daha çox sevdiyi, hansı yeməklərə meyl etdiyi, hansı heyvanın daha güclü olduğu barədə uşaqlara məlumat vermək, onların dünyagörüşünü inkişaf etdirməkdir.

Burada heyvanlar haqqında İraq-türkman nağıllarını Azərbaycan nağılları ilə doğmalaşdıran bir mühüm cəhətdən danışmamaq mümkün deyil. Kərkük dolaylarında da, Azərbaycanda da heyvanlar haqqında olan bütün nağıllarda heyvanlar bir-biri ilə danışır, vuruşur, küsüşür, dostluq və düşmənçilik edirlər. Bunlar müəyyən boyalarla, heyvanlara məxsus bir əda ilə yerinə yetirilir ki, bu da nağılın maraqlı olmasına, bədiiliyinin artmasına **xidmət edir**.²

Bu nağılların bir çoxu dialoq şəklində qurulmuşdur. “Qurdla qoyun”, “Titlə-Bitlə”, “Davzanqurtağı”, “Tülkünün hiyləbazlığı” belələrindəndir. Nağılların dialoq şəklində qurulması nağılın daha maraqlı olmasına kömək edir.

Bu nağıllar kiçik yaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulduğundan onların dilinə, məzmununa, fikir aydınlığına xüsusi fikir verilmişdir. Onlar çox sadə və anlaşılıqlı dildə yaradılmışlar.

KEÇƏLLƏR HAQQINDA NAĞILLAR. İraq-türkman uşaq nağılları arasında geniş yayılan və uşaqlar tərəfindən sevilən nağıllar keçəllə bağlı olanlardır. “İki keçəl”, “Keçəl oğlan”, “Tamburaçı keçəl oğlan”, “Zırnapaçı keçəl oğlan”, “Keçəl oğlan matalı” məşhur nağıllardır. Burada böyüklərlə bağlı keçəl nağılına təsadüf edilmir. Böyüklər üçün nağıllar kosalarla bağlı olur. Burada “Üç kosa” və “Kosaydan Məhəmməd Çələbi” nağılları geniş yayılıb.

Keçəl İraq-türkman nağıllarında da, Azərbaycan və bəzi türk xalqlarının nağıllarında olduğu kimi, əzmindən dönməyən, haqsızlığa dözməyən, ağılı, zəkası ilə nahaqqı damğalayan, çətinliklərdən çəkinməyən qoçaq, qorxusuz mübarizdir. Ona girişmək, onu hiylə ilə aldatmaq mümkün deyil. Ona yalnız oğuzların «kiçik ölüm»

¹ Şəki folkloru antologiyası. Bakı, 2000, s. 167-169

² Seyidov Nurəddin. Azərbaycan nağıllarının bədii xüsusiyyətlərinə dair bəzi qeydlər. Tədqiqlər. II kitab, Rəki, 1966, s. 31

alandırdığı yuxuda olarkən qalib gəlmək, onu tələyə salmaq olar. Odur ki, xalq arasında keçəllə bağlı deyirlər:

Qaçsa tutulmaz,

Oynasa udulmaz.

Günnən əvvəl bəlkə aldanar

*Gün çıxsaxa **aldanmaz**¹.*

Keçəllə bağlı iraqılı tədqiqatçı Məhəmməd Xurşidin fikri maraq doğurur: “Keçəl oğlan bəzi masallarda keçən tanınmış bir şəxsiyyətdir. İlkən sönlük olaraq önəmsiz bir rol olur. Masal irəlilədikcə doğruluğu və igitliyini göstərməyə başlar. Paşa və ya padşah qızını alar. Xoşbəxt yaşarlar”.²

Dünya xalqlarının folklorunda keçələ bənzər qəhrəmanlar çoxdur. Məsələn, rusalarda ağıldankəm İvan, hindlərdə pinti yetim, Skandinaviya ölkələrində peçin üstündə yatan və s. **belələrindəndir**³. Lakin həmin qəhrəmanlar istəklərinə başlıca olaraq sehr vasitəsilə nail olurlarsa, keçəl göstərdiyimiz kimi, istəyinə ağılı, zəkası ilə çatır.

İraq-türkman folklorunda keçəllə bağlı nağıllar arasında uşaqların yaş xüsusiyyəti, psixologiyası nəzərdə tutularaq yaradılan nağıllar da yox deyildir. Bunların ən yaxşı nümunəsi “Keçəl oğlan” nağılıdır. Bu kiçik həcmli nağılda uşaqlara insanlar, sənət və sənətkar, heyvanlar, təbiət və təbiət hadisələri, bitkilər, meyvələr və s. haqqında məlumat verilir. Nağıl onların dünyagörüşünün inkişafına, nitqlərinin rəvanlaşmasına, təkrarlar hesabına uşaqların yaddaşlarının möhkəmlənməsinə kömək edir.

Bütün İraq-türkman və eləcə də Azərbaycan nağıllarında irəli sürülən ideya xeyrə rəğbət, şərə nifrət aşılamaqdır. Bu baxımdan, “İki keçəl” nağılı xüsusilə fərqlənir. Bu nağılda ağılı, zəka, düşüncə, yumor, hazırcavablıq və s. təqdir edilir. Paxıllıq, acgözlük, tamahkarlıq və s. kimi sifətlər isə pislənir.

İraq-türkman ağız ədəbiyyatında da Azərbaycan nağıllarında olduğu kimi, keçəllər yazıq, çirkin olur, həmişə gülməli vəziyyətə düşürlər. Onlar uçuq-sökük

¹ Məhəmməd Xurşid Daquqlu. Əski sözlər boğçası. Bağdad, 1989, s. 98

² Məhəmməd Xurşid Daquqlu. Göstərilən əsəri. Bağdad, 1989, s. 135

³ Meletinski E.M. Şehirli nağılda yaramaz qəhrəman. Bax: Şehirli nağılin qəhrəmanı (rusca). M., 1958, s. 213-255

daxması, bircə anası və ya nənəsi, var-dövlətdən vur-tut bircə danası, cöngəsi və ya xoruzu olan kimsəsiz yoxsullar kimi təsvir edilirlər. Lakin hadisələrin gedişində onların əsl siması üzə çıxır. Xalqın arzu və istəyini ifadə edən keçəllər, ağılı, zəkası, hazırcavablığına görə uşaqların sevimlisinə çevrilirlər.

Bununla belə, “Tamburaçı keçəl” nağlında olduğu kimi, bəzən keçəlin məramı məlum olmur. Yeri gəlmişkən, tambura-tənbura-tənbur musiqi aləti bizdə də olmuşdur. Bu baxımdan Aşıq Molla Cümənin (1854-1920) aşağıdakı bəndi maraqlıdır.

*Çoxlarına gül-bənövşə iylədir,
Çoxlarını gecə-gündüz göynədir.
Çoxlarını dirnaq üstə oynadır
Çoxlarına tənbur çalan dünyadı.*

İraq türkmanlarının nağıl dünyasından bəhs edən, bir əjdadın kökündən pərvəriş tapdığımızı dəlalət edən yazımıza son verərkən onu xüsusi demək istəyirik ki, Azərbaycan nağıllarına xas olan baş qəhrəmanların ümumiyyətlə, ideallaşdırılması – ilahi gözəlliklərə, yüksək insanı keyfiyyətlərə malik olmaq, ağıl, kamal, rəftarda tayı-bərabəri olmamaq və s. xüsusiyyətlər eyni ilə İraq-türkman nağılları üçün də səciyyəvidir.

Epik növün geniş yayılmış janrı olan nağılların bədiilik cəhətdən böyük əhəmiyyəti vardır. Süjetli olmaları və başqa janrlara bu istiqamətdə təsiri, onları müsbət mənada fərqləndirir.

Xalq təfəkkürünün əvəzsiz xəzinəsi, “xalqın psixologiyasını öyrənmək üçün vacib və lazım olan əsl xalq yaradıcılığı nümunələri” sayılan, xalq yazıçısı Elçinin “sirri-xuda” adlandırdığı ədəbiyyat, o cümlədən də “sirri-xuda” olan nağıllar, xalqın milli xüsusiyyətlərini, adət-ənənəsini, məişət tərzini, ümumiyyətlə, mədəniyyətini öyrənmək baxımından nə qədər uzaq keçmişlərlə bağlı olsalar da, tükənməz ibrət qaynağı olmaq baxımından bu gün də öz əhəmiyyətini itirmir.

Qəzənfər PAŞAYEV

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

OXUCULARIN DIQQƏTİNƏ

Son vaxtlar Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun çapına nail olduğu Qarabağ və Şəki folkloruna dair kitablarda mətnlər həmin dialekt və şivələrdə olduğu kimi verilmişdir. Eləcə də məşhur “Aşıq Qərib” dastanı Borçalı ləhcəsində çap edilmişdir. Bu yaxşı hal kimi qəbul edilməlidir. Ona görə ki, dialektlərdə verilən folklor materialları bir yandan dialektologiya elmi üçün zəngin material baxımından, digər tərəfdən də ədəbi dilin zənginləşməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bunu nəzərə alaraq İraq-türkman nağıllarını ləhcədə olduğu kimi verməyi məqsəduyğun saydıq. Nağıllar müxtəlif kənd və şəhərlərdən toplandığına görə ləhcə fərqləri özünü göstərir. Məsələn, Kərkük ləhcəsində gəldiniz – **gəldiviz** formasında, Tuz Xurmatıda **gəldiyiz** formasında işlənir. Odur ki, Kərkük, Tur Xurmatu, Altun Köprü və Ərbil şivələrini əsas götürdük. Əsrlərlə Azərbaycan ədəbi dilinin təsir dairəsindən kənar qalan İraq-türkman ləhcəsində xeyli sayda özünəməxsusluqlar müşahidə edilir. Onları bilmədən İraq-türkman nağıllarını oxuyub-anlamaq çətin olardı, hətta oxucu çaşbaş qalardı.

Oxucular üçün faydalı olacağını düşünərək aşağıdakıları onların nəzərinə çatdırırıq.

İndiki zamanın III şəxsin təkində -ır1. -iri şəkilçiləri ilə işlədilməsi: məs.: alırı. gəliri, oxurı, yazır1 və s.

Andə, əndə şəkilçili feli bağlama və feli bağlama tərkiblərinin təsriflənərək şəxs şəkilçiləri qəbul etməsi:

Təkdə	Cəmdə
I Mən gələndə+ m Farux işlirdi	I Biz gələndə+ x Farux işlirdi
II Sən gələndə+ u (K.) // gələndə+ y (T.X.,A.K.) Farux işlirdi	II Siz gələndə+ viz (K.) // gələndə+ yiz (T.X.,A.K.) Farux işlirdi
III O gələndə Farux işlirdi	III Olar gələndə+ lər Farux işlirdi

Felin bacarıq şəklinin inkarının **-ama**, **-əmə** şəkilçiləri ilə ifadəsi: məs: alamadım, qıyamadı, duramadım və s.

-alı, **-əli** ilə yanaşı, **-anı**, **-əni** feli bağlama şəkilçilərinin işlənməsi: məs.: alanı, gələnini, oxuyanını və s.

Qeyri-qəti gələcək zaman **ar**, **ər** şəkilçilərindən r səsinin düşməsi və ə, a səslərinin müvafiq olaraq i, ı səsləri ilə əvəz olunması. Məs.: gəli, göri, bili, alı, süri, unudu və s.

Sifətin istər analitik, istərsə də sintetik yolla üstünlük dərəcəsinin əmələ gəlməsində səciyyəvi xüsusiyyətlərin özünü göstərməsi. Məs.: Çox-çox yedix – lap çox yedik, bambayaz, yapyeşil//yepyeşil, masmavi, sipsiyah//simsiyah, apaçığ, qasqatı və s.¹

“İsə” modal sözünün mənsubiyyət şəxs şəkilçisi qəbul etməsi:

Təkdə	Cəmdə
Mən isə+ m	Biz isə+ x
Sən isə+ u (K.)//isə+ y (T.X.,A.K.)	Siz isə+ viz (K.)//isə+ yiz (T.X.,A.K.)
O isə	Olar isə+ lər

Öz qayıdış əvəzliyi Kərkük, Tuz Xurmatu və s. şivələrdə “öz” formasında işləndiyi halda, bütün şəxslər üzrə Ərbil, Teləfər və Altun Köprü şivələrində, Cənubi Azərbaycanda təsadüf edilən formada işlənir. Məs.:

Təkdə	Cəmdə
I bilə+ m	bilə+ miz
II bilə+ y (Altun Köprü, Teləfər)	bilə+ yiz (Altun Köprü, Teləfər)
bilə+ v (Ərbil ağzı)	bilə+ viz (Ərbil ağzı)
III bilə+ si	bilə+ ləri ²

¹ Ə.Bəndəroğlu. İraq-Türkman dili. Bağdad, 1989, s. 160.

² Prof. Hidayət. Kamal Bayatlı. İraq-Türkman türkçəsi, Ankara, 1996, s. 330, 387; Həbib Hürmüzlü. Kerkük türkçəsi sözlüğü. İstanbul, 2003, s.94.

Yönlük halın əvəzinə yerlik, çıxışlıq halın əvəzinə isə yönlük halın işlənməsi.

Məs.: At kimin nə xaxın üzündə durusan? Babasına sorar və s.

Bəzi bölüşdürücü bağlayıcıların işlədilməsi. Məs.: Əgər ... əgər – “ya ... ya”, yan ... yan, - “ya ... ya” və s. Əgər dəriş, əgər hənfiş, ağça ilə bitər hər iş (atalar sözü).

Bütün bunlarla yanaşı, İraq-türkman ləhcəsini başqa dialekt və şivələrimizə yaxınlaşdıran xüsusiyyətlər də çoxdur. Apardığımız tədqiqatlar bizə İraq-türkman ləhcəsini Azərbaycan dili dialektlərindən Cənub və Şərq qrupu dialektlərinə daha yaxın olduğunu söyləməyə imkan verir.

İraq-türkman ləhcəsini Azərbaycan dilinin Cənub qrupu dialekt və şivələrinə yaxınlaşdıran xüsusiyyətlər əsasən aşağıdakılardır:

Sözün birinci hecasında a səsinin ə səsi ilə əvəzlənməsi; məs.: bəyrağ, qəymağ, qəmçi, əz, əyran və s.

e səsinin ə əsəsi ilə əvəzlənməsi: məs.: ənni, ərkəg, həgbə və s.

o səsinin a səsi ilə əvəzlənməsi: məs.: avıç, qavın, nav.

ö səsinin ə səsi ilə əvəzlənməsi: məs.: çəmçə, cəhrə (cöhrə) əzbək və s.

Sözün birinci hecasında qapalı e səmindən əvvəl k səsinin g səsi ilə əvəzlənməsi: məs.: geçəl, geçi, gevil və s.

g səsinin c səsi ilə əvəzlənməsi (bu xüsusiyyət Ərbil şivəsinə aiddir): məs.: cəl, cet, cidən-cələn, cözəl//cüzəl, cilas və s.

Bir çox hallarda şəkilçilərin sözün ahənginə tabe olmaması: məs.: yediğ, işdiğ, susız, görmağ və s.

Saitlə bitən fellərdə indiki zaman şəkilçisinin bəzən -r şəkilçisi ilə ifadəsi: məs.: tanır, oxur. Et yəəni qəssab tanır (atalar sözü)

İraq-türkman ləhcəsini Azərbaycan dilinin Şərq qrupu dialekt və şivələrinə yaxınlaşdıran xüsusiyyətlər isə əsasən aşağıdakılardır:

y səsinin təsiri altında a səsinin darlaşaraq e səsi ilə əvəzlənməsi: məs.: qeyiş, qeytan, yeşil//yeşil və s.

Sözün birinci hecasında o səsinin u səsi ilə və ö səsinin ü səsi ilə əvəzlənməsi (bu xüsusiyyət Altun Köprü şivəsində daha çox müşahidə olunur): məs.: dudax, buğaz, ügrəndim.

Damaq saitlərindən sonra dodaq saitlərinin, dodaq saitlərindən sonra damaq saitlərinin gəlməsi: məs.: başuz, babauz, alduğ, getdü, gəldü, duzlı, durı, gözlüç və s.

Sözün ortasında g səsinin inkişafı: məs.: döğüş, söğüş və s.

Sözün ortasında və sonunda v səsinin möhkəm olmaması: məs.:

au, dauşan, auçı, bızau, yauşan, tauş, hauz və s.

Qeyri-qəti gələcək zamanın inkarında 1 şəxs tək və cəmdə -man, -mən şəkilçisinin işlədilməsi: məs.: gəlmənəm, küsmənəm, satmanıx, gülmənix və s. Bu xüsusiyyət Altun Köprü şivəsinə aiddir.

İraq-türkman ləhcəsi üçün səciyyəvi olan söz və ifadələri yeri gəldikcə səhifə ayağında vermişik. Məsələn: çəm (meşə), qırçıl (çaş), mon//mun (qaraqabaq), rəşə (rəşmə) tütün (tüstü), sallanqaç (karusel; yellənən beşik), yazı (çöl, səhra, bayır), yazı xaxı (kəndlilər), qaraman (böyük quyruqlu qoyun), dallal (carçı), havanta (havayı, müftə), axırşər (bəxtsiz, talesiz), çillə (çox soyuq vaxt), çil-çılpaq (lüt), avxarlamağ (zor – xoş aldatmaq), ocağı kor (övladı olmayan, sonsuz), daraman (nəhəng, çox böyük), gəl zaman – get zaman (vaxt keçdi), yengi kissə (yeni varlanmış adam), bir qonaqlıq yol (bir günlük yol), şeytana kilav girdirmək (geydirmək), əşəg cənnəti (həbsxana), dəftərdar (xəzinədar), qolbağa (qurbağa), kəllə-qulağ etməğ (ölüncə döymək), qol qıran (borc alıb qaytarmayan), pinəduz (pinəçi), dörd qurna adam (çox kök, eni-uzunu bərabər adam), qurna-bucaq (künc-bucaq), boyağ əzmək (birinə kələk gəlmək), göz qızartmağ (göz ağartmaq) və s.

İraq-türkman ləhcəsində bircə hərfin dəyişməsi və ya düşməsi ilə ədəbi dilimizlə müqayisədə anlaşılmazlıq əmələ gəlir. Məsələn:

Cəhrə (cöhrə), hayvan (heyvan), loş (boş), kər (kar), hillə (hiylə), hərsin (ərsin), halav (alov), doymağ (donmaq), kütək (kötək), yavaq (yanaq), yağniş (yanlış) və s.

Deyilənləri nəzərə alaraq oxuculara kömək məqsədilə kitabın sonunda “**Lüğət**” bölməsini verdik.

TƏRTİBÇİDƏN

SEHIRLI NAĞILLAR

XAYİN VƏZİR

Biri var idi, biri yox idi. **Darın dünyasında**¹ bir padşah vardı. Bir gün padşah vəziri ilə birlikdə ova çıxır. Bir müddət getdikdən sonra bir ceyran balası ovlayaraq saraya dönərlər... Padşah sehirləməyi və bəzi tilsimləri bilirmiş. Bu öz qüdrətini vəzirinə göstərmək arzusuna düşür. Bir tilsim oxuyaraq yerə sərilməmiş ceyran şəklinə girib sarayın bağçasında gəzməyə, otlamağa başlar. Bir müddət sonra əvvəlki şəklinə girər, öz gördüklərinə inanmayan vəzirin yanına dönər.

Vəzir tilsimi ona da örgətməsini padşahdan təkrar-təkrar rica edir. Günlər keçdikcə vəzirin bu tilsimi öyrənmək arzusu daha da artır. Hər gün padşaha öz sədaqətindən söz açar, sirri öyrənmək istər. Padşah aralarındakı dostluğa inanaraq ona tilsimin sirrini açıqlar və sehri ona ögrədər.

Aradan həftələr, aylar keçir. Vəzir heç bu tilsimdən söhbət salmır. Demək olar ki, padşah da hər şeyi unudur.

Bir gün yenə də adətləri üzrə ova gedirlər. Padşah gözəl bir yaşılbaş sona vurur. Vəzir padşaha deyir: Dostum, o tilsimi oxuyub bu sona şəklinə girə bilsəniz sizə afərin deyərəm.

Padşah tilsimi oxuyur və sona şəklinə girir. Həmin vəzir də tilsimi oxuyur və padşahın şəklinə girir. Padşah olmaq üçün onu öldürmək istəyir. Onu qovmağa başlayırlar. Sona şəklinə girmiş padşah qalın meşəyə qaçıb canını qurtarır. Bu vaxt yuvasında ölmüş bir gögərçin görür. Tilsimi oxuyur və göyərçin şəklinə düşüb, saraya uçaraq arvadının pəncərəsinə qonur.

Vəzir padşahın meşədə acından öldüyünü və ya **abdal olduğunu**² düşünür və işindən məmnun olurdu. Saraya dönüb padşahın yerində oturdu. Və məmləkətin işlərini idarə etməyə başladı. Eyni zamanda padşahın arvadının könlünü çalmaq istədi. Qadın ağıllı və zəkali idi. “Ərinin” hərəkətlərində bəzi dəyişiklikləri həməndə duydu və ona göz qoydu. Onun muradına yetişməsinə fürsət vermədi.

Bir neçə gün sonra ərinin bu halını düşünərkən padşahın arvadı pəncərədən

¹ darın dünyasında – yer üzündə, kainat

² abdal olmaq – dəli olmaq, aqlını itirmək

ərinin səsinə eşidər. Fatma pəncərəyə baxar. Ərinin səsiylə danışan gögərçini görər. **Bayılar**¹, özünə gəlincə gögərçin onu anladar.

– Mən Mahmudam. Vəzirə tilsimi ögrətmişdim. Mənə xəyanət etdi. Səltənətimə və sənə göz tikdi. Mən bu şəkildə qaldım. Fatma, indi hər şey sənə əlindədir. Ağıl və fürsəti əldən vermə. Məni dinlə. Diqqətli ol. Bu axşam o namərdə gözəl bir süfrə aç. Bir də canlı bir xoruz tap. Yemək vaxtı ona **əndişəni**² və qorxunu izah et. Bu sözlərlə şikayət və üzüntülərini bildir. “Şübhəsiz sən tilsimləri bilirən. İstəsən qəlbimi sevgiyə, dostluqla doldura bilərsən. Sən əskidə heyvan və quş şəklinə girəndən sonra məhəbbətimiz aşıb-daşardı. Günlərlə səni qucmaq istədim. İndi mənə nə isə olub. Allah xatirinə, istəyirsən səni əvvəlki məhəbbətlə sevim, gecələr səhərə kimi əzizləyim, bir anlığa xoruzun şəklinə gir. Mən də sənə məharətini təbrik edirəm, qollarımın arasına alım”.

Axşam olur, Fatma ərinin dediyi kimi edir. Namərd vəzir padşahın libasında, onun şəklində gəlir. Süfrəni görür, sevinir. Fatma ona nəvaziş göstərir. Vəzir şərab içir. Özünü murada çatmış sayır. Bu arada Fatma ərinin dediklərini nəql edir.

Vəzir məmnuniyyətlə onun xahişini yerinə yetirmək üçün qalxar xoruzu kəsər. Sonra heç nəyə şübhə etmədən tilsimi oxuyar. Bu vaxt gögərçin əvvəlki kimi padaşah libasında olar. Fatma qolları arasında sıxdığı xoruzu-vəziri məhv edir.

Beləliklə xain vəzirin fitnə-fəsadından xilas olurlar. Əvvəlki kimi şad-xürrəm yaşarlar. Siz də şad olasız. Mənim bir **nəsnəm**³ yoxdu, mən şad olmam. Bəlkə siz bir nəsnə verib məni şad edəsiniz.

¹ bayılmaq – ürəyi getmək, hüşunu itirmək

² əndişə – vahimələnmək

³ nəsnə – şey, alət, hacat

SAS TAVUĞUN TƏLNƏGİ

Var idi, yox idi, bir avcı vardı. Günnərin birində **çəmdə**¹ av edərkən ruzgarların uçura-uçura gətirdiyi bir quş **təlnəgi**² tapdı. Təlnəg elə gözəldi, elə gözəldi, avcı ömründə belə qayət suslu bir gözəl nəsnə görməmişdi. Təlnəgi durmadan padşaha apardı. Padşah xəstə idi. Dedi qoy qəlbi şad olsun. Padşah çox bəğəndi təlnəgi. Avcıya ənəm verdi. Loğmanlar bildirdilər ki, padşah həmin quşun ətindən yeyən kimi sağalacaq. Vəzir dedi: – Əsl avcı olduğunu və onun hansı məmləkətdə yaşadığını üç gündə bildirməlisən. Bildirməsən boynun vurulacaqdır. Avcı qəmli halda evə dönər.

– Oğlum nədən qəmlisən – deyə anası sorunca vəzirin istəğini anladır.

– Oğlum, böyük babandan sor. Onun iki yüzə yaxın yaşı val. Bilməmiş olmaz.

– Avcı bir neçə aylıq uşaq kimi pambığa bükülüb, zənbildə saxlanılan babasından təlnəgin hansı quşun olduğunu sordu:

– Oğlum, qəm yemə, bu xəfif bir işdir. O gözəl təlnəg Sas tavuğundur. Tavuq Günçixan padşahına məxsusdur.

Avcı sevinə-sevinə padşahın hüzuruna gidər və onu məsələdən agah edər.

Padşah məclis qurar və quşu necə əldə etmək barədə məsləhətləşər. Padşahın hər üç oğlu ayağa durub deyirlər: Padşah sağ olsun. Biz gedib o quşu gətirrig.

– Yol hazırlığı görülür. Şahzadələr yola düşürlər. Yel kimin dərə-təpə, düz bilmir, keçirlər. Az gedir, üz gedir, dərə-təpə düz gedir, gəlir iki yol ayrıcına **olaşillər**³. Bir yolda “gedər dönər”, o biri yolda “gedər dönməz”. Kiçik qardaş “gedər dönməz” yolunu tutur. Kiçik qardaş dərə-təpə düz keçər, qumsal çöllər, qayalıqlar keçər, yorğunluq, aclıq və susuzluqdan əziyyət çəkər, amma geri dönmək istəməz. Nə də heyvanları, quşları ovlamaz, vəhşi heyvanlara toxunmaz. Bir tülkünü

¹ çəm – meşə

² təlnəg – lələk

³ olaşmaq – çatmaq

tozaxdan¹ xilas edər.

– Su başında hegbəsində əl boyda qalmış əkməgi çıxarıb su ilə yemək istərkən həmin tülki qarşısında dayandı. Şahzadə ilə insan kimi qonuşdu. Ac olduğunu bildirdi. Şahzadə parça əkməgin yarısını tülküyə verdi. Tülkü şahzadənin hara gedəcəyini bildiğdən sonra arxamca gə deyib, evinə qonaq apardı. Üç gün sonra tülki donuna girən pəri, şahzadəyə Günçixan padşahın yolunu göstərir və sıxıntıda yardım etmək üçün özünə tük verir, yandırarsa hazır olacağını da bildirir. Şahzadə gecə-gündüz yol gedir. Nəhayət Günçixan padşahın sarayına olaşır. Padşahı məsələdən agah edir. Padşah gəncin atasının xəstə olduğuna təəssüflənsə də deyir:

– Əgər mənim üçün Kor Kosranın atını gətirsən, Sas tavuğı verərəm sənə.

– Şahzadə qəmgin halda sarayı tərk edir. Bir daha tülkinin yanına dönür. Tülki bir müddət şahzadəyə **qalavuzluq**² edir, sonra bu yolu tutarsınız, filan yerə olaşdıqda mağara ağzında bir at görəcəksiniz. Əgər ayaqları **çalam-çalam**³ olsa, mağaraya girərsiniz. Kor Kosra divi yatmış görəcəksiniz. Onun ayaq və dizlərini övkələrsiniz, oyanacaq. Onda fikrinizi anladarsınız – deyir.

Mənə möhtac olsan, tükümü yandır.

Şahzadə tülkinin dedigi kimi yaptı. Div oyandı, mırıldadı:

Ax, nə edim, bəxtin onda gətirib ki, diz və ayaqlarımı övkələyibsən. Yoxsa səni yeyərdim. Neçin gəlibsən, söylə.

– Şahzadə başına gələnə danışdı.

– Adaxlım Gülzarı düşmən divlər qaçırdıblar, onu gətirsən atımı sənə verərəm.

Şahzadə qəmgin halda mağaranı tərk edir. Nələc qaldığından tükü yandırır, tükü yandırmasaynansa tülki hazır olur. Tülki onu anladır.

– Şahzadə beş təpə arasında bulunan quyu üzərinə gəlir. Gülzar – deyə hazırlanınca Gülzar:

– Topuğuna qədər daş olasan – deməklə şahzadə daş olur. Bir daha göbəgivə qədər daş olasan – deməglə şahzadə daş olur. Yenə huvarlanır. Boynuva qədər və

¹ tozax – tor, tələ

² qalavuz – bələdçi

³ çalam çalam – bağlı, çidarlı, çalım-çarpaz

sonra tam daş olur.

– Pəri tülkünün bacısı Şahzadəyi içəridən sevdiyi üçün onu izləyirdi. Çapıq şahzadəyə olaşır, bir ovuc torpaq qaldırır, oxur daş olan şahzadənin üzərinə səpir. Şahzadə dönür olur əvvəlki kimi. Bir daha qonuşmazdan əvvəl: Çıxın, kömləginizi gətirmişəm” de. Oğlan quyuya yaxınlaşır, Gülzar, çıx gömləkini gətirmişəm – deyir.

Gülzar – Quyuya at, deyər.

Şahzadə – öncə siz boynuvuzdakı gərdənliyi tişarı atın, taki sizə gömləgi atım Gülzar incili sehr anaxtarı olan gərdənliyi tişarı atar, gömləgi alar. Çirçiplaq olan Gülzar geyinir və tişarı çıxır. Şahzadə, Gülzarı görüncə bayılmaq dərəcəsinə gəlir. Gülzar hədsiz gözəldi.

Şahzadə göz ayırmır.

Tülkinin evinə gəlirlər.

Tülki: İndi gedib Gülzarı Kor Kosraya verib atı ala bilərsiniz.

Gülzar kimi gözəl bir qızı qeyb edəcəyindən Şahzadə sıxılır. Acısını duyan tülki deyər o bir parça əkmək gözümdə durmaqdadır. Mən səninlə gedərəm – deyir. Yürürlər. Kor Kosranın qəsrinə **yaxlaşarkən**¹ tülki özünü Gülzara bənzədir. İndi qəsrə girək. Məni Kor Kosraya, atın **yartaxımını**² və **cilovunu**³ alana kimi vermə. Onları alınca məni ona ver və atla evimizə dön. Şahzadə pərinin dediyi kimi yapdı və atla evə döndü. Gülzar donunda olan pəri ayaq yoluna getmək istər. Kor Kosra buraxmaz. Qorxar ki, Gülzarı bir daha divlər apararlar. Ayağına ip bağlar, bir ucunu tutar. Pəri orada ipi açar, **ibriqə**⁴ bağlar, sıçrar, qaçar. Kor Kosra yeddinci qat qəsr üzərində tülkiyi görüncə aldandığını anlar, tülkinin dalınca qaçar, fəzlə darıldığının gözünü görməz, qəsrədən düşüb ölür.

Pəri evə döndükdə, indi atı Günçixan padşahına apar və Sas tavuğunu al – deyər. Şahzadə belə bir atı əldən çıxarmağına sıxılır. Tülki deyər: İndi birlikdə gedəlim – deyər.

¹ yaxlaşmaq – yaxınlaşmaq

² yartaxım – qantarğa

³ cilov – yüyən

⁴ ibriq – aftafa

Günçixan padşahın qəsrinə yaxınlaşanda, pəri özünü Kor Kosranın atına bənzədir. Şahzadə üzərinə minər. Qəsr önündə pəri əsl at kimi kişnər, atlanır-düşər, gördüklərini parçalar. Padşah inanar ki, illərlə istədiyi arzuya çatıb. Sas tavuğu şahzadəyə verib yola salar. O biri gün bir nəfər pəhləvanı ata mindirir, qoşmasına tamaşa edər. Bu anda at pəhləvanı bir ağaca çırpıb, öldürür və evə dönür.

Şahzadə pəriyə necə təşəkkür etməyə söz tapmırdı. Pəri kiçik bacısını da şahzadəyə qoşur. Gülzar, Kor Kosranın atı və Sas tavuğ da olmaqla şahzadənin olur. Giinlərlə yol gedirlər. Gidişdə şahzadə görmüş olduğu “gedər dönər yol” ayrımına gəlincə bir karvanla rastlaşırlar. Şahzadə tanışlıq vermir. Padşahdan hal-əhval tutur. Tacir ağlayır – Belə səxavətli padşahın üç oğlunun yoldan dönməməsi, xəstəliyinin günü-gündən şiddətlənməsi halını sıxır – deyir. Şahzadə qardaşlarından bir xəbər tutmaq üçün “gedər dönər” yoluna səpinir. Bir şəhərə gələr, orada qardaşlarının kababçı şagirdi işlədiklərini görər. Qardaşları onu tanımazlar. Onları yanında xidmətçi götürər və məmləkətinə dönər.

Dönüşdə bu iki qardaş ağalarının kiçik qardaşları olduğunu anlarlar. Qısqançlıq və çəkəməzlikdən bir fürsətdə dərin quyuya atıb, varını-yoxunu alır, babalarının sarayına gəlirlər. Kor Kosranın atı qaçıb şahzadə buraxılan quyunun üzərinə gəlir. Elə kişnəyir ki, hətta yer-göy bir olur. **Bayılmış**¹ şahzadə ayılır. Səs edir, at ayağını yerə döyüb bir də gişnər. Şahzadə tülkünün tükünün yanında olduğunu xatırlar, yandırır özünü. Tülki hazır olub onu xilas edər. Şahzadə pəriyə dərin təşəkkür edib, Kor Kosranın atına minər və şəhərə girər. Dügün olduğunu və padşahın iki qəhrəman oğlunun Sas tavuğu gətirdiyini, padşah xəstəlikdən sağaldığını və padşahın oğlanlarının Gülzar və Pərinin kiçik bacısının evlənmək üçün toy olduğunu eşidir. Çox **darılır**². Atını meydana sürür. Meydanda atların yarışı keçirilirdi. Kor Kosranın atı bir anda bir neçə at başı qopardır. Padşah onun kim olduğunu sorar. Buraya mənim iki qulum gəlib. Onları götürməyə gəlmişəm, – deyər.

Padşah o qulların nişanı olub-olmadığını sorar.

¹ bayılmağ – ürəyi getmək, hüşunu itirmək

² darılmağ – hirslənmək, hiddətlənmək

Damğaları vardır. Şahzadə hamını yoxlar, hətta padşah duyug düşməsin. Özü bilir, kimi axtarır. Padşah deyər: Artıq kimsə qalmadı. Qalmışdır. Qəsrinizdə toyu olanlara baxmalıyam. Padşah darılsa da, oğullarını dəvət edir. Padşahın oğlanları öz kiçik qardaşlarını görən kimi ona yalvarmağa başlayırlar. Günahlarını boyunlarına alırlar. Padşah kiçik oğlunu tanır. Baba məsələdən agah olduğdan sonra – onun gözündən öpür. Böyük oğlanlarını şəhərdən qovur. Giçik şahzadəyə qırx gün, qırx gecə toy edir. Gülzar və kiçik Pərinə ona arvad edir. Özündən sonra onun padşah olacağını elan edir. Onlar şadlıqla yaşarlar. Siz də şad olasız. **Darı başıvuza**¹. Toya mən də getmişdim. Başları qarışmışdı, ağızımı şirin edən olmadı. Bəkə siz edəsiz.

¹ darı başıvuza – sizə də qismət olsun, başınıza gəlsin – mənasında işlənir.

İLAN ŞAHI

Varıydı, yoxuydu, yalan gerçəkdən çoxuydu. Bir tacirin bir oğlu varıydı.

Tacir oğluna deyir:

– Oğlum, mən ölürəm. Sənə vəsiyyəət edirəm: malıva **məqəyyat ol**¹, çox xərcləmə.

Tacir öldükdən sonra oğlan babasının bütün malını xərclədi. Oğlannan nənəsi ac qalırlar.

Oğlan bir gün nənəsinə deyir:

– Nənə, bir şey varsa, ver satım.

Nənənin də evdə qalan bir çırağı vardı.

– Al, oğlum, get bu çırağı sat, parasına əkmək al gəti.

Oğlan da çırağı satar, əkmək alı, qalan parasına da bazardan bir əski sanduq alır, evə gəli. Nənəynən oğlan əkməki yeəllər, deəllər, yarın Allah kərimdi.

Oğlan yerinnən qaxar sanduğu açar, baxar, sanduğ içində böyük bir ilan yatıpdı. İlan dilə gəli deyər:

– Qorxma, mən sənə əziyyəət verməm. Amma mənim dediğlərimi gərək yapasan.

Oğlan deyər:

– Sən bizə toxunma, nə istəsəv yaparam. İlan deyər:

– Qax gəl mənimlə, mən səni aparım babamın məmləkətinə. Mən ilan şahının oğluyam. Oğlan qalxar ilanı qucağına alı, belinə sarar, yola düşər.

Az getdilər, üz getdilər, dərə, təpə düz getdilər, bir neçə gün durmadan yeridilər.

Qarşuda **təppələr**² görsəni.

Oğlan bu təppələrdən qorxar. İlan deyər:

– Qorxma bulara mən baxsam qaçallar, bular həpsi böyük ilanlardı, mənə axtarıllar, yeridilər, ilanın babasının məmləkətinə ulaşdılar.

Oğlan baxdı, bir adam oturub, yarısı adamdı, yarısı ilan...

¹ məqəyyat ol – müğayət ol

² təppə – təpə

Dedi:

– Bu nədi?

İlan dedi:

– Bu ilanların şahıdı, babamdı. Məni apar yanına, sənə hər nə versə istəmə, sən o boynundakı qutunu istərəm sələ.

Oğlan ilanı gətirdi ilan şahının yanına.

İlan şahı dedi:

– Bu ilan mənim qızımdı. Mən munu doqquz ildi axtarıram. Qızımı tapdıgıvçın sənə nə istəsəv muştuluğ verrəm.

Oğlan bir neçə gün buların yanında qaldı.

İlan şahına dedi:

– Mən öz məmləkətimə dönmək istirəm. İlan şahı: Oğlançın qırx yük altun yüklövün – dedi. Oğlan dedi:

– Mən altun istəmirəm, boynuvdakı qutunu istirəm.

İlan şahı naəlac qaldı, qutunu oğlana verdi. İlanlar oğlanı yola saldılar.

Oğlan az getdi, üz getdi, dərə, təpə düz getdi, bir yolun başında yoruldu, durdu öz-özünə dedi.

– Mən nə əqildən qırx yüg altunu almadım, bu qutunu aldım. Acuğunnan qutunu çaldı yerə... Qutunun içindən yeddi qərə adam çıxdı, dedilər:

– Əmr et, paşam! Oğlan dedi:

– Acam...

Yeddi adam türlü-türlü yeməğ gətirdilər, oğlan doyunca yedi, tox oldu, adamlara əmr etdi:

– Girin qutuya.

Adamlar girdi qutuya. Oğlan qutunu qapattı qoydu cibinə, başladı yeriməğə, ulaşdı öz evinə, baxtı nənəsi xəstədi, acdı. Ginə qutunu çaldı yerə, qutudan yeddi qərə adam çıxdı. Dedilər:

– Əmr et, paşam!

Dedi: mənə gətirdiğivız yeməğdən gətirin nənəm də yesin. Yeməğlər gəldi. Oğlannan nənə yedilər. Tox oldular. Oğlan bir də qutunu qapattı, qoydu cibinə.

Oğlan qutunun tilsimli, sehrlı olduğunu annayınca nənəsinə dedi:

– Nənə, get mənimci o qanşar şəhərdəki padşahın qızını adaxla. Nənə getdi padşahın sarayı yanında durdu. Padşah arvadı görünçə dedi: bu fəğir arvada bir az para verin. Arvad dedi:

– Mən fəqir dəgiləm, mən səniv qızıvı oğlumçun adaxlamağa gəlmişəm.

Padşah arvadın bu sözünə qızar, deyər:

– Sən kimsən, mənim qızımı oğlunçun istirsən? Arvad diyər:

– Vaxtında mən də bir padşahın arvadıydım. Sən qızıvı oğluma versən, hər nə istəsən sənə verərig. Padşah dedi:

– Mən oğlundan istərəm mənim sarayımın qanşarında bir saray yapsın. Bu sarayın içinnən bir xalı da salsın, bir ucu mənim sarayımda, bir ucu da yanki yapıdan sarayın içində olsun. Bir də qızımın yoluyçun qırx yük altun istirəm.

Arvad padşahın istədiklərini gəldi oğluna dedi. Oğlan qutunu yerə çaldı. Yeddi qara adam birdən:

– Əmr et! – dedilər.

– Oğlan padşahın istədiklərini deyincə əmri yerinə gəldi. Padşah yuxudan qalxdı, baxdı, gün çıxıb. Dedi: Cəlladına.

– Çağır mənimçin mollanı, məni neyçün yuxudan oyatmadı? Molla gəli padşahın yanına diyər:

– Padşahım sağ olsun, gün bu taydan çıxar, yoxsa o taydan? Sən gördüyün gündəki, altundu, parlırı. Molla padşahla qonuşurkən qapı çalındı. Qırx yük altunun gəldiğini xəbər verdilər. Padşah baxdı, sarayının qanşarında bir saray yapıblar. Sarayın daşları biri altundu, biri də gümüş.

Padşah o zaman bildi, oğlan şərtini qəbul edibti. İkinci gün padşahın qızını oğlana verdilər. Oğlan qızı aldı, öz sarayına apardı.

Padşahın yanında bir **qurnaz**¹ tacir vardı. Öz-özünə deyər. ”Belə bir sarayı yapıqlarında bir sirr var. Mən bu sirri taparam”.

Bu tacir satdığı əşyalardan alı, oğlanın sarayı önündə durar. Oğlanın arvadı tacirdən ənlık-kırşan almaq istər. Çıxardı bir miqdar altun veri. Tacir altunu almaz,

¹ qurnaz – bic, çox bilən, hiyləgər

deyər:

– Kişivün sirrini söylə mənə, səniyəçün çin ipəginnən yapılmış kömnək gətirrəm. Qız da özünü yalan yerdə xəstə edər. Üzünə sarıkök sürtər. Oğlan evə gəli, baxar arvadı xəstədi, deyər:

– Hə arvad, nəyüvdi?

– Diyər:

– Mən düşünməğdən xəstə oldum. Mən bilməm bu altunnar sənə hardan?

Oğlan deyər:

– Arvad, qoy bu sirr aramızda qalsın, nə varsa bu qutuda var, amma bu sirri heç bir kimsəyə demə.

İkinci gün tacir gəli, arvad, qutunu evdən çalar, tacirə veri, diyər:

– Bütün sirr bu qutudadı.

Tacir qutunu alı, yerə çalar, içinnən yeddi qərə adam çıxar, diyəllər: Əmr et, paşam! Tacir diyər:

– Bu sarayı burdan qaldırın, yür **qonaqlığa**¹ atın.

Sarayı qaldırıllar, yeddi dəryanın dibinə atıllar.

Oğlan gəli, baxar, nə saray var, nə də arvadı.

Padşah oğlanı çağırı, diyər: – Sən qızımı istədiv, sarayıv harda qaldı?

Oğlan deyər:

– Padşahım sağ olsun, sən mənə qırx gün möhlət ver, qırx gün içində tapmadımsa, mənim başımı vur. Padşah oğlana qırx gün möhlət veri.

Oğlanın bir pisiklə bir vəfalı köpəgi vardı. Bular oğlana deyəllər:

– Sən qəhr etmə, biz səni arvadıvı tapırığ?

Köpəkdən pisik gedəllər, gedər-gedər sarayı bulallar. Baxallar saray içində tacirlə padşahın qızı yatıbdır. Pisig **hüsgüt-hüsgüt**² qutunu çalar, köpəgə veri, oğlanın gətirəllər.

Oğlan qutunu yerə çalar, yeddi qərə adam çıxar, oğlan deyər:

¹ bir qonaqlıq yol – bir günlük yol

² hüsküt-hüsküt – səssiz, sakitcə

– Sarayımı eyni yerinə gətirin.

Yeddi qərə adam sarayı eyni yerinə gətirillər. Tacirlə qızı tutallar. Padşahın əmri ilə ikisini də öldürüllər. Padşah qaxar o biri qızını oğlana veri, diyər:

– Oğlum, erkək olan öz sirrini satmaz, heç kimsəyə də deməz. Mən də getdim, mənə bir şey vermədilər.

Anlatan: Səmirə xanım.

Yaş: 45. Yil: 1970.

Ağız: Kərkük ləhcəsi.

Qələmə alan: Sabir Dəmirçi

ODUNÇU QIZI

Var idi, yox idi. Yalan gerçəkdən çox idi. Yalanı doldurdular çuvala, dayadılar duvara. Gerçəyi qoydular meydan başına. Hartdan-hurtdan, yaxası qarpuz qabuğı, dügməsi turpdan. Aman-zaman içində, xəlbir saman içində, dəvə bərbərlik edir, əsgir hamam içində. Hamamın tası yox, peştəmalın ortası yox.. Var idi, yox idi, Həsən adında bir odunçu var idi. Odunçu Həsən o qədər yoxsul idi ki, qarısını və qızını dolandıra bilmirdi. Hər gün **çəm**¹ gedər, odun qırar, bazara aparıb satar, yarı ac, yarı tox dolanardılar. Qızları Gülşən böyüdükcə bir tərəfdən sevinir, o biri tərəfdən pərişan olurdular. Gülşən çox gözəl idi. On yeddi yaşına çatmışdı. “Aya deyir sən bat mən çıxım” – gözəl olmuşdu. Gülşənə paltar almağa Həsənin imkanı yoxdu. Baba və nənə fikrə dalmışdılar. Fəqirlik onların belini bükmüşdü. Gülşəni özləri ilə çəm odun yığmağa aparmaq eyb olsa da imkanları yox idi. Altun saçları, qara qaşlı, xumar gözlü Gülşəni elə bil görən yox idi. Bu, odunçu Həsəni haldan çıxarırdı.

Bir gün Gülşən yaxındakı meşəyə tərəf getdi. Heç vaxt görmədiyi bir bulağın üstünə gəldi. Mat qalmışdı. Bu yerlərdən dəfələrlə keçsə də, bu bulağı ilk dəfə görürdü. Bulağın ətrafında çoxlu quru odun vardı. Odunlardan bir şəltə düzəldib bazara yollanmaq istədi. Bu vaxt arxadan məlahətli səslə bir gənç onu səslədi:

– Sən nə gözəlsən, Gülşən. Sən xoşbəxtsən. Gülşən çevrilib ənsəsinə baxdı, kimsə yoxdu. Qorxudan dizinin bağı qopsa da, evə tərəf qaçdı. O gecə yata bilmədi. Görəsən o məlahətli səsin sahibi kim idi. Bəs onu niyə görə bilmədi.

Səhəri gün ayaqları Gülşəni həmin bulağın üstünə apardı. Kimsə yox idi. Gülşən bir şəltə odun yığıb ənsəsinə atdı. Bu vaxt həmin səs yenə eşidildi.

– Gözəl Gülşən, mənim yarım olsan, səni dünyanın ən xoşbəxti edəyəm. Baba və nənən də xoşbəxt olurlar.

– Gülşən yenə də heç kəsi görmədi. Evə döndü. Başına gələnə baba-nənəsinə qonuşdu. Babası dedi:

– Qızım, get gör kimdi, qorxma, özünən qonuş. Bəkə bizim xoşbəxtliyimiz onun əlindədir. Sonra gəl bizə annat.

¹ çəm – meşə

Gülşən yenə bulağın başına getdi. Yenə haman məlahətli səsi eşitdi:

– Gözəl Gülşən, sən mənim yarım olmaq istərsənmi?

Gülşən bütün cəsarətini toplayaraq cavab verdi:

– Mən qarışmam. Babam kimə versə, ona **varram**¹.

– Elə isə babana söylə bura gəlsin, özüynən qonuşum. Mən onu razı edəyəm.

Gülşən evə gəldi. İntizarla onu gözləyən baba və nənəsini məsələdən halı etdi.

Oduñcu Həsən bu işə mat qalmışdı. Çaxdığından bilmədi nə etsin.– Qızım, bəka **röya**² görübsən?

– Yox, baba. Səs bulağın içinnən gəliri.

Həsən baltasını da götürüb, qızı və qarısı ilə bulağa yollandı. Bulağın başında baltasını havaya qaldıraraq bağırardı.

– İştə gəldim, kimsən? Nə istəyirsən?

Bulağın içindən həmin məlahətli səs eşidiləndə balta Həsənin ayağının altına düşdü.

– Həsən ağa, sən yoxsul bir adamsan. Əgər dərin bir məhəbbətlə sevdiyim Gülşəni mənə versən sizi xoşbəxt edəyəm. Hər istəyinizi yerinə yetirərəm.

– Qızım özü bilər, mən bir söz deməm:

– Ama sən kimsən? Üzünü bizə göstər. Kimsən, inmisən, cinmisən, hardasan?

– Mən insanam. Əgər Gülşən məni dərin məhəbbətlə sevsə mənim üzümü görərsiniz.

Gəncin səsi odunçu Həsəni də məftun etmişdi. Qeyri-iradi dedi:

– Qızımı sənə verdim. Razı oldum. Ama neçə evlənəcəgsiniz?

– Gələcəğ həftə çərşənbə günü bura gəlin, nişan mərasiminə.

Nişan gününün bu qədər yaxın olması onları pərişan etdi.

Çünki Gülşən heç olmazsa bir qat paltar almalı idi. Lakin paraları yoxdu. Lakin iki gündən sonra qapılarının ağzında yüz səbət vardı. Görünməz əllər tərəfindən gətirilən bu səbətlərdə hər növ yeməğ-içməğ, meyvə, paltar vardı.

Çərşənbə günü deyilən vaxt bulaq başına getdilər. Heç kimsə yoxdu. Çax

¹ varmaq – getmək

² röya – yuxu

qalmışdılar:

– Qızımı kiminlə evləndirəcəyəm? Nişanlanacaq adam ortada yoxdu.

Elə bu vaxt həmin məlahətli səs eşidildi:

– Mən buradayam. Al, bu üzüyü Gülşənin barmağına keçir. Hər şey qaydasında olacaq. Bu sırada oduncu Həsənin ayağının altına bir altun üzük düşdü. Həsən üzüyü yerdən götürüb qızının barmağına geçirdi. Ənsəyə baxanda gözəl bir çadır, yeməklərlə dolu bir süfrə gördü. Xidmətçilər hazır durmuşlar. Yedilər, içdilər, yaradana dua oxudular. Məlahətli səs yenidən eşidildi. Mənim adamlarım Gülşəni mənim sarayıma aparacaqlar, halallaşın. Evə gələndə gözlərinə inanmadılar. Köhnə komanın yerində gözəl bir imarət vardı. Xidmətçilər əmr gözləyirdilər. O gündən oduncu Həsən və qarısının zəngin və gözəl həyatından aləm qonuşmağa başladı.

Lakin Gülşəni bir daha görməmələri onlara ağır gəlirdi.

Gün sarısında Gülşəni ehtişamlı bir saraya apardılar. Sarayda gənc bir adam Gülşəni qarşıladı.

O, qonuşan kimi Gülşən **bayıldı**.¹ Bulaqdakı məlahətli səsin sahibi çox gözəldi. O, gözəl bir şahzadə idi. Beləcə Gülşən xoşbəxt oldu. Şahzadə hər gün erkəndən saraydan çıxır, axşam hava qaralanda saraya dönürdü. O, Gülşənə bir çox hədiyyələr verdi. Gülşənə yalnız bir şey tapşırırdı:

– Saraydan heç yana çıxma. İçəriyə də kənar adamı qəbul etmə. Onsuz da bərkilər qoymazlar. Hər halda bil və agah ol. Gülşən razılığını bildirdi. Lakin günlər keçdigə tənhalıq onu üzürdü. İntizarla kişinin yolunu gözləyirdi. Gülşən get-gedə onu daha fəzlə sevməyə başlamışdı. Duyurdu ki, kişisi də onu çox sevirdi. Lakin Gülşənə heç nə demirdi, hətta öz adını da. Bir gün Gülşən qərara aldı ki, mütləq gecə onun adını ögrənsin.

Kişisi gəldi. Yedilər-içdilər, kefləri yeddi qatda oldu. Gülşən sordu:

– Məni çoxmu sevirsən?

– Dünya qədər.

– Onda bir arzumu yerinə yetir.

– Mən sənə bütün arzularını yerinə yetirməyə hazırım. – Onda de, adın nədir?

¹ bayılmaq – özündən getmək

– Mənim adımı sorma. Öyrənmək istəmə. Fəqət Gülşən daha da maraqlandı.

– Adını söylə, bilmək istirəm.

– Əgər inad edib adımı sorsan, adımı deyərəm. Fəqət onda biz ayrı düşəcəyik.

Sən yenə də əski daxmaya gedib yoxsulluq və iztirab içində yaşarsan. Gülşən bir ara susdu. Günlər keçdi. Gülşənin marağı ona üstün gəldi. Inad etdi. Göz yaşları tökdü. Əgər adını deməsən, anlayacağam ki, məni sevmirsən.

– Kişisi çox kədərləndi. Düşündü, bir çıxış yolu tapmadı. Nəhayət dedi:

– Qoy istədiyini kimi olsun. Arxamca gəl. Ayağa qalxdılar. Saraydan çıxıb böyük bir **nəhrin**¹ kənarına gəldilər. Şahzadə dizinə qədər suya girib yalvarıcı nəzərlərlə Gülşənə baxdı.

– Sevgilim, sorma adımı – dedi. Gülşən yenə inad etdi.

– Gülşən, Gülşən, sevgilim, adımı sorma. Bu işdən vaz keç. Yalvarıram.

Qadın marağı güclü olur. Gülşən o qədər maraqlanmışdı ki, arzusundan vaz keçmədi.

– Şahzadə nehrin ortalarına çatmışdı. Su boğazına çıxırdı. Yenə döndü, kədərlə, məhəbbətlə Gülşənə baxdı. Yazıq bir səslə ondan bu inadından vaz keçməsinə rica etdi. İsmimi söylərsəm başımıza fəlakət gələcək.

Ya qismət bəlkə on ildən sonra görüşdük. O da sənənin əlində olacaq.

Gülşən dedi:

– Kim olduğunu, adını öyrənmək istirəm. Şahzadə dalğaların arasından qışqırdı:

– Mənim adım Baznadandır.

Bu vaxt suların arasından qorxunc bir ilan peyda oldu. Gülşənə bir nəzər salıb Baznadanın üstünə atıldı və onu suların dibinə çəkdi.

Gülşən elə bil yuxudaydı. Özünü sevgilisinə kömək üçün suya atdı. Su sakit idi. Acı göz yaşları sel kimi axıb Nəhrin sularına qarışdı. İndi anladı ki, Baznadanı nə qədər sevir. Sudan çıxıb saraya tərəf üz qoydu. Lakin sarayı yerində görmədi. Üşüyürdü, paltarının suyunu sıxmaq istədi. Əynində babası evində geydiyi paltarı gördü. Evlərinə üz tutdu. Göz yaşları tökə-tökə evə gəldi. Baba və nənəsi köhnə

¹ nəhr – çox böyük çay

komada idilər. Ağır günlər, əvvəlkindən daha ağır günlər başlandı. Gülşən odun yığıb bazarda satar, baba və nənəsinə kömək edərdi. Çoxları Gülşəni almaq istədi. Fəqət Gülşən razı olmadı. Sevgilisini itirdiyi gündən bir an da olsun onu yaddan çıxara bilmirdi. Ona olan məhəbbəti get-gedə artırdı. Baznadanın məhv olması onu yandırır-yaxırdı. Onun ölümünə özünün səbəb olduğunu düşündükcə kədər boğur, gecələr yuxusu ərsə çəkilirdi. Günlər, aylar, illər bir-birini əvəz etsə də, şahzadəyə olan məhəbbəti alovlanırdı, onu gündən-günə daha fəzlə sevməyə başlayırdı. Bu gün əski bulağı görməyə getdi. Fəqət bulaq da yoxa çıxmışdı. Evə gəldi.

– Bulaq da yoxa çıxıb. Axtıq hər şey məhv oldu – dedi.

Beləcə on il keçdi. Gülşənin göz yaşı qurumadı. Hər gün, hər gecə etdiyi müsibətə aciz olurdu. Axırda azarladı, xəstə oldu. Əgər inad etməsəydim, kişim düşmənin əlinə düşməz, məhv olmazdı.

Nəhayət on il keçdi. Son gün gəldi. Gülşən o sabah yuxudan qalxanda bir yüngüllük, bir sevinc duydu. Əcaba bu sevincin səbəbi nədir – deyə düşünərkən nənə və babası dedilər:

– Gülşən, bu gecə rüyada bulağı gördük. Get ora. Bax, nə var orada. Gülşən qaça-qaça bulaq olan yerə gəldi. Bulaq yerində idi. Yanında da Baznadan. O, Gülşəni həmin məlahətli səslə çağıraraq qollarını açdı.

Gülşən sevincdən ağlayaraq şahzadənin qolları arasına atıldı və bir daha onun sözündən çıxmıyacağına and içdi.

Baznadan qucaqlayaraq Gülşəni öpdü və dedi:

– Sənin məhəbbətin, məni tilsimdən xilas etdi. Əgər on ildə bircə gün də mənim haqqımda düşünməsəydin mən məhv olmalı idim. Mən sənə təşəkkür edirəm. Gedək sizə. Əyi yaşarıq. Mən bu yerlərdə harada altun, dəfinə olduğunu bilirəm. O saraydan da möhtəşəm saray tikdiririk. Odunçu Həsən və qarısı kürəkəni görüb sevincdən ağladılar. Onlar ömürlərinin axırına qədər xoşbəxt yaşadılar. Siz də xoşbəxt olun.

ALTUNBAŞ OĞLAN

Varıymış yoxıymış darın dünyasında bir patşah varıymış. Bı patşahın evladı olmazmış, mına çox xətər yermiş. Taxtının varisi yoxtı. Vəzir, vəzir-vuzaralar mına **ilhah edəllər**¹ – deyəllər:

– Bəlkə arvadıvdandı, bir arvat alağ səniçin

Bılar oyani-bıyanı arallar, bələ bir **məqul**² arvat tapmazlar, patşahın gevlinə görə bir qız tapmazlar, gözəl ossın. Amma patşahın bir bağvanı var, bı bağvanın bir qızı var, çox-çox gözəldi, onbeş-onaltı yaşında. Hər vaxıt bağa gəli babası yanına, yeməğ-içməğ gətiri öziçin.

Tasaduf bir gün patşah bağdaykan bı qız da yeməğ gətiri. Bı qıza gözü düşər. Patşah gidər sarayına, bağvanı çağırırttı, diyər özinə:

– Bağvan, sən bı qızıvı mənə ver.

Bağvan özin bilən **ağır başlı**,³ namuslu bir adamdı, diyər:

– Patşahım verməm.

– Nişin vermişən? Mınca altun verrəm, mücəvhər verrəm.

Bağvan dedi:

– Patşahım mənim gözim **məsnəttə**,⁴ parada yoxtı, əlimin əməgiydən geçinən bir adamam. Əyər Allahın əmriydən, peyğəmbərin gevlilydən, kəbinin kəs halalıv ossın, apar özin. Mənim qızım **cariyə dögi**⁵ satım özini.

Patşah düşüni, baxar bı adamın sözi doğrudı. Qaxar, vəzir-vuzaranı toplar, qazını, muftini çağırı. Allahın əmri üzərinə kəbinin kəstiri.

Patşah əmr edər, çadırlar qurılı şənnik edili. Çalğı çalındı, hərkeş yedi, içti, qırx gün qırx gecə əglənildi, bağvanın qızını bəzədillər, düzədillər, üzünə al duvağ örtillər, patşahın köşkinə aparıllar. O gecə patşah körəkən oldi.

Patşahın bəyyüç arvadı mına çox qəhirləni. Bı yengi arvattan duşmannığ etməğə başlar, istər **boyağ əzsın**,⁶ bı arvadın boynını qırsın.

Allah əmri bıydı (bu idi). Ay aydan, gün günnən geçir, patşahın arvadı ikicannı

¹ ilhah etməğ – israr etmək

² məqul – məqbul

³ ağır başlı – ağıllı

⁴ məsnət – vəzifə

⁵ cariyə dögi – xadimə deyil

⁶ boyaq əzməğ – oyun qurmaq, birinə torba tikmək

olı. Patıŝahın, kefinnən əli ayağı yer tutmır. Doqız ay doqız gün, doqız sət, doqız dəqqə, doqız saniyə sora arvadın ağrığı olı. Bəyyüg arvat göndəri: – bir əbə çağırttırı, əbəyə alttan beş lirə veri, diyər özünə:

– Patıŝahın əgər oğlu əgər qızı ossa kimsəyə göstərməsən mənım xəbərım olmyınca.

Oydu (o idi) yarı gecə vaxtı patıŝahın bir qızı, bir oğlu olı. Qızdan oğlan bir-birinə bənzillər. Oğarta gözəldilər, oğarta ŝirindilər diyəsən məleykədilər, gözləri mavi, saçları sarı, üzləri qırmızı-bayaz alma kimin.

Əbə baxtı bı uşaqı yığılı, gözlərinnən axan yaş yerdə doyırı. Demə bıların göz yaşları yerə tökilincə inci olarmış.

Patıŝahın bəyyüg arvadı mını görincə dedi:

– Vay çamır mənım başıma! Mənım patŝah yanında otırmağa yerim qalmadı.

Əbəydən bəyyüg arvat düşündilər, daşındılar bir oyun qurdılar, əbə dedi:

– Sən qorxma mən indi mının çarasın edərəm.

Əbə qaxtı, getti evlərinə. Evlərində bir köpəkləri varmış, bı köpək doğıptı, beş balası var. Balaların ikisin gətiri, bir **çətməcəydən**¹ barabar.

Qaxtılar,² əbəydən bəyyüg arvat, bı iki uşağı qoydılar çəkməcənin içinə, çəkməcəni kiriklədilər.

Çuraxladılar,³ ətrafını qirdən suvadılar attılar **şat**⁴ içinə.

Bəyyüg arvat əbəyə dedi:

– Bə bı **mundiləri**⁵ nədəcəxsən?

Əbə dedi:

– Sən qarışma, mən işimi billəm, dedi, mənımçin bir altun sinni gəti.

Patŝah arvadı sinnini gətirdi, ki (iki) köpək balasını altun sinniyə bıraxtılar, üzərini bir tuldən orttilər. Əbə sinnini qaldırdı, patıŝahın divanına gətirdi.

Patŝah dedi:

– Qəri bı nədi?

¹ çətməcə – böyük sandıq

² qaxtılar – qalxdılar

³ çuraxlamaq – sarımaq, yığmaq

⁴ şat(ə.) – axar çay

⁵ mundi – küçük

– Qəri əbə dedi:

– Patışahım aç bax.

Patşah açtı, baxtı iki köpək küçüğü dedi:

– Qəri sən nə deməğ istisən? Bı nədi gətiripsən?

– Patışahım Allah ümirlər versin, mən bir əbənin biriyəm. Arvadıv kicannıydı, iştə iki köpək küçüğü doğıp.

Patşah, hiç düşünmədən qəzəbə gəldi, əmr etti:

– Gətirin arvadı baxım.

Zəyistan arvadı gətirdilər. Patşah əmr edər:

– Bir sığır kəsin, sığırın dərisini soyın mənimçin.

Arvadı o **sığırım**¹ dərisinə qoydılar **hərəmdə**² astılar, bir **cariyə**³ təyin ettilər mının gündə üç vaxıt yeməğ-içməğin versin.

Bəyyüğ arvad mını eşidincə kefinnən əbəyə yüz lirə baxşış verdi.

Ləl yəblim⁴ sanduqı apara bir məmləkətin ögində bir dəgirman varmış. O şattan dağırmana su gidər, dunya da qış, savvıx, yağış yağı, dağırmançı otırıp dağırmanın ögində mürğiliri. Bir zaman oyanı baxar dağırmanı su qaldırıp. Qaxtı əcələ-əcələ savacağa getti. Baxtı bir küçik qərə şey savacağa girip. Çıxarttı özini gətirdi dağırmanın içinə, baxtı bir qərə şeydi kütigə bənziri, qirlənip. Gevlində dedi:

– Üzərim yaştı, **ibindim**,⁵ əng əyyisi mını yandırım, üsti başım qurısın, özüm də də qızınım.

Gətirdi birəz zarraq nefti, çaxtı çaxmağını yandırdı özini.

Bı baxtı qır əriməğə, sıcax oldıxca da fazla əriməğə başladı. Əyyi diqqət etti baxtı qərə kütik titriri dədi:

– Bı nossın (nə olsun)?

Qaxtı kütığı söndürdi. Baxtı qır əriyip bir muşamma çıxtı. Muşammanı açtı içinnən bir çəkməcə çıxtı. Çəkməcənin qapağın usıllıxtan qırdı. Baxtı içində iki

¹ sığır – cöngə, buğa, öküz

² hərəm – təmir olmayan, köhnə yer

³ cariyə – xadimə

⁴ ləl yəblim – asta axan su, lal axan su

⁵ ibinmək – islanmaq

uşağ, kisi də yatıp, biri birinin ağzına başbarmağını qoyup, sümirillər. Özi də **ocağı kordı**,¹ bı adam dedi:

– Allah bizə evlad verdi, aparım arvadım bəsləsin. Allah rızqlarını göndəri.

Dagırmanı dagırmanda qoydı, sanduqı aldı apardı evə. Arvadı qanşarına çıxtı, dedi:

– Bı, nəcə gəlməxti? Bı yarı gecə vaxtı, dagırmanı yerində qoydıv. Bı sanduq nədi əlivdə?

Adam dedi:

– **Hürmə**,² Allah bizə iki uşağ verdi.

Arvat mını gördi çox sevindi, dedi:

– Adam bizim nəyimiz var bıları bəsliyəğın?

Dedi:

– Hürmə, kor ocağa iki uşağ birdən verən Allah **rızqlarını**³ da veri.

Arvat gəldi, bı iki uşağı çılpax çıxarttı sanduktan. Uşağlar başladılar **yığlamağa**.⁴ Adam baxtı bıların gözinən tökilən yaşlar yerə düştiği kimin inci olırı.

Adam dedi:

– Hürmə, bılar bələ görüniri bir bəyyük zat uşağıdılar, illə **nənələrinin**,⁵ babalarının başına bir fələkət gəlip. Allah bıların üzlerinnən zəngin edəcəxti. Əgər dediğim bı inciysə, çox çox zəngin olliğ.

Səbbəh oldı bazar qurıldı, tükannar açıldı. Adam incilərdən beş altı dənə qaldırdı getti Şəbətay Oğlı İlyahu tukanına dedi:

– **Cuhit**⁶ oğlı, yanıva mən bir şey gətirmişəm, həqiqət doğrusın deməsəv mənə, iki göziv bir dəllüktən çıxardıram.

Yahudı dedi:

– Dostım indiyə kimin sən mənnən bir yalan göripsən? Görsət baxım?

Adam inciləri çıxartdı. Yahudının oğluna göstərdiği birli, yahudı oğlı dolliyə

¹ ocağı kor – övladı olmamaq, sonsuz olmaq

² hürmə – qadına müraciət (arvadına)

³ rızq – ruzi

⁴ yığlamağ – ağlamaq

⁵ nənə – ana

⁶ cuhit – cuhud

döndü, ümrində bir bələ inci görmüyp. Dedi:

– Mının birini nancıya verisən?

– Mən, minin qiymətin bilməm, sən minin **fiyəti**¹ versən, uysağ, verrəm sənə.

Deyər.

– Vallahi dostım nə diyim? Bı incilərin hər birisinin qiyməti bir Məcidi bir çərəkti.

Amma yahudı, genə qimətini tamam demədi, **hilləbazlığ**² etti.

Yahudı dedi:

– İndi minin hər birinə bir Məcidi verrəm sənə, mən də hər birində bir çərək kar edərəm.

Dagırmançının canına minnət, bir bələ şey görmüyp. Beş inciye beş Məcidi aldı, özinnən, düz bazara gəldi:

Gəldi bazara et, bamyə, **pirinç**,³ xurdavat aldı, bir Məcidi etmədi, gəldi evə.

Evə gəldi, arvadı bıları görüncə kefinnən, diyəsən dünya özünə verildi. Kişisinə dedi:

– Adam bılar gerçək incidi? Əgə(r) bələysə sən gəlincəv bax nanca yığmışam.

Dedi:

– Hürmə, aslıdı da. Bı uşağları qax yəxə, bir qat aspap tədərək elə özləriyçin.

Arvat qaxtı bı uşağları çimdirdi, öz aspaplarınnan bılarçın uydırdı, o dəqqə (dəqiqə) yeməğ yedirtti özlərinə yatırttı.

Onnan sora arvat sipirgəsin aldı əlinə o pis suları sipirsin. Baxtı, o sular **doyıptı**.⁴ **doyıptı**.⁴

– Nədi bı? dedi.

– Kişi gəl bax əlamattı bı? Bı uşağların kirli suyu yerdə doyıptı.

Adam gəldi baxtı bı kir suyu vının bir tərəfi **som altum**⁵ kimin parıldırı, bir tərəfi tərəfi bayaz gümüş kimin.

Adam dedi:

– Bı da inciye kə kimin, aparım baxım altunçıya, baxım bı da onun kimindi?

¹ fiyat(ə.) – qiymət

² hilləbazlığ – biclik, hiyləbazlıq

³ pirinç – düyü

⁴ doymağ – donmaq

⁵ som altun – külçə qızıl, qızıl parçası

Adam bir parça apardı getti altunçıya. Altunçı da minı məhəngə vurdı, baxtı say lirə altunıdı.

Nanca aparmıştı çəkdi, mısqalı bir Məcidiyə parasını verdi. On Məcidi etti.

Bı kərə arvat hər iki gündə bir uşaqları qoyar təst içinə yəxər, kir suyılarmın tökməz, qoyar altun olı, evdə **gömər**.¹

Bı dağırmançı onca zəngin olı, onca zəngin olı, altunı, incini bilmiri hara qoysın. Başladı dam daş-almağa. Xan, tukan, qəsir yapmağa. Patışahtan qaxıp oturmağa. Məmləkətin fəqir fuqarasının həpsini tox etti. Oğlan qızçın da xususı mullalar tuttu. Oxıttı. Pəhləvənlər tuttu, ata minməğ hər p usullarını alıştırdı, özlərinə.

Oğlan on beş yaşına yetişincə kimsə qolını bura bilməz. Bir gün oyun oynıllar, öz qonşısı oğlanların birinin qolını burdığıydən qolını qırdı. O, bı yığıştı, dedilər:

– Bı oğlanın qolın qırdıv, kimsə bilməz kimin oğlısan? Dağırmançı səni tapdı Allah yolına bəslədi. Sən qudırıp xaxın qolın qıracağı get babavı tap.

Oğlan əşşəktən düşmüşə döndi. Döndi evə, üz-gözi turş. Babaydan nənə çıxtı qanşarına:

– Vay, sənə gələn mənə gəssin, qadav bizə gəssin dedilər.

Oğlan axşama qədər nə **sələşti**, nə də kimsəyə **cuğup** verdi, bəs bacısını çağırdı, bir **qurnaya**² çəkdi dedi:

– Bacı sən bilisən bı adamnan, bı arvat bizim nənə-babamız döğillər? Bı dağırmançıymış, fəqir bizi dağırman savacağında tapıp. Xax bələ diyiri. İndi bizim üzərimizə düşti gedip öz nənəmizdən babamızı tapağın, dedi.

Qız:

– Qardaş sən bilisən, doğrı diyirsən.

Oğlan gəldi babaydan nənənin yanına dedi:

– Baba, mən sənə baba diyirəm, babamsan da, amma biz ha zamana kimin baba-nənəmizi tapmıyağın?

Baba dedi:

– Oğlım baba-nənəviz biziğ, xaxın sözinə baxma.

¹ gömmək – basdırmaq

² qurna – künc

Oğlan dedi:

– Baba, yox, Allah eviv abadan etsin. Biz babamızı tapannan sora, sən bizim babamızsan. Həmd ossın bir şeyə ihtiyacınız yoxtı, hücrələr dolısı altun, inciviz var.

Oğlan qaxtı iki at gətirdi, yol yəməği yaptı. Bacısını qaldırdı dedi:

– Baba bizi harda tapırsan bizə oranı göstər.

Baba macbur qaxtı bacıydan qardaşı gətirdi o əski dagırmana dedi:

– Oğlım, bı dagırmanın savacağında sizi tutmuşam bı sudan gəlirdiviz.

Bacıydan qardaş, dagırmançıydan arvadının əlini öptilər. Dagırmançıydan arvadını göz yaşıydan qoydılar, suyun boyını tutdılar gettilər.

Az gettilər, üz güttilər dərə təpə düz gettilər, yeddi gecə, yeddi gündüz gettilər, çox **köy**¹ məmləkət keçtilər, bir bəyyüg məmləkətə gəldilər. Özlərinə layiq bir qəsir tuttular. O zamanın **əng əyyi taxımlarını**² aldılar evə qoydılar.

Oğlan gündə qəhvədə otırı, bütün qəhvədə otıranların parasını veri gidər. O məmləkət həpsi oğlanı sevməğə başlar. Bı oğlanın adı, sanı patışahın məmləkətində diyilməğə başlar, bələ **xuwardadı**,³ bələ zəngindi – adı çıxar.

Bir gün patşah diyər: Onı görməğ istirəm. Bir məclisə gətirim, görüm özünü.

– Bı adamı bir arxadaşlarınnan biri Məclisə patşaha boyun olı. Bir gün oğlanı məclisə gətiri.

Patşah bı oğlanı görər, çox sevər, təqdir edər. Bələ olı patşahın əng yaxun arxadaşlarınnan birisi olı.

Biz billix ki hiç bir sır yerində qalmaz. O məmləkəttə sələşillər ki, bı məmləkəttə bir qız, bir oğlan gəlip yığlasalar gözlərinən inci tökili, yəxəndələr suları altunna gümüş olı.

Mını, bı avazanı kim eşitsin? O əbə eşidi ki bıları doğırtmıştı. Əbə mını eşidi-eşitməz qaxar gidər patışahın bəyyüg arvadı yanına. Rəngi sapsarı geçib qorxısınna dili tutmırı.

Patşahın arvadı mını görincə dedi:

– **Gəl baxım nəyivdi?**¹ Genə nə qərə xəbər var?

¹ köy – kənd

² əng əyyi taxım – ən yaxşı serviz (qab-qacaq)

³ xuarda – comərd, əli açıq

Əbə deyər:

– Daha nossın? Odi patışahın oğlydan qızı tapılırlar. Gəliplər patşah yanına.

Boyyüktilər də. Patşah mını, etdiglərimizi eşitsə başımıza camır qoyılı.

Düşindillər, baş başa çatar daşınıllar, qəri əbə bib **hillə**² tapar:

– İndi bir şey edərəm, oğlanı aradan gidədirəm, qızın başın yıməğ asanttı, dedi.

Qaxtı başına bir bayaz doladı, əlinə bir təspih aldı. Gəldi oğlangilin evinə, qapını çaldı. Qız dedi:

– Kimdi o?

Əbə dedi:

– Mənəm yolçı, birəz dincim alım, yolıma gidərəm.

Qız da xatundı, usıl biləndi, dedi:

– Buyrın içəriyə.

Qəri arvat, bı əzəməti gördi, bı səltənəti gördi, qız da evdə yalğuzdı, dedi:

– Gəlin qız səniv adıv nədi? Kişiyə varıpsan, yoxsa yo? Kimsəv var, kimiv yox?

Qız diyər:

– Vallah qəri nənə, mənim kimsəm yoxtı, bir tək qardaşımnan gəyrisir, bı evdə yalğuzam.

Qəri diyər:

– Madam belədi, qızım, qardaşıv hər gün gediri ava, o yan biyanda əglənir, sən yalğuz qalısan, ürəgıv sıxılı, yalğuzlığ Allaha gəlip balam.

Qız sorar:

– Qəri nənə, bə nedim? Nə çaram var?

Qəri diyər:

– Sənə bir şey aynadım, qardaşın sənivçin gətirsın, həm **əntikə**³ işlər edər, həm də sənivçin oxır, səni əgləntiri.

Qız dedi:

– O şey nədi?

¹ gəl baxım nəyivdi? – görüm sənə nə olub?

² hillə – hiylə

³ əntikə – əntiqə

Qəri dedi:

– Qızım, Bilbi Huzar.

– E, bı harda olı?

Qəri dedi:

– Bilməm harda olı, qardaşının əli gidər, sənivçin tapsın özini.

Qəri mıncanı dedi qaxtı getti.

Axşam olı, qardaş gəli evə, diyər:

– Bacı Güluzar nişin üz-göz turştı?

Qız dedi:

– Nəcə üz gözim turş olmasın? Sən mənı yalğuz bı evdə qoyısan, yalğuzlığ
Allaha gəlip, olmaz bir şeydən **dümik**¹ olım?

Qardaş diyər:

– Bacı, sən **xəfət**² yeməginən. Yarın atıma minnəm istədiğiv Bilbi Huzarı
gətirməsəm gəlməm.

Yarın səbbəh olı, oğlan atına minər, açılı məmləkətə. Kimnən sorsa, bilən
olmaz, bir cuğap verən olmaz özinə. Onnan sora başın salar məmləkətin yazısına
çıxar.

İki sət **attan ğar edər**,³ baxar yol iki oldı diyər:

– Yarəbbi mən bı iki yolın naxsına gedim?

Bı bələ diyincə baxar bir ixtiyar, səqəli ağ bir dərviş qarşısında durıp, diyər
özinə.

– Oğlım, səni bir gidər gəlməz yola göndərillər. İndi bir şeylər diyərəm. Sözimi
tutsav xılas olısan.

Oğlan diyər:

– Sən selə. Allah razı ossın sənnən. Madam adım Əhmət Çələbi olduğunu bildiv
gərək hara gettiğimi də bilisən, ixtiyar baba.

Oğlan dəvrişi görəndə:

– Oğlım Əhmət Çələbi hara gedisən? – demişti özinə.

¹ dümik olmağ – məşgul olmaq

² xəfət – xiffət, qəm, qüssə

³ ğar etməğ – at çapmaq

Dəvriş dedi:

– Bırdan bir günniğ yol gidəsən sora bir dağ gəli qarşıva. Dağı tutasan ənəsən aşağıya. Bir günniğ daha da gidəsən, orda bir dağ görəsən, içində bəyyüç bir mağara var. Gəlisən mağaranın qapısına, o mağaranın içində qırx dev yatıp, baxasan əgər devlərin gözləri açuxsa yatıplar, yumılıysa oyaxtilar. Bilbil Hazar da bıların başı üçində asılıp. Gözləri açugıysa qorxma, gir içəri oyanmazlar. Bilbil Huzarı çıxartkınan. Bəli gözlə, məqəyət ol qoymıyasan yerə dəgsin qəfəsi. Yerə dəgsə, bilbil oxısa oyanıllar, səni parçalalllar, əgər atıva minənnən sora oyansalar, çağırsalar cuğap versəv, gəri dönsəv, arxava baxsav tutallar səni, cuğap verməsəv, gəriyə dönməsəv, dağa kimin tuta bilməzlər səni, **hüditləri**¹ dağa qədərdir. Onnan sora daha arxavca gəlməzlər.

Mını dedi, gözdən itti qırxlara qarıştı. Demə bı dəvriş Xıdır İlyas həzrətləriymiş.

Oğlan yola düşti. Dağı çıxtı, əndi aşağıya, mağaranın yolını tuttu. Gəldi mağaranın qapsına, baxtı devlər həpsi yatıplar, gözləri açuxtı. **Hüskütlixtən**² mağaraya girdi. Bilbil Huzarı devlərin başı üçinnən əndirdi mağaradan çıxtı.

Atına mindiği yerdə qəfəs yerə dəğdi. Bilbil Huzar o xoş, gözəl səsiydən **saynadı**.³ Bilbil saynadı, devlər oyandı. Oğlanı qavalamaya başladı. Devlər başladı çağırmağa:

– Ülən, Əhmət Çələbi, Bilbil Huzar sənivçin, gəl gəriyə dön.

Oğlan hiç gəri dönmədi. Dağa yetiştı, devlər də gəri döndilər.

Oğlan Bilbil Huzarı şad, şükür oldı gətirdi, bacısına verdi. Bacısı kefinnən qardaşının qol attı boynına, öpməğə başladı özini.

Bilbil Huzarın da şöhrəti bütün məmləkətə dağıldı.

Qəri mını eşidincə gəldi patışahın arvadı yanına, dedi:

– Bı boynı qırx Bilbil Huzarı getti gətirdi.

Arvat dedi:

– İndi nedəğ?

¹ hüdit – hüdud

² hüskütlixtən – sakitcə

³ saynamağ – cəh-cəh vurmaq

Qəri dedi:

– Sən qarışma.

Qaxtı başörtisin örtti, təspihin aldı, gəlди qızın yanına. Qapını çaldı. Qız dedi:

– Kimdi o?

Qəri arvat – diyər:

– Dəvriş nənə qurbanıv ossın, dəvriş nənəyəm, gəlmişəm yanına.

Qız qapını açdı dəvriş nənəyəcin, çox izzət **ikram**¹ etti özinə.

Qəri dedi:

– Qızım həmdössün eşittim qavdaşıv Bilbil Huzarı gətiripti sənivçin, amma bir şeyi əssükti mının

Qız dedi:

– Qəri nənə o şey nədi? Dedi:

– Qızım bı Bilbil Huzar pərilər patşahı Gül Pərinin bilbilidi, əgər Gül Pərinin qardaşıv gətirsə, Gül Pəri defini çalsın bı da oxısın, daha dünyada nə noqsanıv qalı səniv?

Mını dedi devriş nənə qaxtı yolına getti.

Axşam oldu Əhmət Çələbi gəlincə evə bacısını əciz, qəhirlili gördi, dedi:

– Bacı genə nəyivdi? Dedi:

– Mının səhəbi var, adı Gül Pəridi onu gətirməsəv mənimçin, həpsi hiçti – dedi:

Bacı başım üstinə, yarın ossın xer ossın, hə sən, hə mınca şey!

Yarın oldu, oğlan atını mindi kimsədən sormadı. Düz əyni yolını tuttu. Yol başında genə **dərvişəkə**² qarşısına çıxtı.

Oğlan, sormadan dərviş dedi:

– Oğlum, sən gedisən Gül Pərinin gətirməğə? Bı Gül Pəri, hər kim sələşsə öziydən cuğap verməsə daş olı. İki kərə çağır özini, üçincidə qorxmıyasan. Bilbil Huzarı nəcə gətirdiv, adını selə indi sənə cuğap veri.

¹ ikram – hörmət, izzət, ehtiram

² dərvişəkə – müəyyən dərviş

Dərviş, gözdən itti. Oğlan dərvişin dediyi yola getti. Baxtı ki bir bəyyüq daşlıq, bı daşlıqın orta yerində bir bəyyüq qəsir. Qəsrin pencərəsində bir qız otırıptı, dünya üzündə özünə görə gözəl görünmiyipti.

Oğlan həməən qıza bir baxmaxtan aşıq oldı, dedi:

– Allah mını mənə nəsib edərsə, dünyada daha hiç bir şey istəməm.

Oğlan Allahın adın gətirdi çağırdı: Gül Pəri.

Bı çağırdı, bir cuğab çıxmadı, oğlan atıydan birlixtə yarsına qədər daş oldı.

Oğlan ikinci dəfə bir də çağırdı – Gül Pəri.

Köşkinə qədər daş oldı.

Üçüncü kərə, Bilbil Huzarı nəcə gətirməğini devlərin əlindən almağını, yanında olmağını dedi. Çağırdı adıydan özini:

– Gül Pəri.

Qız həməən yerinnən qaxtı. “**Ləbbəyk**”¹ kəliməsiydən oğlana cuğab verdi. Oğlan atıydan barabar əyyi oldı, çünki qız bildi oğlan doğru diyiri. Bilbil Huzar da yanındadı.

Qız əndi aşağıya, oğlanın yanına gəldi, dedi özünə.

– Mən əht etmişəm; hər kim Bilbil Huzarımı gətirsə mən onun malıyam.

Qız girdi qəsrə, məgər qəsirdə qızın bir qardaşı var, əynən özünə bənziri. Qardaşını öziydən barabar gətirdi. Hər biri bir ata mindilər, oğlannan yola düştilər. Daşlıxtan cıxtılar, qız durdu dedi:

– Əhmət Çələbi bı daşlıqı görısən? Həpsi **bəynədamdı**² (bəni adam) mən indi bir düə edərəm, hərkeş işinə getsin, həpsi də adımı çağırıp daş olıptı bırda.

Qız bir tilsim oxıdı o daşlar həpsi bəynədam oldı.

Qız döndü dedi:

– Bir kərə Əhmət Çələbi qəyyim sürəğın, məni görməsinnər, ilişilər bizə.

Qız, qardaşı, Əhmət Çələbiydən gəldilər Çələbigilin evinə.

Əhmət Çələbinin bacısı bıları görincə şadu şükür oldı.

¹ ləbbəyk(ə.) – bəli, əmrindəyəm, əmrə müntəzirəm

² bəynədam – bəni-adam

Allah tərəfinnən Gülzar da Gül Pərinin qardaşını da görincə bir-birinə aşiq oldılar.

Gül Pəri başladı def çalmağa, Bilbil Huzar oxumağa, oynamağa, şənnigə daldılar.

Patşah bı halı eşitti, göndərdi Əhmət Çələbinin arxasıyca, sordı, dedi:

– Oğlim Əhmət Çələbi deyillər sən Bilbil Huzarı gətiripsən, səhəbini də gətiripsən. Bizi hiç dəvət etmisən bıları bir görəgin!

Oğlan dedi:

– Patışahım yaxunnarda toy edəcəğəm. İnşallah özivi, əskərləriv, vəzirləriv dəvət edərəm.

Qaxtı patışahdan vidalaştı, evinə gəlməğə.

Yolda vəzirin birisinnən sordı:

– Bı patışahın hiç oğlı, qızı yoxtı?

Vəzir dedi:

– Bı patışahımızın hiç uşağı olmazıydı. Bir arvat aldı. Bı arvat bir cüt köpək balası doğdı. Köpək balalarını attılar, oğlanın nənəsini də qoydılar **sığır postına**¹ astılar. İndi bir ignə bir sap olıptı. Oğlan nənəsi havar basırı: “Mən bir qız, bir oğlan doğdım, gözləri mavi, saçları altun telinə bənzəllər. Bılar nəcə köpək balası oldılar?”

Evdə patışahın bəyyüğü arvadı ki günisiydi, diyiri inanmavın mının sözünə; köpək balası doğduğına əqlini itirip.

Oğlan onda düşünməğə başladı. Oğlan əqil, alim idi. Gevlində dedi:

– Biz bı patışahın uşağıyıq. Ögəy nənəmizin dolabına düşmişig. Ögəy nənəmin uşağı olmadıyçın bizə bı oyını edipti. Gərək nənəmizi qurtarağ.

Dedi, Gül Pəriyə bı kərə toy edəgin. Sən mənim, dediğivə görə bacımı da verrəm qardaşıva. Dedi:

– Sən bilisən.

Əhmət Çələbi əmr etti qəsirlər bəzəndi, yeməglər bişirildi, taxımlar da düzildi.

Dəgirmançı və arvadını da çağırtdırdı. Sora getti patışahın yanına, dedi:

– Patışahım özivə vəzirləriv, bütün əskərləriv ərkani dəvlətiv mənə dəvətlisiz.

¹ sığır postu – cöngə dərisi

Patşah dedi:

– Baştan göz üzərinə.

Bütün ələm **yarın**¹ səbbəhtən gəldilər. Başladılar əkmək yeməğə. Sağ vəzir, sol vəzir, baş vəzir, qazı mifti, patışahtan birlixtə ayrı ayrı otırıqlar. Bılarçın yeməğ gətirmiyiplər.

Patşah diyiri bəkəm (bəlkə) özləriyçin ayrı yeməğ **yapıllar**.²

Hər kəşin yeməği bitti, patışahtan adamları qalıp. Onnan sora oğlan gəldi dedi:

– Patışahım, buyrın yanaşadakı salona sizivçin xusısı yeməğ yapılıp.

Patşah cəməəttən barabar qaxtılar, girdi salona baxtı mez qurılıp, yeməğın də üzəri bir ipək pərdəydən örtilip.

Oğlan pərdəni qaldırdı, dedi:

– Buyrun patışahım.

Patşah baxtı, nə görsin? Gördi bütün ordakıların öginə gözəl yeməğlər, altun qablarda, özının ögində köpək yalağında beş parça sümük, birəz qab sıyrıntısı qoyılıp.

Patşah mına mat qaldı, deyər:

– Oğlım mən sənə nə yaptım ki, mənım ögimə köpək yalağında sümük, əl altı qoyasan?

Oğlan dedi:

– Patışahım, Allah ömirlər versin, qəzəb etmə. Əgər sən köpək olmasaydın, hiç sənən arvadın köpək küçiyi doğardı?

Patşah, vəzir-vuzarasının üzlərinə baxtı, qutı qurıdı. Baxtı oğlanın həqqidi, nə diyərsə, nə edərsə.

Döndi patşah oğlana dedi:

– Oğlım səniv söziv doğrıdı. Amma sən bı işə nə diyisən? Mənım arvadım köpək küçiyi doğdı!

Oğlan dedi:

¹ yarın – sabah

² yapmağ – düzəltmək

– Patışahım sən arvadıvı sığır dərisinə qoyıpsan o **dəlli dögi**.¹ O, uşaqlarını gördi, bir qızı bir oğlu olup, sarı saçlı, mavi gözli. Günisinin uşağı olmadığıçın, şata attırıp, iki köpək küçigini sənə göstəriplər. Su da uşaqlarını aparıp bir dəgirman savacağına, dəgirmançı bıları bəyyüg edip. Dəgirmançı və arvadı buradadı, qoy onlar sələşsinnər. Dəgirmançı həpsin qonuşdu.

Patşah dedi:

– Bələysə mənım bı uşaqlarım qalıp. Bə hardadılar?

Oğlan boynın бүkti, dedi:

– İştə patışahım mən oğlıv, o da Güluzar qızıv!

Güluzar gəldi babasının əlin öpti. Patşah qol attı, boynınarına qucağladı, özlərini. Kefinnən düşti **bayıldı**.²

Patışahın üzünə gül suyu səptilər, patışahı ayıldılar.

Patşah əmr etti:

– Arvadımnan əbəni gətirin.

Arvattan əbəni gətirdilər, iki dəlli qatırın quyruğına bağladılar, dağlara saldılar, hər biri bin parça oldılar.

Sora gəldilər patışahın köşkinə, oğlan nənəsin **qazuxtan**³ əndirdi, sığır dağarcuğınnan çıxarttı, qoydı özün **sıcağ**⁴ suya dərisi **ibindi**,⁵ **imşaq**⁶ oldu. Zamanın **əng əyyi**⁷ doxtorlarını çağırdılar. Bir ay içində nənələri sağaldı, əyyi oldu.

Əhmət Çələbi Gül Pəriydən, Gülzar da Gül Pərinin qardaşından gəlin kürəkən oldılar. Patşah da arvadına qavuştı, uşaqlarıdan barabar.

Patşah dedi:

– Oğlım, mən dünyanı bitirdim, axratımı gözlirəm. Mən ölmədən öğcə sən patşah ol, mən özümçin ibadətə çəkilim.

¹ dəlli dögi – dəli deyil

² bayılmaq – özündən getmək

³ qazux – mıx

⁴ sıcağ – isti

⁵ ibinməğ – islanmaq

⁶ imşaq – yumşaq

⁷ əng əyyi – ən yaxşı

Oğlan patşah oldu şad oldılar.

Mən də gettim mənə bir şey vermədilər. Asmannan üç alma düşti, biri mənə, biri matalı diyənə, biri də Əli Aqçaya.

Anlatan: Əli Aqçay

*Peşəkar nağulçı. Nağıl tiryakı¹ – nağılı ehtirasla
sevən və həvəslə danışa; nağıl düşkünü*

Qələmə aldı: Mövlud Taha Qayaçı (1940-2011)

1963-cü ildə

¹ nağıl tiryakı – nağılı ehtirasla sevən və həvəslə danışan, nağıl düşkünü

VAQ-VAQ MƏMLƏKƏTİ¹

Günlərin bir günündə Saleh adlı bir yoxsul var imiş. Bir gün köydə dolaşırkən baxar Əhməd ağa adında bir adam çağırı üskək bir səstən: – Bir işim var. Saleh deyər: “Gedim, baxım, Əhməd ağanın nə işi var, nə istiri!!” Gəli Əhməd ağanın dediğini dinnər.

Əhməd ağa: – Yüz altun, bir xatun, bir saatlıq işim var.

Saleh: – Ey ağa, bu işiu nədi, sələ, baxım.

Əhməd ağa: – Al bu da yüz altun. O xatunu da işim bitənnən sora verrəm. Gəl, bu duvarın dibində dur. İndi bir quş gəli, o quşu tut mənimçin!!

Saleh duvarın dibində durar. Quş gəli, quşu tutmağ istərkən quş Salehi aparı bir üskək dağın üstündə qoyar. O dağın da üstündə mucəvhərat var imiş. Saleh bu mucəvhəratı tanımaz. Əhməd ağa deyər: – O daşlardan, ey Saleh, birəz at mənimçin.

Saleh o daştan bir miqdar atar.

Əhməd ağa deyər: – Bəsti.

Saleh: – Mən necə bir daha yerimə dönərəm?

Əhməd ağa: – Mənim işim bitdi sənivnən. Dön arxavdakı sümüklərə bax, həpsi səniv kimin insanlardı, get, başıvın çarasın gör.

Saleh orda dolaşı, bir yol görər, o yoldan keçər bir suyun kinarınə gəli, baxar orda bir gözəl köşk yapılib. Ama qapısı yoxtı, o duvarları da çox üskəkti. Nə haldan olmuş köşkün duvarını oya-oya içəriyə girər. Görər orda bir havız bağçənin ortasında, gəli havız başına orda dincəli. Ordan üç gögərçin gəlirkən Saleh həməni gizləni. Gögərçinlər qız donuna girib soyunub suya ənellər. Bu qızların gözəlliği bambaşqaymış. Saleh çıxar birinin ayağ donunu qapar, o quşların ikisi qaçar, biri qalı suyun içində. Salehə çox yalvarı.

Saleh: – Mən səninen evlənnəm!!

Qız deyər:

– Mən pəriyəm, sən insan oğlusan, necə olu mənimnən evlənəsən? Ver donumu, azad eylə məni.

¹ Pərilər məmləkəti

Saleh üstündəki əspabını atar o suda olan qız için. Sudan onu çıxardı, gəllilər orda olan bir köydə evlənilər.

Pəri qız Salehə deyər:

– Yüz il sora da olsa, ayağ donum əlimə gəlsə hə gedərəm.

Uzun zaman birligətə yaşallar, iki uşaqları da dünyaya gəli. Bir gün bu pəri qızın ayağ donu əlinə düşər. Balalarını alıb öz məmləkətinə dönər. Getmədən ögcə bir məktub yazar: “Ey Saleh, əgər bizi görməğ istirsəv mən Vaq-vaq məmləkətinin qızıyam, orda bula bilisən mənı”. Gedəllər.

Saleh nəçar qalı. Genə Əhməd ağa yadına düşər. Gəli Əhməd ağa yanına deyər:

– Nə istəgiv varıysə yaparam.

Əhməd ağa gənə Salehə para veri, bir də eyni yerdə durar, o quş gəli Salehi aparı o dağın başına.

Əhməd ağa Salehə deyər: – O daşlardan at mənimçin. Bu kərə Saleh deyər:

– Allah sənə ağıl versin, sənivçin atmağ yerinə özümçin aparram, sən dəlli olubsan?

Saleh gənə o yolu izlər, yolda görər üç qardaş döğüşürü deyər: – Siz neyçin döğüşüsüz?

Üç qardaş: – Bizə babamızdan iki yadigar qalıb. Biz də üç qardaşığ, necə böləğın?

Saleh sorar: – Yadigarıvız nədi?

Deyəllər: – Birisi bu üzüktü, barmağıva girişəu geyb olusən. O biri də bu sufradı, yerə açıb üstündə oturub ayağıvı yerə vursau, sufra səni gögə qaldırı istədigiv yerə aparı.

Saleh deyər: – Mən buları əyi bölləm, razı olusuz?

Üç qardaş deyər: – Razı oldığ.

Üzüktən sufranı Saleh yanına alı, bir daşı gətiri deyər:

– Bu daşı ataram hər kim tez gətirsə həpsini o kimsəyə verrəm.

Daşı atar o üç qardaş daşın ardıyca qaçar. Saleh üzügü barmağına, sufranı da yerə açar, ayağın yerə çalar. Sufra gögə qaldırı gətiri Vaqvaq məmləkətinə. Baxar

arvadıynan balaları bir odada gündə bir tas su və bir əkmək yeyillər, sorar: – Bu nə haldı?

Arvadı: – İştə, sənə vardığım bu mənim cəzamdı.

Deyər: – Durun, mən indi sizi bu zülümən azad edərəm.

Sufranı yerə açar, üzügü barmağına qoyar, ayağını da yerə çalar. Süfrə gögə qaxar. Salehi, arvadını, balalarını da alıb qaçallar, Saleh ilə öz köylərində şad olullar.

FANUS

*Masalı anlatan Quzidə Ömər Təha 1907-ci ildə
Kərkükün Səqaxana məhəlləsində doğulmuşdur.*

Günlərin bir günündə bir padşah varıymış. Bu padşah bir gün qotur olu. Dünyanı dolaşıllar dərmanını bulmazlar. Bir balıqçı varıymış, o da bir gün su başına gedər, tor atarkən gözəl bir balığı tutar. Balıq onca gözəl imiş. Hər pulu bir rəng çalırmiş. Balıqçı onu görüb maraq edər. Balıq dilə gəli deyər:

– Mən sənə nə zülm etmişəm, azad eylə məni, hər nə istərsəv verrəm və faydam olu sənə, mən pərilər padşahının oğluyam. Ama siziv də padşahıvız qotur olub, onun dərmanı mənim yanımdadı. Mənim qanımnan əyi olu, get padşaha sələ, mən səni əyi edərəm.

Balıqçı balığı azad edər, məmləkətə dönər, baxar **dallal**¹ çağırır: – Hər kim padşahın dərmanını bularsa padşah o kimsəyə bin lirə veri!

Balıqçı gəli deyər:

– Mən padşahı əyi edərəm.

Padşaha xəbər verili. Balıqçını padşahın hüzuruna gətirillər.

Balıqçı: – Padşahım sağ olsun, mən səni əyi edərəm, dərmanıv mənim yanımdadı.

Padşah: – Hər nə istəgiv varıysa yaparam.

Balıqçı: – Sübh dərmanıvı gətirrəm.

Sübh gəli balıqdan qonuşu:

– Ey balıq, iştə, dediğivi yaptım.

Balıq: – Yarın get bir qab su iştə. Al bu üzügü, əlivi bu üzügə sürt, o zaman mən siçan donunda çıxaram, tut burnumu o suya sox, qanıımı o suya axıdaram, üç gün padşahın canına sürt. Padşah həməən əyi olu.

¹ dallal(ə) – çağırışçı, carçı

Yarın sübhtən padşahın hüzuruna gəlib dərmanın yapar, padşahı əyi edər.
Padşah bin lirə balıqçıya veri.

Bir zaman sora bir də dallal çağırır:

– Padşahın bir qızı var, heç qonuşmuru lal olub. Hər kim o qızı əyi edərsə padşah o kimsəyə bin lirə veri.

Balıqçı gənə gəli deyər:

– Mən əyi edərəm. Amma qızı istirəm.

Padşaha xəbər verili. Balıqçı gəli, balıq ona bir fanus vermişti. Padşahın yanına vəzirləri toplar fanusiyə qonuşmağa başlar:

– Ey **Fanus**,¹ başıvnan keçənləri qonuş, bəkə bu qız da qonuşu.

Oturanlar onun qonuşmağını bəklillər. Fanus:

– Günlərdən bir gün üç arkadaş varıymış. Biri qəssab, biri **baqqal**, biri **külxançı**.² Bu üç arkadaş çox bir-birlərini sevərmiş. Padşah qızının evi də qəssabın tükanına yaxun imiş. Padşah qızı qəssabı sevərmiş. Evinnən bir mağara edib o mağaraydan qəssab yanına gedərmiş. Padşah qızı bir gün qəssabtan görüşməğə gedərkən əlində iki alma aparı gedər. Qəssabtan qızı oturub alma yeəllər. Bir-birlərinin ağzına dilim-dilim alma qoyallar. Qəssab padşah qızının ağzına alma qoyarkən həmən qızın əmziginə gömülü. Qız **bayılı**.³ Qəssabta orda düşüb bayılı.

Külxançı yuxusu qaçıb. Gedər baqqalın yanına deyər: – Gedək qəssab yanına, bu gün yuxum qaçıb.

Gəlillər qəssab yanına baxallar içəridən səs gəlmiri, maraq edəllər qarını qırallar, içəriyə girəllər, baxallar qəssabtan padşah qızı düşüb bayılıb. Qəssabı oyardıllar. Hər şeyi qəssab onlarçin qonuşu. Deyəllər: – Qorxma.

Qızı o mağaradan odasına aparıllar, qəssabta sübh işinə gedər.

Fanus: – Ey oturanlar, hünər kimindi?

Oturanlar hər biri bir söz deyər, padşahın qızı qonuşu deyər:

– Hünər külxançınıdı. Külxançı yuxusu qaçmasaydı, baqqal yanına

¹ fanus – fənər

² külxançı – hamamda ocaqçı

³ bayılmağ – huşunu itirmək

gəlməsəydi qəssabı kim **qurtar edər**¹?

Balığçı səsləni:

– Ey oturanlar, həpiviz gördiviz, dinnəndiviz mən üç gün daha bu qızı qonuşturrəm.

İkinci gün əlində fanus gəli: – Ey fanusum, qonuş.

Fanus: – Üç qardaş varıymış. Biri **nəccar**,² biri tərzi, biri molla. Hər üçləri bir yerdə səfərə gedəllər, bir mağaranın yanında gecə gəli orda qalıllar. Gecə hər biri üç saat yatmasın sübh oluncaya kimin sözləşillər.

Nəccar bir parça ağaç bular, onu bir qavurçağı edər, vaxtını onuynan bitiri. Tərzi da qaxar, dolaşı, baxar nəccar bir **qavurçağ**³ edib o da **əspab**⁴ tikər öziyçin. Molla da sırasında dolaşı baxar o qavurçağı görər bili olar edib onu. Molla da namaz qılar dua edər Allah ona ruh veri.

Fanus: – Ey oturanlar, hünər kimindi?

Genə oturanlar hər biri bir söz deyər. Padşah qızı:

– Hünər nəccarındı. Əgər nəccar qavurçağı yapmasaydı tərzi kimiychin əspab edər? Molla kimiychin dua edər?

Balığçı: – Ey oturanlar, siz sələvin həq kimindi?

Oturanlar həpsi dedi:

– Həq sənivdi.

Padşah qızının nigahını qıldılar. Balığçı qızı alıb getdi. Yolda üzügü çıxardıb əlini sürtdü, həmən balığ çıxdı, dedi:

– Dur getmə, bu qızın bir yanı mənim, bir yanı da sənivdi.

Balığçı: – Allah eşqinə, al sən apar qızı.

Balığ: – Gərək ikiyə böləğın bu qızı.

Balığçı – Aman, aman qız necə ikiyə bölünü.

Balığ balığçıya zordan deyər:

– Qızın bir ayağını tut, mən bölərəm.

¹ qurtar etməğ – qurtarmaq

² nəccar(ə.) – dülğər

³ qavurçağ – kukla

⁴ əsbab(ə.) – paltar

Bir ayağı balıqçı əlində, bir ayağı da balıq əlində qız səsləni deyər:

– Etməvın.

Həmən öskürü, ağızınnan bir dügün atar. Balıq o dügünü alıb gedər, qızı balıqçıya veri. Qız sağalı.

Balıqçıynən qız şad oldular. Mənə də bir şey vermədilər.

QOLBAQA QIZ

Günnərin bir günündə tanınmış, adlı-sanlı bir adam, bir tək oğlu varıymış. Bu adam bir gün oğluna deyər:

– Gəl, baxım, oğlum, səni evləndirməğ istirəm. Kimin qızını istirsəu mənə sələ, onu bu gün sənivçin alım.

Oğlan:

– Baba, mən evlənmirəm. Ama başqa bir şey var. Əgər evlənirsəm mənə bir şərtim var evlənməğə. Gərək istədiğim olsun.

Baba:

– Oğlum, sən sələ, hər kimin qızını istirsəu onu allam.

Oğlan:

– Mən kimsəynən sevişməmişəm. Ama havızımızda bir qulbaqa var, onu istirəm.

Baba:

– Oğlum, bu söz nədi? Sənə nə olub?

Gedər oğlanın nənəsinə deyər:

– Arvat, səniü oğlının əqli kəm olub.

Nənə gəli, oğlannan sorar:

– Oğlum, kimi alım sənivçin? Sən əmr eylə. Nar qabuğuna gırrəm, tez sələ, həyatım?

Oğlan:

– Ey nənəm, havuzdakı qulbaqanı al mənəimçin.

Nənə:

– Oğlum, qulbaqa necə insan olu, hata sənivçin alım özünü? Bu söziü uyğun dəgi, əyi qonuş.

Oğlan:

– Nənə, mən sizə deyirəm havuzdakı qulbaqanı istirəm. Alırsavız alın, yoxsa daha mənə deməvin kimi istisən!

Baba oğlunu belə görüncə çox üzülü. Oğlanı doxtura aparı. Doxtur deyər:

– Oğlunuzda hiç bir xəstəliq yoxtı.

Baba arkadaşlarına durumu aynadı. Arkadaşları deyəllər:

– Bıraxın, öz görüşündə evlənsin, sora pişman olusız ha.

Baba oqlana deyər:

– Oqlum, sən kimi desəy, onu allam sənivçin. Əgər qulbaqanı da gerçəktən istirsəu, hə indi onu sənə allam.

Oqlan bir miqdar para babasınnan alı, gedər bazardan türlü-türlü ev aşiyası gətiri, odasını bəzədi, eyni zamanda, iki işçi gətiri havuzı pəklədiri, deyər:

– O qulbaqanı yerində qoyun, ona dəgməvin.

İşçilər havuzdakı suyu boşaldılar, gedəllər.

Oqlan havuza ənər, qulbaqanı çıxardı, odasına gətiri. Gecə xəncərini çəkib qulbaqaya deyər:

– Ey qulbaqa, gir insan donuna, yoxsa öldürəm səni.

Qulbaqa dilə gəli, deyər:

– Mən pəriyəm, necə birliqtə yaşıya billiğ?

Oqlan:

– Bax, mən hər şeyi bilirəm, gir insan donuna. Yalla, həmən evlənəğin ha.

Sənnən başqasıyla evlənməm.

Qulbaqa qız donuna giri, evlənillər.

Sabah oqlan deyər:

– Get, baba-nənəmin əllərini öp.

Qulbaqa qız gəli, oqlanın baba-nənəsinin əllərini öpər.

Oqlanın nənəsi və babası bu qızı görüncələr gözəlliğinə heyran olullar. Oqlan gəli deyər:

– Ey babam, ey nənəm, iştə, bu qız o havuzdakı qulbaqadı.

Nənə:

– Oqlum, gərək biz yeni baştan sənivçin toy-düğün qurağın.

Düğün qurallar. Ama oqlanın babası bu gəlinə göz qaçırdı, deyər: – Oqlum bunu hardan taptı, gərək əlinnən alım bu qızı. Oqlana deyər:

– Mənim səniydən bir şərtim var.

Oğlan:

– Baba, hər nə əmriv varıysa mən onu yaparam.

Baba:

– Bir çadır istirəm, köyümüzdə nanca adam var bir yanında, bir yanı da boş qalsın.

Oğlan evə gəli gəmlı, nə yeməğ yeər, nə də qonuşı.

Qız sorar:

– Nişin bələ gəmlısən?

Oğlan:

– Babamın istəgi çox zəhmətdi.

Qız:

– Mən aynadım babau nə istiiri. Al bu muncuğu, get o havuz başına, muncuğu sürt havuza. İndi bacım gəli, ona sələ, toyumuz var, o çadırı ver bizə. Qorxma, gələndə səslənə-səslənə gəli.

Oğlan gedər çadırı gətirər. Arvadı deyər:

– Babau harda istədisə, orda sələ, açıl, çadırım, açıl. İndi çadır istədiğiv kimin açılı.

Gəli babasına deyər:

– Çadırı harda açım gəl sələ, ey baba.

Babası bu sözə gülər:

– Bir əldən tutdığuv çadırdan məni aldadacağsan?

Oğlan babasının istədiği yerdə çadırı yerə qoyar, deyər:

– Açıl, çadırım, açıl.

Çadır bələ açılı, o köyün üstünən günün ögünü tutar. Köy xəlqi də bu çadırı görməğə gəlillər.

Baba:

– Bəsti, oğlum, mən utuzdum.

Oğlan: – Yığıl, çadırım, yığıl.

Çadır yığılı.

Baba gənə düşünü deyər: Mən nə yapım ki, oğlumu ötüm! Deyər:

– Oğlum, mən bir dəvət vermişəm, gərək qab-qacaqlar altunnan olsun, yoxsa başıvı vurram.

Oğlan gənə də gəli arvadına deyər:

– Babam işlə bələ deyiri.

Arvad o muncuğu veri, deyər:

– Get vur, sürt havuza, ortanca bacım gəli, sələ, toyumuz bitdi, dəvətimiz var, mənə o qab-qacaqları ver.

Oğlan gedər qab-qacaqları gətiri.

Baba deyər, bu kərə də oğlum məni ötdü. Gərək ötüm özünü. Oğlana deyər:

– Oğlum, mən ömrü üç günlüğü bir uşağı istirəm. Bir qısrığa minib üç günlüğü gəlib bu xəlqin ögündə oynasın.

Oğlan onu da yapar. Ama qız gəli o üç günlüğü uşağın qulağına pıçıldar, deyər:

– Bələ dolaş bu **qısrığtan**¹, həp köy xəlqi baqışına şaşırıdılar.

Oğlan babasına deyər:

– Ey baba, daha nə qaldı. İşlə, həp istədiğiü yaptım. Əgər başqa bir deyəcəğiü varıysa gənə də sələ, həməən yaparam.

Baba gəli, oğluna yalvarı, aflığü istər, peşman olu etdiği zülmlərə.

Oğlan babasını af edər, orda həpləri şad-şükür olullar. Mən də getdim, bir şey vermədilər.

¹ qısrığ – aygır, erkək at

QARIŞIQ SEHIRLI-MƏİŞƏT NAĞILLARI

DİV NƏNƏ

Bir varmış bir yoxmuş, yalan gerçəktən çoxmuş, yalanı qoydılar çuvala, dayadılar duvara, gerçəgi qoydılar dörin başına. Harttan hurttan, yəxəsi qarqız qabığı dügməsi turptan.

Geçmiş zaman gözəl bir məmləkəttə üç gözəl bacı varıymış, hər biri bir ay parçası, bılar yüng əgiri, əkməklərini çıxardılar. Bəyyügin adı Gülboy, ortancanın Güləndam, küçiyin adı Gülbaharıymış. Əng gözəlləri küçkinəkəymiş, camalı gözdən suyu alı, altun sarısı, uzun saçları dizinə dəgər.

Bı üç bacı bir evdə keftən, safaydan yaşar, bir gəmləri, qəhirləri yoxıymış, bəli küçik bacılarını, ortancaydan bəyyüg qısqanıllar.

Üç bacının evləri yanında bir ücsüz-bucağsız ev var, duvarı ərşü ələyə qaxıp, altı pəhləvan açə bilməz qocaman dəmir qapısı var. Görən, eşidən çaşar. Bı ev dev nənənin evidi. Bı dev nə devdi, demə, sələmə, dişləri dəmirdən, gözləri ataş atar. Bı dev nənədən bəyyüg, küçik qorxar, şərrinnən qaçar. Onı görən çox az olı, səbbəh ərkən evinnən çıxar, gecə olmiyunca dönməz. Dev nənəni görənin ödi qopar, qorxar. Özi öz işiydən **dümik**,¹ kimsəyə zərəri toxınmazdı.

Bı üç bacının işləri yolında gediri, hal vaxıtları yerində, bəs küçik bacını, girmi yaşlı Gülbaharı qısqanmağları şəkərə zəhir qatar, ortalığı bozar. Görənnər hə onı bəgəni, onı ögər, diləkçilər bəs onıyçın gəlillər.

Gələnnəri iki bacı **təşərlər**,² qaçırdılar; nəcə olı, bı evlənsin, ev ossın, əglənsin? Özləri yerində qassılar.

Bı iki bacı baş başa çatallar, küçik qızçın bir **boyağ əzəllər**.³

Bir gün Gülbahar, bir həftə içərisində əgirdiği qatmaları aparı bazarda satar evə dönər. Gidər qəfəstəki bilbil yanına. Bı bilbili canı, rühiycə sevərdi. Baxar qəfəs bom-boş, bilbilin yəri çöl-nöl. Qəhrinə bulanı, gözi ögi qərəli, başı dolanı, bacılarının sorar, bəyyüg bacı burın üçiydən diyər:

– Bilməm qəfəsi kim açtı, bilbil qaçtı. Qanatlandı uçtı, dev nənənin evinə qondı.

¹ dümik – məşğul

² təşərləməğ – başdan eləmək

³ boyağ əzmək – birinə torba tikmək, oyun qurmaq

Bir dev nənə qorxısı, bir yannan bilbili gəri almağ arzusu, küçik qız yandım yalava düşər, iki bacı belinə bir qaba kəndir bağlallar, Dev Nənənin **həvişinə**¹ salladılar, yolın ortasında ipi kəsəllər. Gülbahar təppəsi üstə yerə düşər. Bacılarının özini aldattıqlarını aynar. Bı **əngünniqlərinə**² çox **qızar**³, qəhir yər. Yerində doyar qalı, çabalamağa casarat edə bilməz. Dev Nənə evinin həvişində ossın necə qorxmaz?

Gülbahar, qutı qurrır, ağzı kilikləni qorxı-hürki içində qalı. Bi az sora özünə gəli, belin Allaha bağlar, ayağa qaxar, sağ sola baxar, evi yoxlamağa başlar, çox-çox odalar, **hayvanlar**⁴, saraylar görər. Mevələr kömə-kömə, **zəxrə**⁵ taydan tağardan. Əqlinə danışı, düşüni. Dev Nənəni əldə etməxçin bir yol qurar. Qaxar, hücrələri, həvişi, hayvanları sipiri, odaları döşər, düzər, bəyyüq qazannarda türlü-türlü yeməqlər bişiri, sırfaya qoyar, bəzədi, düzədi, Dev Nənənin aspablarını alı pək-pək yəxər yuvar, hər şeyi yerli yerinə qoyar, gidər bir **qurnada**⁶ saxlanı.

Axşam, gün batmadan Gülbahar baxar qapıdan bir səs gəliri, bəşəri **kər**⁷ edər, bı qapı açılırı, Dev Nənə Taraman Teppəsi kimin girər həvişə, yerə bastıxça ayağı altında silkələnir, bir çiyində on qoyın, o bir çignində bir tağar **tüspir tüspir**⁸ yeməqlər. Orta həvişə olaşınca gözinə ilişənnərə çaşar qalı. Evdə hər şey yerli yerində düzülüp, ocağ üzərində qazannar qurılıp qəyniri yeməqlərin qoxısı burnına girər, gözi açılı, aspabının yəxənip qatlandığına əqli yerinnən oynar.

– Kim ossın casarat edip bıra gəlip?

Üskək⁹ səstən çağırır. Səs gəlməz, bı kərə:

– Evimi silip sipirən, aspabımı yəxiyip yuvan, bı datlı yeməqləri bişirip sırfanı bəzədən kimiysə harda saxlanıpsa çıxsın, hiç qorxmasın, gevli əmin ossın, şərt ossın and ossın qilinə toxınmam.

Gülbaharın gevli açılı, bı sözlər xoşına gidər, sevini. Saxlandığı yerdən çıxar, Dev Nənənin yanına üzleşi, Bəli, hələ içində qorxı var. Dev Nənə mını görincə ağzı açıla qalı, gözəlliginə **vəlih olı**¹⁰, başlar qızın gevlin almağa qorxıdan çıxardı özini.

¹ həviş – həyət

² əngünniğ – alçaqlıq, xəcalət verici iş

³ qızmağ – hiddətlənmək, acıqlanmaq

⁴ zəxirə – ərzaq, azuqə

⁵ hayvan – eyvan

⁶ qurna – künc

⁷ kər – kar

⁸ tüspir-tüspir – çeşid-çəşid

⁹ üskək-uca

¹⁰ vəlih olmağ – valeh olmağ

Başlar, qız başınnan keçənnəri aynatmağa, bacılarının gidərtməğ istədixlərini sayar ipligə düzər, yalvarı özinə diyər:

– Qiymə mənə, mən kimsəsiz yetim qızam, elə Allah yolına yemə məni, diyillər sən bəşəri bir çeynəm saqız edisən, ağzıvda diş basmadan dirri-dirri utısan.

Dev Nənə diyər:

– Qorxma qızım, mən nə bəşər eti yəərəm, nə də kimsəni incidərəm. Sən, madam nənə babav yoxtı, mınca ğiryətlisən, səni qızım edərəm, bı ev səniv olı. Ye, iç, gəz. Dev babavın yanında gevil xoşlığıydan qal.

Günnər geçər Gülbahar keyf safa içində, hayat sürər. Evi pəklər, yəxər, yuvar, bişiri düşiri, Devə xizmət edər, günini geçirdi. Devçin o xoş səsiydən **məni**¹ çağırı əgləntiri, özini sevdiri.

Bir gün Dev Nənə mına sarayı gəzdiri, odaları, köşkləri göstəri, sora bir kilik veri, diyər özinə.

– Bı, bı odaların kiligidi, bırda qırx oda var, ottız doqqızını gəz dolaş amma qırxıncını açma, başıv soxma, içəri girmə. Bı qulağıvda qassın, unitma, qırxıncıya əl vurma.

Mınnan sora uzın müddət Gülbahar bı odanın yanınnan geçməz, yaxın düşməz. Bəli, bir gün gevli dönər, gevlinə danar, Devın dediğlərini unıdı, yadınnan çıxardı.

– Bir baxım bırda nə var bələ?

Diyər, qapını açar, baxar orda hiç bir şey yoxtı, çöl höl bir yerdı, bəs orta yerdə ənni bir havız var, duvarların da birində bir bəyyüg pencərə. Bı boş hücrəni yoxlar.

– Görəsən nişin dev nənə qəbul etmiri, bıra girmə diyiri?

Diyip dolmuşkan baxar beş gögərçin pencərədə durıplar, göziv yum aç bı gögəçinnər don dəğiştirip birər gözəl hürı oldılar. Bı hürilər **təkər-təkər**² havıza girdilər. Gülə-oyınıya suda çiməllər, bəyyükləri gülə-gülə diyər:

– Qızlar, siz bilisiz Div Nənə o qızı nişin qızı edipti?

Hürilər bir ağızdan diyəllər:

– Yox, nişin görəsən?

– Patşahın oğlı evlənəcəx. O, bı axırşərin başın kəsip gəlını aparın Taxtı ravanı qanıydan boyamaxçın.

¹ məni – mahnı

² təkər – təkər- təkər – təkər

Mını diyər, hürilər gögərçin olıp gözdən itəllər.

Gülbahar bı sözi eşidincə saxlandığı qapı arxasınan çıxar, qorxıdan yığlamağa, gözyaşı tökməğə başlar. Özin çaşırttığıyçın qapını örtməği unıdı. O gün nə aş bişiri, nə sırfa qurar, yığlamağa gözyaşı tökməğə qalı, , aspap yəxəmöz, yuvmaz, yadında qalmaz.

Axşam olunca Dev Nənə evə gəli, mını bələ görincə çaşar. Oxşamaxtan, başın sığallamaxtan dilini alı. Nədən qorxıp yığladığını aynar:

– Qırxıncı odanı açtım, hürilərdən sən başımı kəsip qanımnan paşa qızının taxtıravanını boyadacağıvı eşittim.

Dev Nənə bir gülməğ gülər, yeri-gögi çarxaladı.

– Gülbahar, sənə o hücrəyə girmə demədim? Nəysə, olar gəvəzəliğ edillər, sözlərini bilmillər. İnanmırsav yarın bir də ora gir, baxsav o gögərçinnər bir də bələ yanşağlığ edillər, sələ özlərinə:

– Dev babam məni patışahın oğlıydan evləntirəcəğ, toyımda siziv başıvızı atların ayağı altında kəsəcəğ.

Yarın gögərçinnər genə pencərədən girəllər. Hürilərin bəyyügi dünənki sözi tıkrar edincə, Gülbahar babasının öğrəttiğlərini üzlərinə çalar. Mının üzərinə həməən gögərçinnər fırlıdar pencərədən qaçallar, bir daha sihirli odaya ayağ basmazlar.

Günnərdən bir gün gözəl Gülbahar qapı eşigində otırıp ig əyiriri, həzin səsiydən məəni çağırırkan, patışahın oğlı ordan geçməsin? Bı xoş səsi eşidi, səhəbinə vurılı. Qızı görmədən babası patışaha gidər, Dev qızını alıp evlənməğ istədiğini diyər. İstədiği olı, Gülbaharı gəlin aparıllar, yeddi gün, yeddi gecə toy, düğün edəllər. Sadlıxta yaşallar.

Mən də gettim, mənə bir şey vermədilər.

Anlatan: Həbib Hürmüzlü

“Kərkük türkcəsi sözlüğü”nün müəllifi Ərşad Hürmüzlünün böyük qardaşı. İndi İstanbulda yaşayır.

***Qələmə aldı: Mövlud Taha Qayaçı
(1941-2011), 1963***

QISQANÇ ADAM

Günlərin bir günündə bir padşah varıymış. Bu padişahın bir oğlu varıymış. Oğlan on yeddi-on səkkiz yaşına girər-girməz padişah deyər:

– Oğlum, gəl baxım kimin qızını bəgənisen, mənə sələ, hətta o qızı sənivçin alım.

Oğlan:

– Ey baba, mən bir qızı əgər alırsam, gərək nə öpülüb, nə qoxlanıb, nə də kimsə o qızı görüb.

Padşah:

– Oğlum, Yoxtı bir insan ki, öpülmiyib, qoxlanmayıb, bir kimsə görməyib.

Oğlan:

– Mənin istədiyim budı. Əgər bələ bir qızı taparsavız, onda mən evlənnəm.

Padişahın sağ vəziri deyər:

– Padişahım sağ olsun, mən qonuşum?

Padişah: – Buyur qonuş. Ola bili sən bu sözə mənə bir qənaət verisen!

Vəzir:

– Ey padişahım, əgər oğlun səbr edərsə bizim bu gecə bir qızımız dünyaya gəldi. Onu nə kimsə görüb, nə qoxluyub və nə də öpüb. Mən o qızı verrəm özünə. Əgər səbr edə bilirsə bəkləsin. Aparsın özü bəsləsin, böyük etsin, qoymasın o qızı nə kimsə görsin, nə qoxlasın və nə də öpsün. Onnan sora evlənsin.

Padişah oğlu bu sözə razı olu, gedər qızı öz evinə aparı, bir köşk yaptırı, o köşkün dörd ətrafını sur edər. Qızı o köşktə böyük edər. Qız böyük olu, həmən evlənillər.

Padişahın oğlu bir gün avdan dönərkən baxar qapılarında bir ixtiyar arvat oturub içli-içli ağırlı.

Padişah oğlu sorar:

– Ey qarı nənə, neyçin ağılsan?

Arvat:

– Qardaşlarımnan həcə gedirdim, məni yerində qoyub getdilər.

Padişah oğlu deyər:

– Buyur, evimizə, gedəğ misafirim ol, yeməğ ye, onnan sora hara gedirsəu get.

Padişah oğlu arvadı evinə gətiri yeməğ yeəllər. Arvat rica edər, burda qalım sizə xizmət edərəm.

Padişah oğlu arvada yer veri. Bu arvat başlar günnən-günə oğlanın arvadını yoldan çıxarmağa, oynaş bulmağa. Bu halda padişah oğlu bir gün bir daha ava çıxarkən görər uzağtan bir atlı dərviş gəldi.

Padişah oğlu bir yerdə gizləni. Dərviş gəldi, oturub həgbəsini çıxartdı, sufrasını açtı, yeməğ qoydu, **çögənini**¹ yerə vurdu, bir qız çıxtı, oturdılar yeməğ yedilər, qonuştılar, dərvişin yuxusu gəldi, uzanıb yatdı. O qız da cibinnən bir portaqaq çıxartdı havaya atdı, bir oğlan oldu. O oğlannan oynastılar. Bir vəxt sora bir də portaqaq havaya atdı, oğlanı portaqaq etdi, bir də cibinə qoydu. Padişah oğlu bu halı öz göziynən görər.

Dərviş yuxudan oyanı, çögənini yerə vurur, qızı çögənə qoyar. Padişah oğlu bu halı görüncə aqlını **çıldırı**.² Gəli dərvişə deyər:

– Bu gün sən mənə dəvətli oldu ha!

Dərviş bilmiri ki, padişah oğlu hər şeyi görüb.

Dərviş:

– Mən tərki-dünyayam. Hiç bir yerə getməmə.

Padişah oğlu dərvişi zordan razı edər, evə aparı.

Arvadını çağırı deyər:

– Səviz kişiliğ yeməğ həməən hazırlavın.

Arvad yeməği hazırlar, yer salını, səviz kişiliğ yeməğ düzülü.

Padişah oğlu deyər: – Yalla, həpviz bu yeməğ başında hazırlanın.

Hər kəs gəlib bir kişiliğ yeməğin başında oturullar. Ara yerdə üç kişiliğ yeməğ fazla qalı.

Padişah oğlu qılincını çıxarıb:

– Ey dərviş, hər şeyi bilirəm.

¹ çigən – əsa

² çıldırmaq – havalanmaq, dəli kimi olmaq

Zorlamağ istəməz, sağ-sol etmədən bu yeməğin sahibini çıxart.

Dərviş çögənini havaya atar, bir qız çıxar, gəli oturu bir yeməğ başında. İki yeməğ qalı.

Padişah oğlu o qıza da eynisini deyər:

– Yeməğin sahibini çıxart.

Qız portaqalı havaya atar, bir oğlan çıxar, o da gəli bir yeməğ başında oturu.

Padişah oğlu öz arvadına da deyər:

– Sən də bu yeməğ sahibini gəti, tez ol.

İxtiyar arvattan padişah arvadı gedəllər həsir arasınnan bir oğlan çıxardıb meydana qoyallar.

Padişah oğlu:

– Ey dərviş, əyi gördü bu gərrib işləri, indi mən öz işim yaparam, sən də öz işivi özi bilinsən.

Padişah oğlu ixtiyarın, öz arvadının və oynaşının həməən başların vurar.

Dərviş də eynisini yapar, onnan sora padişah oğlu ilə dərviş birliqətə tərki-dünya edib çölə çıxallar.

*Matalı anladan: Məryəm İbrahim qızı
1853-cü ildə Leylan köyündə doğulmuş, 1965-ci
ildə dünyasını dəyişmişdir.*

Qələmə alan: Sabir Dəmirçi

AVÇI İLƏ CEYRAN

Günlərin bir günündə bir avçı varıymış. Bu avçı çox ceyran avuna çıxarmış. Bir gün bir dağın yanında, bir mağaranın qapısında durub baxar, mağaradan bir ceyran çıxtı. Avçı əlindəki oxu fırladı, ceyranın qulağına dəgib. Ceyran bir daha mağaraya gedər. Avçı mağaranın qapısında saatlərcə durub ceyranın yazıya çıxmağını bəklər. Ceyran avçını qapıda görərkən həməən gəlib avçıyə deyər:

– Hı, zalım, sən nişin məni oxladı, mən sənə neynəmişim? Nə suçum var, hiç Allahtan qorxmısan, qonuş, baxım nə diyəcəğiy var bu suçıva?

Avçı bu sözü eşidincə yerində durub dalar. Allah eşqinə, ceyran necə insan oğlu kimin qonuş!! İnsan oğlunun diliynən bili?

Ceyran:

– Mənim əslim insan oğlunnan sayılı. Çünkü hər zaman insan oğullarıyan yaşaram. İnsan oğulları bizləri sevellər. Bir insan oğlu məni çox əziz və dəgərli arkadaşımıydı. Əyi yeməqlərini mənə veridi. Uzun bir zaman birliqtə yatardığ. Nə yazıq ki, Allahın rəhmətinə qovuştı. Onıyçin mən də məmləkəti tərək edib bu mağarada yaşıram. İştə, bu gün səni kimin zalımın oxuna uğradım. Bilməm nə suçum var?

Avçı:

– Arkadaşının adı nəydi?

Ceyran:

– Bu gizli işlərə girişmə!

Avçı:

– Mən də səni kimin bu sözi üstə hər şeydən vaz keçib bu çöldə səniynən yaşaram.

Ceyran:

– Oldu. Göziu yum, ha zaman mən dedim göziu aç, onda göziu aç.

Avçı gözün yumar! Mağaranın qapısınan içəriyə girər. Ceyran deyər: Aç göziu. Avçı gözün açar, baxar, bir ormanlıqtadı!! Ceyrannan sorar:

– Bu haradı?

Ceyran:

– Demədim sənə sözümnən çıxma, sora peşman olusan!

Avçı:

– Oldu. Sən nə desəu, mən onu durmadan yaparam.

Ceyran ilə avçı uzun zaman ordakı ormanda yaşaallar. Bir-birləriynən əyi tanışılar.

Bir gün ceyran avçıya deyər:

– Ey avçı, burda bir gözəl qız var, əgər evlənirsəy, onun üç şərti var, şərtlərini yapa bildisəy, o gözəl qız sənə varar.

Avçıynan ceyran gedəllər bu şərtləri sorallar.

Qız:

1) Bu ormanda bir dev var, onun tükünnən bir tel istərəm.

2) Bu gün bir ağac əkib yarın gögərsin.

3) Bu dünyada bir gözdən baxmağ, o bir gözünü çıxartsın gərək.

Avçı düşünüy deyər:

– Əyidi, oldu, yarın şərtlərivi yerinə yetirrəm.

Ceyrannan avçı o qızdan sözləşib evlərinə dönəllər. Yarın gedəllər devin yanına. Ceyran gedər devin qarşısında durar, iştə, bu adam mənim dəgərli arkadaşımdı. İşi sənə düşüb gərək yapasən ha.

Dev:

– Hər nə istərsəviz bu gözümnən alın.

Avçıynən ceyran:

– İstədiğimiz bir tel tükivnən, bir də bir damla qanıvnan. Əgər qanıu olmazsa o ağac əkilib gögərməz.

Dev:

– Bu da bir tel tükümnən alın, bu da bir damla qanımnan. Daha nə desəviz mən durmuşam.

Ceyran və avçı tükü və qanı alıb gedəllər.

Sübh erkənnən gedəllər qız yanına, ağacı əkəllər. Yarın ağac gögəri. Deyəllər, şərtiu baş tutdu.

O bir şərtiü də: Bu dünyaya bir gözdən baxmağ o bir göziü çıxartmağ, onu istəməmiştiü. Mən bu ceyrannan arkadaş olduğum günnən bu dünyaya bir gözdən baxıram. O bir gözümü çıxartmışam. Mənim ən dəgərli arkadaşım bu ceyrandı. Nə heyvan, nə də insan oğlunu bir-birinnən ayırmam. Həpsi yanımda birdi.

Bu cavablardan razı olub evlənilər, şad-şükr olullar.

Bunca qonuştum, mənə də bir şey vermədilər.

DƏGİRMANÇI İLƏ TILKI

Günlərin bir günündə bir dəgirmançı varıymış. Bu dəgirmançı dəgirməndə yatarmış. Bir gün işini bitirdiğtən sora çıxar yazıya, birəz dolaşı. Baxar bir tilki düşüb inliri. Dəgirmançı tilkini bələ görüncə halına çox acır, tilkini qaldırı, dəgirməna gətiri, yarasına ilac edər.

Tilki başlar dəgirmançı için dua edib Allahtan miraz dilər, deyər:

– Ey dəgirmançı, səni bu yaptığıu əyiliğə qarşı mən də sənə böyük bir əyiliğ edərəm. Çünkü sən məni ölümnən qurtaddıu və sənivnən burda qalırım. Taki sözüümü yerinə yetirincəyə kimin yoldaşım ollam. Ey dəgirmançı, sənə, bax, nə deyəcəğəm!! O qarşıdakı məmləkətdə bir dev var, o məmləkətə hökm ediri. Çox zəngin bir məmləkətdi. Mən gedərəm o devi aradan gedədirəm, hata bu zəngin məmləkət sənivçin qalsın, taki hər ikimiz də mutlu yaşıyağın orda. Həyat şirindi, arkadaş, gərək bu mutluluğa mənənən sən qatılağın.

Tilki gedər devin evinə. Dev tilkini qarşılar:

– Nişin gəlibsən, hər nə işiv varıysa burda mən onu gözümnən yaparam. Sən əyiliğə çox yaxunsan. Onıyçin sənə hörmət edərəm.

Tilki deyər:

– Gəldim yanıva, sənivnən yaşamağa. Mən də səni kimin yalğuzəm. Əgər mənə yer versəu mən də sənivçin bir gözəl və əyi ev yaparam, dostum, o evin də bu dünyada bənzəri bulunmasın.

Dev bu işə məmnun olu. Tilki başlar odun toplamağa. Orda odunnan çox gözəl bir ev yapar, içinə də saman dolduru. **Çəti**¹ də toplar, çətidən bir döşək, bir yastıx yapar. Dev bu halı görüncə tilkiyə deyər:

– Biz daha qardaş oldığ, qoymam başqa yerlərə gedib yaşıyasən.

Gecə olunca dev gedər o gözəl evdə yatar. Yarı gecə tilki qaxar dev yatdığı evi yandırır. Dev yanıb kül olu. Tilki gəli dəgirmənçini gətirib o məmləkətdə hakim edər. O mal-mülk, sərvət həpsi dəgirmançıya qalı. Dəgirmançı bir köşk yapar şahənə. Tilki deyər:

¹ çəti – ot

– Ey dəgirmançı, mən bir iş daha yapacağam sənivçin.

Tilki gedər bir **qarbil**¹ gətiri. O qarbil padşah evinnən imiş. Olara deyər.

– Ağamın birəz lirəsi var, onu çəkiri.

Qarbili bir həftə sora bir daha səhəbinə döndərəndə qarbilin yarığına yarım lirə qoyar, padşahın evinə döndəri. Padşahın arvadı baxar qarbilin içində yarım lirə var.

Tilkini çağırı deyər:

– Ağavız bu qarbildə nə ölçdü?

Tilki:

– Ögcədən dedim sizə, ağamızın lirəsi var, onu ölçürü, çəkiri.

Padşah arvadı deyər:

– Ağavız evlənib?

Tilki:

– Ağam nə evlənib, nə də kimsəsi var.

Padşahın arvadı:

– Əgər ağavız evlənməğ istərsə mən qızımı verrəm özinə. Get, xəbər ver, sələ gəlsin, padşah arvadı bələ deyiri.

Tilki deyər:

– Hələ də siz karlısız!! Çünkü ağamız çox zəngindi, malı və mülki dünyadan çıxıb hesaba gəlməz.

Padşah arvadı deyər:

– Get, sələ, gəlsin bizdən qız istəsin, mən razıyam ona qızımı verməğə.

Tilki gedər dəgirmançıya deyər, birliqtə gəlillər, padşahın arvadı yanına, qızını istəllər. Padşah arvadı qızını dəgirmançıya veri, evlənillər.

Dəgirmançı, padşah qızı və tilki ilə birliqtə şad-şükür olullar.

¹ qarbil – xəlbir

MƏHƏMMƏD ÇƏLƏBİ

Masalı anlatan Sabir Dəmirçinin eşi¹ Zəhra Molla Abbas. 1940-cı ildə Kərkükün Tisin məhəlləsində doğulmuş ev xanıdır.

Günlərin bir günündə üç qardaş və üç bacı varıymış. Hər gecə div gəlib buların bir bacılarını istərmiş. Bu üç qardaşlar canlarınnan bezar olub bir gün kiçük qardaş Məhəmməd Çələbi deyər: – Bizim həyatımız hə belə keçəcəği? Baxar div gənə gəldi. Məhəmməd Çələbi sorar:

– Nə istisən?

Div deyər: – Bacıvı istiiirəm, bacıvı.

Məhəmməd Çələbi kiçük bacısını o divə veri. Yarın gecə başqa bir div gəli, o da ortanca bacını aparı. Üçüncü gün böyük bacını başqa bir dev gəli ona veri. Hər üç bacısını, üç dev qardaşa verdiğtən sora böyük ilə ortanca qardaşlar Məhəmməd Çələbiynən döğüşüllər:

– Bacılarımızı xəsar etdiu. Bir insan oğlu qəhət olmışıydı?

Məhəmməd Çələbi gecə yatağına girərkən yuxu görər. Bu yuxuda genə yuxusunda qardaşlarına qonuşuri, deyər:

– Gördüm ay qoynuma girdi.

Qardaşlar Məhəmməd Çələbiyə deyəllər:

– Sən Çin-Maçin padşahının qızını alısan!

Məhəmməd Çələbi yuxudan oyanıb qardaşlarına deyər:

– Mən belə bir yuxu gördüm.

Qardaşlar güləllər:

– Sən harda, Çin-Maçin padşahı harda? Padşahın qızı harda?

Məhəmməd Çələbi deyər:

– Mən gedirəm, gərək baxtımı təcübə edim. Gərək bu qızı tapım.

Az gedər, çox gedər bir məmləkətə olaşı.

¹ eş – arvad, həyat yoldaşı

Qarşısına bir yaşlı adam gəli, deyər:

– Oğlum, hardan gəlib haralara gedisən? Bura dünyanın son durağıdı, burdan o yana heç bir insan yoxtı, yalğuz üç dev qardaşlar var. Kimsə o yana gidə bilməz ha. Bu dev qardaşlar arasında hər birinin **bir qonağ yol** var.¹

Məhəmməd Çələbi: – Mən gedərəm.

Yaşlı adam: – Gedənlər sağ dönməzlər.

Məhəmməd Çələbi gedər, gedər, baxar bir böyük qaya bir mağaranın qapısına dayanıb. Gəli qapını çalar. Bacısı görər öz qardaşını:

– Ey qardaşım, neyçin gəldiu. İndi dev görsə yeər səni?

Səsi alınca dev deyər: – O kimdi qapıda?

Qız: – Qardaşımdı.

Dev: – Məhəmməd Çələbi isə başıma qoyaram. Çünkü Məhəmməd Çələbi mənə qız verdi.

Qız: – Bəli, bəli Məhəmməd Çələbidi.

Dev Məhəmməd Çələbini qarşılar, öpər, evə gətiri xizmət edər. Məhəmməd Çələbi:

– Ey dev qardaş, sən bilmisən mən bura necə və neyçin gəldim. Ama sənə deyərəm, bəkə yardım edəsən mənə iştə, gəlmişəm Çin-Maçin padşahının qızını almağa.

Dev: – Mənim hər gedişim qırx iqlim yol gedərəm, hələ də ora getməmişəm, sən necə gedəcəxsən? Ama səniunən gəlləm o bir qardaşım yanına, bəkə o sənə bir çara edər.

Dev və Məhəmməd Çələbi yolda gedərkən dev öz tükünnən iki dənə Məhəmməd Çələbiyə veri: – Darlığta qalandau buları bir-birinə vur, mən olaşırım sənə.

Gedəllər o bir qardaş yanına. Qapını çalallar, bacısı qapıya gəli, soruşallar, o da deyər:

– Neyçin gəldiu, indi dev yeər səni.

Dev: – O kimdi qapıda?

¹ bir qonağ yol – bir günlük yol

Qız: – Qardaşınnan qardaşımdı gəlib.

Dev: – Məhəmməd Çələbi isə başıma qoyaram.

Məhəmməd Çələbiynən dev qardaşı qarşılar, öpər, xizmət edər. Məhəmməd Çələbi dərdini gənə onıyçin qonuşu. Dev deyər:

– Gedəğ o bir qardaşım yanına.

Yolda bir üzük veri Məhəmməd Çələbiyə, deyər:

– Harda darlığta qalsau bu üzügü barmağıva qoy, mən olaşırım sənə.

Gəllilər üçüncü dev qardaş yanına. Ona da hər şeyi aynadıllar o da deyər:

– Çin-Maçin padşahının məmləkəti qırx qonağ yol uzağtı. Ama gərək səni ora aparım. Çünkü sən mənə qız verdiu.

O da yolda bir börk veri, deyər:

– Bu börkü başıva qoysay qırx iqlim uçarsan.

Olaşıllar Çin-Maçin padşahının məmləkətinə. Orda bir yaşlı adam görəllər ona deyəllər:

– Bizi apar padşah yanına.

Yaşlı adam: – Mən ora gedə bilməm. Gəlin bu gecə yanımda qalın, yarın qardaşımnan sizi ora göndərrəm.

Orda qalıllar. Sübh yaşlı adamın qardaşı gəli. Məhəmməd Çələbini padşahın hüzuruna aparı.

Məhəmməd Çələbi: – Ey padşahım, mən gəlmişəm bağudan bir gül dərim.

Padşah: – Mənim qızımı haralarda görübsən belə gəlib bağımnan gül dərməğ istisən?

Məhəmməd Çələbi: – QIZIVİ görməmişəm, mən qırx iqlim uzağlardan gəlmişəm.

Padşah: – Mənim qızımı qırx dev qapıb. Əgər qızımı qurtarsau, onda sənə bağışlaram qızımı.

Məhəmməd Çələbi razı olu, deyər:

– Mən gedərəm onu qurtarmağa.

Padşah yanınnan çıxar, o iki tükü bir-birinə vurur, üzügü də barmağına qoyar, börkü də başına qoyar, hər üç dev qardaşlar hazır olullar.

Məhəmməd Çələbi deyər:

– İştə, hal-həkət belədi, qamçıya qüvvət, gedəllər. Yolda Məhəmməd Çələbiyə deyəllər:

– İndi gedəriğ devlərin şahı yanına, devlərin şahı izin veri, ayni zamanda, o bizə kiligi də aynadı. Ey Məhəmməd Çələbi, sən də igid ol, işi yap, boş dönmə.

Devlərin şahı kiligi veri deyər:

– Orda bir taxım qısrığ bağlanıb öglərində saman yerinə sümük qoyulub. Sümükləri çəkin saman qoyun. O bir qapıda qırx ildi açıqdı, onu bağlavın, o bir qapı da qırx ildi bağlıdı, onu açın. Orda iki köpək var, öglərində saman var, sümügü qoyub samanı çəkin. Orda bir taxım sarı tikan var, adını gül qoyun, onda qızın yolu açılı. Bu kərə keçsin arxasına alsın, heç bir yana baxmadan yazıya çıxsın.

Məhəmməd Çələbi həpsini yapar, ordakı devlər deyər:

– Örtülü qapı, onu tut.

Örtülü qapı deyər: – Mən 40 iliydi örtülüydüm, indi açıldım, tutmaram.

– Açıq qapı, onu tut.

Açıq qapı: – Mən 40 iliydi açıq idim, indi örtüldüm, tutmaram.

– Köpək, onu tut.

Köpək: – Qırx iliydi ögümüzdə saman varıydı, indi sümük var, tutmaram.

Qısrığa deyər: – Onu tut.

Qısrığ deyər: – Qırx iliydi ögümdə sümük varıydı, indi saman qoyulub tutmaram.

– Sarı tikan, onu tut.

Sarı tikan: – Qırx iliydi adım sarı tikanıydı, indi gül oldum, tutmaram.

Məhəmməd Çələbi qızı qurtarı, gəli Çin-Maçin padşahının qızını kəbinlər. Qırx iqlim geri dönüb öz məmləkətində qardaşlarıyla şad olullar. Mən də getdim, bir şey vermədilər.

TARİXİ NAĞILLAR

ŞAH VƏ PİNƏDUZ

Matal matal mat atar, bir kişi xurma satar, sən gətirginən mən yiim, baxax kim borca batar. Varmış yoxmuş, Allahın qulı çoxmuş, **darın dünyasında**¹ bir **pinəduz**² varmış.

Bı pinəduz hər gün, gün çıxmadan qaxar işləməğə gidər, dört qəməri əldə ettiğiydən, torba-dağarcuğın yığar-yığıştırı evə dönərmiş.

Qarandığı dört gəməriyə ərəq, məzə alı, axşamlar ərəq içər, tənhalığın ağrı-acılarını unutmağa çalışar.

Günlərin birində Şah Abbas əmr verir, o axşam heç kim çıraq yandırmayacaq. Padşah rəiyyətinin onun əmrinə necə əməl etməğini yoxlayar. Axşam qiyafəsini dəyişib dərviş əlbəsəsində vəzirlə şəhərə çıxar. Bir evdə çıraq yandığını görər. Gidəllər pinəduzun evinə. Salam verillər. Buyurun diyər, oturallar. Al qədəh, ver qədəhtən sora padşah söz arasında diyər:

– Sən Allahın günü qazandığıvın dibinə ənisən, gəldi bir gün iş olmadı, əlivə para geçmədi nədəsən?

Pinəduz bir qurtım **əşq edər**,³ diyər:

– Qardaş, sən aldırma, Allahın qapsı bağlanmaz.

Patşah bir də dürdihlər:

– Bələ diyəğın, söz gəlişi, dünyadı hər şey olı.

Pinəduz hiç özini bozmadan:

– Dədəş, baş verən Allah aş da göndəri, diyər.

Patşah, ordan qaxar, bir əmir veri “ hər kim pinəduzluğ edərsə boynı vurulacağ”.

Dallallar⁴ çıxar çağırır:

– Yarınnan bələ hər kim pinəduzluğ edərsə patşah başın aldırı. Ümmət Mühəmmət, eşidənnər eşitməyənnərə desin. Hər keşin günəhi öz boynına.

Səbbəh pinəduz tükanına gidər, baxar orda bir cəndərmə çavışı.

– Pinəduzluğ patşahın fərmanıydən yasağ, diyəllər.

¹ darın dünyasında – dünyada, yer üzündə

² Pinəduz – pinəçi, ayaqqabı təmir edən

³ əşq edər – içər

⁴ dallal – carçı

Pinəduz ögcə mına bir dalar, düşünir, sora həməən iki **cərrə**¹ qaldırı, qənsərini, bazarı sulamağa başlar. Ona, mına su veri, hər keş gevlinnən qopanı veri. Özinə. Dört qəməri tamam olunca qalan suyu **səbil edər**² evə dönər.

Ərəq, məzə alı. Axşam genə hərgünki kimi sırfasın qurıp **zağlanırkən**³ patşahtan vəziri qiyafat dəğiştirip gəlillər. Umdığının tərsəsi çıxtığını görünce patşahın ağzı bir qəriş açıla qalı.

Pinəduz qaxar ayağa, yer göstəri. Otırıllar, sühbət edəllər. Pinəduz:

– Bilisiz bı gün noldı? diyər. Olan-bitəni aynadı.

Vallah patşahımız dəlli olub. Pinəduzluğu yasağ edip.

Patşahtan vəziri yarı gecə qaxallar. Patşah köşkində mubaşiri çağırı, cəndərmələr bazara tökili qoymazlar **saqaları**⁴ işləsinnər.

Saqalar həpsi Saqaxana **suqaqı**⁵ başında yığışı. Pinəduz gəli bı halı görər, beyni atar. Qaçar evə.

Rəhmətli babası cəndərmə onbaşısıydı.

Mının üzərinə pinəduz gidər babasınnan qalma urbanı çəkər **sirtına**⁶ düşər bazara. Göz-qulağ olı.

Nişin başı boş dolaşannardan iki adam bir-birinə girişməsin. Çal məni, çaldım səni. Pinəduz, onbaşı urbasıydən gidər üzərlərinə:

– Yalla **qullığa**⁷, diyər qatar ögiycə. Yolda olardan dörd qəməri rüşvət alıp yola salar.

Qarannux basar, dəvriş qiyafatlı patşahtan vəziri çıxıb gəlillər, sorağ almağa. Otırıllar, xoş-beş edəllər. Olar sorallar. Pinəduz aynadıri başınnan geçənləri.

Patşahın əli yanına düşər. Bir qurama qurar. İki adamı ögrədi döğişsinnər, yalançı cəndərmə oları **qərə qola**⁸ aparmağ istəsə, onıydən bazarlıq etsinnər dörd qəməriyə çıxmasınnar, sora özləri onı pulisa (polisə) təslim etsinnər.

Yarın, pinəduzluğ yasağ, saqalığ yasağ. Xax maydanda yığışıp açuğlıxta gün geçirdillər. Pinəduz, bir göz-qulağ olı, gidər genə qurt dərisin girər gəli.

¹ cərrə – su qabı, cürdək

² sebil(ə) etməğ – suyu tökmək

³ zağlanmağ – rahatlanmaq

⁴ saqa – su satan

⁵ suqaq – küçə

⁶ sirtına çəkməğ – belinə çəkmək

⁷ qullıq – polis mərkəzi

⁸ qərəqol – polis məntəqəsi

Su yeri sudan sərin, hərkeş öz dərdiydən **dümü**¹. Əli boş dönməğ üzərinəykən, ögrətmə adamlar kəllə-qulağ olmağa başlar. Bı gəli, əlin ölçər:

– Düşin ögimə baxım, yalla qullığa.

Diyər, **təkliyə təkliyə**² öginə qatar. Yolda olar rüşvət verməğ istəllər salsın özlərini. Bı qəbul etməz. Sora bazarlığ dörd qəməriyə olaşı, az qalı qullığa olaşsılar.

Pinəduz diyər:

– Nanca verisiz verin boynıvız qırın yəxəmnən olun.

Olar diyəllər:

– Verməriğ, paramız yoxtı.

İstiri işin altınnan çıxsın, diyər:

– Əliviz oynadın, nanca verisiz veriz.

– Bir pul yoxtı, diyəllər.

– Bələysə cəhənnəm olun, gedin.

Diyip, yəxə qurtarım istərkən, ögrətmə adamlar:

– Yalla qərəqola, sən bizdən **bərtil**³ istisən!

Diyip qollarına sarılıllar, çəkəllər özini qullığa.

Patşah yanına aparıllar pinəduzı. Sorıştırmada pinəduz suçına ayağ basar. Bütün ettiğlərini, başınnan geçənnəri patşaha aynadı.

Patşah diyər:

– Sən mənə çox yarısın. Sən çox gözi açuğ görinisən. Sənə bir vəzifə versəm yapa bilisən?

Pinəduz diyər:

– Başa çıxa bilsəm, başınnan, gözimmən yaparam.

Patşah diyər:

– Səni callatbaşı təyin ettim.

Pinəduz:

– Patışahım, cəllatbaşı nə iş yapar?

Sorar, patşah diyər:

– İdam olannarın başın alısan qilinçtən. Sənə qırx altun lirə aylıx bağladım.

¹ dümüğ – məşğul

² təkliyə-təkliyə – itəliyə-itəliyə

³ Bərtil – rüşvət

Pinəduz, girər yengi urbanı, salladı qılinci, gidər odasına qapanı. Bir-iki sət sora gəlip patşah yanına çıxar, diyər:

– Patışahım, ay başına təkın mən nə yeərəm, nə içərəm? Farman buyırın mənə aylığımnan bir az **peşəki**¹ versilər.

Patşahın istədiği mının quyırığını **faq**² arasına qoymaxtı, diyər:

– Olmaz oğlım, dəvlət işində peşəki para verilməz.

Pinəduz yalvarı, yəxəri:

– Patışahım, barıg dört Qəməri versilər.

Patşahı gülməg boğar amma çaldırmaz, gevlində diyər: baxağ bı nedər bı gecə?

Diyər:

– Oğlım, yavrım olmaz.

Təşərlər³, başınnan savar.

Davam bitər, pinəduz çıxar saraydan gidər bir qilinççi yanına, qilincinin **tiğini**⁴ satar, **naccara**⁵ taxtadan yaptırı, əlində dört Qəməri qalı.

Əyni tas, əyni hamam; axşam yenə dört qurna otırı. Hər günki yerində. Yası vaxtı, dövriş qıyafatlı mısafırlar gəli. Yer göstəri, ağırlar, izzət, ikram edər. O gün başına gələnləri aynadı.

Patşah ordan çıxar gidər saraya. Yarı gecə birini **üçağaca**⁶ çıxarttırı, suçu yoxtı, görsün pinəduz nediri? Callatbaşını çağırttırı.

– Mının boynın vur, əmr edər.

Callatbaşı suçını **pəstirləməg**⁷ istər:

– Patışahım, bı adamı mən çox əyyi tanıram, nə yapır, nə suçu, nə günəhi? Çolım-çocıg babasıdı, suçın bağışlavın!

Bollı dil tökər, Patşah diyər:

– Sən nə bilisən? Bı bir süri adam öldirip, karvannar soyıp, məmləkəttə bütün oynnarın başı budı.

Pinəduz qapanı patışahın ayağlarına.

¹ peşəki//peşin – peşin, avans

² faq – tələ, tor, duzağ, cələ

³ təşərləməg – başından etmək

⁴ tiğ – tiyə

⁵ naccar(ə) – dülğər

⁶ üçağac – dar ağacı

⁷ pəstirləməg – ört-bastır etmək

– Patışahım, mən mını çox yaxunna tanıram kimsəyə hiç ziyanı toxınmıyıp, bı tavuğ ayağı aç a bilməz, nəcə adam oldiri, karvan soyar. Suçsız günəhsiz adamın qanına nəcə girim?

Çox sürər pinəduzun yalvarmağı. Patşah hiddətləni:

– Çox ütətmə, sən bir əmir qulisan, mən nə buyırsam, sən yerinə gətirisən, diyər.

Pinəduz:

– Poxı bastıx, diyər gevlində.

Qurtılmaxçın bir yol tapar, əllərini göyə qaldırıp:

– Allahım, nola sənə ayan olmiya! Mən billəm bı adamın hiç bir suçı, günəhi yoxtı, iftiraya ogrıyıp, əgər gerçəktən suçlıysa boynını vuracağam, gəlsə suçsızsa mənım bı qılincimi taxtaya döndərəsən, həm bı adam qurtıssın, həm patşah gerçəgi göziydən görsin.

Diyər, gidər adamın üzərinə, bir durıxı:

İlahi günəh yazmıyasan, mən əmirçi qulam, diyər, qılincini sıyırı, taxta qılinci patışaha göstəri.

– Patışahım, mən demədim bı adam suçsızdı. Allahın hikmətinə baxın, diyər, durar.

Patşah, mının bı başarıxçılığını görər, bir kömə altun veri özünə yola salar.

Olar yetti muradına, biz varmadığ dadına.

Anlatan: Qədriyə Şıxlar
Qələmə alan: Mövlud Taha
Qayaçı (1941-2011).
Dekabr-1963

BƏHLÜL DANƏNDƏ

Harun Rəşit zamanında bir gün Bəhlül Danəndəynən qıyafat dəyişdirip bazarı dolaşırkan patşahın gözinə orta yaşlı bir naccarın hünəri ilişi. Orta yaşlı olan naccar əlindəki kərkiydən toppığı üzərində iki barmağı arasında tutduğu arpa dənəsini **tivə**¹ kimin **tavırmış**.²

Bı ustalığa hayran qalan patşah yanındakı Bəhlülü **sımsıxlar**:³

– Bax ustalıq bələ olı iştə, sən də beş-altı yalan-palan qırmaxtan başımıza ustalıq satısan, diyər.

Bəhlül umırsamaz, əlini silkər:

– Mərifət, hünər arvadınındı, patşahım, yoxsa özi bir **pük qozdan**⁴ boştı, diyər.

Bı sözə patşah inanmaz:

– Atma Rəcəp, vaz geç bı boş sözlərdən, bı adamnan arvadı arasında **bir qonaqlıq yol**⁵ var.

Diyincə Bəhlül bı **sözə alını**,⁶ bı çığ sözə **darıldığını**⁷ çaldırmadan, sarılı patşahın qolına:

– Bir gedip bı naccara bir baş vurağ! Diyər.

Patşahtan Bəhlül gidəllər naccar yanına. Salam verillər, soruşıllar. Patşah naccarın ustalığını ögə-öggə gögə qaldırı, adamı şişirdi. Sözi açar, Bəhlül adamın dili altına girər, söz arasında naccar, ustalığını, hünərini arvadına borşlı olduğunu, evdəki gevil xoşlığınan bələ iş başardığını sayar tökər.

Patşah bı sözlərə dudağ bükər, **burın qıvırı**.⁸ Bəhlül, patşahın bı tutumunu **içərlər**,⁹ sözünü ispatçın bir qurama qurar beynində bir oyun cızar.

¹ tiv – incə sap

² tavlamağ – bir neçə sapı biri-birinə sarımaq

³ sımsıxlamağ – dümsükləmək

⁴ pük qoz – çürük qoz

⁵ bir qonaqlıq yol – bir günlük yol

⁶ sözə alını – sözə görə inciyir

⁷ darılmaq – acıqlanmaq

⁸ burın qıvırmaq – üz-gözünü turşutmaq

⁹ içərləməğ – acığını gizlətmək

Evə dönincə Bəhlül arar-tarar, sorar, sorıştı, işin qulpını tapar, naccarın evinin nişanını alı. Evini tapınca bir qoca qəri əldə edər, araya soxar.

Qəriydən bazarlıq edər, qəri getsin naccarın evinə, naccarın arvadına, patışahın gözi düştiyini desin, onıydan evlənməğ istədiğini bildirsin. Bı diləkçiliğə – araçılığa qarşılıx Bəhlül qəriyə on altun lirə versin.

Qoca qəri bir **qurnazdı**¹ **şaytana kilav**² giridi. Əzyəsini giyə, boynına yüz bir bir təsbih asar, gidər naccargilə. Aldağ dildən arvat yanına gidər.

Arvat evdə qızıyçın corab işlirmiş. Qəri geçər qarşısına, bir **qurnaya**³ sıxılı qalı, təsbihini çəkməğə başlar, hər təsbih dənəsini çəkəndə səsini boğar, hıçqırıxtan bir “La həvlə” savırı.

Bismillə, la həvləydən xatunun mərifətini, hünərini, gözəlliyini öyiri, uşax kimin gözin gözinə tikip. Bələydən özin gözə giridi. Bir sağa bir sola baxar:

– Günorta namazı vaxtı oldı, mən bı kərə gedim evə.

Boylanı, qaxıp getməğ istər, arvat atılı mını yola salmağa. Qəri əgilli arvadın qulağına:

– Bir xerli işçin gəlmiştim, bilmirəm diyim, demiyim? Diyər, arvat:

– Allah xerlisin etsin, nə varıydı bələ? – sorar.

Qəri:

– Xer içində olasan qızım; Allah səniv üzivə baxıp, qismətiv açılıp. Nə oyan, nə bıyan edəğın sözün qıssası patışahın gözi sənə düşip, gözəlliyivi, mərifətivi eşidip, yanıp tutuşıp dili damağına yapışıp, atası yeri yandırıp, halavı asmana cıxırı, gecə-gündüz yuxı gözinə həsrətti.

Arvat özin çaşırdı:

– Viy üzüm qərə, əyyib işlər; bələ iş nəcə olı? Mənim evim, uşağım var, adamımı dinim-imanım qədəriycə sevərəm, o da məni bələ. Bir mən, bir də Allahım bili onıydan nanca məsudəm. Mən bı naccar kişimi dunyanın bütün sultannarına, patışahlarına dəğişməm, dırnağının üçini patışaha verməm, diyər.

Qoca qəri bir az daha ağır basar:

¹ qurnaz – bic, hiyləgər

² kilav – papaq

³ qurna – künc

– Biz arvatlar bələ gəlip, bələ gidəriğ, dunyamız, axratımız hiç puç. Bir şey aynamarığ dunyamızdan, dörd duvar arasında canımız çıxar qallıx.

Qoca qəri bir az duraxlar, başını salladı, tifrəğini utar, dönər yerə tiferi, bir nəfəs alı, diyər:

– Mını sənə, bı xer xəbəri verməği çoxtan düşünmüşüm. Amma dilim varmırdı. Səni əyyi tanıram evlisən, göziv yazıda dögi, **canıma taq etti**.¹ Yarın qurt-quş yər bı gözlərimnən gördim adamıvın ettixlərini.

Arvat qərinin sözünü kəsər:

– Yalandı, yalan, bələ şey olmaz, gözümən görsəm inanmam. Mənim kişim cənnəttən gül gəssə mənim üstimə qoxlamaz.

Diyər, əlini ölçə-ölçə qərinin üzərinə saldırı. Qullaç qəri, öginnən çəkili:

– Qızım, nə mənim canıma qızısan, buğaz gərip, səsiv əstirisən? Mən sənivçin diyirəm, sən kimiçin? İstər inan istər inanma, bələ ətəgiv başıva örtmə, bir gün barmağiv dişləsən, amma iş işdən keçmiş olı.

Diyər, sözünü bitiri-bitirməz qapıya doğru üzləşi

Qərinin sözləri arvadın fikrini qarışdırı, alt-üst olı, beyni. Eşittiklərinnən kevli **çiyələn**², dönər. İnansın? İnanmasın? Yerində daş kimin çaxılı qalı. Düşünü. Getməğ üzərinə olan qoca qərinin qılıq qıyafatını bir süzər, çəhrəsini, təspih şıqıldatmağını, diyər:

– Sən Allah, bir yol göstər mənə.

– Nə yolu qızım, kəbin halal, can azat. Boşan başıv pəklənsin.

Qərinin bı hoqqalı sözü arvadı çalxalar, kişinə içərlədiğinnən gözünü saran kin dumanını savmağa oğraşı:

– Mənim kimin bir çamır devə mını nəcə edə billəm. O boynı qırax, mən çamır başın bələ tez yəxəsin salmaz.

Diyər, qəriyə yalvarı. Qəri:

– İştə bələ qızım. Sən məni dinnə, sənə yol göstərim, diyər.

– Nedim bir selə baxım?

¹ canım yandı

² çiyələnəğ – halı pozulmaq

Sorar arvat.

– Qızım, bacım, mınnan asant yoxtı. İndi get, zafaran gəti, sürt üzivə, döşək altına yuxa döşə, uzan. Adamakav evə gələndə, üziv turşut, sög, qır tök. Nişin bələ? Desə sənə?

– **Şum**¹ gün, şum səət olaydı, sənə qismətim düştüğü gün, məni yediv, içtiv bitirdiv, ciyərim qan oldı.

Selə, bir gün, iki gün canı yanar boşamağı canına minnət bili, sənnən qurtılmağ yolını tutar, sən də muradıva yetəsən.

Qərinin **ballantıra-ballantıra**² dediğləri arvadın canına yayılı, əqlinə girər.

O qapıdan çıxar-çıxmaz, arvat qaçar onun dediğlərini edər.

Çox sürməz, naccar evə gəli, qapını çalar. Səs yoxtı. Çalar, çalar. Çıxardı kiligi qapını açar. Girər içəri, baxar dünya bir-birinə çalınıp, hər yer bulaşux, qarışux.

Adam çaşar qalı, çağırı:

– Qız, arvat sən haralardasan?

Arvat səsini qıstırı, boğar uydurmaydan:

– Göziv aydın osın, az qaldı rühiv şad edəsən məni yediv, bitirdiv, çox sürməz mən ölləm, qalısən öz başıva, döşəyiv yengilə özivçin, cuğap veri.

Hiç duymadığı, cımmadığı bı sözlərdən naccar tilsimi qırılı, çılğına dönər. Gidər arvadı yanına, arvadın sapsarı çəhrəsinnən bir hünki düşər gevlinə. Otırı arvadın başı üçində saçını oxşar:

– Nə xerivdi? Sənə gələn mənə gəssin, diyincə, fəndbaz arvat:

– Canım əziliri, ol yəxəmnən, diyər, yerində burılı. Burılında döşək altına sərdiği yuxaları basınca qırılan yuxaların şıqırtısını adama eşittiri. Ağıza alınmaz sözləri sıralar sayar.

Arvadınnan bəkləmədiği bı davranış adama çox toxını, silkələr, silkər özini, o-bı, demədən qoyar çıxar.

Gecə də əyni sözləri eşidi, yataxta burılı qalı.

¹ şum – yas, uğursuz

² ballantıra-ballantıra – şirin-şirin (bal sözüdür)

Yarın səbbəh ərkənnən Bəhlül, tikili patışahın qarşısına, bir qəndilli salam çəkər:

– Bir başvurmıyaq bazara patışahım? diyər.

Patşah:

– Nə var bazarda? Sorar.

– Sənə bı gün mərifətimi göstərməğ istirəm, diyər Bəhlül.

Patşah gülər:

– Sən hara mərifət hara? diyər.

Patışahtan Bəhlül qıyafət dəğişip düşəllər bazara. Dolaşa-dolaşa olaşıllar naccar tukanı yanına.

Nə görsilər? Baxallar adamın halı yaman pərişandı, qocaman kütigi tarırmış, iki kərki kütüyə bir kərki əlinə ayağına çalır. Adamın çəhrəsi sumbaq satırı, əl ayağı yara içində, ortalığ qan gölinə dönip.

Patşah mını bələ görincə qəlbi burqlı, Bəhlülün qolın tutar, qaça qav saraya çəkələr. Orda Bəhlülü sorgıya çəkər:

– Allahtan qorxmaz, nə quyyı qazdıv bı **axırşərçin**,¹ başın bələyə qoydıv.

Mının başına bı turşını sənnən başqa kimsə tökmiyip.

Diyər, dürdihlər. Bəhlül Danəndə gülimsinər:

– İlandıv mərifətimə? diyər.

Patşah qızar:

– Nə mərifətti bı? Nəcə qiydiv bələ bı adama? diyər. Bəhlül çiyini silkər:

– Deməm sənə indiliğ nə yaptığımı. Amma sözim söz, bı bulıtı başınnan dağıdıram – diyər, yazıya çıxar. Gidər naccar yanına. Salam veri. Usta nə salamın eşidi, nə salamını alı.

Bəhlül geçər yanaşasına. Nəcə bələ dəğiştığını bı günə düştüğünü sorar, sorıştı. Amma kütiktə səs var, ustada səs yox. Bəhlül tutar naccarın çığninnən silkələr özini, ayıntırı:

– Usta, usta mənə bax, dərdini deməyən darman tapmaz. Aynat mənə dərdivi, bəkə bir çarası bulını. Hiç olmasa bir dərt ortağı tapasan, avınısan, diyər.

¹ axırşər – bədbəxt, talesiz

Naccarın gözi dolıxı, diyər:

– Diyilən dərt dögi oğlım, mənimki.

Bəhlül girər damarı altına:

– Nə var? Kim sənə toxınıp?

– Hiç kimsə.

– Bir şeyiv çalınıp?

– Yox, həmdossın.

– Kimsə sənə əl-məl attı?

– Mən qardaşımam, kimin həddi var.

– Arvadıvndan aravız boziğ olmasın?

– Allahı sevəsən, sökmə yaramı.

Dərtli dəllüyi açılan adam az qalı çöşüp yığlasın.

Bəhlül, özin o baştan gətiri oynnarbaşı:

– İştə indi gəldiğ küllik başına, diyər, adamın dilini alı. Naccar başınnan geçənnəri aynadı.

Bəhlül tərbiyəli maymun kimin otırı:

– Bı həppimizin başına gəlip. Özivi bozma. Dinnə mənnən bir qardaş sözi:

İndi evə gidəsən, **ibriqi**¹ qaldırısan quyyı başına aparısan, ibriqi doldırdıxtan sora arvat görmədən yerə çalasan, qırasan. İbriq qırılınca otırısan başında yığlasan, yığlasan, yığlasan, başıva çalasan. O dilə gəli. Qızar, söyər. Sən səs çıxartmassan hatta yanıva gəli.

Naccar diyər:

– E, sorasınnan.

– Arvat sorar sənnən nişin yığlısan?

– Sən sələ ibriqimçin.

Naccar qızar:

– Bir taxtım da ibriqçin saysın, saynasın?

Bəhlül, diyər:

– Yo, yo, yağnışiv var! Sən sərin ol qızma. O sorar nişin yığlısan?

¹ ibriq – cürdək, su qabı

Sən sələ:

– İbriqimçin.

İndi diyər.

– Bir ibriq nədi qiyməti nössin?

Sən sələ.

– İllərdi bı mənim yanımdadı. Mən onun sırrını billəm, o mənim xuyımı bili. Mınca ildi bir-birimizə alışmışığ, bir-birimizi tanıyığ! Yengi bir ibriq qolaydı almağ, amma nanca istəriğ bir-birimizə sınaxçın? İllər istər. Kim diyiri suyumuz bir arxta yerir, bir-birimizə oyarığ? Bir-birimizə sına billiğ? Bı zor, zəhmət bir işti, diyəsən, daha fazla göz yaşı tökəsən, öz öziv çalasan.

Bı sözlərydən Bəhlül naccarın əqlin çalar. Naccar mına qanar. Allah diyər, **yəmənisinin**¹ dabanını çəkər, tukanı qapar, evə qaçar.

Evdə Bəhlülün dediğlərini edər. İbriqi qaldırı, quyyı başında doldırı, əlin üskək tutar, ibriq düşər qırılar. Qırılan ibriqin **güdilini**,² **qunqılasını**,³ qulpını, lüləsini yığıştırı yığlamağa başlar, sızlar, sazlar, üz-gözinə çalar.

Başına çalan kişsinə altdan göz qoyan arvat dözməz, dilləni.:

– Alçax, rəzil bir ibriqin qiyməti nədi mınca göz yaşı tökisən? diyincə naccar:

– Rəhmətli qızı, mən necə yığlamıyım? Bı ibriqtən bir ümir çüritmişəm, özimi tanıdım tanıyanı yanımdadı. Yengisini alsam, onıydan ha zaman ügir olliğ? Ha zaman bir-birimizə sınıarığ? Uyarığ? Kim bili bəlkə də bir-birimizə uymarığ. Nişin bı bələ asand işti? Dostlık, tanışlıx illər istər arvat, diyər, dedixcə də yığlar öz-özin parçalar.

Bı sözləri eşidincə arvadın əqli başına gəli, aldandığını aynar qapanı kişsinin ayağına:

– Qan ettim, qarıva düştim, mən ettim, sən etmə.

Qaxar adamın əlinə su tökər, adam əbdəs alı, əl üzün qurıdınca, əskisi kimin namazlığın salar.

¹ yəmənisi – ayaqqabı

² güdil – cürdəyin su doldurulan yeri

³ qunqula – cürdəyin ağzı

Adam namazın bitiri, arvat öginə yeməğin qoyar. Yeməğini yər, arvat əlinə su tökər, adam əlin yəxər ağzın çalxalar.

Ayağa qaxar, arvat abasın çiyinə veri, yola salar.

Adam özünə gəli, üzünə qan gəli. Yolda biğin bura-bura tukanına gəli. Otırı işin görməğə.

Bir nəçə gün sora, patşahtan Bəhlül yenə qıyafat dəğişi, bazarda dolaşmağa çıxallar, naccar tərəfə gidəllər.

Patşah baxar naccar, biğin burıp, börkin qondırıp toppığı üzərində arpa dənəsin kərkiydən tarırı.

Patşah dönər Bəhlülə:

– Mında nə sır var? sorar. Bəhlül üzün böriştiri, əllərini əvkələr diyər:

– Mənə sən inanmasan, mənə soracağ yerdə, özinnən sormasan, iştə arvat arxasın döndərəndə, üz verməyəndə o **kərəki** kimin olu, üzünə güləndə, bələ mınnan edər.

İnanmırsav get özinnən sor.

Anlatan: Taha Mövlud Əliməhti

(1914 doğumlu – qəhvəçi)

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011).

Yanvar, 1971

BƏRZƏYİ QIZI (YƏHƏRÇİ QIZI)

Varıydı, yoxuydu, bir yəhərçi vardı. Bu yəhərçinin üç qızı, bir dükkanı, bir də bir evi vardı. Bu yəhərçi kərvəncilərin yapdığı yəhərin əl haqqısıyla yaşamağını keçirirdi. Bu yəhərçi edə bildi, işlədiyi işdən yüz lirə yığsın. Yığıdığı yüz lirəni yapdığı yeni bir yəhərin içinə qoydu. Günnərin bir günündə bir karvançı gəldi munnan bir yeni yəhər aldı. Bərzəyi yəhəri satandan sora hiss etdi ki, yüz lirə qoyduğu yəhəri satıb. Mununçun çox qəhirləndi, heç bir kimsəyə də sirrini açmadı. Yalnız səbbəhtən axşama dəkin:

“Getti də deməğ olmaz” diyərdi. İştə bu sözü gündə bir neçə kərə təkrar edən bərzəyidən munun mənasını soranda bərzəyi: “deməğ olmaz”dan başqa heç bir cavab verməzdi.

Bir il keçdiğdən sora eyni yəhər alan kərvənci yəhəri gətirdi. Yəhər bir-iki yerdən yırtılıb sökülmüştü. Dedi:

– Ala, bu yəhəri, tik, doğurla.

Bərzəyi yəhəri sevinə-sevinə aldı, dedi:

– Get, yarın gə, yəhəri hazırdı. Karvançı gedəndən sora yəhəri yırttı. İçinnən yüz lirəni çıxarttı. Bir **məəni**¹ kimin başladı deməğə:

Getti də deməğ olmaz,

İdti də deməğ olmaz.

Bir gün padşah yəhərçinin dükkanı yannan keçirkən onun məənisini eşitti. İkinci gün genə keçti. Genə yəhərçinin dediği sözləri annamadı. Patşah ondan bu məəninin mənasını sordu. Yəhərçi "deməğ olmaz" dedi. Patşah hər nağarta sorduysa “deməğ olmaz” sözünnən başqa bir cavab vermədi. Patşah qızdı. Yəhərçini saraya çağırtdı. Eyni sualları sordu, genə "deməğ olmaz" sözünnən başqa bir cavab almadı. Patşah daha **fəzlə qızdı**². Patşah sordu, dedi:

– Neçə qızıy var?

Yəhərçi dedi:

¹ məəni – mahnı

² fəzlə qızmaq – çox hirsələnmək

– Üç qızım var.

Patşah dedi:

– Yarın istərəm qızları sarayım ögünnən keçsinnər. Üçünü də **kicannı**¹ görüm.

Yəhərçi patşaha dedi:

– Patşahım sağ olsun, olar qızdılar, necə olu ikicanı ossunnar?

Patşah dedi:

– Yarın oları ikicannı görməsəm, səniy boynuyu vurrəm.

Yəhərçi qəhrli-qəhrli saraydan çıxdı, evinə getti. Küçük qızı onu qəhrli görünəcə deddi: – Baba, neçi qəhrlisən?

Baba dedi:

– Yarın patşah sizi kicannı görməğ istiri.

Qız babasına dedi:

– Bu çox asanttı, sən üç küçük **sətl**² al bizimçi, mən padşahı annadıram. Qızlar necə kicannı olu.

Baba bazara getti, üç sətl aldı, qızına verdi.

Küçük qız da hər bacısına bir vedrə verdi, dedi özlərinə?

– Hər biriyiz kömnək altınnan qarnıza bir sətl bağlayın, sora bir yerdə patşahın qapısınnan keçəriğ. Patşah sorduysa neçə aydı kicannısız böyük qıza işarət etti, dedi, sən sələ: üç aydı. Ortancı qıza işarət etti, dedi: sən sələ altı aydı. Mən də deyərəm doqquz aydı kicannıyam.

Hər biri qarınlarına bir sətl bağladılar. Patşahın sarayı yanına gettilər. Böyük qız, ortancı qız ortada, küçük qız da arxada.

Qızlar saray ögünnən keçərkən patşah sordu:

– Bərzəyi qızı, neçə aydan bəri kicannısan?

Böyük qız dedi:

– Üç aydı.

Patşah dedi:

¹ kicannı – ikicannı, hamilə

² sətl(ə.) – vedrə

– Kövliy nə istiri? Qız dedi:

– Xiyar turşusu

Patşah ortancı qızdan sordu, qız dedi:

– Altı aydan bəri. Kövlim də badımcan turşusu istiri. Patşah kiçik qızdan sordu, qız dedi:

– Doquz aydan bəri. Kövlim də yeddi dənizin ortasında balıq qızartması istiri.

Patşah dedi:

– Yeddi dənizin ortasında necə balıq qızartması olu? Küçük qız dedi:

– Patşahım sağ olsun, bə qız necə kicannı olu? Patşah **üsküt**¹ oldu, qızlar də evlərinə döndülər.

Yarısı patşah yüz lirə bir kisəyə qoydu, bir elçiydən yəhərçinin evinə yolladı. Onun küçük qızını istiri.

Elçi yüz lirədən iki lirə çaldıqdan sora qapını çaldı. Küçük qız qapıya çıxtı.

Elçi dedi:

– Nənəyi istirəm.

Qız dedi:

– Nənəm gedib biri ki etməğə.

– Böyük bacıyı istirəm.

– Böyük bacım qərəni bayaz etməğə gedip.

– Ortancı bacıyı istirəm.

– Ortancı bacım getti gül yığmağa.

Kişi dedi:

– Ala bu kissəni patşah göndərdi.

Qız kissəni aldı, dedi:

– Padşaha sələ, adam adamçın qoç göndərsə, qoçu quyruğuydan, yoxsa quyruqsuz göndəri?

Kişi qızın sözünnən bir şey annamadı. Döndü getdi patşaha bütün dinnədiğini dedi.

Padşah dedi:

¹ üsküt olmaq – susmaq

– Biri iki etməğ, yəni **əbəliğə**¹ gedib, pul qazanırı.

Qərəni bəyaz etməğ, yəni üz almağa gedib. Gül yığməğə, yəni naqqış tikməğə gedib. Amma quyruğun kəsilməsiylə, yəni lirələrdə əssigliğ var.

Bir neçə gün sora patşah bərzəyinin küçük qızını aldı. Amma qızla evlənmədi. Qız pərdədəykən patşah gəldi. Qıza dedi:

– Mən "Çin" şəhərinə gedirəm. Döndüğüm zaman evlənniğ. Padşah bir taxım əsgərlərini topladı, Çinə getdi. Padşah gedənnən sora qız da bir taxım əsgərlə və bir taxım arvad topladı. Padşahın arxasınca getdi. Padşahm qonduğu yerin qarşığındakı çayın ətrafında çadurlarını qurdu. **Əlbəsəsin**² dəğişt. Erkək əlbəsəsi girdi. Bir gün patşah munu **şətrənc**³ oynamağa çağırdı. Nə patşah munu tanırdı, nə də padşaha kim olduğunu diyirdi. Şətrənc oynadılar. Padşahı utdu, xəncərini aldı. İkinci oyunda padşah onu utdu, xəncərini geri almağ istədi. Arvad xəncəri vermədi, dedi:

– Mənim bir gürcü qızım var, mən munuydan evlənməmişəm. Gecə səniyçin bu qızı göndərrəm. Patşah onun dediğinə razı oldu. Arvad çadırına döndü, əlbəsəsinə dəğişt. Arvad əlbəsəsi girdi, bəzəndi, gecə patşahın yanına getti. Padşahla yattı. Səbbəh olurkən çadırına gəldi. Bir neçə gün sora əsgərləriydən birliğdə öz məmləkətinə döndü. Patşahdan kicannı oldu. Doqquz ay sora bir oğlu oldu. Adını qoydu Çin. Uşağı dayaya verdi. İki il sora patşah məmləkətə döndü. Bir neçə gün qaldıqdan sora genə gəzməyə çıxmağa qərar verdi. Pərdənin qapısında durdu, yəhərçi qızına dedi: – Mən Maçın şəhərinə gedirəm. Dönüştə evləniriğ.

Patşah getdi. Getdiğdən sora arvat ta bir taxım əsgər topladı, "Maçın" şəhərinə doğru üzleşdi. Erkək əlbəsəsi girdi. Padşahm çadırı qanşarında çadırını qurdu. Bu dəfə də şətrənc oynadılar, patşahı utdu, təsbihini aldı. İkinci oyunda padşaha utuzdu. Padşah təsbihini geri döndərməğ istədi. Arvad vermədi, dedi:

– Bir gürcü qızıynən siğə etmişəm. Bəs bircə gecə onuydan yatmışam. O qızı səniyçin göndərim. Padşah razı oldu. Arvat getti, əlbəsəsinə girdi. Bəzəndi, gəldi patşahın yanına. O gecə patşahnan yattı. Səbbəh oldu, öz çadırına döndü. Əsgərlərini topladı, məmləkətinə getti.

¹ əbəliğ – mamalıq

² əlbəsə – paltar

³ şətrənc – şahmat

Patşahdan kicannı oldu. Doqquz ay sora bir oğlu oldu. Adını “Maçin” qoydu. Uşağı dayaya verdi. İki ildən sora, padşah gəldi. Bir neçə gün qaldı “Gül” şəhərinə gəzməğə qərar verdi, dedi:

– Mən “Gül” şəhərinə gedirəm, dönərkən evləniriğ...

Bir neçə gün sora arvad eyni əvvəlki kimi etdiği işləri etdi. Patşahı utarkən yaylığını aldı və eyni işləri yaptı. Öz məmləkətinə döndü. Doqquz ay sora bir qızı oldu. Adını Gül qoydu. Gülü dayaya verdi. Üç il sora padşah geri döndü. Pərdədə gözləyən gəlinini gördü. Onunla evlənmədi, əmisi qızı ilə evlənməğə qərar verdi. Bərzəyi qızını aldatdı

Patşah toyun yapılmasını istədi. Davul, zurna çalındı. Hər kəs sevindi. Bərzəyi qızı daha munnan fazla dayana bilmədi. Üç uşağını gətirdi. Böyügün əlinə xəncər verdi, ortancının əlinə təsbeh, qızın əlinə yağlıq verdi, dedi:

– Padşah babayızın ögünnən keçin: nələyin?

– Çin, Maçin tutağın Gül bacımızın əlinnən, gedəğın bəg babamızın toyuna.

Uşaqlar bir-birlərinin əlini tuttular, padşahın ögünnən keçtilər, bu sözləri deməğə başladılar.

Padşah bunları eşidincə, xəncərini, təsbehini, yaylığını da görüncə dedi:

– Hanı nənəyiz?

– Ordadı nənəmiz.

Padşah uşaqları aldı, nənələrinin olduğu hücrəyə getti. İştə padşah o zaman bildi, özüydən şətrənc oynuyan, bu uzun müddətə özüydən üç kərə yatan bərzəyi qızıydı. Padşah bərzəyi qızına dedi:

Yeyib içənənnən sora,

Qonub keçənnən sora.

Qəlyanı qoy gözüyə,

Vaxtı keçənnən sora.

Padşah toyu dağıtdı. Üç uşağı olduqdan sora bərzəyi qızıydən evləndi.

Anlatdı: Heybət xanım.

Yaş: 60, Tuzxurmatu.

Tuzxurmatu ləhcəsi

AİLƏ-MƏİŞƏT NAĞILLARI

YOLA NƏRDİVAN ATAĞ

Bir tələbəydən bir qoca yol yoldaşı oldılar. Bunlar bir bulağın başına gəldilər. Tələbə dedi özünə: Gəl ənəğ bura, dörd çıxağ. Qoca annamadı özünü. Dedi: Bu həkət nədi edirsəy?

Deyir – Əmmi, həkətti edirəm.

Ənəndələr¹ hər biri bir ağac kəsti. Dört tənə oldılar. Gəldilər yola. Deyir, əmmi, gə bu yola bir nərdivan atağ. Qoca annamırı özün, haylırı. Yollarında bir əkinə çatdılar. Dedi, əmmi, bu əkinin sahibi yeyip özünü, yox yemiyip özünü? Kişi **darıldı**.² Bu əkin hələ biçilməyib, necə yeyip özünü?

– Bir həkətti dedim, əmmi, nişi darılırsay? Gəldilər, bir köyə çatanda, gördülər bir ölü aparıllar. Tələbə sorar: Əmmi, bu ölü ölübü, ya diridi?'

Qoca darıldı. Hər kəlimədə bir darılmağı var. Tabuta qoyuqtular, aparırlar, ölünü, deri ölübü, ya diridi.

– Görmürsəy ölüp, aparıllar?

Dedi, nişi darılısay, bir həkkəti sordum sənnən. Orda köyə çatanda **arışlandılar**.³ Oğlan getti köyün o biri tərəfinə, bu gəldi evinə. Qocanın bir ayığ qızı var, əyi fikrəsi, ağı var. Çox **əqildi**.⁴ Qoca evə çatanda qızına dedi: Bir oğlana rast gəldim. Yol ettim özüydən. Başım ağrıttı.

Dedi: – Nişi başıy ağrıttı?

Dedi: – Bir bulağa çattıx, deeri əmmi, ən ənəğ dörd çıxağ. – Baba, ağac kəsdiz?

– Dedi: kəsdığ

– Dedi, baba neçin darıldın. İki ağaç gəsdiz, dörd olduz. Sora nə dedi, baba?

– Yol edirdığ, mənə deeri gə bu yola bir nərdivan atağ.

– Baba, burda nə var? Qonuşup səniiçin, hətta yol tez bitsin. Qonuşsun bir dənə arxadaş biriydən, hətta yol tez bitər. Sora nə dedi?

Əkinə gəldix. Deeri bu əkinin sahibi yeyip özünü. Əkin hələ biçilməyib.

¹ ənəndələr – onlar enəndə

² darılmağ – acıqlanmaq, əsəbiləşmək

³ arışlanmaq - ayrılmaq

⁴ əqildi - ağıllıdı

Qız dinniri bu gəlmələri, həzz ediri.

– Dedi, baba, burda nə var? Əkinin sahibi borc alırsa yeyip özünü, əgə almayırsa yemiyip.

Qoca dedi: – Bir ölü aparılar qoylamağa. Deeri, bu ölüb, ölməyibdi?

Qız dedi, baba, bunun mənası var. Niçin darılırsay, əgə övladı varsa, ölmüyüp.

Qız görməğsiz qalxdı sevsin oğlanı. Babasınnan oğlanı sordu.

– Dedi, baba, səniydən bir şey göndərsəm bu oğlan için apararsay? İstədi oğlanı özü yoxlasın. İstədi əqlin yoxlasın, oğlanın.

Baba dedi: – hə.

Bu qız **qaxdı**¹ onki **əkməğ**² yapdı. Ottuz yumurta bişirdi. Bunu bir yağlığa qoydu. Babasın əlinə verdi özün. Baba tapdı bu oğlanı. Buları verdi. Yolda bir əkməğ və yumurtalardan üç dənə yiyipti. Bu açtı, baxtı, gördü ombir əgməkti, girmi yeddi yumurtadı. Dedi, – Əmmi, iliiz onbir aydı, ayıız girmi yeddi gündü?

Qoca döndü evə. Qızıydən qonuşdu.

Qız dedi: baba, bir əkmək, üç yumurta yeyipsən.

Dedi: – hə.

Qız **fəzlə**³ sevdi oğlanı, istədi görsün özün. Babasın göndərdi, oğlan dalınca. Baba getti oğlanı buldu. Oydu, gəldi oğlan. Qız xalça saldı oğlançın. İstiri oğlanı. Ama qızın gözündə **çarpazlıx**⁴ var. Qaxtı manı gəlməsinnən sorsun oğlannan qızı istiri, yox? Dedi, Cisirə bax, cisirə. Özün göprüyə bənzətti. Oğlan baxtı gördü qızın bir gözü yatıxdı. Dedi: Çisir iyi çisirdi. Ama nərdivanı nöqsandı.

Qız dedi: – Əgər cisir iyi cisir olsa, nərdivanın nöqsan olmağının qiyməti yoxtı.

Orda qaxtılar ikisi biri-birini sevsin. Gettilər molla yanına, hətta kəbin gəssin. Sora oğlan bir dairədə işlədi. Katib kimi bir şey oldı. Bu oğlana hər gün arvadı iyi baxır. Oğlan dairədə həppidən iyi işliri. Rəis dairə bunun səbəbin bildi. Sordu ordan-burdan dedilər arvadı fəzlə iyidi.

Dedi: – gedər yoxlaram.

¹ qaxdı – qalxdı

² əkməğ – çörək

³ fəzlə – lap çox

⁴ çarpaz – çaş

Bir gün rəis dairə oğlanı ğeir bir dairəyə göndərdi. Dedi; saat munca gələrsən. Sonra rəis dairə oğlanın öyünə gəldi. Arvad baxtı, gördü kişininin rəyisidir. Müsafir qurfasında oturtdu. Rəis dairə özüydən həkət etməğ istədi. Ama arvad düşdü başa ki, onun başqa fikrəsi var. Bu arvad getti dörd yumurta bişirdi. Löün-löün etti. Boyadı özlərin. Birsin bayaz qoydı, birsin qara, birsin qırmızı, birsin sarı.

Bu adam qırdı buları, həpsi yumurta çıxdı. Rəyis dairə arvadın əql olduğunu annadı. Rəyis dairənin iki arvadı vardı. Annadı ki, bu arvad nəyə işarə ediri.

Səməd Davud yetim,

52 yaşında, savadsız,

Əmirli köyü

HƏYASIZ ARVAD

Matal, matal mat atar, bir kişi xurma satar. Arvad deyər: gəti, mən yeyim, baxaq kim borca batar.

Varıydı yoxuydu, yalan gerçəkdən çoxuydu. Bir arvatnan bir kişi varıydı. Arvad çox həyasız idi. Hər vaxt kişisiynən səbəbsiz yerə döğüşürdü. Bir gün kişinin canı yandı, düşündü, düşündü, dedi.

– Mən bu arvada nə edim? Ən əyisi onu **dirri-dirri gömüm**.¹

Dirri-dirri gömsəm, gənə çıxar, gəli yanıma.

Bir gün arvadıyla özü çölə çıxdılar. Çöldə bir quyunun başında oturdular, həkat etdilər, arvad gənə kişisiylə döğüşməyə başladı.

Adamın canı yandı, arvadını **təklədi**,² arvad quyuya düşdü. Adam dedi:

– İşdə indi rəhət etdim. Arvadı quyuda qoydu, evə döndü. Üç gün sonra dedi: gedim baxım bu arvad öldü, qaldı.

– Adam getdi quyunun başında durdu, dedi:

– Arvad, arvad, nədisən? Quyudan bir **şahmaran**³ cavab verdi, dedi:

– Sən neçə ildi bu arvadnan yaşisən? Kişi dedi:

– Yeddi ildi.

Şahmaran **yığlaya-yığlaya**:⁴

– Allah səniy yardımçıy olsun, mən üç gün içində səniy arvadıyın əlində çəkdiğimi bəs özüm billəm. Allah xatiriçin məni arvadıydan qurtar elə, şərt olsun, səninçin gözəl bir qız allam.

Adam şahmaranın bu sözüne çox sevindi. Belbağını açdı, bağladı, şahmarançın uzatdı. Şahmaranı quyudan çıxartdı.

– Şahmarannan sordu, dedi:

– Nə var, nə yox, bu üç günüy neçə geçdi? Şahmaran dedi:

– Sorma, mənim bu arvad əlindən çəkdiğimi heç kimsə görməsın.

¹ dirri-dirri gömmək – diri-diri basdırmaq

² təkləməğ – itələmək

³ şahmaran – şahmar ilan

⁴ yığlamaq - ağlamaq

Nə isə bu zalım həyasız arvattan mənə qurtardıyıyın, səniyin gözəl bir qız allam.

– Adam dedi:

– Necə?

Şəhmaran dedi:

– Mən bu köydə gözəl bir qız tanıram. İndi gedərəm qızın boynuna sarıllam. Sən də gəlisən qızın babasına deyəsən ki, mən qızıyı Şəhmərannan qurtarsam, qızıyı mənə verisən?

Qızın babası razı olduysa, sən mənə diyərsən:

– Ay Şəhməran, qızı sal, salmazsay öldürərəm səni. Mən də qızın boynunu sallam, qaçaram. Sən də qızı alısan. Adam Şəhməranın dediğini etdi. Gözəl qızı da babasınnan aldı.

Yeddi gün sonra adam Şəhmaranın yanına getdi, dedi:

– Sən mənimçün bu qızı aldıy. Mən necə yaşayım, mənim heç bir şeyim yoxdu?

Şəhməran dedi:

– İndi mən gedərəm, evləri arx başında olan qızın boynuna sarıllam. Qızın babası çox zəngindi. Sən də gəlisən bu dəfə qızı istəməssən, qızın babasınnan əyyi miqdar para istərsən.

Adam genə Şəhməranın dediğini yaptı, qızın babasınnan əyyi miqdar para aldı.

Şəhməran dedi:

Mənim işim səndən burda bitdi. Mən hər kimin boynuna sarılısam, sən mənə yaxın gəlməyəsən, yaxın gəlsəy, səni də çallam, öldürərəm.

O məmləkətin zalım bir padşahı vardı. Aləmə zülm edərdi. Həbsxanaları gənclərlə doldurmuşdu. Heç bir kimsə səsini çıxara bilməzdi. Şəhməran da getdi, o zalım padşahın boynuna sarıldı.

Adam bunu xəbər alınca padşahın vəzirləri yanına getdi, dedi:

– Əgər mən padşahı Şəhmərannan qurtarsam, mənə nə verərsiz?

Vəzirlər dedilər:

– İstədiyin qədər sənə mülkdən para verrix.

Adam dedi:

– Daha bir şərtim var: bütün həbsxanalarda olanları azad edin, kimsəyə zülm etməyin.

Vəzirləri dedi:

– Qəbul etdiğ.

Həbsxanalardakını çıxartdılar, dəllalı çağırdılar. Zülmün yox olduğunu dəllal yoluyla xaxa bildirdilər.

Adam Şəhməranın yanına gəldi. Şahmaran dedi:

– Mən demədim sənə gəlmə, əgər gəlsəy səni də çallam, öldürərəm

Adam yavaş-yavaş Şahmarana yaxınlaşdı, qulağına dedi:

– Səni xəbəriy yoxdu. Arvadım quyudan çıxdı, səni axtarır.

Şahmaran arvadın adını eşidincə padşahın boynunu saldı.:. Allah xatiriyçin sən tut arvadı, mən qaçım, – dedi.

Adam: – duruxma qaç, dedi: hələ arvadım bura ulaşmayıbdır.

Şəhməran qoydu, qaçdı. Adam da padşahın yanında ən gözəl bir həyat yaşamağa başladı.

Mən də getdim, bir şey verəcəkdilər.

Anlatan: Səbriyyə Bayatlı.

Yaş: 44 Yıl: 1973.

Ağız: Tuzxurtmatu ləhcəsi.

FATMAXAN

Varıydı, yoxuydu, yalan gerçəkdən çoxuydu, bir məmləkətdə bir karvançı varıydı. Bu adam çox talehsiziydi. Nanca arvad alırdı, özü karvançılığa getdikdən sonra arvadı yalquz qalırdı, qorxusunnan ürəgi çatlardı, ölürdü. Bu karvançı bir neçə arvad aldı, ha belə öldülər. Bir gün oturub düşünürü öz-özünə diyiri:

– Ha zamana qədər mənım halım belə olacaq? Bir gün bir arxadaşı ona dedi:

– Gə mən səni bir yerə aparım, orda qızlar yığışillar, sən **hüsküt**¹ bax üzlərinə, naxsın bəğəndiyəsə, gə mənə sələ, mən onu səninçin allam.

Adam da getdi baxdı, bir taxım qızlar oturuplar, saqqız çeynillər, nanqış tikillər, əba şiraz edillər, sələşillər, gülüllər, oynullar, hər biri bir iş ediri. Bu qızların içində bir qız varıydı, çox gözəliydi, adı da Fatmaxanıydı, çox əqilliydi. Həm işlirdi, həm də qızların hekayətlərini, qonuşmalarını dinnirdi. .

Karvançı bu qıza baxır, öz-özünə deyir:

– Bu qız belə görükürü çox əqillidi. Əgər mənə qızı versələr, çox şad ollam.

Karvançı arxadaşına dedi: Fatmaxanı istirəm.

Arxadaşınan getdilər, qızı adaxladılar.

Karvançı əlli lirə yol verdi, Fatmaxanı aldı. Fatmaxanı gəlin apardılar karvançının evinə. Karvançının evi bir çöllügdəydi, orda kimsə yaşamırdı, heç bir ev yoxuydu yanında.

Fatmaxan o gecə gəlin oldu. Fatmaxan kişisinnən bir neçə qoyun, quzu, inək, tavuğ, xoruz, quş istədi. Kişisi də Fatmaxanın istədiği heyvanları aldı gətirdi.

Bir neçə gün sora kişisi qoydu getdi işinə. Fatmaxan evdə yalğuz qaldı. Evin qapısını **kiriklədi**,² sora bildi ikicannıdı. Başladı evin içini dolanmağa. Baxdı evdə bir qazan bal mumu var. Düşündü, düşündü, bu bal mumnu bir ixtiyar arvad etdi, ona əsbab giriti, əlinə bir təsbih verdi, bir namazlıq da altına saldı, **dörün**³ dibində oturttu özünü. Bal mumunnan yapdığı ixtiyar arvada dedi:

¹ hüsküt – sakit, səssiz

² kirikləmək – kilidləmək

³ dör – evin yuxarı başı

– Sən mənim nənəmsən, mən heç bir iş yapmam sənə danışmasan.

Bu kərə Fatmaxan getti hücrələri bir-bir dolandı. Baxtı evdəki hücrələrin birində bir arvad ölüb düşübtü. Gəldi, bal mumunnaan yaptığı ixtiyar arvada danışdı, dedi:

– Nənə, o hücrədə bir arvad leşi var, mən munu nedim?

Özü ixtiyar arvad yerinə, öz-özünə dedi:

– Qızım, qorxma, sən heç ölü görməyibsən? O da bizim kimin bir bəşərdi, ölübtü... Get ölünü yaxə, gəl burdan bir parça bayaz qumaş apar, onu kefinlə, onnan sora **həviştə**¹ **göm**² özünü.

Fatmaxan da bu işləri etti, ölünü yaxədı, kefinə qoydu, onnan sora həviştə gömdü özünü.

Bir gün Fatmaxan evin bir hücrəsinə girdi. Gördü əcinnələr halay qurub oynullar. Geriyə döndü, dedi:

– Nənə, əcinnələr hücrədə halay qurub oynullar. Mən neyləyim?

Dedi:

– Get üç dəfə “Bismillah” sölə, indi əcinnələr qaçallar.

Getti əcinnələrin yanında durdu. Üç dəfə “Bismillah” dedi əcinnələr qaçdı.

Doqquz ay sora Fatmaxanın bir oğlu oldu.

Bir gün Fatmaxan çıxar dam başına. Baxar yoldan bir yolçu keçiri, bir qız da var özüynən, yolçuya deyər:

– Əmmi, əmmi, bu qızı mənə ver, mən sənə yüz lirə verrəm. Mən yalquzam, kimsəm yoxtu. Fatmaxan yolçuyçin yüz lirə atar, yolçu deyər:

– Gəl, qızı apar. Fatmaxan deyər:

– Əmmi, dur bir ip uzadım, qızı yuxarıya çəkim.

İpi uzattı, yolçu da ipi qızın belinə bağladı. Fatmaxan qızı dama çəkti.

Bir neçə gün sora kişisi-karvənçi gəldi, eşitti evinnən səs gəlir. Öz-özünə dedi:

– Mənim arvadım, ölübtü, qapını açdı, içəri girdi. İçəri girincə arvad, “xoş gəldin”, adam” – dedi.

¹ həviş – həyət

² göm – basdır

Karvançı arvadına dedi:

– Nə var, nə yox?

Arvad dedi:

Nənəm bizə gəlibti, ona xoş gəldiv sələ...

Karvançı getti qeyinənəsinin yanına, dedi:

– Xoş gəldiv.

Qayinnənəsi cavab vermədi.

Dedi:

– Arvad, nənəv cavab vermədi. Amma nənəvin əli çox imşaqdı.

Arvad döndü kişisinə, dedi:

– Gəl, mən səni nənəm yanına aparım, bəkə nənəm sələşi. Arvad kişisinin əlinnən tutdu, gəldi nənəsi yanına. Başladı nənəsinin əsbəbini soymağa. Adam baxtı, bu arvad bal mumunna yapılib.

Dedi:

– Qız, gə mənə sələ bu nədi?

Dedi:

– Adam, mən hücrədə bal mumu tapdım. Bu bal mumunna hir arvad ettim. Dedim, qoy bu arvad mənim evimin böyüğü olsun. Mən də hər bir işə başlamadan gəlirdim muna danışırıdım. Qoyun sağsaydım, tavuğun altına yumurta qoysaydım, yoğurt etsəydim, hər şeyi muna danışırıdım, özüm munun yerinə cavab verirdim, işimi yapırdım. İştə bu məni bu hala yetirdi. Əgər işi belə etməsəydim, o biri arvatların kimin mənim də qorxumna ürəyim çatlardı, ölürdüm. Kışisi çox sevindi, dedi:

– Arvad, hər kimin əqli olduysa, qorxusuz yaşar. Əqli olmayanın da əqli çəşar.

Anlatarı: Əhməd Həsən

Yaş: 65. Yıl: 1970.

Aqız: Kərkük ləhçəsi.

GÖGƏRÇİN OTLUĞU /OTU/

Varıydı, yoxuydu, bir kişiynən bir arvat vardı. Adamın bir ixtiyar babası, bir inəgi və bir gögərçini vardı. Babası çox ixtiyarıydı, yəni çox yaşlıydı. Arvat bu qəyinbabasına xizmət edərdi. İnəqlərin sağardı. Sütünü həm içərdilər, həm də saxadılar. Gögərçin də hər gün səhər bir neçə dəfə uçardı. Dimdigində ot gətirərdi. İnəgə verərdilər, inək yediğcə, sütü çoxalırdı.

Bir gün gögərçinləri bir çəngə ot gətirdi, inəgin yanına qoydu. İnəg otdan yeyinçə şişti, qarnı çatladı, öldü. Adam inəginin ölümünə çox qızdı, sıxıldı. Tutdu gögərçinin başını qopartdı, atdı, arvat da qalan otu saxladı.

Bir gün adam yaxın bir köyə getmək istədi. Dedi arvad: babama müğəyyət ol. Babama bir şey olsa, səni boşaram Adam çıxdı gətirdi. Adam çıxandan sonra arvad getdi saxladığı otdan gətirdi, bir az dorğaladı, bir qazana qoydu, qaynatdı, şorba kimin etdi, qaşşıqdan adama içirtti. Adam bu şorbada içincə on dörd yaşında bir oğlan oldu.

– Arvad bu yaptığı işə çaş qaldı, dedi:

– Mən nə etdim. İxtiyar qəyin babam on dörd yaşında bir gənc oğlan oturub.

Arvadın kişisi köydən dönəndə babasının yerində gənc gördü. Dedi:

– Babam hanı?

Oğlan dedi:

– Mən səniy babayam!

Arvadını çağırırdı, dedi: hanı babam?

Arvad dedi:

– İştə, bu səniy babaydı.

Adam arvadının sözünə **qızdı**¹, dedi:

– Mənim babam ixtiyar idi, necə belə gənc oldu?

Arvad qorxusundan bir cavab verə bilmədi. Adam istədi arvadını öldürsün, arvad qaçdı qonşuya getdi. Adam qapını kırıklədi, gənc babasını evdə həbs etdi.

¹ qızmaq – hirslənmək

Getdi arvadının qardaşlarına xəbər verdi. Arvadın qardaşları gəldi. Bacılarını gətirdilər, istillər bacılarını öldürsünlər.

Bacı dedi

– Məni nişi öldürürsüz? Mən bu otdan qəyinbabama içirdim, on dörd yaşında bir oğlan oldu. İstisiz gedin başqa bir ixtiyar gətirin, əgər o da gənc olmazsa, o zaman məni öldürün. Adamla arvadın qardaşları getdilər tanıdıqları ixtiyar bir arvadı gətirdilər. Arvat da qaynatdığı otun şorbasın bu ixtiyar avada içirdi. İxtiyar arvad on dörd yaşında gənc bir qız oldu. Onda adam barmağını dişlədi, dedi:

– Gögərçin mənimçün bu otluğu gətirmişdi, inək otluqdan yəyincə çatladı, mən də gögərçinin başını qopardım. İştə olan oldu, keçən keçdi.

Qondular bir yerə yığışdılar. Gənc adam ixtiyar adamçın gənc olan arvadı aldılar. Mən getdim, bir şey vermədilər.

Anlatan: Məhəmməd Əli Bayatlı.

Yaş: 60. Yıl: 1970.

Ağız: Tuzxurmatu ləhcəsi.

KÖSƏYDƏN MƏHMƏT ÇƏLƏBİ

Varıymış, yoxıymış yalan gerçəktən çoxıymış, yalanı qoydılar duvara, gerçəyi qoyduların **dörin**¹ başına.

Darın dünyasında bir tuccar varıymış, minin bir oğlu varıymış, adı Məhmət Çələbi. Tuccar öli, bütün sərvəti qalı oğlına. Bı oğlan çox **zamparaymış**.² O məmləkəttə çox gözəl bir qız vardı. Qızəkə gözəlliyi qədər də oynayıymış. Özini dirhəmnən satar, ona gevli düşən gəncləri **soğan zarı**³ kimin soyar.

Bı qızın adı-sanı məmləkətə dağılı. Məhmət Çələbi bı qıza aşiq olı. Binlərcə lirə sərf edər, bir dəfə ossın onı görə bilməz, əldə bir şey edə bilməz.

Oynağ qız ağır satıp gizləndixcə Məhmət Çələbi **halavlanıp**⁴ tutışı, əli işdən kardan savuur, gecəli gündizli onun sarayı ətrafında **bəkçi**⁵ olı.

Məhmət Çələbinin bı tutımı onı fazla nazlanmağa, burın qaldırmağa səvq edər. Çələbi **çıldırı**,⁶ yığın-yığın para, **kömə kömə** armağan göndəri qızın bir barmağın sığa bilməz.

Günnən günə Çələbi bütün sərvətin satar ona yedirdi.

Əlində satacağ birşeyi qalmıyınca, qızın köşki ətrafında əli boş gəzip dolaşmağa başlar. Oynağ qız para armağanın ardı kəsildiğini görincə qapıları kiliklər onı qavar, **azarlar**.⁷

Çələbi qavılıp azarlandıxça, ona vurğınnığı qat-qat artar, cigərinin **qırçıldısı**⁸ burnına gəli qəhrinnən.

Bir gün Çələbini bı halda görən baba **dostu**⁹ bir kösə pərişannığına yanar.

– Nədən bı günə bı hala düştiğini sorar. Çələbi yanar, başınnan geçənnəri aynadı, paralarını daşa çaldığını, qıza aşıqlığını, onun nazlanıp özini qavıp üz vermədiğini diyər.

¹ dör – evdə zalın baş tərəfi

² zampara – şorgöz, qadın düşkünü

³ soğan zarı – soğan qabığı

⁴ halavanmağ – alovlanmaq

⁵ bəkçi – gözətçi

⁶ çıldırmağ – havalanmaq

⁷ azarlamağ – təhqir etmək

⁸ qırçıldamağ – yanıb-yaxılmaq

⁹ baba dostu – atasının dostu

Kösə bir yannan Çələbiyə ürəgi yanar, bir yannan da oyunbaz **qallaca**¹ **qızar**.²
İstər onnan intiqam assın. Əqlində bir yol qurar.

Kösə tutar Məhmət Çələbinin qolınan, sürüklər özini diyər:

– Sən üç Məcidiyən bir qazan təgdir (tədbir) et, daha qarışma. Gərə(k) qoyım yox bəs ayağıva düşip qucağıva girsin, bütün sənən sızdırdığı paralarını da allam əlindən.

Çələbi qaçar evə, evi arar-tarar, ələ geçə bilən əşyələri çalmağ istərkən, əli qurru yerdə qalar nənəsi tutar qolunu istər qoymasın. Qəlbinə toxunmaz. Oğlunun halına acıyar. O, qazannan bir **taxım**³ əski qab-qacağ, əski **püski**⁴ yorğan-döşəgi qavzar, kösə yanına gəli.

Kösə, alı qab-qacağı, yorğan-döşəgi aparı satar üç Məcidiyə. Üç Məcidiyən bir qoyun alı. Qazanı qoyunu Kösə Çələbinin dalına yüklər, əşşək kimin sürər ögiycə gətiri qızın köşki öyinə.

Yolda yük altında Çələbinin boyu bir qəriş içəri girər, nəfəsi **tumar**.⁵ Kösə aldırılmaz qulağını çəkər diyər:

– Sözümnən qıl qədəri çıxmıyasan ha! Yoxsa həppi ettiğimiz suya düşər bı da gidər olar yanına.

Olaşılar qızəkənin sarayı öginə, yükləri yıxallar. Qızın görükməsiyçin gözlərini pencərəyə tikəllər, qalılar. Gözlərini sətlərcə pencərədən ayırmazlar. **Bəklillər**,⁶ bir kimsə görüksin pencərədən.

Çələbi baxar pencərədə bir qarantı. Kösəni **sımsıxlar**.⁷ Kösə pıçağı qapar, qoyunu yerə çalar, əlindəki kor pıçağı quyruğ tərəfinə sürt sürtəsən. Səki (sanki) istiri kəssin özini.

Qoyunun pıçağ sürülməğinnən qıdığı gəli, başlar oynaxlamağa, bəildəməğə.

Pencərədəki xizmətçinin bı əcəmi qassaplara gülməği gəli. Özi tox tox güldixtən sora gidər xanımını da çağırır, bılara seyr etsin, diyər:

¹ qallac – hiyləgər, bic, fırıldaqçı

² qızmaq – hirslənmək, qəzəblənmək

³ taxım – qab-qacaq, serviz

⁴ püski – əski, köhnə

⁵ nəfəsi tumar – nəfəsi kəsilər

⁶ bəkləməğ – gözləmək

⁷ sımsıxlamağ – dürtmələmək

– Xatun, xatun, qax bax, nə kef, əgləncədi? İki tüksüz, səqəlsiz, cındır aspaqlı adam bir qoyunu başı yerinə quyruğınan kəsillər. Qoyunun da qıdığı gəliri oynaxlırı.

Xanım bir siyah çərşəfə sarılı gəli, pencərə öginə. Bıları bələ görincə barmağın kəssəv xəbəri olmaz gülməxtən. Gülməxtən peçəsi üzinnən düşər xəbəri olmaz. Ay parçası kimin çəhrəsi yazıya çıxar. Kösə **dürtər**¹ Çələbini diyər:

– Gorbagor oğlu, yolın yarısına olaştıx. Tox bax, bələ bax.

Çələbinin gözi bulutlar arasınan sıyrılan ay kimin çəhrəni görincə özinnən gecər.

Bı alttan kəsən hilləbazlara, xanımnan xizmətçisinin ürəkləri yanar, qoyunun başını göstəri, işarattan kəsməği ögrətməğ istəllər. Olar hə pıçağı qoyunun qarnına ayağına sürtəllər, qoyun bəildər, olar (qızlar) **hat-havar**² qupardıllar.

Xatun diyər bəkə bılar aynamıllar, xizmətçisini yerə uzadı, alıştıрмаx kimin əlinin arxasıydan buğazına sürtməğə başlıyınca, qollar çıxar yarıya soyılmış xıyar kimin biləkləri görən Çələbinin içinə ataş düşər.

Kösə alıştı kimin davranı, qoyunu buğazınan kəsər, başı gevdədən ayırı, əcəmilixtən dərinini soyar, sora Kösəydən Çələbi ordan bırdan çırpı yığıştırıllar. Ataş yandırıllar, qazanı tərsəsinə qoyallar ataş üstinə. Etləri bəyyügli küçikli parçalallar düzəllər qazanın üstinə.

Bılar bələ edərəkən xizmətçi bir də pencərəyə oğrar, bı hərəkətlərini görincə qaçıp xanımını çağırı. Xanımnan xizmətçi bıları səyretməğə, əglənməğə qoyılıllar.

Kösəydən Məhmət Çələbinin bı əntikəlixdən üz gözləri hisə bulanı. Xanımın ürəgi yanar özlərinə genə əl işaratıydan qazanı çevirip, etləri qazan içinə qoymağı ögrədi.

Kösənin **qurnazlığı**³ tutar, hə aynamazlıxtan gəli. Çələbi illəri ilə həsrətini çəktiği qıza dalıp, yerində mixləni.

¹ dürtməğ – dürtmələmək

² hat-havar – ay aman

³ qurnazlığı – biclik, hiyləbazlıq

Mınca zaman bılara Kösəydən Çələbiyə baxmaxtan, gülməxtən **dümüg**¹ olar. Xatunun qarnı ziy çalmağa başlar, çəkip getməğ istərkən, xizmətçi əl salar qurşağına diyər:

– Xanım, bılar gəriptilər, kimsələri yoxtı, bir də bı evdə yalğuz başımıza qalmaxtan qoxıp qaldıx, dörd duvar arasında. Noli (nə olar) bıları gətirəğ bıra.

Xanım əlini silkər:

– Olmaz, diyər.

Xizmətçi bir də yalvarı:

– Qız: Xatun, sən nəcələrinin əlinə dilənciliğ əkməgi verdiv, dərbədət ettiv. Noli bıları bı gecə qoyağ bırda, həm **qəşmərlig**²³ edəllər özimiçin güllix, əglənnix, həm də bəkə Allah birəz sucımızdan geçər.

Xizmətçi dil təkər, yalvarı xanımı imana gətiri. Xatun diyər:

– Səniv xatırıvçın qəydi qoxtı, get çağır özlərini, gözlə, məğəyət ol kimsə görməsin, yoxsa gettiğimiz gündi.

Xizmətçi **tav alı**,⁴ qaçar yannarına, sağa baxar, sola baxar, baxar kimsə yoxtı. Oları **hüskit hüskit**⁵ çağırır, kimsə görmədən aparı içəri.

Kösə ögdə, Çələbi arxada gəllilər, düşəllər xizmətçinin arxasıyca. Baxçada, **çayır**,⁶ ağaç, türli türli güllər, çiçəklər. Olaşillar bir salona, onda dunya gözəli, cannar yaxan, evlər yıxan xatun qarşılarına çıxar.

Kösə onı aldırılmaz Çələbiyə babasını çıxardar bı qızı görincə dizi qırılı, ürəgi çirpınmağa başlar, **çılğına dönər**,⁷ qaxar düşər.

Mını bələ görən Kösə, tutar Çələbini tox tox taptar. Çələbi qaçar xatunun boynına sarılı, əlin öpər, üzün öpər:

– Allah yolına, peyğənbər xerinə qurtar məni, diyər.

Çələbiyədən Kösənin çəkdiyi yorğınnığ, üz-gözlərini qablıyan his, kirin altınnan

¹ dümüğ olmaq – məşğul olmaq, əylənmək

² qəşmərlig etmək – zarafat etmək, məzələnmək

³ tav – güc, qüvvət

⁴ hüskit-hüskit – yavaşca

⁵ çayır – çəmənlik

⁶ çılğına düşməğ – havalanmaq

Çələbinin gözəlliyi qızın gevlinə bir **çatlanğıç**¹ salar, bəli öz özünü tutar, **yalançım**² əlin silkər, xizmətçiyə **havarlar**:³

– Qız gəl, bıları gətirdiv, apar hamama, üst başların görmisən nə haldadı?

Xizmətçinin canına minnət, yol göstəri, Kösəydən Çələbi hamama girəllər. Bir fiğan, bir qiyamat qopardıllar hamamda. Bir-birini sətlərcə çalallar. Bikəz kirləri ibini çıxallar. Xizmətçinin gətirdiyi ipək **xavli**, **peştəmalları**⁴ üz astar edəllər, hamamlıq ögində yıx edəllər.

Bılara gülməxtən bezar olan xatunna xizmətçi gəllər, baxallar bılar ip kimin uzanıpları:

– Qaxın, diyəllər. Dil təkəllər.

Qulağ asan yox. Qucaqlarına alallar.

Oların da cannarına minnət, nazlanıllar, çiyin silkillər, dudağ büküllər.

Kösə şeytandı, xizmətçinin uşağ kimin ögcə əllərini oxşar, sora qolunu, biləğini, yuxarı çıxa çıxa yanağlarını əllər, öpməğə başlar.

Xatunna qucağındakı “Çələbi Kösəyə gülməxtən az qalı qırıssınar. Kösə alttan Çələbiyə bir qəyin nənə çimdiyi burar. O da xatunu əyni Kösənin xizmətçiyə ettiği kimin edər.

Bı sətlərcə sürər, uzanı axşama kimin. Xatunna xizmətçi gülməğə tox olıllar, istəllər bıları **təşərləsinnər**.⁵

Kösə, bıların qaş gözdən sələşməsinnən aynar mını bələ görincə **tüngüli**,⁶ qol salar xatunun boynına yalvarı:

– Elə Allah yolına peyğəmbər xerinə başıv sadaqasına, biz bırda gəribiğ; bir yeri tanımarığ, dil-ağız bilməriğ yazıya çıxsəğ kimsəni tanımaz, bir yeri bilməriğ, indi bı gecəliğ bizə yer verin, qoyın bı ocağlıx ögində yatağın.

Xanı acır özlərinə, deyir:

¹ çatlanğıç – qığılıcım

² yalançım – yalandan

³ havarlamağ – çağırmaq

⁴ xavli, peştəmal – hamam dəsmalı

⁵ təşərlənməğ – yola salmaq, başdan etmək

⁶ tünğülməğ – atılıb-düşmək

Yasıdan sora xizmətçi gəli yol göstəri, yatağ odasına qoyar, ardınnan qapını kiliklər.

Xatunna xizmətçi baş başa çatar, səbbəhlən bəri geçirttixləri günü, geçirdixlərini yada saldıxca gülməxtən qırılırkən qulağlarına dəgən səsə diskinillər, odadan bir xırıltı, xışırtı gəliri.

Qaxallar ayağ ücinə basa basa qapı öginə gəlillər. Qapı dəllüginə göz uydurullar, səyr edəllər.

Orda nə görsilər?

Gözlərinin gördiğinə, qulağlarının eşittiğinə inanmazlar. Baxallar Kösə, döşənən yatağları, qoyılan yastuğları yan atıp, baş aşağı ayağları yuxarı duvarda, əlləri yerdə başları sallannı, sət rəqqası kimin. **Taq taq gülillər**,¹ qıyamatin bir üçü qopıp.

Bı halı görən xizmətçi, kiliktən qapını açar. Girəllər içəri.

Bılar, Kösəydən Çələbi, utanmağ, diskinməğ yerinə ayağlarını duvarda mıxlıyıp yerlərində daş kəsillər. Xatunna xizmətçinin gülməxtən ağız-burinnarı bir birinə qarışı, arxaları üstə yerə düşər, döşənilər az qalı **bayılsınnar**.²

Özlərinə gəlincə, tutallar Kösəydən Çələbini ayaxta durdurıp döşəkləri yengi baştan salallar, yerləri döşəllər. Bı işləri görərkən şaytan xizmətçinin damarı altına girər. Xatunun da əqlini çalar, fikrini bulaştırı. Amma xanım kibar geçini, dilinə dəmir **lök**³ vurur. Xizmətçinin şaytanı üst gəli.

Xizmətçi:

– Bılar yatıncaya təkin biz bırda qalağın; bir şeylər ossa tez-tez ögin allığ, səs-sada çıxsə namusımız gidər.

Xatun ögcə rəy verməz, sora boyun əgər. Otırıllar, döşək ücinə ilişillər. Vaxt geçtixçə, bılar yaxlaşıllar. Döşəgin boyıyca uzanıllar. Çələbinin yanında xatun, Kösənin yanında xizmətçi uzanı.

Xatunna Çələbi gecə boyı kef çəkərkən Kösə fikrini işlədi, çalıştırı, oyun qurar, quyyı qazar.

¹ taq-taq gülməğ – pıqhapiq gülmək

² bayılmaq – özündən getmək

³ lök – möhür, qıfıl

Təmcit¹ vaxtı, minaralardan Allahü əkbər səsi gəlincə, Köse yerinnən firıldar.

Xizmətçi tutar ətəyini:

– Hara? deyər.

Köse:

– Eşitmisən? Azandı. Namaz vaxtı oldı. Cuğap veri:

Bıların səslərinə xatun da oyanı.

Köse xizmətçinin əlinnən silkinip, yəxəsin qurtarı, düz doqru nardıvana qaçar.

Xatun haylar:

– Hara belə? Nedisən?

Köse:

– Namaz vaxtıdı. Biz namazdan ögcə gərək azan verəğ.

Xatun diyər:

– Etmə Allah əşqinə, **çəvrəv olliğ**.²

Köse:

– Olmaz xatun, sora günəhkar olliğ, diyər.

Xatun:

– Əliv ayağınv öpərəm.

Köse:

– Olmaz dedim, yarın Allah qatında nə cuğap verriğ?

– Allah yolına ən bı şaytan atınnan.

– Olmaz babam, olmaz nənəm.

– Vaz geç sənə on lirə verrəm.

– On lirə nə yara sağlar?

– Yüz lirə al.

– Günəhinə dəgməz.

– Al bin lirə.

– Birəz də ayağınv qaldır.

– İki bin, üç bin, dört bin al.

¹ təmcit – sabah namazından öncə verilən azan

² çəvrəv olliğ – başına dolanarıq

Kösə, paranın arttığını gördüxcə **zımriqını**¹ bəlinə qoyar. Hər çoxaltdığında da Çələbini bir göz üciydən süzər.

Bəgləri, paşaları ayağına qapanmağa yol verməyən, gözəlligi sayasında qudırıp, xaxı **etinə düşirdən** xatun indi düşip Kösənin əl-ayağına əl salıp qurşağına.

– Bəs bı azan verməxtən vaz geç, al sənə on bin lirə verim. Al həppi sərvətimi boş ver bı azan verməğə. Bizi dil-ağıza salma, bütün günəhiv mənim boynıma.

Yandım yalava düşip, əl-ayağ öpiri, yalvarırı yəxərir.

Kösə, xatunun Çələbidən aldığı paraların həpsini sızdırıp ceplərinə doldırı, üzlərinə baxmadan da öziydən Çələbi çıxıp gidəllər.

Çələbi, bir yannan muradına varmaxtan, gecənin dadı üstinə bir kömə lirəni aldığıyçın, ayağı yer tutmırı kefinnən.

Bılar, Çələbiydən Kösə, paraları bölüşillər, beş bin lirə Çələbi, beş bin lirə Kösə alı. Çələbi ayağın yerə çalar:

– Bə mənim qoyına verdiğim üç Məcidi harda qaldı? deyər.

Mını eşidən Kösə dinnən-imannan çıxar:

– Həy ölisi **Kannas**,² mən səniv mınca ölmüş paravı dirilttim, bı rəzillig, bı alçaxlığ nədi? Bələ gözüvdə dursın!

Çələbi diyər:

– Həq isidi ölməz. Sən mənim həqqimi verməğ istəmişən?

Kösə düşüni, daşını, bir yolın tapar, diyər:

– Əyyidi, səniv üç Məcdiv borca qassın.

Bahalıxtan çıxmış kimin Çələbi paraları əlinə gəlincə bir rəzil olı, bir rəzil olı, gəl görəsən. Hər gün Kösənin qapsın çalar, üç Məcdivini istər.

Ağaçtan üç alma düşti, biri matalı uydırana, biri Əbdilvahid Kürəçi oğluna, biri də dinniyənnərə.

Anlatan: Əbdülvahit Kürəçioğlu (1925-2007).

Görkəmli səs sənətkarı

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı (1940-2011).

Fevral, 1966-cı il

¹ zımriğ – neştər, iynə (burada quyruq mənasında işlənir)

² kannas(ə.) – süpürgeçi

ƏRKƏÇ SƏRÇƏDƏN UTANAN

Aman zaman içində, qərbil saman içində devə bərbərliq edər əski hamam içində. Varmış yoxıymış keçmiş zamannarda bir yoxsıl adam varıymış, qapılarının ögindəki tut ağacının altında **pinəduzliq**¹ edər, mınnan əkməgin çıxardı, ev uşağın bəslərmiş. Bı adamın özi ixtiyar, arvadı gənciymiş.

Adam gün çıxar, çıxar qapı ögində qoncalı, gün batar evə dönər. Arvadı oynaşlarıydan qax-düş edə bilməz. Arvat nə arvad? Allahın bələsi, **qallacın**² biri; düşüni-daşını, bir yol tapar. Günorta vaxtı Kişsi evə gələndə üzünü daldalar, diyər:

– Uşaqlar babası, sən bilisən mən nanca günəhkar olıram? Yarın qıyamat günü Allah qatında nə cuğap verərəm.?

– Nəcə? deyər kişsi.

Diyər:

– Nəyi nəcə? Bı qapımız ögindəki ağaca ərkək sərçələr qonırı, evlixti, bir yerimi görəllər, günəhə girmiş ollam. Gəl mını kəs, yoxsa sən də mənimmən ortağ olısan.

Adam istər mını bı fikrinnən caydırsın. O, ilişi qalı, qır saqız olıp yapışı, iki ayağın bir **babıca**³ qoyar. O da bir odıncı çağırı qocaman ağacı kəstiri.

Ağac kəsilincə adam günəş altında, yağış altında qalı. Başlar **qurna-bucağ**⁴ dolaşıp boş gəzməğə. Bı halı görən qoşılarının birinin ürəgi yanar özünə, əlini sallar, başın yırgalar, dilə gəli:

– Qonşu, biz bugünün, dünənin dögi, baba-nənə qonşısıyıq, namusun namusumdı, arvadıvın ağacı kəstirməği gevlimi çigləndirri. O qonşısının qoltığı altına girər, **yımirtanı pəklər**⁵ avcına qoyar. Diyər arvadıvın tutduğu yol bozuxtu.

Adamnan qonşısı bir qurama qurallar. Adam gəli evə.

Diyər: Arvad, həcə gedirəm.

Arvad yalannan:

¹ pinəduz – pinəçi, ayaqqabı təmir edən

² qallac – oyunbaz, hiyləgər

³ babıca – ayaqqabı

⁴ qurna-bucağ – künc-bucaq

⁵ yımirtanı pəkləməğ – düzünü demək, hər şeyi açıb tökmək

– Nəcə oli? Bə mən harda qallam? Məni kimlərin umudına qoyısan? Mən sənsiz edə bilməm diyər, birəz sora.

– Get adam, get, oğrīv xer ossın, Allah üzivə baxsın, arxavı unıtma, diyər.

Adam həcə getməğ mahanasıydan köydən çıxar.

Yasıdan sora¹ qonşısı gilə gəli.

Orda arvadının yatağ odasına baxan bir yerdə otırı, evində olub-bitənnəri səyrə dalar. Baxar bir adaməkə qapını çaldı, arvad qapını açdı. Gələn altunçı idi. Kişsinin həcə getdiğiyçin uzun zaman qax-düş edə biləcəğlərinin müjdəsini veri arvad altunçıya. Bir vaxt sora altunçıydan bir daha qax-düş edəllər, altunçı iki altun veri gidər. Arvat altunnarı döşək altına qoyar.

Adam arvadının bu halını gözüylə görüncə dözəcəğ halı qalmaz. Qaxar düz doğru evə gəli. Qapını **qəyyim-qəyyim**² çalar. Arvat:

– Kimdi o? Sorar.

– Adam hiddəttən:

-- Mənəm – diyər.

– Kişsinin səsini eşidincə **qallaxıxtan**³ arvat qaçar, əvvəlki aspabını girər, gəli qapını açar.

– Arvat, fəndbazlıxtan adamın boynına sarılı:

– Rühim, canım, ağam, sən nəcə gedirdiv, nəcə bələ tez döndiv? Baxım bələ nəfəs çalısan? Sorar

– Adam:

Nəcə getmədim, bu qarşıdakı köyə təkin olaştım. Orda bir ilan qarşıma çıxtı, yolumu kəsti. İlan nə ilan! Sənnən qaçmaz. Gözləri altunçının döşək altında saxlanan lirələri kimin parıldırdı – diyər, arvadını tox çalar. Get burdan, **İstanbul qapsına qədər mənə haram olasan**⁴ – diyər. And içər, boşar arvadı.

Özi də baş alıp Allahın çölinə düşər. Gidər, gidər, az gidər, üz gedər, **gecəli gündiz gidər**, bir məmləkətə olaşı.

¹ yasıdan sora – şər qarışandan sonra

² qəyyim-qəyyim – bərk-bərk

³ qallaxçı – bic, hiyləgər

⁴ And yeri

Arğun-yorğın adamı kimsə işlətməz. Bı da yalın ayağ-baş açux, özi yorğın, qarnı ac, bir qurnaya sıxılı, orda bir yuxı basar özini.

Yatmışkan bir **hat havar**¹ eşidi, diskini, göz-mözin **ətəklər**² baxar bir **dört qurna adam**³ ayağında **qapqap**,⁴ qapqapa **qanqavur**⁵ taxılıp, sağında bir adam solında bir adam əllərində **yerpizə**⁶ onı yellillər.

Adam:

– Bı kimdi? Sorar, diyəllər:

– Məmləkətimizdə kəramət səhəbi bir **şıxtı**.⁷

– Bə bı qanqavurlar nədi? Sorar.

– Bizim şıx çox dindardı. Qanqavurlar qarınçaları xəbərdar edər basmasın özlərini diyəllər.

– Bə bı yerpizəydən nişin yelləniri? Sorar.

– Günəhkar adamlar üzərinə qonan çibinnəri qavıllar, cuğabunu alı.

Adam, şıxın cəhrəsinə bir əyyi baxar, eşittixlərini beynində bir oyan, bir bu yan edər, gevlində diyər:

– Bı şıx da bizim ərkək sərçədən utanan arvadəkəgildəndi.

Düşən şıxın arxasıyca, kindi, miğrip, yası namazlarını təkyədə şıxın arxasında qılar. Yası namazı qılını, təsbihat edili, zikir təhlülə bitər. Bir dəvriş qaxar:

– Musulmannar hərkeş getsin evinə, kimsə qalmasın; şıx həzrətləri xəlvətə girəcəğ, çağırı.

Mının üzərinə hər keş başın əyər çıxar, dağılıllar.

Pinaduz gevlində diyər:

– İllə mının başı altında bir oyun var. Qarannuxta daldalanı girər bir həsirə burılı qalı. Hələ namazını bitirmiyən beş altı ixtiyar da namazlarını bitirillər, gəlillər şıxın əlini öpəllər.

¹ hat havar – səs-küy

² ətəkləməğ – gözünü ovuşdurmaq

³ dört qurna adam – eni-uzunu bərabər kök adam

⁴ qapqap(ə.) – ağac ayaqqabı

⁵ qanqavur – zıncırov

⁶ yerpizə – yelpik

⁷ şıx – şeyx

Olar çıxtıxtan sora şıx lampa yandırır, təkynin qurna-bucağını dolaşı, göz gəzdiri yoxlar, baxar kimsə qalmıyır. Atar cübbəni, sarıǵı, qapını qapadı, kiliklər, **sürgi**¹ vurur. Namazlığı əli tuttuǵı qədər fırladı, xalını yan atar, bir dəmir qapı çıxar, cəbinnən bir açar çıxardı qapını açar, çağırır:

– Kimsə qalmadı, gəlin yazıya.

Qırx nəfər əli piştavlı, qilinçli, xəncərli çıxar. Əl-pəncə durallar şıxın ögində, şıx diyər:

– Gedin **dəftərdarın**² **qasasını**³ gətirin.

Bı sözi eşidən pınaduzın qarnına qorxı düşər.

Olar qanat alıp uçallar.

Şıx bir də qapıdan səsləni:

– **Sırfa**⁴ qurıssın.

Qırx meyxanaçı çıxar, sırfanı qurallar. Tülki şarabı, ərəq, **tüspir-tüspir**⁵ içkilər, tühir-tühir meyvə, məzə, qavurma, qızartmalar düzəllər.

Şıx otırı **dört qurna**.⁶ Çalǵıçılar çağırır. Bir taxım muzıqaçı təkili; telləri oynadıp **borılara**⁷ ifir mədən, nənədən doğma çılpax, əli xınnalı, gözi sürməli rəqqasa zərzəmidən **coşar**⁸ gəli.

Ortalıx, moziqa, xoyrat, məəni səsiydən dolıp, bardağ bardağa **şaqudatma**⁹ səsinə **çətələr**¹⁰ gəlillər. Qasanı şıxa təslim edər, yan durallar.

Şıxtan çətələri gecəni birlixtə içəllər, barmağ şakıldatmax, birər küp ərəq içər, çılpax arvatlardan **xalt edəllər**.¹¹ Təmcit vaxtı, hər keş yerli yerinə çəkili. Qasanı əndirillər qapıdan aşağıya. Şıx da hər şeyi yerləştəri, sarıǵını başına dolar, cübbəsini girər, post üzərində otırı.

¹ sürgi – rəzə, siyirmə

² dəftərdar – xəzinədar

³ qasa – kassa

⁴ sırfa – süfrə

⁵ tüspir-tüspir – çeşid-çeşid

⁶ dörd qurna oturmağ – yayılaraq oturmaq

⁷ boru – şeypur, nəfəsli musiqi aləti

⁸ coşar gəlməğ – oynaya oynaya gəlmək

⁹ şaqudatma – şaqıldatma

¹⁰ çətə - başkəsən, oǵru

¹¹ xalt etməğ – əylənmək

Səbbəh olinca məmləkət çalxalanı, bir-birinə vurılı. Cəndərmələr adı olan xerxizləri çəkəllər qullığa. **Kəllə-qulağ**¹ edəllər, baş gözlərini qana bulallar. Çala-çala həpsini birər qan tulığına döndərillər. Bəli hiç bir şey əldə etməzlər. Kimsə altına girməz.

Vali əmr edər, hökmət adamları dörd yanı çarx edər, dünyanı bir-birinə vurallar, genə əli boş dönəllər.

İş qalı, şıxın kəramətinə. Ona baş vurınca, o yalannan bir xəlvətə girər.

– Bı **xırçınnığı**,² bı üzsizliği ossa ossa, alişan patşahımızın saxavatınnan, dövlətimizin quvvatınnan bixəbər qəriblər yapa bilir, diyər.

Cəndərmələr qol gəzər, məmləkəttə bütün qəripləri toplallar. Uşağ, arvad, gənc, ixtiyar demədən saraya çəkəllər. Müstəntiqlər sorgıya çəkəllər, **çal-çırp edəllər**,³ kimsə altına girməz boynına almaz.

Sıra pinaduza gəlincə:

– Həpsini salın, qoyın getsinər. Çalan mənəm, kimsənin boynına qoymavın, kimsənin yəxəsin tutmavın, olar suçsızdılar, günəhləri yoxtı, diyər.

Pulıslar, cəndərmələr ona ilk ögcə inanmazlar.

Pinaduz ayağın yerə çalar:

– Sizə diyirəm, çalan mənəm, mən çalmışam, mən aparmışam, buyrın sizə saxladığım yeri göstərim, diyər.

Pinaduz, nə yapar yapar, özlərini, diyər:

– Bəli ora getməxçin bir manğa əskər istər.

Bir alay əskərdən, bin başı, yüzbaşı, on başı çavuş qatar arxasına gətiri qarqablı, qanqavurlu şıxın təkyəsi öginə. Qapı ögində titriyə-titriyə diyər:

– Açın bı qapını iştə çalınan qasa bırdadı.

Əskərlər şıxın **şapmalamasınnan**⁴ qorxallar. Uzaxta durıp yaxuna gəlməzlər.

Pinaduz **tüngili**,⁵ qapını özi açar girər içəri, havar edər:

– Yallah gəlin, ömri qalmamışlar nə qorxısız.

¹ kəllə-qulağ etməğ – öluncə döymək

² xırçınnığı – harınlıq, saymazlıq

³ çal-çırp etməğ – döymək

⁴ şapmalamağ – şapalaqlamaq

⁵ tüngilməğ – atılıb-düşmək, dingildəmək

Mını bələ görincə əskərlərin qorxısı bikəz yatışı. Pinaduz girər təkyənin içinə, əskərlər durallar **həviştə**.¹ Pinaduz qaldırı namazlığı fırladı bir yana, xalını çəkər qapı çıxar. Yo əskərlərin qorxısı gidər, soxılillar içəri.

Vurılmağ qorxısınan çıxan əskərlər, **kilik uydurıp**² dəmir qapını açallar. Pinaduz, şıxın səsini **təğlit**³ edip:

– Kimsə qalmaq bizimkilər gəlin yazıya deməği üzərinə, xerxizlər, çətələr bilillər şıxdan başqa kimsə çağırmaq özlərini, çıxallar yazıya.

Əskərlər tutallar bıları zincirə çəkəllər.

Arxasıyca pinaduz bir-bir çağırı, muzıqaçılar, çağırçılar, raqqasalar, aşçıların həpsini tutallar qollarını bağlallar.

Bı kərə, ögdə pinaduz ardınan əskərlər ənellər içəri girəllər. Qırx il boyıyca məmləkəttə çalınanların bütünü ordaymış. Həpsini yığıstırıllar, çətələr, muzıqaçılar, raqqaslar öglərinə qatıp aparıllar.

Soriştirmələr yapılı, baxallar bı çətələr, muzıqaçılar, raqqasların həpsi məmləkəttə küçiyiykən qapılan uşağlarıymış. Bılar uşağ çağdaykən alıstırılıp, bı yola calanıplar.

Mının sorağı olaşı patşaha.

Patşah çağırı pinaduzı, bı işi nəcə aynadığını sorar.

O da başınan geçənnəri, alttan oynaşlarıydan qax-düş edən sürtik arvadının, üzdə erkəg sərçədən utanan arvadının məsələsini aynadı özünə.

Patşah tutar pinaduza qızın veri kürəkəni edər, şıxı da **uçəğaca**⁴ asar.

Olar yetdi muradına, biz baxmadıx dadına.

Anlatan: Qədriyə Şıxlar

(80 yaşında ev xanımı)

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

(1940-2011) Fevral, 1963-cü il

¹ həvişll havuş – həyəət, qapının astanası

² kilik uydurmağ – açarla qapını açmağ

³ təğlit etməğ(ə) – təqlid etmək

⁴ uçəğac – darağacı

DƏRTSİZİN BİR DƏRDİ

Çox gözəl **kevənisi**¹, sahana sarayı, çox qazançlı işi, gözü toxluğu, **əli vergililiği**,² qapsının hər zaman qonaqlara açuğ olduğu, səhhətinin sağlamlığı, hər işi, hər karının yerində olmağılığı xaxı qısqandırarmış.

Başı bələli birinin də dərtləri baştan aşır çəkə bilməz olunca, özünə bir avuntu yolu axtarar. O qısqandıği adamın hiç bir dərdi, qəhri olup-olmadığını örgənməxçin bir axşam üstü, gün batımında yanına gidər.

Adamı ağa otırdı. Ağaydan hal xatır soruşu. Sora dərtli:

– Sizihi hiç bir qəhriyiz, ğəmiyiz var?

Ağa sorar:

– Bələsiz baş olmaz, bə səniy?

– Mənim dərdim çoxtu, sayılmağa gəlməz. Madam səniyki azdı aynat görək.

Ağa diyər:

– Mənim kilfətim əmim qızıdı. Uşaxkan bir-birimizi sevmişik. Evləndik. Mən onu, o da məni kannan sevərdi. Bir gün bələ bir əhd elədik, dedik:

– Mən ölsəm sən ərə varmazsay, sən ölsəy mən üzəriyə gül qoxlamam.

Bir zaman geçti aradan, mən bir irəğ şəhirə gettim ticarata. Orda tanışlardan kəm vicdan biri gəldi, **biləmə**³ dedi:

– **Kəkə**,⁴ kevəniy ümrün sizə verdi. Allahın əmrin bitirdi.

Mən qəhrə battım, dünya gözümdə zından oldu. Dönə bilməzdim, çünkəm yol çox uzaxtı. Şərtimizi bozmamaxçin bir gecə yataxta bir pıçax aldım, **davcamı**⁵ kəstim attım.

Aylar geçti aradan, ordan döndük bı yana, baxtım kevəni evdə dolaşır. Çaldırmadım. Gecə düştü yattım.

Bir gecə, iki gecə. Macbur oldum ona aynattım olan-bitəni. O, **zımrıqın**⁶ belinə qoydu, iki ayağın bir **babıca**⁷ qoydu.

– Dədəm evində əkmək çoxtu, illə boşasan biləmi.

¹ kevənisi – qadını

² əli vergili – comərd

³ biləmə - mənə (Ərbil, Altun Köprü, Teləfər şivələrində işlənir)

⁴ kəkə – qardaş (müraciət forması)

⁵ davca – cinsi orqan (kişilərdə)

⁶ zımrıq – neştər, iynə (burada quyruq mənasında)

⁷ babıca – ayaqqabı

O yan ettim, b1 yan ettim:

– Əmmi qızı nə elərsəy elə, ələmi bizə güldürmə, dedim biləsinə.

– O dedi:

– Arvat ərkək istər, gecə qucağ istər, döşək istər.

Kimsəyə çaldırammadım. Evimizdə işləyən qərə quldan yatmağına razı oldum, buynuz taxtım, boyun əgdim.

O günnən bu yana əqli kestigi vaxıt, olar baş bir olullar, mən də uzaxtan baxaram, **niq edə**¹ bilmənəm.

Qardaş, mənım bu bir tək dərdim var. Bə səniy?

Deməsi üzərinə, dərtli, devələr yükü dərđlərini onunkı yanında **dəngizdə**² damcığ³ görər, öglərinə qoyulan şam yeməğinə əl uzatmadan qaxar yevlərinə dönər. dönər.

Anlatanı: Məhmədəli Kərəmli

Əmirli ağzı

Qələmə alan:

Mövlud Taha Qayaçı (1941-2011).

Yanvar, 1984

¹ niq etməğ – səsinı çıxarmaq

² dəngiz – dəniz

³ damcığ – damlacıq

ÜÇ KÖSƏ

Matal matal matına şaytan mindi atına, quyırığın dolantırdı, dolantırdı, çaldı (birinin) başına.

Biri varmış, biri yoxmuş üç kösə qardaş varmış. Bılar məmləkətə gələn köylilərin başına qonar, küçik qardaş gələn köylinin satmağa gətirdiği şey-məyi almağ mahanasıydan ardına qatar, Naqışlı Mınara camisinin qapsına gətiri, orda:

– Sən bırda dur, mən bıları ağaya göstərim bəgənirsə parasını gətirrəm gəlləm, diyərmiş. Gidər camının arxa qapısınnan çıxar gidərmiş.

Bikəz sora ortanca qardaş gəli, **bəkliyə**¹ duran köyliyə:

– Nə var? Xerdi bırda durıpsan?

Köyli məsələni aynadınca:

– Vay arxadaş, o bir Allahtan qorxmazdı. Səni aldadıptı, on para ver gedip onu qulpınnan tutım, gətirim, diyər. O da miskin köylinin cebinə ənər, paralarını alı, bir daha üzinti göstərməzmiş.

Birəz sora böyyük qardaş gəli, köylinin atrafında dolanı, yanına soxılı, nə bəklədiğini sorar. Köylinin cuğabına qarşılıx, məhzün devə kimin boynın burar:

– Vay Allahtan qorxmaz, peğəmbərdən utanmazlar, bı alçaxlar səni nəcə aldadıplar, dayı? Ver baxım əşşəgivi gidim, yerin dibindəysələr taparam özlərini gətirrəm ögivə.

O, da əşşəgini qapar qaçar.

Hər gün bir köylini soyan kösələrin adı yamana çıxar, daha kimsə olara aldanmaz.

Kösələr işsiz qalılar, əldə-avuçta bir para bir pulları qalmaz. Qonşılarında bir **yavudi**² (yahudi) öli. Üç qardaş bir-birinə baxar güləllər.

– Baxtımız açıldı, işimiz çıxdı, diyəllər.

Yarın kösələr gidəllər yavudının oğlu yanına.

– Başıvız sağ ossın, qalannar sağ ossın, diyəllər. Sora:

¹ bəkləməğ – gözləmək

² yavudi – yəhudi

– Rəhmətli də bizim yüzəlli Manqır borcımız vardı, vəsiyət etmədi? Sorallar.

Yavudı oğlu diyər:

– Dostım bələ birşeydən xəbərim yoxtı mənim. Babam da vəsiyət etmiyip.

Gətirin sənəd-mənətiviz varsa.

Bılar:

– Biz baba-nənə qonşısıyıx, aramızda sənət-mənət yoxtı digəllər.

Oğlan diyər:

– Bə nəcə, dostım?

Diyəllər:

– Mına Allah şahattı, baş üstədi ozi bili. İstərsəv, rəhmətlinin özinnən sorrıx.

Dediğimiz həqsə, o adam dilə gəlip cuğab veri. Qəbul etməsəv Allaha havalat edəriğ.

Yavudı oğlu bı sözə qonar. Günorta gedip soracağlar.

Kösə qardaşlar gidəllər türbəliğə, eşəllər. Cifitin türbəsinə küçik qardaş uzanı, üzərinə toprax döndərilər. Səs eşidilməğ, nəfəs almağın da **qunquladan**¹ bir borc qoyallar.

Günorta vaxtı, yavudıdan iki kösə gəlillər türbəliğə. Türbə başında yavudı oğlının gevli coşar, göz yaşı tökər, sora diyər:

– Baba bı **Guyilər**² dediğləri doğridi?

Tutxın, karx bir səs:

– Oğlım doğridi, doğri. Elə Allah yolınə, Musa peğəmbər xerinə bir sət ögcə ver həqlərini qurtar məni. Cuğab gəli.

Eşittixlərinən yavudı ağzı açılı, mat qalı.

Bir taxım suallar daha sorar. Amma oyunbaz kösə pot qırmamağın, səs çıxartmaz, yanında duran kösələr:

– Dostım, bax bizimki həq oldığığın dilə gəldi. Adamı yoriltma, daha sələştirmə özini, diyəllər mazardakını hüskit edəllər.

Yavudı oğlıdan iki kösə dönər, yavudı oğlınan paraları qupardıllar.

¹ qunqula – dəlikli qapaq

² guyi – yəhudilərin müsəlmanlara verdiyi ad

Küçik kösə türbədə sayar, tökər;

– İndi yola düştilər. İndi olaştılar yavudının evinə. Yavudunun evinə yavudı oğlu paramı çıxarttı. Saydı. Aldılar. Yerləşdirdilər. Döndilər. Filan yerə olaştılar. Türbəliğ qapsındadılar. Qazma kürəgi qaldırdılar. Torpağı yan atacağlar.

Diyər. Bəklər, bəklər, gələn gidən yox, diyər:

– Bəkə **yağniş**¹ oldım. Bikəz daha bəklər. Bir də sayar, hisap edər. Kimsə görükməz, gələn olmaz, diyər:

– Vallah bı şeytannar təməh ettilər malıma, payıma göz qaçırtılar, başıma yatacağlar.

Zor veri özünə, silkini çıxar türbədən. Qaçar gəli evlərinə baxar o bir qardaşları yoxtilar. Nənəsinən sorar:

– Hardadılar?

Nənəsi diyər:

– Vallhi oğlım, aralarında pıçıldadılar, mingıldadılar, bilməm nə **boyağ əzdilər**,² haralara gettilər.

Küçik kösə diyər:

– Vallahi bılar mənə oyun ettilər; istillər əməgimi sağduç əməginə döndərsilər, daha bı ev üzün tanımazlar. Bılar, mən billəm kimsənin uğramıyacağı yoldan gidəllər.

Ölçər, tökər, gidər bir cüt qırmızı yəmən³ borc alı. Əqlinə qoyduğu yolu tutar. Az gidər, üz gidər dərə, təpə düz gidər, gecə həm gündüz gidər, baxar qardaşları sallana sallana uzaxtan gedillər. Qəmçiyə hərəkət Muhəmmədə salavat dərədən yol alıp öglərinə çıxar. Olara görünmədən qurşağına singdiği yəmənisinin bir təkini salar. Qoyar qaçar. Çox ağarıda bir təppə yamacında saxlanı.

Kösə qardaşlar yəməninin ilk təkini görəndə:

– Naxsı axırşər görəsən bı yeni yəməninin təkini xəbəri olmadan salıp, diyəllər, bir birinə, düşünüllər:

– Qaldırağ? Qaldırmıyağ?

¹ yağniş – yanlış

² boya – əzməğ – hiylə işlətmək, kiməsə torba tikmək

³ yəmən – dəri ayaqqabı

Qaldırmazlar, yannarındakı paraların kefinnən dünyadan xəbərləri yoxtı. Bir də baxallar yəməninin o bir təkı də iki kösə bir birinə diyər:

– Bir cüt yengi yəməni, biz olağın qoyağ əlimizdən getsin?

Yəmənindən vaz geçə bilməzlər. Bir birinə düşünüllər.

Bəyyüg diyər:

– Bax mən getsəm o bir təkı gətirməğə, sən paraları qapıp qaçasan. Mən bırda qassam, sən getsəv, paralar yanıvdadı ordan ipi qırar uçasan. Gəl paranı qoy yanımda, sən gəl, kösə sənə bel bağlamağ olmaz.

Ortanca diyər:

– Sənə də bel bağlanmaz; paranı yanıvda qoysam mən gedip dönincəm sən qaçsav mən nedim?

Çaqa çinav edəllər,¹ hiç biri yalğuz getməğə razı olmaz. Axırında sözbirliğı edəllər ikisi birlixtə getsilər. Yannarındakı paranı qoyallar ordakı yəməni təkının içinə, çıxallar yola.

Küçik qardaş başın saxlıyıp. Olar gedincə bı bir quş kimin fııldar çıxar, paraları alı gəli evə.

Kösələr gəri dönər, baxallar paralar sıyrılıp, yəməninin içi boştı.

– Bı qurama qardaşımızdan başqa kimsədən çıxmıyıp, diyəllər, onı axtarmağə gidəllər.

Küçik qardaş tez evə olaşı, ip kimin uzanı.

– Xəstəyəm, xəstəyəm, diyər.

Evdə nanca örtik, yatağ varsa üzərinə kömələttiri:

– Öliyəm, diyər **nıkıldar**.²

Mınca paranı əldən qaçırdan kösələr evə gəlillər imannarı qav olıp, ağızları ataş atırı. Gidəllər küçik kösə canına, ögcə yalvarıllar, yəxəriyyəllər, dil təkəllər, sora sıxallar qorxıdıllar taki paranı qurtarsılar, əlinnən alsılar. Küçik kösə oralı olmaz, inkardan gəli, altına girməz, diyər:

– Mən öliyəm, paranı siz apardıvız, qiyamat günü əlim ossın, yəxəviz ossın.

¹ çaqa çinav edəllər – boş-boş danışallar, çənə döyəllər

² nıkıldamağ – hiqqıldamaq, sıızıldamaq

Sora bazarlığa girəllər:

– Səniv payıv beşyüz, al altıyüz, al yeddiyüz ver qalanını. Al bin.

Küçik kösə, altına girməz:

– Sora öldirrix səni, diyəllər.

– Öldirin bir dəqqə əvvəl, mən özüm bitmişəm can çəkirim, İzrayıl başım üstində dolaşırı.

Kösələrin canı yanar, küçük qardaşı yerə çalar **tənəşür**¹ üzərində uzadılar, qəynər su tökəllər, irri bir xaral parçasıydan kannan cigərdən sürtəllər. Sürttixçə də:

– Adam ol, əqliv başıva gəti, canıvı çıxardırığ, dirri-dirri ölimi göstəriğ səne sora göməriğ, diyəllər. Oyan edəllər, bı yan edəllər, yola gətirə bilməzlər.

Gün batar, axşam olı, qarannuğ basar tutallar mını tabuta qoyallar, aparıllar türbəliğə, diyəllər bəkə gözi qırılı, əqli başına gəli, boyun əgər, gömməzlər özini. Qorxallar bı qaçar qəyyim bağlallar tabuta. Tabutı qoyallar iki türbə arasına, özləri o yanda uzanıllar. Yuxı aparı özlərini.

Gecə yarısı xerxizlərin yolu ora düşər, bı tabutı görincə ürəkləri yanar özine, diyəllər:

– Bax yoxsıl, paraları olmıyıp gömməğə, kimsəsiz yerində qalıp.

İpi açallar, qoyallar yoldan keçənnər gömsin özini. Otırıllar bir cığara içimi dinçlərin almağa.

Xerxizlərin biri diyər:

– Allah üzimizə baxsın, gedişimiz uğurlı ossın, ölinin köski üzərinə bir lirə bıraxıram.

– Allah versin işimiz düz gəssin, mən iki lirə verrəm.

Üçinci diyər:

– Yalla yalla, çəkin arabavuvzı, talih üzimizə güssə (gülsə) şərt ossın mən bir xəncər vurım bı ölinin göti tayına.

Bir sət sora, xerxizlər çaldıqları paraları doldurıp gəlillər tabut yanında yıx edəllər.

¹ tənəşür – üzərində ölü yumaq üçün taxt

– Şərtimiz şərtti, diyəllər, birinci xerxiz bir lirə qoyar, ikinci də iki lirə qoyar kösənin köski üstinə. Kösə paraları iki barmağının üçüydən çəkələr, qoynına qoyar.

Sıra üçüncüyə gəlincə, o xənçərini sıyırı. O xənçərini sıyırı kösə baxar iş iştən keçəcəğ, şaqası yoxtı. Mının hənəgi olmaz, Allah diyər ayağa qaxar.

Mını bələ görincə xerxizlərin ödi qopar qorxılarınan qoyıp qaçallar.

Olar ayaqlarını bellərinə yamar, kissələri yerində qoyıp qaçallar, kösə də arxalarıyca düşər. Tabutın qolları türbə daşlarına dəgdixçə taq taq səsinə kösənin qardaşları yuxıdan diskinillər.

Küçik qardaş yolların kəsər diyər:

– İştə indi bölüşməğ zamanı gəldi.

Küçik qardaşı tabuttan çıxardıllar, gidəllər bir imamda paraları bölüşməğə başlallar.

– Bir mənə, bir sənə.

Üçinə böləllər, iki manqır fazla qalı. O diyər:

– Mən allam.

Bı diyər:

– Mən allam.

Birinə pay qalmaz. Səs əstirillər, bığaz (boğaz) gərəllər. Bir birinə girişillər, baş göz olıllar.

Türbəliğ yazısında xerxizlər də xırlaşmağa başlallar:

– Nəcə olı mınca para əlimizdən getsin? Diyəllər.

Biri og ayağ olı, dönər qaçıp yerində qoydıqları paraları gətirsin.

Bılar, kösələr bir-birinə girip, boğışır, bir-birini ölməcədən çalıllar, səsləri dunyanı qaldırıp. Xerxizəkə gəli baxsın nədi. Bılar ayağ səsinə eşidillər qapı ardında yığışıllar. Xerxiz başın uzadı, küçik qardaş qopar xerxizin **camadanını**.¹ Hat-havar qopar.

– Birər Manqır sizə, camadanı da mənə.

Diyincə xerxizin ürəgi düşər, dabanın çəkər qaçar. Əli boş döndiğiçin. Onı gülməğə tutan arxadaşlarına diyər:

¹ camadanı – kişi baş geyimi

– Türibədən qaxan öliblər oğarta çoxıydı ki həpsi paralarını bölüşüplər, hə birinə birər Manqır düşüp, hələ biri də əssüktə qalmıştı. Aralarında bığaz bığaza boğışdırdılar, mənım camadanımı da aldılar ona verdilər annan araçlandılar.

Anlatan: Qədriyə Şıxlar

(ev xanımı, səvadsız)

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

(1941-2011), Aprel, 1963-cü il

BİR AYRILAN DAHA QAVIŞMAZ

Bir gün, iman, elim axlaqdan bir yerə gəlillər. Aralarında tanışılar, bir-birlərinə sınıllar. Yolçılıqları uzun sürər. Bir nəçə gün sora məmləkətə olaşılar. Məhəbbətləri bir-birinin gevlinə girər, diyəllər:

– Gəldiğ yol ayrımına, biz dost, daha doğrusu qardaş oldıx. Bir-birimizə ügür oldıx. İndi ayrılmağ üzərinəyiğ. Bir-birimizi gevlimiz istərsə, nəcə gərişə billiğ? Harda taparıx?

İman diyər:

– Məni axtaran itirməz, yerim bəllidi. Camələrdə, təkyələrdə, tapar axtaran məni.

Elim diyər:

– Mənimki də çox uzağ dögi, mədrəsələrdə, məktəblərdə alimlər məclisində. İstiyənçin irəğ sayılmaz.

Sıra axlaqa gəlincə, o, burılı, yannan yana qırılı, yerində dolanı:

– Vallah arxadaşlar acuğıvız gəlməsin, sözün düzi mənən bir ayrılan bir daha tapmaz məni, diyər.

Anlatan: Burha Cəlal Bəg,

Şair

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

(1941-2011).Avqust, 1981

BAYĞUŞ XARABASI

Bir patşah varmış yengi taxta çıxıp babası yerinə. Mının bir vəziri varmış. Bı vəzir çox göziaçuğ, dünya görmüş, aynaşlı, söz bilən, iş başaran, əli pək, düz adamıymış.

Patşah bı vəziri sevməz, özini bəgənmiş, əqlinə tox sayarmış. Vəzirdən gevli **çiyənip**¹ istər başını yesin, keçə-kilav etsin özini. Amma xax bı vəziri sevdiğiçin patşah ona əl dəgə bilmiri. Qaldırı öziçin içində dardan, bir mahana axtarı. Ayağı altına istər sabın sürtsün, istər sıyrılsın boynı altında qalsın.

Vəzirə gəlincə, Qırx bələsini su başına aparı, susuz döndəri, fələyə kələk deməz, şatı keçər toppığı **ibinməz**.² Patşahın dil dolantırmalarinnan, quyriğ bulantırmağinnan aynar öziçin quyyı qazdığını. Amma patşahtı nə edə bili? Üzində dura bilməz, qarşı qoya bilməz, sözünə söz qata bilməz. Onıçin dişi sıxar, dilini tutar, ağzını tutar, səs çıxarmaz.

Bir gün patşah çıxar ava, vəziri də aparı öziydən. Gəllilər bir xaraba yaxunına. Patşah baxar iki bayğuş uzaxtan uzağa oynaşillar, vəzirə diyər:

– Vəzirim, diyillər sən çox aynışlısan, mənim də mına inancım var, amma istərəm bir sınıyım, gözimmən görüm, əlimnən tutum, qulağım eşitsin. Səniv hər şeydən başıv çıxar, gəl bir qulağ ver, bax bı bayğuşların nəsidı? Aynat bizə.

Patşahın bı sözinnən vəzir bili patşah istiri tora atsın özini. Gevlində diyər:

– Bir zardı atırax, düz gəssə utmuşıx, düz gəlməsə işimiz Allaha qalı, əldən nə gəli? Diyər:

– Patşahım sağ ossın, bı qərt bayğuş əski oynaşı **gəncəkədən**³ oğlıçın qızını istiri.

Patşah diyər:

– E, nişin vermiri? Nə istiri?

Vəzir diyər:

¹ çiyənəməğ – şübhələnmək

² ibinməğ – yaş olmaq, islanmaq

³ gəncəkə – gənc

– Verməm demiri, **qurnazlıg**¹ ediri, mahana axtarırı baştan savmaxçın oğlanın babasınnan yüz xaraba yol, bin xaraba köy kəbin istiri qızıyçın. Bələydən istiri mını **təşərləsin**² qızını yeni əmtəşinin oğlına versin.

Patşah diyər:

– Bə oğlan babası nə diyiri?

Vəzir, bir qulağ qabartmağ kimin edər, diyər:

– Patşahım sağ ossın, oğlan babası biliri mahanadı, **başında çox çanax qırılıp**,³ qəlp qurış geçməz özünə, bı quşu dişiydən tutar, diyiri:

– Qoç kəlləv sağ ossın, qoymam söziv yerə düşsin. Diliv desin. Bı hal bələ getsə, bir yərinə bin al mənnən.

Patşah, vəzirinin sözlərinin tutarlı olduğunu aynar, tutar **allınnan**⁴ öpər diyər:

– Mən ettim, sən etmə, gəl qardaş olağın, **bir-birimizə bel olaq**,⁵ bir birimizə qiyməməğə söz verəğın.

O diyər: şərt. Bı diyər: şərt.

Barışıllar, kef əhəng içində evlərinə dönəllər.

Anlatan: Aişə Məhəddin Torpaxcı

(səvadsız, 45 yaşında)

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011). İyul, 1959

¹ qurnazlıg – biclik, hiylə

² təşərləməğ – başdan etmək

³ çox təhlükələr görüb

⁴ allın – alın

⁵ bel olmağ – köməkçi olmaq, arxa olmaq

BABASINA ÇIXAN OĞLAN

Bir gün adamın evinə bir qonağ gəli. İstər yəxəsinnən etsin yola salsın. Yo baxar bı mıxın çaxıp, sökilən dögi, oğlına para veri diyər özünə:

– Oğlım, get bir hoqqa et al, bı baş bələsi dərtllnsin, bəkə bir an ögcə qazuğını sökər, yükün qaldırı.

Oğlan gidər qassab yanına diyər:

– Bir hoqqa et ver bizə.

Qassap diyər:

– Bir et verim sənə qəyməğ kimin ossın.

Oğlan diyər öz özünə:

– Deməğ qəyməğ ettən əyyidi. Qoy gedim qəyməğ alım bələysə, həm əyyi həm ucız.

Qassaba diyər:

– Usta param çıxmırı, gedim para gətirim gəlləm.

Gəli qəyməxçi yanına diyər:

– Dayı yarım hoqqa qəyməğ ver mənə.

Qəyməxçi diyər:

– Bir qəyməğ verim sənə bal kimin, yəəsən mənimçin düə edəsən.

Oğlan gevlində diyər:

– Beləysə gedim bal alım, daha ucız, daha əyyi.

Əl vurur qoynına diyər:

– Ah para qaldırmamışam, gedim para gətirim indi gəlləm.

Ordan gidər bal satan yanına diyər:

– Mənə yüz dirəm bal verisən?

Balçı diyər:

– Gözüm üstinə, al mənnən sənə bir bal verim göz suyu kimin həm durrı, həm saf.

Oğlan mını eşidincə durıxı diyər:

– Deməğ ki gözsuyu baldan əyyiymiş? Daha nişin para verəğin?

Bal satana diyər:

– Əmmi, param bəs etmiri, qoy gedim evdən gətirim gəlim.

Qaçar suyaqlara başındakı bıxatdan bir çanağa su doldırı evə dönər.

Babası oğlanı qanşarlar sorar özinnən:

– Baxım bələ gecixtiv? Nettiv netmediv? Nəçyə aldıv?

Oğlan qassabın, qəyməxçinin, balçının sözlərini aynadı diyər:

– İştə parasız, pulsız göz suyu gətirdim gəldim.

Baba diyər:

– Gözivi sevim gözaçuğ oğlım. Bəs mınca dolaşmaxtan ayaqqabının **ölisini eşipsən**.¹

Oğlan gülər:

– Baba mən səniv belivdən gəlmişəm, oğlıvam, qorxma üstimə, orasını düşündim, gidərkən mısafırım qondrasını girdim diyər.

Anlatan: Burhan Cəlal Bəy

Şair

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011). Aprel, 1979

¹ ölüsün eşməğ – axırına çıxmaq

ƏŞƏKLƏR PEYĞƏMBƏRİ

Bir gün gözi açux, saxtaçı birinin əlində iş qırax çalar. Açuğı çıxar, bı açuğı qapada bilməz. Borca batar, yəxəsi əllərdə qalı. Borçlının üçü gidər, beşi gəli. Bir başı iki əli qalı.

Bı, can qurtarmaxçın başını alı, çölə düşər. Orda bırda, bir köyə oğrar. Ac, susuz, pərişan. Gidər köyin camısında əl üzünü yəxər, dönər kölgədə belin divara dayar, dalar. Arğın-yorğın, yuxı aparı özünü. Azan səsinə diskini. Xax camıya gəli, mını bələ görəllər, ürəgləri yanar. Bir **xerandaş**¹ aparı özin qonağına.

Orda tox yəər, içər gözi açılı. **Birdixçə**² özünə gəli. Bir yuxı alıllar, gidəllər kindi namazını qılar camıda. Axşam şam edəllər. Yası namazını qılallar. Başını çalar yatar.

Birinci gün bələ, ikinci gün bələ, üçüncü gün mınnan sorallar:

– Sən kimsən? Haralısan? Nə işlisən?

Diyər:

– Mən Allahın bir quluyam. Özüm camı imamıydım. Bir hal oldu məmləkətimi bıraxtım, baş aldım, yolım bıra düşti. Qabul etsəviz Allah mısafırı qalmışam, etməsəviz başım allam gidərəm. Allahın qapısı bağlanmaz.

Diyəllər:

– Vallahi əyyi oldı. Allah səni hardan göndərdi? Bir həftə ögcə köyimizin mullası Allahın əmrin bitirdi, imamsız qalmışıq. Buyrın sən imamımız ol.

Köydə imam olı, işləri tamam olı; özin gözə giridi, sümiyin yüngil edər.

Adamlar üzləri üzərinə, əllərinin ardını qoxlamayıplar yoxsa; 0, nə diyər inanıllar.

Bı **təşqələçi**³ bir, iki ay geçər, baxar hər nə diyiri, inanıllar özünə, sözinə söz qatmıllar, boyun əgillər. Birinə iki diyən yox.

Bir gecə cəməət otırmışkan diyər:

– Sizə bir şey diyəcəğəm inanısız yoxsa yox? İnanısız, inanmasız öz

¹ xerandaş – xeyirxah

² birdixçə – bir az, azacıq

³ təşqələçi – fırıldaqçı

bildiğivizdi. Mən özüm şıxyıdım, təkyəm vardı, **baydağım**¹ altında xəstələr yatardı.

Köylilər diyəllər:

– Qurbanıv olliğ ya şex.

Əl ayağını öpəllər. Bı kərə imamlıxtan şıxlığa çıxar. Təkyə qurar, baydağ asar.

Qilinç vuran kim, ataş utan kim? Gəl görəsən!

Bı baxar bılar bələ gevli pək, üzi üstinədilər, bı kərə diyər:

– Mən özimi göstərməx istəmədim, mən səyyidəm, peğəmbər evladiyam. Mını ögcədən deməğ istəmədim.

Bılar, düşəllər əl-ayağını öpəllər, başları üstinə qoyallar.

Bı təşqələçi, səyyitliğini də yeridincə ataş kəsili başlarına təkili beçəraların, köyin nəsi varsa əlinə alı. Beş on dəvrişi qolaltı edər, aldıadı özlərini çənginə alı. Bı fəqirlər dişi altına imşaq gəlillər. Köy xaxını qarın əkməginə işlədi, özi əlinə düşəni yegir. Mının cebi doldıxca, şaytanı yol pəklər öziyçin. Özi çəynər datlısını sümiri utar, **tilfini**² tifi oların öginə atar. Mınıydan da başlarına yatar Firon olı.

Bir gecə def çalmağ, qiliç vurmax bittixtən sora adamları başına yığar diyər:

– Mənə bir vəhy gəldi peyğəmbər oldım. İnanan inansın, başımnan gözüm üstinə. İnanmıyanın boynı qırıssın, canı cəhənnəm ossın, damının dirəğini çəksin bırdə qalması.

Gevli pək üzi üstinə adamlar mına aldanıllar, inanıllar, diz çökər başlarını yerə qoyar şahadat gətirillər.

Oyınının baş tuttuğunu görincə, özinnən çıxar. Caşırdı, mınca xaxın mal-mülkinin **başına yatar**.³ Parası **tonqal**⁴ olı, altunnarı **gümgümnən**⁵ ölçilməz, sayılmağa gəlməz.

İki qat bir köşk yaptırı, üçüncü qatta dörd yanı pencərə bir oda, bı odada vaxtını geçirdi gələn gidəni ordan süzər, orda **boyağ əzər**,⁶ oyun qurarmış. Çamır baş adamlar mının dediğlərinə inanıllar. Olar sözinə qandıxca, altına döşəndixçə bı

¹ baydağ – bayraq

² tilf – çayın xıltı

³ birinin başına yatmaq – aldatmaq

⁴ tonqal – tonqal (burada: ölçüyəgəlməz miqdarda)

⁵ gümgüm – teşt

⁶ boyaq əzməg – qurama qurmaq, kiməsə torba tikmək

qudırı qalı.

Bir gün kindidən sora, bələ axşam üsti gecəyə yaxın bı odasında oturıp o yan bı yana baxarkan, baxar ağarıdan, uzaxtan, çox-çox iraxtan bir tozanax qaxır.

Ənər aşığıya diyər:

– Qaxın baxım bir nəçə qoyın bığazlavın, mənə vəhy gəldi qonağımız gələcəğ.

Yeməğlərin dadı-duzı yerində ossın, qonağlar ögində **utanmışa qalmıyağın**.

Para pul vermiyip, cebinnen çıxmırı, beş dögi on beş qoyın kəstiri. Adamlar ətəklərin belə çalar, düşəllər qoyın kəsməğə. Xarman kimin et kömələni. Arvatlar da qol-budağ çımrrar, qazanlar düzili. Bişir-düşirə başlallar.

Gün batım-batımda bir süri əskər, cəndərmə, çavış, onbaşı görini. Xaxı mat aparı.

Bı adamlarına diyər:

– Siz oturun kimsə yerinnən çabalamasın, bir baxım bıların istədiği nədi?

Baxıram gevlim yol vermiri.

Çıxar, qaça-qaça qarşılar özlərini, xoş-beş edər. Baş çavuş diyər:

– Düş ögimizə baxım, patşah səni istiri.

Bı diyər:

– Patşahın əmri başım üstinədi. Hələ buyrın siz keçin, oturun, uzaq yoldan gəlipsiz, yorğinsız dinciviz alın. Şam edəğ. Patışaha qarşı qoyacağ döğiliğ, yoxsa onun qilinci, bizim boynımız.

Oları, sözdən qandırır, aldadı özlərini, hakata daldırır, çəkələr sarayın dibinə kimin. Quzı qavurmasının qoxsı burınlarına gəlincə damarları gəvşər, ağızları sulanı. Gevillərində diyəllər:

– Bı yağlı dolma nişin əlimizdən getsin? Qoy biz qarnımızı doldırağ, buğyazımızı yağlıyağın, bı quşqını loş əlimizdən hara qaça? Quş ossa qanatını qırrıx, sorası qurt dişi dönguz dərisi, patışahtan bitişinnər.

Əskər, cəndərmə yüklərini yıxallar. Çay, qəhvə, şəkər şərbəti içili. Atlar öginə yem qoyılı. Arxasıyca sırf salını, qızartmalar düzili.

Bılar, yeməğə dalar, o adamlarını avxalar camıya çağırır. Bılar ögində bir yalan qırar, diyər:

– Siz bilisiz bılar nişin gəliplər?

Diyəllər:

– Yo vallah, biz nə billiğ? Hər şeyi sən öziv bilisən.

Diyər:

– Patşaha Allaha hidayat verip dinimizə girəcək. Mənnən təberrükçin qırx əşşək, qırx inək istiyip. Yarın günortadan ögcə gərək yanına olaşsın. Mən düşündim, baxıram davar ayağından yol mıncada kəsilməz, geç qallıq. Bı da varlara qanat versəm qorxasan biri **tapxırdan**¹ ayrılı, birini bir özini bilməz vurur əssük çıxar, patışahın gevli qalı, aramız bozılı. Mınıyçın qərar verdim sizdən qırx nəfəri əşşək, qırx nəfəri də inək donına qoyım, aparım öziyçin.

Diyəllər:

– Sən öziv bilisən, sən nəcə bilirsəv bələ elə. Sən nə desəv o olı. Əmir əmriviz, farman farmanıvızdı.

Qaxar, qırx adamı sağda durıdı, qırx adamı solda durıdı, o qalanını **təşərlər**,² yola salar.

Sağdakılara diyər:

– Siz əşşəksiz, soldakılara diyər:

– Siz inəksiz.

Dönər sağdakılardan sorar:

– Siz nəsiz? Diyəllər:

– Əşşək.

Soldakılardan sorar:

– Bə siz nəsiz? Diyəllər:

– İnək.

Sağa baxar, diyər:

– Baxım əşşəklərim anqıldavın!

Olar, zarıldallar. Sola dönər diyər:

– Baxım inəklərim böğirin!

¹ tapxır – sürü

² təşərləməğ – başdan eləmək, yola salmaq

Olar da bögirillər.

Bı kərə başlar, sağdakılara:

– Siz nəsiz?

– Əşşəğiğ.

– Zarıldavın baxım.

Anqırillar.

Soldakılara:

– Siz nəsiz?

– İnək.

– Böginin baxım.

Tırıldallar.

Bıları bir-birinə qatar, diyər:

– Yarın sizi aparram patşah yanına. Əşşəklər sağımda yerir, inəklər solımda.

Patşah yanına oluştıxta, kimə baxsam bir adım ögə gəli. Əşşəklərə baxandam, zarıldallar arxasıyca yazıya çıxallar. İnəklərə baxandam bögirillər, başların əgəllər yazıya çıxallar. Sağ-sola baxmağ yoxtı. Mənnən başqa kimsəni dinnəməsiz kimsənin sözün tutmaz qulaq asmasız. Saqın unıdasız. Söz tutmıyanın vay halına, mən özüm billəm nədərəm özünə. Dediğim eləvin bəkə Allah veri patışahı yola gətirriğ, onda dünya bizim olı, kefirmizə görə özimiz çallıx, özimiz oynarıx.

Bıları bələ doldırı, dönər gəri girər sarayında dıvaxanasına. Olar, yağlı datlı qapıştırmıxtan **dümüxtilər**,¹ bələ taptıllar, tıxıp toxmaxlıyıplər. Yanlarını yerə verip mürgiliyiplər. Bı gəli oyağ qalannardan al qəddəh, ver qəddəh edəllər, gec vaxta kimin yəəllər içəllər, başlarını çalıb yatallar.

Səhər vaxtı qəhvəaltı gəli, sinni qurılı. Bismilla demədən bı başçavışa diyər:

– Mənim adamlarım da mənimnən gəli.

Başçavış mına sevini, gevlində diyər:

(Patşah indi mının başını vurur, bı kərə adamlarını istər. Qoy gəssinnər (gəlsinlər) həpsi bir qazan suda cıxsın, fazla yorgınnığ kissəmizdə qalı.

Ona:

¹ dümüg – məşğul

– Öziv bilisən.

Diyər, dönər **luqmısını**¹ **tavlamağa**.²

Əskərlər, cəndərmələr qarınlarını doldırallar, yola düşəllər.

Orda, bırdə **günorta şaqlamı**³ patışahın sarayına olaşıllar. Xəbərçi xəbər salar.

Baş çavış divana çıxar, salam veri diyər:

– Patışahım sağ ossın, buyırdığımız hərifi gətirdix.

Patşah, girsinnər baxım, diyər.

Təşqələçiyəkə diyər:

– Siz yol verin, çəkilin. Mən özüm patşah yanına girməğin yolını billəm.

Qırx adam sağında, qırx adam solında özi ögləriycə içəri girər. Patşaha salam veri, cuğap bəkləmədən sağına baxar.

O, baxınca sağdakı adamların qırxı birdən əşşək kimin anqıldallar, başların əgip yazıya çıxallar.

Olar çıxallar bı dönər solına baxar. Soldakı qırx adamlıx süri inək kimin bögirillər, başları yerdə çıxıp gidəllər.

Patışahın ağzı açıla qalı bı hala diyər:

– **Kərətə**⁴ **hərif**,⁵ sən nəcə diyəsən mən peyğəmbərəm?

Bı diyər:

– Patışahım Allah ümirlər versin. Mən peğəmbərliyə peğəmbərəm. Demişəm sözimmən dönməm. Amma mən bı əşşəklərdən, inəklərin peyğəmbəriyəm, adamlardan işim yoxtı.

Anlatan: Məlik Xattat

(xəttat və mimar)

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011). İyun, 1986

¹ luqma – loxma

² tavlamağ – çeynəmək

³ günorta şaqlamı – günün qızmar vaxtı

⁴ kərətə(ə.) – alçaq (2-ci mənası dabankeşdir). Kərətə oğlu kərətə (söyüş)

⁵ hərif – fəndgir

YALLAH HIÇ

Bir gün bir arvat varmış, sürtük, yüngiliymiş. Oynaşydan fazla qax-düş etməğ istiri, kişsinin bir müddət təşərlip yalquz qalmaxçın düşini-daşını, bir oyun qurar.

Yataxta düşər, üzünə sarıkök sürtər, döşəğinin altına yuxa döşər. Kişsi evə gələndə yerində gərnəşi, yuxalar qırılı, qırt qırt edər. Özi də:

– Öldim, öldim, mənə bir çara – diyər. Göz bir, yaş bir yığlar.

Adam diyər:

– Sələ arvat, nedim? Səni naxsı ocağa, naxsı mullaya, naxsı səyyidə aparım?

– Yox, yox dədəsi, bılarda fayda yoxtı, mənim darmanım “Yallah hiç”ti diyər.

– Harda olı bı?

Sorar adam. Arvat diyər:

– **Attarlarda.**¹

Adam çıxar bazara, düşər attarlara. Naxsı attara sorar, diyəllər: belə bir darman nə görmüşiğ, nə eşitmişix.

Adam, əl yəxər, umut kəsər. Yolu üzərində evə gəlirkən bir attara rastlar. Bı **cingöz**² attar işi aynar. Özi də faydalanmağ istər.

– Bı darman bırda yoxtı, filan yerdə var diyər.

Adam dönər evinə, məsələni arvadına aynadı. Oyunbaz arvat naza qoyar, **yaltanmaxtan:**³

– Elə Allah yolına, peyğəmbər xerinə bı darmanı tap. Sən mənə sevirşöv, orası uzağ dögi.

Adam üzi üstinə, arvadının gevli qırılmasın diyə, iki əkmək qoynına qoyar, dabanını çəkər, ətəklərini belinə çalar. Altun Köpri, tut gəldim diyər, yola düşər.

Adam, həm **bir taxtası əssük**,⁴ həm unıtğanıymış; darmanın adın unıtmamaxçın yol boyıyca, dilinə:

– Yalla hiç, yallah hiç, tutip dolamış, diyip döndərirmiş.

¹ attar – xırdavat mağazası; xırdavat alverçisi

² cingöz – fəndgir

³ yaltanmağ – yaltaqlanmaq

⁴ bir taxtası əssük – başı çatmayan, ağıl kəm

Olaşı Altun Köpriyə. Orda balıxçılar çəngəl atıp balıx tutırmışlar. Bı da durar, baxa qalı bılara. Dili durmırı “Yallah hiç, yallah hiç” diyirmiş. Balıxçılar çəngəl atallar, bir şey tutmaz, çəngəl atar bir şey tutmaz. Baxallar bı adam “Yallah hiç, yallah hiç” diyiri. **Qızallar**,¹ tutallar bı adamı **tox tox çalallar**.²

Dediğini unıdan adam diyəri:

– Mənə seləvin, mən netmişəm?

Diyəllər:

– Daha nedəsən? Bizim babamız çıxıp, səbbəhtən çəngəl atırığ, sən bəddüə edisən, boş çıxırır. Bir daha “Yallah hiç” desəv, dilivi boynıvın kəpəginnən çıxardırır.

E, bə nə diyim?

– Selə, inşallah üç dörd, inşalla üç dörd.

Adam bılardan yəxəsini qurtarı. İnşallah üç dörd inşallah üç dörd diyə yola düşər.

Yolda qanşarına bir canaza gəli. Yan çəkili inşallah üç dörd, inşallah üç dörd diyiri. Mını ölinin **xısımlarınnan**³ biri eşidi, qan başına çıxar. Alı mını ayağı altına, çal çalasan.

Adam diyər:

– Nə suçım? Nə günəhim?

O diyər:

– Bizim bir dənəydən evimiz çırpılıp, belimiz qırılıp, sən üç dörd çağırısan bizimçin!

Diyər:

– Bə nə diyim?

Diyər:

– Selə Allah af etsin, suçın bağışlasın.

Bı kərə adam dilinə:

¹ qızmağ – hirslənmək

² tox çalmağ – bərk döymək, doyunca döymək

³ xısım – qohum

– Allah af etsin, Allah suçunnan geçsin. Tutar dolar.

Az gidər uz gidər, dərə-təpə düz gidər, olaşı bir xarabaya, orda bir köpək gəbəripmiş. **Taraman təppəsi**¹ kimin şişən köpəgə təəccüb edər. Orda durup:

– Allah af etsin, Allah suçunnan geçsin, diyip tıkrarlarkan, yolçılardan biri, bı yersiz, boş sözə qızar. Tutar mını, baş gözini qırar:

– Deməsən mənə, netmişəm mən? sorar.

O diyər:

– Kevi, beyinsiz, köpəgə nəcə Allah af etsin diyili?

Diyər:

– Bə nə diyim?

Diyər:

– Burnıvı tut-tif tif nə pisti, nə qoxmıştı selə.

Adamaka, burnını tutar, tif-tif pisti nə çirkindi diyə diyə yola düşər. Qarşısına valinin arvadı gəli, hər yanında dörd xalayıx, allar, yeşillər girip **yayxana yayxana**² gedirmiş xatun.

Adam gözünü arvattan kəsə bilmiri, sözünü də unitmamaxçın, burnını tutip. Nə pisti, nə çirkindi, nə qoxmıştı dediğini eşidi xatun **çıldırı**.³

– Mən girmi quruluş qoxı vurmışam, bəzəndiğim üzərinə, əvlik kirşan, bi mənə pis, qoxmuş diyiri?

Çağırı əli altındaki xalayıqları, əqilli şaq çəkəllər özünə.

Adam diyər:

– Nə ettiğim var? Məni bələ çalısız.

Diyəllər:

– Sən bələ diyisən.

Diyər:

– Bə nə diyim?

Diyəllər:

¹ taraman təppəsi kimin – çox böyük

² yayxana-yayxana – sallana-sallana

³ çıldırmaq – qəzəblənmək, dəli olmaq

– Özün bilməz, söziv bil, nə gözəldi, nə xoştı, selə.

Yolda nə gözəldi, nə xoştı, diyip dönər gidər.

Orda bir **arnavutun**¹ atı çamıra batıpmış, atı **zıxtaladıxça**² at **tumırı**.³ Bı da durıp:

Allah, nə xoştı, nə gözəldi, deməxtən çənəsi durmaz.

Arnavuta bələ gəli bı seviniri, **məzzəq**⁴ ediri özinə. Mını alı **qırpaç**⁵ altına.

Bı, hat-havar edər:

– Nə suçım nə qəbəhətim? Məni ölməcədən taptısan, diyər.

Arnavut diyər:

– Nişin mənə məzəq edisən?

Diyər:

– Nə məzzəqi baba?

Diyər:

– Mənim atım tumıp, nə xoştı, nə gözəldi diyisən, məzzəq dögi bə nədi?

– E bə nə diyim?

Arnavut diyər:

– Bırdan açıl, Pəh, pəh selə bəkə at hürkər çamırdan çıxar.

Pəh, pəh, diyə diyə yola düşər. Çöldə **torçılar**⁶ yanına gəli, olar kimin yərə yat edər, pəh pəh deməxtən durmaz. O sırada **qədərə**⁷ gələn qırğılıqlar səstən hürkip dağılı.

Torçılar gəlillər diyəllər:

– Allah əkməgiv kəssin, səhərdən bəkliriğ av qədərə gəlmişkən sən pəh, pəhivdən qaçıtıv.

Harav ağırır, çal-çalasan qan tulığına döndərilər özini.

Adam diyər:

¹ arnavud – arsız

² zıxtalamağ – yırtalamağ

³ tummağ – batmaq

⁴ məzzəq – məzələnmə, ələ salma

⁵ qırpaç – qırmaq

⁶ torçular – quş ovçuları

⁷ qədərə-tor qurulan çardağ

– Pəh pəh dimiyim, bə nə diyim?

Torçılar diyəllər:

– Hiç bir **xalt etmə**,¹ al sarığın qoltığına qaç.

Adamın yadına Yalla hiç-düşər.

Sonda adaməkə ulaşır “yallah hiç” dərman olan yerə. Dərmanan adın unudu. Əli ətəgindən uzun dönər evinə. Baxar arvad bəzənib-düzənib, eyidi. Kişisi mınnan baş açmaz.

Anlatan: Mustafa Göğqaya

El şairi

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011). Mart, 1973

¹ xalt etməğ – yanlış iş tutmaq, qeyri-münasib söz demək

ÖZ ETTİĞİM

Qol qıran¹ saxtaçılardan birinin bir gün borçluları çoxalı, **üzinin yeri qalmaz**.² Başın alı çölə düşər. Yolda yem-yeşil bir düzlix ortasında baxar bir arx axırını. Suyun kinarında otırı tox-tox su içər, ağaclar kölgəsində **şabut**³ kimin uzanı, yuxı aparı özini.

Yatmışkan şaytan azdırı özin. Qaxar yəxəni, çimər, ayağdonını da yəxər, qurıtmaxçın bir **dala**⁴ asar.

Donının qurımağını bəklərkən baxar qanşardan bir karvan gəli. Ayağdonı çim su, yaş oldığıyçın girə bilməz, tumansız qalı, **talaşaya**⁵ düşər. Bir də baxar karvan çattı, başı üstində durdılar.

Karvançılar **mola verillər**,⁶ yük-barların əndirillər adamı bələ görincə çaşallar.

– Bı nə haldı? Nədən bələ? Sorınca, o işi örtbas etməğ, pəstirləməçin:

– Gecə dişimdə bəyyüg bir zat gəldi mənə dedi, bırda ərənlərdən biri gömilidi. Bırda bir maqam yapıp, xizmətində qalmağımı əmretti. Bələ zatların sözinnən çıxmağ olmaz. Bir **baydağ**⁷ astım, uğrıyan yolçılarnı niyaz diləməğlərinə yardımçı olmağı boynıma aldim.

Üzi üstinə karvançılar bı **təşqələçinin**⁸ sözünə inanıp aldanıllar. İmam diyə baydağ asılan ağacın başına yığışıp, ziyarət edəllər, adama da **tonqal para**,⁹ ağır armağannar verillər.

Bı yengi törəmiş imamın xəbəri quş qanatında yayılı, **çəvrəv oli**,¹⁰ şəhrə, köylərə dağılı. Artuğ dəlli olan, **çıldırın**,¹¹ isitmə tutan, başı ağırın, sancı çəkən imama qaçar, baydağ altına girər orda dərtlərinə darman axtarı.

¹ qol qıran – borc alıb qaytarmayan

² etibardan düşər

³ şabut – çox uzun balıq növü

⁴ dal – budaq

⁵ talaş – tələş

⁶ mola vermək – dincəlmək

⁷ baydağ – bayraq

⁸ təşqələçi – fırıldaqçı

⁹ tonqal para – bir yığın pul

¹⁰ çəvrəv oli – ətrafa yayılır

¹¹ çıldırmaq – ağılını itirmək

Ver niyaz, al mıraz. Bir nəçə il içərisində bı **təşqələçi** yükin tutar, zəngin olı. Orda bir təkyə, bir saray yaptırı. Taydan, tağardan malı, süriydən qoyın, quzısı olı. İmam həqqində **karamatlar** uydırılı, özünün adı çıxar.

Adamlar İmamın maqamı üstinə yığışıp, **sıvışandan**¹ sora bu təşqələçi köydən uzaxta qoyınarı otlatmaxçın bi əl ağacı kəsməğ istərkən, imam yerinə qoydığı ağacın bir dalı gözinə batar.

Gözi çox incidi adamı, əllərini silkər:

–Həqqivdi vallahi, əgər mən səni imam etməsəydim, dünya ələm başıva yığıştırıp ayağıva düşülməsəydim, indi bələ özivdən çıxıp gözimə batardıv hiç? Qoy bələ canım çıxsın, bı həpsi öz ettiğimdı diyip mızıldanı.

Anlatan: İsmail Sərttürkmən

Şair

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011). Mayl, 1969

¹ sıvışmağ – sivişmək, aradan çıxmaq

ƏQİL KƏHYƏSİNİN BAŞARIXÇILIĞI

Bir patşah varmış mının bir **əqil kəhyəsi**¹ varmış, hər şeyi mına danışmış. Ona danışmadan hiç bir şey etməmiş. Bı patşah öli, yerinə oğlu keçər. Yengi patşah babasının əqil kəhyəsinnən xoşlanmazmış.

Yengi patşah çağırı kəhyəni diyər özinə:

– Mınca zaman babama, qocama yol göstəripsən. Olar sənə danışmadan qaxmaz, oturmaz, adım atmaz, əllərini ağdan qərəyə sürməzdilər. Səniv əqliv bişkin, görüşiv uzağ, işdən anlasan, başarıxçısan diyə.

Mən demirəm başlarına yatmıştım, oları aldatmıştım, bəli istirəm bı başarıxçılığıvı bir sınıyım, baxım nəcəycə iş görisən, başarısan? Annan sənə bel bağlıyım.

Qocaman kəhyə özin qırmaz, diyər:

– Buyrın patşahım, Allahın dediği ossın sayavızda üzi ağ çıxaram.

Patşah diyər:

– Bı quzını görisən? Al özini apar evə, qırx gün yanıvda qassın, gündə yarım kəviç arpa ver özinə, bəli bir qıl qədəri törəməsin, artmasın, səmmiz olmasın. İstirəm baxım özivi göstərəsən, yoxsa boynıvı vurram.

Kəhyə patşahın gevli döndüğünü, məqsədi onı gidərtməğ, başını yeməğ olduğunu aynar. Amma çaldırmaz. Quzını alı, öginə qatar, boynı burığ, gəmlı, qəhirli evə gəli.

Evdə yeməğ gətirillər, **papırı**² batmış adam yeməz, diyər:

– Gevlim çəkmiri.

Evdəkilər başına yığışı, o yan edəllər, bı yan edəllər, üzginniğinin nədən olduğunu aynamaxçın sorğıya çəkəllər, zorlallar, dilə gətirillər özini, diyər:

– Sormavın, başıma gələn duşman başına gəlməsin. Patşah qərar verip başımı vursın mahana axtarırı. Mənim işim bitib, ömrimin dəftəri bükilip, farmanım yazılıp imzası qalıp. Mən səətimi bəklirəm, gettiğim gündi. Söz, həkat bələ bələdi. Patşah mənən bir iş istiri başa çıxılmaz.

¹ əqil kəhyəsi – məsləhətçi, müşavir

² papur – gəmi

Kəhyənin qızı bir gülümsinər diyər:

– Baba, sən mını aldırma, boş ver. Məsələ bıysa, mınnan asandı yoxtı. Belivi Allaha bağla, qoy mənim boynıma, mən patşahın ağzını yelə verməsəm, oynını bozmasam, mənə kəhyə qızı deməsinnər.

Kəhyə yeməğini yəər. Amma canına sınımaz, qəhvəsini içər birəz özinə gəli.

Qız diyər:

– Baba göndər bir qurt balası tapsılar, gətirsilər.

Körpə qurtı gətirillər, qız onı bir yanda, haraş quzunu bir yanda bağlar. Gündə quziya yem veri, quzi tox tox yər, gəvələr. Qız, qurt balasını qanşarına çıxardı. Qurtı görincə quzi, yediği canına yayılmadan yediğini əridi.

Qırx gün dolar, quzi əski donında; törəmiyip örəmiyip, yengi qutıdan çıxma, əl dəyməmiş.

Kəhyə quzunu aparı patşah yanına. Patşah mını bələ görincə ağzı açıla qalı, əqli başınnan uçar diyər:

– Gəl baxım mənə sələ sən mına nettiv, bı bələ qaldı?

Kəhyə, olan-bitəni iynədən tarağa sayar, aynadı.

Patşah çox bəgəni, məmnun olı.

– Doğrıymış sən əqil kəhyəsisən. Səni mənə yağniş aynattılar. Məni aldatmax istədilər. Sən yerivdə qalacaxsan, əqil kəhyəsi.

Diyər, kəhyəni **coğırlyannarı**¹ **keçə kilav edər**² qavar.

Anlatanı: Məhmət İzzət Hattat

Şair

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011). Avqust, 1964

¹ coğırlamaq – çuğullamaq

² keçə kilav etməğ – keçmişdə sultanlar işdən çıxartdıqları böyük adamlara verdiyi və iş vaxtı geydikləri paltarı, hətta başlarındakı sarıq və dəstarı əllərindən almışlar. Təkcə keçə kilava toxunmazmışlar. İştən qovarmışlar. Beləcə, keçə kilav etmək ifadəsi yaranıb.

İDRİS PEYGƏMBƏRİN QIZLARI

Salam ossın (səlam olsun), İdris Peyğəmbər bir gün camıda oturub xaxı irşad edib yol göstərirkən bir bədəvi gəli diyər:

– Ya rəsulullah, mən yoliv üzərinəyəm, musılmanam, qızıv mənə verirsən?

Ordakı musılmanlar şahatlıx (şahitlix) edəllər, diyəllər:

– Sağlam musılmandı, namazı geçməz, Allahtan qorxandı, həq yeməz.

Həzrəti İdris diyər:

– Get, günorta namazınnan sora gəl evimizə halalıvı apar.

O gidər arxasıyca ikinci bir adam gəli, salam veri, diyər:

– Əy Allahın peyğəmbəri, mən dinivdənəm, gəlmişəm baxçavızdan bir gül dənnəməğə. Nə buyırasan?

Orda otıranınar diyəllər:

– Doğrı diyiri, bizdəndi, musılmandı, **xerandaştı**¹.

Həzrəti İdris diyər:

– Verdim, get ikinci namazınnan sora gəl Xatunıvı al.

Onı da yola salar. Dalar işinə. Çox geçməz üçinci biri gəli. Salam veri durar.

İdris peyğəmbər sorar:

– Nə istədiğiv var, buyrın?

Adam diyər:

– Ya rəsulullah həmdossın mən musılmanam, gəlmişəm oğlıv olmağa, qızıvı verəsən mənə.

Adamı tanıyannardan biri qaxar diyər:

– Adam dındardı, musılmandı, Allahını tanır, halal-haramını bili.

Ona da diyər:

– Verdim, get yası namazınnan sora gəl evimizə.

Ögit verməği, yol göstərməği bitiri, namaz qıldırı, yanındakılar dağılır, o da kitaplarını qaldırı qoltığı altına alı, evə doğru üzleşi.

¹ xerandaş – xeyirxah (ərəb sözü xeyr və fars sözü əydişdən yaranıb)

Yolda, etdiqlərini, dediqlərini yadına salar. Baxar özinin bir qızı var, üç adama söz verip, Bəyəni alt üst olı, çaşar qalı. Başını qaldırı. Allaha yalvarı:

– Allahım, nə ossa sənə ayandı. Sənə sıxındım, utandırmıyasan məni, yalançı çıxmıyım. Bı kör düğini öz qüdrətivdən açasan!

Evə olaşı, başın yerə qoyar yalvarmağa düşər. Göz yaşı tökər yalvar, yalvarı yorılınca qaxar, bir şahadət gətiri, başını odaya uzadı baxar orda üç qız var, əlləri xınnalı, gözləri sürməli, biri o birinnən gözəl.

Bir də səcdəyə qapanı, Allaha həmd edər, şükr edər. Onca olmaz birinci adam gəli. Həzrəti İdris, otırdı, izzət ikram edər, diyər:

– Get halalıvı çağır.

Gəlillər, kəbinnərini kəsər, **Allaha ısmarlar**¹, yola salar.

Kindidən sora ikinci adam gəli. Onı da otırdı, aslını-faslını sorar diyər:

– Get halalıvı çağır.

Oların da kəbinnərini kəsər, ağırlar, oğırlar özlərini.

Yasıdan sora üçüncü adam gəli, salam veri, otırı. İdris peyğəmbər xoş gəldiv edər, diyər:

– Get halalıvı çağır.

Kəbinnərini kəsər. Adam düələr diyər gidər.

Salam ossın İdris Peyğəmbər otırı dalar. Allaha bin bir şükr edər. Utanmışa qalmadığına, üzi ağ çıxtığına əlini öpər başı üstinə qoyar. Kefinnən ayağı yer tutmırı. Amma qızı gettixdən sora ev çöl höl qalıp. Bomboş evdə tək başına yalğuz qaldığına evdə dolaşmağa başlar. Baxar tavlada nə əşşəgi qalıp, nə də inəyi, yerləri pək təmiz silinip, sipirilip, döşənip. Mını bələ görincə diyər:

– Deməğ ki, həq təələ həzrətləri məni utantırmamaxçın oları da qız donuna giridip, insan qılığına koyıp. Bəyyüg Allah qulını darlıxta qoymaz. Düələr geçər amma gəl ürək gəti, həqqiydən düə etsin.

Gəl zaman get zaman², gəvli qızını istər. Kürəkənnərinin yerlərini, nişannarını biliri, amma qızının naxsına düştüğünü bilmiri, diyər:

¹ Allaha ısmarlamağ – Allaha tapşırmaq (yaxşı mənada)

² gəl zaman – get zaman – vaxt keçər

– Bir gedim qızın sorağını alım, ancamina varım. İş özi bəlli olı, qızın kimə düştüğü özi çıxar maydana.

Gəli birinci kürəkəni yanına. Kürəkən, qarşılar özini, əlini öpər, xizmət edər, ziyata veri.

Gecə olunca kürəkəninə diyər:

– Oğlım, mənə sələ arvadakav nəcədi sənivdən?

Adam, mamnunnıg göstəri, diyər:

– Peyğəmbər qızı ossın nəcə olı? Sən öziv sələ.

Göylərə qaldırı.

Bir də diyər:

– Oğlım, mən babav yerinəyəm. Xuy xəsyəti nəcədi? Qax otırında əssüg gədüğü varsa, sələ mənə bir qulağını çəkim gevliv qırmasın.

Adam, ögə ögə gögə çıxardı. İdris Peyğəmbər diyər:

– Mənnən söz çıxmaz, saxlama bir şey varsa gevlivdə qoyma, sələ.

Adam diyər:

– Allah razı ossın, bəs bir şeyi...

– O şey nədi?

– Allah baş üstindədi. Hər şeyi tamamı. Amma bəzi kərə, irəg özinnən nəcə inək var süt veri xuysızlığı tutar bir təpmə çalar süti tökər yerə calar. Bı da bələ edər.

Həzrəti İdris gevlində diyər: “İndi aynaşıldı, deməg ki bı inəgəkdı”.

Bir nəçə gün orda qaldıxtan sora gidər o bir kürəkən yanına. O da hürmət edər, xizmət edər.

Gecə qəyin baba kürəkənnən sorar, diyər:

– Oğlım arvadakav nəcədi? Mənə açuğunu sələ taki bir yol qurağ.

Bı da ögər ögər bitirməz.

Bir də diyər:

– Oğlım, mən babayam gərək işin düzini bilim, bir diyəcəğiv varsa utanma sələ.

Söziv tutmırsa öz başına iş görirsə, gevliv yapmırsa.

Diyər:

– Vallahı əmmi sözün doğrusı, namuslu, usullu işləkti. Sənnən saxlanağ olmaz, söz aramızda bəzi kərə inadlığı tutar, sözüm yabana, əşşək damarı tutar ayağını yerə çalar, iki ayağını bir babıca qoyar. Dil tökərəm, o yanına keçərəm, bı yanına keçərəm, savıdınca özini daş dilə gəli.

Həzrəti İdris, öz özinə diyər: “Taptım, işlə bı da əşşəkədi”.

Ordan qaxar üçüncü kürəkəni gilə gidər. O da qarşılar özini əllərinə düşər, ayağına qapanı. Qəyin babasının ayağı altında bir damcı su olı qalı.

Gecə, İdris peyğəmbər kürəkəninən sorar:

– Mənə sələ arvadakav nəcədi sənivdən? Yoxsa üzivdə durip söziyi qırırı?

Kürəkən əlini öpər başı üstə qoyar:

– Allahın evi avadan, başımnan yuxarıdı, indiyə kimin üzimdə durmıyıp, sözimmən çıxmıyıp. Varıma-yoxıma dayanıp, az çoxıma qarışmıyıp. İki dünyada üzi ağ ossın. Qoyıp çıxardanınnan da Allah razı ossın. Peyğəmbər qızı ossın bə nəcə olı, sən öziv sələ baxım?

Həzrəti İdris diyər:

– Oğlım balam, bir oyan, bı yanı varsa aynat mənə bəkə oğraşırık, qulağını çəkərix yola gətirriğ!

Adam diyər:

– Mən razıyam özinnən, baba nənəsinnən də Allah razı ossın.

İdris Peyğəmbər sevini, gəvlində diyər:

– Deməğ ki bı öz qızəkəmdi. Alı qızını allınnan¹ öpər, köskinə basar, Allaha həmd edər.

Anlatan: Məhmət Hüseyn Səətçi

Ziraat mühəndisi (aqronom)

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011).

Sentyabr, 2001

¹ allın – alın

ÜÇ QARDAŞ

Varıydı, yoxıydı darın dünyasında yalan gerçəktən çoxıydı. Yalanı qoydılar çıvala dayadılar duvara.

Bir patşah varıydı, bı patışahın üç oğlu varıydı. Bılar hər gün bir şitil əkəllər, yarınsı baxallar əktixləri şitil qalmıyıp. Bı üç qardaş düşündilər:

– Əcəbə kim var patşahın bağına girə bili, şitili qupartısn?

– Olı hər gün əktiğimizi qupartısnnar?

Bəyyüg oğlan diyər:

– Mən bı gecə bəklərəm, baxım kim bı şitili qupardırı?

Axşam olı otırı. Bəklər, bəklər amma dayana bilməz. Yuxı alı özini yatar.

Yarınsı ortanca oğlan diyər:

– Mən bəklərəm; baxım kim şitili qupardırı?

Bı da dayana bilməz, yuxı aparı özini yatar.

Səbbəh qaxar, baxar şitil yerində qalmıyıp.

O bir gün küçik oğlan diyər:

– Mən bəklərəm:

Axşam olı, otırı xənçəriydən barmağını yaralar bikəz duz qoyar üzərinə. Bəklər bəklər baxar bir dev gəldi, yavaş yavaş bağa əndi. İstər şitili qupartısn, küçik oğlan həmə **tüngili**¹ qılincini sıyırı, bir qilinç atar öziyçin devı yaralar. Dev qoyar qaçar.

Səbbəh olı, üç qardaş gidər devin qanın təqib edəllər. Gidəllər gidəllər qanın iziydən. Baxallar qan bir quyyı başında bitiri, diyəllər:

– Deməx ki dev quyyı içinə ənip.

Bəyyüg oğlan diyər:

– İpi bağlavın belimə, mən ənnəm quyyı içinə.

İpi bağlallar belinə, uzadallar quyyı içinə.

Hələ quyyının yarsına olaşmadan əvvəl, qorxar, hat-havar edər, diyər:

– Allah xatrıyçın çıxardın məni.

Çəkəllər, çıxardıllar özin yazıya.

¹ tünğilməğ – sıçramaq, atlanmaq

Ortanca oğlan atılı diyər:

– Mən ənnəm (ənərəm) quyyı içinə.

İpi bağlallar belinə uzadılar quyyı içinə.

Bı da qorxar, quyyının yarısına olaşmadan, hat-havar edər, diyər:

– Nəfəsim **tumdı**,¹ ürəgim durdı, çıxardın məni.

Küçik oğlan ögə gəli diyər:

– Mən ənnəm bı quyyıya, amma nanca desəm, hat-havar etsəm, siz məni onca əndirin quyyının dibinə.

Küçik oğlan ipi özi bağlar belinə. Uzađılar quyyı içinə. Quyyı dibinə olaşı, baxar bir qəri arvad otürüp namaz qılırı. Həm də yığlırı, dev də birəz a yanda yatıp.

Gidər dev yanına diyər:

– Əy dev, qax döğüşə.

Dev diyər:

– Qaxmam, hələ yaram əyyi olmıyıp.

Diyər:

– Qax mələn.

Dev qaxar, istər oğlanı yesin. Tüngili oğlan bir qilinç atar devçin, devi iki parça edər, salar yerə. Gəli qəri arvad yanına. Qəri arvad diyər özinə:

– O hücrədə üç patşah qızı var, bax öliplər yoxsa qalıplar.

Gəli baxar qalıplar, amma yaman haldadılar, acdılar. Birəz şurba edər yediri qızlara. Qarınnarı tox olı, əyyi olıllar. Gətiri özlərini. Bəyyüg qıza diyər:

– Sən bəyyüg qardaşımçin.

İpi bağlar qızın belinə. Çəkəllər yazıya. Ortanca qıza diyər:

– Sən də ortanca qardaşımçin.

Onı da göndəri yazıya.

Küçik qıza diyər:

– Sən də mənimçin, belivə ipi bağlıyım çıx yazıya.

Qız diyər:

– Yox, mən ögcə çıxmam, sən çıx sora mən.

¹ nəfəsi tummağ – nəfəsi kəsilmək

Oğlan diyər:

– Yox, nəcə olı? Mən çıxmam, sən çıx.

Qız diyər:

– Sən çıx ögcə, əgər mən çıxsam qardaşlarıv məni görəllər, baxallar ki mən hər iki bacımnan gözələm, diyəllər: öziyçin gözəli seçti. **Həsədətlix**¹ edəllər, ipivi kəsəllər, qalısan quyyı içində.

Oğlan, dinnəməz, diyər:

– Yox, nəcə qardaşlarım bələ edəllər? Məni çox sevəllər, bələ etməzlər.

Qız diyər:

– Əyyidi mənə inanmısan, iki qoz verrəm sənə, birinin içində bir sinni var, sinninin içində altunnan bir sona var, balalarıydan barabar. O bir qozın içində üç əzyəydən bir altun üzük var. Əgər istəsəv yazıya çıxmax, cümə günü iki qoç gəli yanıva dəvə edə edə, birsi bayaz o biri qərədi. Əgər boynızının üzərinə minsəv, səni dünya üzünə çıxardı, bayazaka. Yox gəssə qərə qoçın üzərinə minsəv, səni yəddi qat aşağıya əndiri.

Diyər, oğlan:

– Əyyidi. Qızın belinə ipi dolar, çəkəllər quyyıdan yazıya.

İki qardaş baxallar ki bı qız çox gözəldi. Deyəllər:

– Bax, bizə çirkini verdi, öziyçin gözəli seçti.

İpi uzadılar, küçik oğlan ipi belinə bağlar. Çəkəllər özini, yarı yolda olaşmadan ipi kəsəllər. Oğlan düşər quyyının dibinə, diyər:

– Ax qardaşlarım, mını nişi ettiviz mənə? Qızın sözi tamamıymış, inanmadım özünə.

Küçik oğlan qalı quyyının içində. Bəklər Cümə gününü. Baxar iki qoç gəldi, biri bayaz, biri qərə, dögişə dögişə gəlillər. İstər minsin bayaz qoçın üstünə, ayağı sıyrılı düşər qərə qoçın üstünə, əndiri yəddi qat aşağıya özünü.

Bir zaman gözin açar, baxar bir çöl sahradadı. Ac, susuz, nə yapsın? Qaxar başın alı, düşər yola. Gidər, gidər olaşı bir yerə baxar bir qəri arvad otırıp bir ağacın daldasında. Gidər yanına diyər:

¹ həsədətliq – paxıllıq

– Qəri nənə acam, susızam, bikəs su ver mənə.

Qəri nənə bir az veri oğlana.

– Qəri nənə, baxım suyuvuz bələ azdı?

Qəri nənə diyər:

– Su yoxtı.

Oğlan diyər:

– Nəyçin su yoxtı?

Qəri diyər:

– Balam, bir ilan var suyun yolını tutıp, suyu kəsipti. Görmisən çay quruyıptı?

Oğlan diyər:

– Bı ilan neyçin suyun yolın tutırı?

Diyər:

– Bı ilan ac olanda gərək bir qız verəğın özinə, yoxsa suyun yolın tutar, bizi susız qoyar.

Oğlan diyər:

– Ha zaman qız verisiz özinə ta ki yoldan çəkissin?

Qəri nənə diyər:

– **Yarın səbbəh.**¹

Oğlan diyər:

– Qəri nənə, bı gecəliğə bir yer ver mənə yatım yanıvda, səbbəh mən də baxım, görüm nəcə qızı verisiz ilana.

Qəri nənə diyər:

– Əyyidi, mında nə var oğlım.

Girər içəri, tox yəər, yatar. Səbbəh olı, qaxar baxar millətin həpsi qaçırı bir tərəfə. Qəri nənəyə sorar:

– Nədi bı **qalabalıx**?² Baxım hər keş qaçırı bı tərəfə?

Qəri diyər:

– İştə gidillər qızı görməğə, patışahın qapsı ögində toplanıplar.

¹ yarın səbbəh – sabah səhər

² qalabalığ – qələbəlik, tünlük

Oğlan diyər:

– Biz də gidəğ?

Qəri nənəydən barabar gidər patşahgilin qapsı ögində durar qalabalıxtan barabar. Bir zaman baxar patşah çıxtı, öziydən bir gözəl qız, aya diyər sən bat, mən çıxım. Bayaz aspap girip, bəzənip. Hər keş başlar bı qızı öpməğə, yığlamağa.

Qızı yola salallar, hər keş dağılı gidər. Amma oğlan getməz, düşər qızın arxasıyca, təqip edər özini:

Qız olaşı ilanın yanına, oğlan baxar bı ilanın yeddi başı var. İlan ağzın açar istər qızı yesin, oğlan olaşı, qızı **təklər**¹ oyana, qilincini çəkər başlar ilannan dəviyə. Hər yəddi başını kəsər, öldiri ilanı. Qız da beş barmağını batırı ilanın qanına vurur oğlanın belinə. Beş barmağının yeri qalı oğlanın belində.

Qız dönər gidər evə. Oğlan da gidər qəri nənənin yanına.

Qızın babası patışahtı. Babasına aynadı olanı olduğu kimin, amma oğlanı tanımır. Patşah diyər:

– Olmaz gərək bı oğlanı tanıyağ, bir muştılıx verəğ özinə, bı bəyyüg bələdən qurtardı bizi.

Qız diyər:

– Əyyidi, əmr ver yarın səbbəh hər keş bizim qapımızdan geçsin. Mən də durram qapı ögində əlimdə bir alma, kimin belinə çassam (çalsam) o məni qurtarıptı.

Yarın səbbəh olı, oğlan da bı millət kimin geçiri qızgilin qapsı öginnən, qız oğlanı görər tanır özini, almanı atar çalar belinə.

Patşah oğlanı çağırı diyər:

– Gəl oğlum, sən mənim bir tək qızımı qurtardıv. Bizi də bı yaman canavardan qurtardıv. Nə istərsəv sələ, diliv desin?

Oğlan diyər:

– Bir şey istəməm.

Patşah diyər:

– Olmaz, altun, mücəvhər, qızımı? Nə istərsəv diliv desin.

Oğlan diyər:

¹ təkləməğ – itələmək

– Bir şey istəməm, sən patşahsav, mən də patşah oğlıyam. Sizdə bir **zımranqa**¹ var, əmr əylə zımranqaya məni mindirsin belinə çıxartsın yer üzünə.

Patşah diyər:

– Hə bəs mınca?

Əmr edər zımranqalara. Həpsi gəli. Sorar:

– İçivizdən kim çıxıp yer üzünə?

Biri diyər:

– Mən yeddi qat çıxmışam olaşmamışam.

O biri diyər:

– Mən on qat uçmuşam olaşmamışam.

Diyəllər:

– Çox zordı yer üzünə qədər uçmax.

Bir ixtiyar zımranqa diyər:

– Mən edə billəm uçım, olaşım yer üzünə o şərtlən hər qatta bir quzı yeərəm.

Patşah diyər:

– Əyyidi, edə bilsən bı oğlanı olaştırasan yer üzünə?

Diyər:

– Hə, edə billəm.

Patşah, əmir veri on dörd qoyın kəsili, pəkləni, bişirili.

Zımranqa, oğlanı mindiri dalına, uçar, gidər. Birinci qata olaşı oğlana diyər:

– Ağzıma bir qoyın ver.

Oğlan da qoyını veri ağzına. Bir qat daha da qaxar, genə diyər:

– Bir qoyın ver ağzıma.

Qoyınların hər birini bir qatta yəər, bitiri. Daha qoyın qalmaz, daha bir qat qalıp olaşsınar, yer üzünə. Zımranqa bir də qoyın istər.

Oğlan diyər:

– Nə yapım indi? Bı qoyın istiri, nə verim özinə?

Zımranqa, mırıldanı yem istər, qoyın ver.

Oğlan, həmən ayağını kəsər, qoyar zımranqanın ağzına.

¹ zımranqa – simurq quşu

Zımırınqa bı eti yeməz, bili bı qoyın eti dögi, beynadam (bəni adam bəşər) etidi, diyər:

– Bir qat daha qalıptı, onı da öz quvvatımnan qaxaram.

Uçar, çıxar yer üzünə. Oğlana diyər:

– Ən belimnən.

Oğlan diyər:

– Ənə bilməm, ayağım yoxtı.

Zımırınqa diyər:

– Ala ayağıvı, yapıştır yerinə tifrəgimnən.

Oğlan, alı ayağını yapıştırı yerinə zımırınqanın tifrəgiydən. Ənər aşağı, yerir yetməz evlərinə diyər:

– İndi qardaşlarım görsələr məni öldirillər.

Gidər bir altunçı yanınada şəyirt olı.

Bir gün ustasınnan eşidi ki, patşah ölip, patşahın bəyyüg oğlu yerinə geçip, istiri küçik qızdan evlənsin. Amma qız qəbul etmədi, diyəri:

– Mən sənə o şərttən varram, gərək mənimçin bir sinni yapasan, içində bir sona ossın balalarıydan, barabar altunnan yapılip.

Bütün altunçılardan kimsə yapa bilmiri.

Oğlan diyər ustasına:

– Mınnan asant nə var? Mən yaparam.

Usta diyər:

– Ülən, yapa bilməsəv patşah başımızı vurar. Diyər:

– Həqqiv olmasın, get bir **günyə**¹ qoz, bir günyə **əşrəsi**² gəti qoy tükana daha qarışma, səbbəh gəl baxasan hazırdı.

Usta gidər bir günyə qoz, bir günyə əşrəsi gətiri qoyar tükana, **darabani**³ qapar gidər.

Səbbəh olı usta gəli baxar oğlan yapıptı. Qaldırı aparı patşahın evinə.

Küçik qız görincə mını diyər:

¹ künyə – çuval

² əşrəsi – xurma növü

³ daraba – dükanın qapısı

– Kimsə yapa bilməz mını illə oğlanaka olmasa. Diyə:

– Get, gəti mənimçin özini.

Patşahın küçik oğlu gəliri. Evlənilər. Xoşbəxt olıllar. Mən xoşbəxt olmadım.
Mənə bir şey vermədilər. Bəkə siz verəsiz.

Anlatan:

Mustafa Hüsen Rüstəm.

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011).

Oktyabr, 1971

ÜÇ BACI

Günlərin bir günündə üç bacı var imiş. Bu üç bacının ögey nənələri var imiş. Ögey nənə qızlara çox zülm edərmiş. Üç bacı bir gün evdən çıxıb başqa bir yerdə yaşamağlarını düşünürkən bir yol qurub bir başqa məmləkətə qaçalları. Çöl səhraya olaşırkən görəllər çöldə bir xaraba boş dam var. O xarabada, boş damda yerləşillər. Axşam olunca bir yırtıcı heyvan bir sürü qoyun-quzunu ögüycə gətiri gəli, o xarabada insanlar olduğunun qoxusunu alınca içəriyə girməz. Təndur başında yatar, səbh gənə gedər. Bu bacılar üç gün o xarabada qalıllar. Böyük bacı deyər:

– Gəlin bir oyun qurağ biz, olmaz belə qorxıdan yaşıyağın. Gərək bu heyvanı aradan gedərdəğin. Madam, təndur başında yatırı, gətirin odun toplıyağ, təndurə doldurağ, bu gecə yatarkən oduna atəş verəğin, o heyvanı yandırağ. O zaman biz bu heyvannan **qurtar ollığ**.¹ Bunnan başqa heç bir çaramız yoxtı, bunu yapağın.

Səbh erkənnən təndurə odun doldurub atəş salallar, əyi qızardıllar, üstünü də örtəllər, hazır qoyallar. Axşam o yırtıcı heyvan qoyun-quzu sürüsünən gənə gəli ora, gedər təndur başında yatar.

Üç bacılar gəllillər yırtıcı heyvanı təndurə atallar, yandırıllar özünü. Qoyun-quzu sürüsü də qalı o üç bacıyçın.

Üç bacı əyi zəngin olullar. Padşahın oğlu bir gün ava çıxarkən buları görər, araçı göndəri bu üç bacı için. Böyük bacı deyər:

– Biz hər üçümüz bir kişiyə vararığ.

Padşah oğlu deyər:

– Necə olu, üç bacı bir kişiyə varsın? Bu olmıyan bir işti.

Böyük bacı deyər:

– Bizi alan insan heç zərər etməz. Çünki bizim hər birimizin bir gözəl sənəti var.

Padşah oğlu bu sözün marağında qalı deyər:

– Mən hər üçünü də allam.

¹ qurtar ollığ – qurtararıq

Hər üç bacını alı, ama sorar:

– Nə təkin sənətiviz var?

Böyük bacı deyər:

– Mən bir çadır yaparam həpi əsgərləriviz bu çadırın altında yerləşsin.

Ortanca bacı: – Mən də bir sufra işlərəm həpi əsgərləriviz üstündə yeməğ yesin.

Küçük bacı deyər:

– Mən də bir altun başlı, bir də gümüş başlı uşağ doğaram sənivçin!

Padşah oğlu bu şərtlərdən hər üçiyənən evləni. Padşah oğlu böyük bacıya deyər:

– Harda qaldı o böyük çadırıv?

Böyük bacı: – Nişi mən babam eviyçin belə bir şey yaptım hata sənivçin yapım?

Ortanca qızdan sorar:

– Harda qaldı o boyük sufra?

Ortanca qız gənə eyni cəvab veri. Gəli küçük bacı yanına sorar:

– Harda qaldı altun başlı və gümüş başlı o dediğiv uşağlar?

Küçük bacı: – Əfəndim, üç-dörd günnən uşağ dünyaya gəli?

Padşah oğlu küçük qızın sözünü bəgəni, onıynən olardan daha çox xoş-beş edər, o biri bacılara onca üz verməz.

Böyük ilə ortanca bacı gənə oyun qurallar, hazırlığ görüb bir sanduq alıllar, iki **mundu**¹ da alıllar, ha zaman küçük bacının uşağı olanda uşaqları o sanduqa qoyub suya atsınnar, o munduları da padşah oğluna göstərsinnər. Gün keçər küçük bacının uşaqları olu, bu iki bacı oyunlarını yapallar, munduları da sini üstündə padşah oğlunun məclisinə gətirillər. Padşah oğlu küçük bacıya deyər: – Bu nədi? Qax get burdan, çünkü səniv də dediğiv söz yalan oldu. Qızı evdən qovallar, böyük ilə ortanca bacılar orda kef-səfada yaşallar.

¹ mundu - küçük

Sanduq gedib bir dəgirmənin **navına**¹ düşüb. O suyun ögünü bağliyb. Dəgirmənçi axtarı baxsın su nişin azalıb, gəli görər bir sanduq var dəgirmənin navında. Oğraşı sanduğu çıxardı, evinə aparı, arvadı deyər:

– Adam, can isə mənə, mal isə sənə.

Sanduğu qırallar, içində iki uşağ, biri oğlan, o biri də qızdı, oğlanın barmağı qızın ağzında, qızın barmağı oğlanın ağzındadı.

Arvat aparı uşaqları yəxər, yəxədikcə oğlanın başınnan altun, qızın başınnan gümüş tökülürü. Dəgirmənçi zəngin olu, məmləkətdə adı çıxar.

Küçük oğlan böyük olu, məhəllədə arxadaşlarıynən oynarkən deyəllər:

– Səniv nənə-babav kimsə bilməz kimdi, sizi dəgirmənin navınnan çıxardıblar.

Oğlan ağlamağtan evə gəli nənəsinnən sorar:

– Mənim nənə-babam kimdi? Doğrusunu mənə sələ, deməzsəv həm özümü, həm də bacımı yandıriram.

Dəgirmənçi buları aldada bilməz, gətiri suyun başına deyər:

– Sizi burda buldum.

Oğlan o suyun hardan gəldiğini izlər, gəli baxar padşahın evinnən gəliri o su. Gəli padşahın bağvanı yanına deyər:

– Padşahı görməğ istirəm, onıynən birəz işim var.

Padşah deyər: – Gəlsin baxım, nə istiri?

Padşahın hüzuruna gəli deyər:

– Sənivnən gizli bir işim var, kimsə bilməsin.

Oğlan: – Ey padşahım, bunnan on beş il ögcə belə bir iş olub?

Padşah düşündü, aynadı dedi:

– Dur, indi sənə cəvab verrəm.

Padşahta o padşah oğludu, uşaqların babasıdı, deyər: – Mənə küçük arvadım bu sözü dedi. Gəli böyük ilə ortanca bacı yanına deyər:

– Doğru sələvin vəxtində belə bir iş olub?

¹ nav – nov

Bacılar doğrusunu deyəllər. Padşah əmr veri, **dallal**¹ çağırı, hər kim arvadımı bularsa bir kisə lirə verrəm özinə. Küçük arvat gözü kor olub ixtiyar bir arvattan bir xarabada yaşırı. İxtiyar arvat küçük arvada deyər, bu xəbəri sorar, gedər padşaha da xəbər veri.

Padşah arvadı aparı evinə, oları da qavar. Doxturları toplar gözünü əyi edər, bir-birlərinə qovuşıllar.

*Matalı anladan: Məryəm İbrahim qızı
1853-cü ildə Leylan köyündə doğulmuş,
1965-ci ildə dünyasını dəyişmişdir.
Qələmə alan: Sabir Dəmirçi*

¹ dallal – carçı

QUYUNU QAZAN DÜŞƏR

Günnərin bir günündə bir **babaynan**¹ bir oğlan varıymış. Baba bir gün oğluna deyər:

– Ey oğlum, nişin evlənmişən? İstədiğim uşaqlarını görə, əzizim.

Oğlanı razı edər, evləndiri. Uzun bir zaman birliqtə yaşallar.

Gəlin başlar, hər gün evdə dəva edər, oğlana deyər:

– Mən bu günnən sora daha babava xizmət etməm.

Oğlan deyər: – Arvat, rica edirəm daha bu sözü dilivə almayasan ha. Bu mənim əziz babamdı, babamı tərək edə bilməm.

Arvat: – Mən belə şey bilməm, yan mən, yoxsa da babav bu evdə qalmaz. Yoxsa da babam evinə gedərəm. Bir quru əkmək hə taparam yeməğə, həmd etməğə. Bunnan fazla daha nə var?

Oğlan qaxar babasını aparı bir dağ üstünnən aşağı atar, bir də evinə dönər arvadına deyər: – İştə, rahat ol, babamı dağdan atdım parça-parça oldu. Bu da səniv üzünnən, səniv xatırıvçın, böyük suç etdim həyatımda, əyi sevin, şad ol.

Uzun bir zaman orda yaşaallar. Bir oğlannarı dünyaya gəli, o da böyük olu, onıvçın toy edəllər. Bu arvat və adam ixtiyar olullar. Bir zaman sora arvat ölü. Bir il sora gəlin oğlanın babasını qəbul etməz, o da deyər:

– Mən babava xizmət etməm, yan mən, yoxsa da babav bu evdə qalmıyacağtı!

Oğlan babası kimin arvadına yalvarı, gənə onıynan da fayda etməz.

Arvat: – Gərək nə olursa olsun hə, mənim sözüüm olsun. Həkəti uzatma, daha mən gedirəm babam evinə, sən qal babavnan yaşa, ardımca gəlmıyəsən ha.

Oğlan arvadına deyər:

– Dur, getmə, mən indi bu işə çara edərəm. O da babasını aparı bir dağ başına.

Babası: – Dur, oğlum, dur, atma məni. Bir sözüüm var qoy deyim sənə, faydalıdı. Ey oğlum, əyi dinnə məni, bilirəm sən nədəcəksən. Ama bax, mən nə etdim öz babama. İndi sən də mənə belə edisən. Mən quyu qazdım, iştə, bu gün

¹ baba – ata

özüm içinə düşürəm. Ama sən bu quyunu qazma, əyi düşün, bir çara elə, sora pişman olusan. Mənim kimin etmə, çox əyi düşün, oğlum. Ey oğlum, sözümü əyi dinnə.

Oğlan: – Buyurun, ey baba, sələ.

Baba: – Oğlum, mən nənəvin sözünü tutdum, babamı dağdan atdım, sora səni də bu dağdan oğlın atar.

Oğlan babasına baxar, düşünür, dalar.

Baba: – Düşünmə, oğlum, ən dağın aşağısına, orda olan sümüklər babamındı.

Oğlan ənər aşağıya, **qocasının**¹ sümüklərini orda görər, gəli babası yanına sorar:

– Ey baba, mən gedim, nə çaram var məgər, arvadımı boşuyum ha!

Babasını evə döndəri, arvadına deyər:

– Sən babama yaxun gəlmə, mən özüm babama əyi xizmət edərəm.

Arvad: – Mənim həqim yoxtu ha.

Gəl zaman, get zaman, babanın canında ət qalmaz. Oğlan bir qəfəs yaptı, o qəfəsin içinə **pamuğ**² dolduru, babasını o pamuqlu qəfəsə qoyar. Gündə üç vaxt öz əliynən babasına yeməğ veri, eyni zamanda, əyi xizmət edər ona. Həc vaxtı gəli, o məmləkətin padşahı əmr veri. Padşah həcə gediri, təvaf edəndə kimsə padşahın ogüyəcə keçib təvaf etməsin.

Padşah həcə gedər, təvaf edərkən baxar o babasını pamuqla qəfəsə qoyan oğlan padşahın ogüyəcə təvaf ediri.

Padşah səsləni:

– Mən padşaham, dön ardımca təvaf elə.

Oğlan təvaf edər, bir quş olu uçar.

Padşah məmləkətə dönərkən o oğlanın ardiyca göndəri. Oğlanı padşahın hüzuruna gətirillər. Padşah oğlana deyər:

– Nişin sən mənim ogümcə təvaf etdiu? Mənə hörmət etmədiu?

Oğlan: – Padşahım sağ olsun, mən həcə getməmişəm.

¹ qoca – baba

² pamuğ – pambıq

Padşah oğlana inanmaz. Oğlan məmləkətdən şəhadlar gətiri. Şəhadlıq edəllər ki, bu oğlan həcə getməyib. Padşah maraqlıdır, oğlana deyər: – Sən həyatda nələr edibsən?

Oğlan başına gələnləri padşaha qonuşu. Padşah oğlana bir miqdar para verir, şad-şükür olurlar.

*Masalı anlatan rəhmətli usta Tahir Əhməd Dəmirçi. 1844-cü ildə Kərkükün Bulaq məhəlləsində doğulmuşdur (Kərkük ağzı).
Qələmə alan: Sabir Dəmirçi*

ELMİN BAŞI HELMDİ

Günnərin bir günündə Məhəmməd adında bir adam varıymış. Bu adam çox zəngin imiş. Divanxanası, bir taxım adamları da varıydı. Evi böyük bir məclis yeri. Bir gün oğlunu evləndirdiğtən sora elm ögrənməğə göndəri.

Uzaq bir məmləkətdə elm oxuyunca baba onun yardımında bulunu. Oğlan yeddi il elm oxudığtan sora bir daha öz məmləkətinə dönərkən yolda bir dağın kinarında yapılmış gözəl bir dam görər, gəli orda dincəlməğə, gecə qaranlığı yaxun olu.

Deyər: – İştə, bu gecə burda qalım, yarın sübh erkənnən gedərəm.

O damda yerini salar, birəz sora baxar nə qapısı, nə də bir yol var, maraq edər, deyər:

– Mən bura gələndəm qapısı varıydı, əcəba, o qapı harda qaldı?

Gecə vaxtı oğlanın gözünə bir bəyaz gerimli adam görünü, adı Ğeybulləh.

Ğeybulləh baxar oğlanın üzünə gülməğə başlar.

Oğlan: – Ey Mubarək, sən nedisən burda, kimsən, adıv nədi?

Ğeybulləh: – Sən də kim oldığıvı mənə sələ!

– Mən Məhəmməd ağanın oğluyam, yeddi ildi elm oxurdum, indi məmləkətimə gedirəm.

Ğeybulləh: – Mənim sənnən bir tək sorum var, baxım təmam cəvab verə bilisən?

Oğlan: – Buyrun, hər nə sorıv variysə məmnuniyyətlə cəvabıv verrəm.

Ğeybulləh: – Əgər cəvab verə bilməzsən qoymaram məmləkətivə gedəsən.

Oğlum, sən yeddi ildi elm oxusən, mənə sələ, əcəbə, baxım elmivin başı nədi?

Oğlan üç saat durar, cəvabını verə bilməz, deyər:

– Af elə məni.

Ğeybulləh deyər: – Hardan gəldiv bir daha ora get. Ögrən elmin başı nədi?

Onnan sora mənə cəvab ver, onda qoyaram əhlivə gedəsən.

Oğlan üç günlüğ yol bir daha geri dönər, gəli xocasının yanına deyər:

– Sən mənə yeddi il elm dərsi verdiu, ama mən hiç bilmədim elmin başı nədi?

Əhlimə dönərkən yolda belə bir adama uğradım, o adamın cəvabını verə bilmədim, məni geri döndərdi. İndi mənə sələ, elmin başı nədi?

Xocası: – Görüdüğün iş gerçəkti. Gərək sən cəvabını verə biləydiv, yazıqlar olsun sənə, yavurum. Ama genə də cəvab verməğivi sənə ögrədirəm, get, sələ, ey Mubarək, elmin başı helmdi, helmi olmyanın elmi də yoxtı, helmi olanın elmi də olu.

Oğlan bir daha dönər o evdəki Mubarək yanına. Ğeybulləh gəli oğlannan genə sorar:

– Elmin başı nədi?

Oğlan: – Ey Mubarək, elmin başı helmdi.

Onda Ğeybulləh deyər:

– Oğlum, iştə, indi təməm oldıv. Buyrun, yolıv açığ olsun. Əhlivə də səlamlarımı bildir. Ey oğlum, mən səniv faydalanmağivnan ötrü bunca oğraştım sənivnən, orda mənə rəhmət göndərisən, gülə-gülə.

Oğlan yurduna dönərkən babası uzağtan qarşılar özünü. Aparı divanxanasına, gecənin yarısına kimin orda qalı.

Yarı gecədən sora oğlan öz odasına gedər, içəri girər, baxar bir gözəl dəliqanlı oğlan arvadının yanında yatıb. Həmən pıçağını çəkər, gəli dəliqanlı oğlanı vurmağa, o anda Ğeybulləh yadına düşər. Bir də xocası düşər: “Bular mənə dedilər, elmin başı helmdi. Hələ oğlanı vurmadañ ögcə arvadımı oyadım, baxım bu kimdi? Daha əyi olu”. Arvadını oyadı. Arvat qaxarkən oğluna səsləni:

– Qax, oğlum, qax, odu ha babav gəldi.

O anda oğlan:

– Bin kərə həmd olsun ki, böyük bir suç etmədim. Əgər Ğeybulləh olmasaydı indi öz oğlumu öldürmüşiydim.

Arvadını, oğlunu qucağlar deyər:

– Bin milyon rəhmət sənə, ey Ğeybulləh.

Bu söz hər insana faydalıdı: Elmin başı helmdi.

Matalı anladan: Tahir Əhməd Dəmirçi. Kərkükün Bulaq məhəlləsində 1844-cü ildə doğulub, 1969-cu ildə dünyasını dəyişib.

Qələmə alan: Sabir Dəmirçi

BAQQAL

Günnərin bir günündə bir baqqal varıymış. Gecələr sübhə kimin xırxızlığı edərmiş. Bu baqqal xırxızlıqdan, kötülüqdan başqa heç bir eyiliq yapmamıştı. Dünyasını, həyatını xırxızlıqta bitirib. Dul arvadların evlərinə enib mallarını çalardı. Eyni zamanda, yetimlərə də zülm edərdi. Haqlarında qonuşub fəqir, düşkün insanların malını yeyib tükanlarını qırmış. Gündüzlər də baqqal imiş.

Bu adam madi durumu əyi olub xırxızlıqdan, zülmənən, hər bir şeydən uzaq halal-haramını bilib doğru yol tutub namaz qılmaz. Adını “Saqqallı Saqi” qoyallar. Burda başqa bir şey də meydana çıxar!! Gecələr yaptığı xırxızlıqdan daha zor, daha acılı işlərə, suçlara soxulu. Tükanda işlərkən bu kərə bu adam tərəzidə çalarmış. Uzun bir zaman ömrünü belə keçirdi.

Bir gecə yatıb sübhə yaxun bir **diş**¹ görər, dişində baxar ölüb görər ki, mazara qoydular özünü. Hünkir Münkir birəz sora gəli, əllərində **kağıt-qələm**,² verillər baqqala deyəllər:

– Ey insan oğlu, dünyada nə edibsən bu kağıtda yaz. Baqqal yaptığı suçları həpsini yazar, sora düşünüy deyər: – Mən nə oxuyub, nə də yaza bilirdim, bu yazdıqlarımı necə oxuya bilillər?

Gənə yazar, düm-düz yazar, ama tərəzidən çalmağı yazmamıştı. Kağıtını Hünkir-Münkirə verirkən kağıtı bir daha baqqalın əlinə döndərilər, deyəllər: – Hələ qalıb bir suçıv var, onu da yazmayıbsan, yaz təməmlə, onnan ver.

Baqqal kağıtı alıb düşünüy: “Mən suçlarımın həpsini yazdım, qalmaqda”. Kağıtı gənə veri olara.

Hünkir-Münkir səsləni, deyər: – Təməmlə.

Baqqal: – Hiç bir şey qalmaqda, həpsini yazdım.

Hünkir-Münkir tombuzunu burub baqqala həmənlə hayqırmağtan göstəri: – Bu nədi? Necə deyisən qalmıyıb hə? Bu həpsi suçıvnan daha önəmlidi, həpsi suçlarıv bir yana, tərəzidən çalmağıv bir yanadı.

¹ diş – yuxu

² kağıt – kağız

Baqqal yuxudan oyanı, titrəməgə başlar, bu iş gerçəkmi! Həmən malını-mülkini, parasını dağıdı. Bir əzyə girər, gedər bazarda hamballıqdan çalışıb qazanı, doğrudan-doğruya Allahına dönüb namazına yengidən başlar. Üç oğlan, iki qızı da var imiş, olara da hamballıq parasıynan yardım edər.

Böyük oğlan halal işlərlə çalışıb bir zaman sora zəngin olu, bir köşk yaptırdı yeddi qapılı, hər qapısında bu sözü yazdırı: “Allahın bərəkəti halaldadı”.

İnsan oğlunun hərəkəti işlə halal, işləmə haram. Allaha hər şey ayandı.

Allahın verdiği su ilə əkmək, qulun verdiği bal ilə qaymağdan datlıdı.

O məmləkətin fəqirləri gündə üç vəxt o evdə yeər, içər, gedərmiş. Allah bu oğlanın malını günnən-günə ziyad edərmiş. Babası bu xəbəri alınca gəlib oğluna deyər:

– Oğlum, doğru sələ, sənə bu mal, bu səltənət hardan?

Oğlan: – Ey babam, Allah yolunda düz yeriyənlərin Allah özü yardımçılarıdı. Allahın verdiği, qulun malınnan daha əyidi. İnsan oğlu səbr edərsə həpi olaşı. Həmd olsun, mənə Allah verib. Alırsa da Allah alı.

*Matalı anladan: Tahir Əhməd
Dəmirçi (1844-1969) Kərkük, Bulaq
məhəlləsi*

Qələmə alan: Sabir Dəmirçi

YAŞLI ADAMNAN GƏNC OĞLAN

Günlərin bir günündə bir yaşlı adamnan bir gənc oğlan varıymış. Bu adamnan gənc oğlan köylərinə gedərkən yolda arkadaş olullar. Gənc oğlan yaşlı adama deyər:

– Gəl, yola nərdivan salağın.

Adam:

– Hı, əqilsiz, yola necə nərdivan salını, işdə düz yolda yeririğ, nə nərdivan?

Gənc oğlan:

– Əmi, gəl, iki dənəyiğ, bir dənə olağ!

Yaşlı adam:

– Sən nanca əqilsizsən, bilməm səniv nəyivdi?

Birəz daha gedəllər. Gənc oğlan gənə deyər:

– Əmi, bax, bu əkinə, çox əyi əkindi, əgər yaş-yaş yıyınməmişsə!!

Adam gənə deyər:

– Mənim sənivnən yağışmağım çox zəhmətdi. Gəl ayrılağın.

Gənc oğlan adamın gevlini alı. Birəz daha gedəllər. Qarşılarına bir ölü gəli, oğlan deyər:

– Görəsən bu ölüdü, yoxsa diridi?

Adam gənə darılı deyər:

– Af eylə məni. Mənim başım çıxmırı oyunbazlığından.

Birəz daha gedəllər. Qarşılarına bir su arxı gəli, deyər:

– Gəl, bu arxa köprü olağ.

Adam gənə də darılı.

Bir qonağ daha gedəllər, **köyə olaşıllar**.¹ Oğlan yaşlı adama deyər:

– Əmi, mən **camio**² gedirəm, bə sən hara gedisən?

Adam: – mən evə gedirəm.

Oğlan:

– Qapını çal, onnan sora evə gir. Sora peşman olusan ha!

¹ kəndə çatırlar

² məscid

Adam bu sözlərə çox darılı, evə olaşırkən deyər:

– Bu gün mən necə bir dəliliyə uğradım.

Həmən qapını çalmaz, evə soxulu.

QIZI **havar** edər, **fizah**¹ edər: – Dur baba, dur, hələ gəlmə.

Adam baxar, qızı **çırıl-çılağ**.² Birəz durar, onnan sora evə gəli. QIZI deyər:

– Ey baba, sən bu gün çox darğınsan?

Baba:

– QIZIM, mən bu gün bir dəliliyə rast gəldim, əğlimi itirdim.

QIZI: – Necə bir dəlli idi səni bələ çaşırtdı, nə dedi?

Baba: – Mənə yolda taxım sözlər dedi, öz-özümü itirdim.

QIZI: – Nə təkin sözlər dedi?

Baba: – Mənə deyir, gəl yola nərdivan salağ.

QIZI: – Daha nə dedi?

Baba: – Onnan sora dedi, gəl iki dənəyiğ, bir dənə olağ. Bir də dedi, bax bu əkinə, əyi əkindi, əgər yaş-yaş yıyınməmİşsə. Bir də, qarşımıza bir ölü gəldi, dedi, görəsən bu ölüdü, yoxsa diridi? Onnan sora qarşımıza bir arx gəldi, dedi, gəl bu arxa köprü olağ. Bir də, köyə olaştığ mənə dedi, camiə gedirəm, bə sən hara gedisən? Dedi: Sən də evə gedərkən qapını çal, onnan sora evə gir. Əcəba, bunnan daha dəlli var? Dünya əcayib!! Dəlli, iştə bələ olu.

QIZI:

– Yox, baba, yox, o dəlli dəgi, aynamıyıbsan, çox əqil oğlandı.

Baba: – QIZIM necə, gəl baxım, **aynat**³ mənə?

QIZI deyər:

– Dur, onu mən təcribə edərəm. Əgər dəlliysə, mən billəm.

Cariyəsin⁴ çağırır, bir siniyə otuz yumurta, on iki əkmək qoyar veri cariyəyə deyər:

– Apar, o camiədə olan oğlana ver, bax, nə deyər, gəl mənə sələ.

¹ havar, fizəh – qışqırmaq

² çırıl-çılağ – lüt-üryan

³ aynat – anlat

⁴ cariyə(ə) – xadimə

Cariyə sini başında gedərkən, yolda oturu acınnan, bir yumurtanı, bir əkmək arasına qoyar, yeər. Qalanın da o camiədə olan oğlana veri.

Oğlan baxar, on bir əkmək, girmi doqquz yumurtadı sinidə. Cariyədən sorar:

– Bunu kim göndərdi?

Cariyə: – Ağamın qızı.

Oğlan deyər:

– Get, ağavın qızına sələ, ilimiz on bir aydı? Yoxsa ayımız girmi doqquz gündü?

Cariyə evə dönər. Qız sorar: – O oğlan nə dedi?

Cariyə: – Bu sözləri dedi.

Qız cariyəni babası yanına aparı:

– Demədim bu oğlan dəlli dəgi? Gəl, cariyə, doğru sələ. Bir yumurta və bir əkməgi sən yolda yemədiu?

Cariyə: – Bəli, yolda acaldım, mən yedim.

Qız:

– Ey baba, oğlan sənə deyib gəl yola nərdivan salağ yəni qonuşmağtan yolu bitirəğ. Sora dedi, iki dənəyiğ, bir dənə olağ, yəni gəl, səni **qanqalama**¹ alım, çünkü yaşlısan. Onnan sora, yaş-yaş yəni əkinin səhabı borclu dəgilsə. Onnan sora ölünün diri olmağını sorurkən, yəni ardınnan uşağları qalıb və ya qalmıyıb. Onnan sora sənə dedi, gəl, bu suya köprü olağ. Gərək sən onu aynıyaydıu. Onnan sora dedi, evə gedərkən qapını çal, bu da təmamdı. Əgər qapını çalsaydıu məni çılpəğ görməzdü. Mən göndərdiğim sinidəki əkmək və yumurtalar soruydı. Cavabın verdi, iştə, mən bələ bir adam axtarırdım. Bu gün ona həlalığtan evlənmək qərarını verdim, ey baba.

¹ qanqala – kürək, çiyin

SƏN DÜZ OL, ALLAH DÜZDƏNDİ

*Masalı anlatan rəhmətli Məhəmməd Əmin Səqa
1905-ci ildə Kərkükün Poryadı məhəlləsində doğulmuş,
1975-ci ildə ölmüşdür.*

Günlərin bir günündə, köylərin bir köyündə bir adam varıymış. Bu adam hər nə yapsaydı deyərdi, sən düz ol, Allah düzdəndi. Adam fəqir, gevli pək, Allaha yaxun idi. Oniyyəin hər zaman bu sözü dilə gətirərmiş. Adı dillərə düşüb. Bu xəbər məmləkətin padşahına yetişi. Padşah deyər: “Gərək mən bu adamı görüb bu sözü tərək ettirim özünə”. Əmr edər vəzirlərinə.

– Gedəğ bu adamı görəğ, ona əyi bir dərs verəğ, hətta bu sözü tərək etsin.

Gəlillər adamın yanına. Bu adam çay satarmış. Hər biri birər çay içəllər, deyəllər:

– Paramız yoxtı. Al bu üzügü amanat verəğ yanıyda qalsın iki gün sora paravı gətirib bizə üzügümüzü verisən.

Adam üzügü alıb dəxilə atar genə deyər:

– Arama dostum, sən düz ol, Allah düzdəndi.

Padşah vəzirlərə əmr edər, deyər

– Üzügü çalın.

Vəzirlər üzügü çalallar. Məmləkətin dənizinə atallar iki, gün sora gəlillər paranı verillər, üzügü istəllər. Adam əl uzadı, baxar üzük qalmıyıb deyər:

– Af edin məni, üzük itib.

Padşah:

– Oğlum, mən bu məmləkətin padşahıyam, bular da vəzirlərimdi. Sənə bir həftə möhlət verdim, tapmazsau edam edərəm səni.

Gedəllər.

Adam: – Sən düz ol, Allah düzdəndi – deyər.

Həftə bitmədən bir gün ögcə adam deyər:

– Ay arvat, mən yarın edam oluram. Bir balıq alım, bişir. Bu gün tox balıq yeyim gevlimdə qalmasın, yarın hə, edam ollam.

Gedər balıq alı, gətiri. Arvat balığı **pəklər**,¹ balığın qarnına bir pıçağ vurur, balığın qarnının bir üzük çıxar. Deyər:

– Adam, bu nədi?

Adam:

– Gəti baxım nə üzügü. Hə! Hə! Bu üzük padşahın üzügüdü.

Başlar gülməgə: Həmd olsun Allahım. İştə hər nə isə genə deyər: Sən düz ol, Allah düzdəndi. Keyifləni, bazara gedər. Bəklər padşah gəlincə. Padşah gəli. Adam həməni üzügü padşahın əlinə veri, bir də deyər:

– Sən düz ol, Allah düzdəndi.

Padşah bu işə maraq edər. Sorar:

– Bu üzügü hardan gətirdiu?

Adam:

– Sən düz ol, Allah düzdəndi. Bir balıq aldım, edam olmadan ögcə tox balıq yeyim dedim. Arvadım balığı pəklərkən qarnının üzük çıxtı. Həmd olsun edamnan azad oldum. Bu sözü bir daha sizə deməgtən çox xoşlannam: Sən düz ol, Allah düzdəndi.

¹ pəkləmək – təmizləmək

İTGİN ABAS

Günlərin bir günündə bir tacir varıymış. Bu adam evləndiğtən sora yeddi il uşağları olmazıymış. Bu adam yeddi il acı üzüntü çəkib niyət tutar deyər:

– Bir uşağımız olsun onu görüm, onnan sora ölüm həqti.

Allahın hikmətinnən arvadı gəbə olu. Zaman keçər bir oğlanları dünyaya gəli. Bu oğlanın adını Abas qoyallar.

Uzun bir zaman Abastan **avunarmışlar**,¹ eyni zamanda, əhdini unutmayıb ölümünü bəklirmiş.²

Bir gün bir yırtıcı heyvan evə soxulub uşağı ağızına alıb gedər. Adamnan arvadı yerdən-yerə çalınıb səslərinə qonşuları toplanı. O yırtıcını axtarıllar, bulmazlar.

Heyvan uşağı qapıb başqa bir köyün ağasıyçın aparı, divanxanasına girib uşağı ağanın ögünə qoyar.

Ağa bu uşağı görüncə aparı öz arvadının yanına uşağı arvadına veri. Arvat uşağı alıb əspabını dəğişi, üstünü pəklər, öz uşağlarıynan qoyar, ona daha çox **xizmət**³ edər. Uşağ o evdə böyük olu.

Zaman keçər bu oğlan on dörd yaşında olu. Ağanın arvadı onu bəslıyib əyi tərbiyə vermişdi. Oğlan köydə iləridə gələn, adıyla, namıyla tanınmış bir igit nişançı olmuştu. Bu oğlanın gözəl səsi də varıymış, hər zaman çölə çıxarkən gözəl xoyratlar oxurmuş.

Ağa bu oğlanı onca sevərmiş ki, məclisində, divanxanasında yanında oturdurmuş özünü.

Oğlan bir gün ava gedərkən ağa da bu oğlannan ava gedər. Orda bir ceyran görüb vurallar. Odun toplıyıb ceyranı bişirillər. Qarşıdan bir yaşlı adam, əlində sazı, yanlarına gəli, səlam veri. Adamı yeməğə dəvət edəllər. Yeməğ yeəllər, o yaşlı adamı da özləriynən köyə gətirillər. Axşam köyün iləridə gələn adamları toplanıb bu yaşlı adamın sazıyla səsinə dinnəməğ için.

¹ ovunmaq

² bəkləməğ — gözləmək

³ xidmət

Adam sazı ilə türkülərini orda oxurkən köy xəlqi: “Bu adamın səsi bu oğlanın səsinə bənzir” deyəllər. Həp oturanlar deyəllər:

– Bəli, təməmdı.

Bu kərə yaşlı adam hardan gəlib hara getdiğini sorallar.

Adam:

– Mənim bu bağda bir bülbülüm var – deyə səslənirəm, soruma cəvab tez verin, onnan sora halımı sizlərə aynadıram.

Məclisin oturanları arasında yalnız o oğlan ona cavab verə bildi. Dedi ki, ey əmi, əgər səni bu bağda bülbülü varırsa hanı onun qəfəsi? O qəfəsi göstərsəu bülbülivi hiç kimsə çevirə bilməz. Əzizim, qax, bu bağı dolaş, bülbülivi tap.

Yaşlı adam:

– İştə, indi daha əyi bülbülümü taptığ. O dediğiv qəfəs mənim bu sinəmdi, sən də o bülbülsən, canım. On dörd il ökcə bir yırtıcı heyvan evimizə soxuldu, səni alıb getdi. Ey ağa, sənivçin gətirib hə, bələ dəgi?

Ağa ayağda durub:

– Bəli, bəli, mən həyatımda yalan bilməm. Bu söz doğrudu!

Yaşlı adam:

– Həmd olsun, ey dostlar, mən **mutlu**¹ günlərə **qavuştum**.² Allah sizləri də hər zaman mutlu etsin.

Yaşlı adam ilə oğlan bir-birlərini qucağlar:

– Sən mənim oğlum, canım, ruhumsan.

Köy xəlqi işə maraq edib həməən sorallar:

– Ey yaşlı baba, sən necə bildiu oğliv bu köydədi? Və bu səni oğlivdı, başqasını hiç demədiu?

Yaşlı adam:

– Bəli, mənim oğlumun nişanı bambaşqadı. Onu görüncəm aynadıam, oğlum qalıb, ölmüyib. O daha burdadı, iştə oğlumun nişanı budu. Əl barmağlarının üstündə dörd xal. Bir də burunu üstündə bir böyük xal var!!

Ağa deyər:

¹ xoşbəxt

² qovuşmaq

– Ey yaşlı qardaş, mənim sizə bir sözüm var. Əgər sözümü tutmazsınız mən yanaram. Bu oğlan yanımda böyük olub. Dayana bilməm, yan siz burda qalın, birlikdə yaşayağ, yan da məni özivizdən **aparın**,¹ siz hara gedərsəviz, mən də gəlləm!

Yaşlı adam gedər əhlatını ora gətiri, həpləri birlikdə mutlu bir gündə yaşallar şad olullar.

¹ yan... yan — ya....ya

ÇOBANNAN İLAN

Masalı anlatan əməkli öyrətmən Bürhan Məhyəddin Tütüncü 1934-cü ildə Kərkükün Bulaq məhəlləsində doğulmuş, indi də yaşamını Kərkükdə sürdürməkdədir.

Günlərin bir günündə bir çoban hər zaman qoyun-quzu sürüsünü bir dağın kinarında yayarmış, bir mağaranın qapısında oturarmış. Bu adam çox maraqlı edər ney çalmağa.

Bir gün gedər bazardan bir ney alı, bu neyi öziynən çölə aparı, mağaranın yanında axşama kimin o neydən uğramış. Ney çalmağa belə ögrəni ki, ney çaldıqca insanlardan başqa orda olan – yaşayan heyvanları belə maraqlı salar. Get-gedə daha iyi ney çalmağ şöhrətini qazanır, eyni zamanda, mağaradan bir şah ilan çıxıb oynarmış. İlan çobanın yanına gəli, deyər:

– Hər gün belə datlı ney çal mənimçin. Sənə çox faydam olu, hər gün sənə bir lirə verrəm.

Çoban hər gün gəli mağara yanına ney çalar.

İlan deyər:

– Qoyaram ən gözəl həyatda yaşayasan.

Çoban para eşqiynən belə ney çalar, öncə o datlı **murtqayı**¹ havasınan başlar, saatlarca ilanı oynadı, ilan hər gün bir lirə atar, mağaraya girər. Çoban lirəni görünce çox sevini, evinə gedərkən uşaqlarıçın türlü-türlü yeməklər alıb gedər. Uşaqları da çox sevinillər. Çoban uzun bir zaman ney çalmağtan hər gün ilannan bir lirəni alıb çox zəngin olu. Çobanın oğlu da böyük olu. Oğluna deyər:

– Mən həcə gedirəm. Bizim bu zənginliğimiz o ilanın yüzünnəndi. Sən də ögrən, hər gün get mağara qapısında ney çal. İlan gəli sənə bir lirə atar.

Oğlan:

– Oldu, ey baba, səniü əmrivi həməən yaparam.

¹ əski oyun havası

Çoban həccə gedər, oğlu da hər gün o mağara qapısında ney çalıb bir lirə qazanı. Bir gün düşünür, deyər, mən neyçin bu ilanı öldürməmişəm bu lirələri də həpsini bir kərə aparmıyım.

Gedər bazardan bir çapacağ alı, gəli mağara yanında ney çalar.

İlan çıxar gənə bir lirə atar, istər getsin, oğlan çapacağını ilanın başı yerinə, quyruğuna vurur. İlan ölməz, mağaraya girər. Oğlan yarın bir daha gəli, ney çalar. İlan gəli oğlanı dağlıyıb su edər, mağaraya girər.

Bir zaman sora çoban həcdən gəli, baxar oğlunun səsi-sədası yoxtu, hər kimnən sorar deyəllər, bir zamandı görünmür. Gedər ilan yanına. İlan:

– Ey çoban, işlə oğlu belə bir suç yaptı, mən də onu dağladım, su edib yerə caladım. Bu da böyük bir müşkilədi, daha nə səndə cigər yanığı, nə də məndə yara sağalı. Get bir daha bura gəlmə.

Çoban boynu **burğulu**¹ dönər, yurəgi atəşlərdə yanar.

¹ buruq, bükük

QAZANA NƏ QOYSAU, ÇƏMÇƏYƏ O GƏLİ

Günlərin bir günündə bir nənə, oğlu və oğlunun arvadı varıymış. Bir gün oğlanın nənəsi xəstə düşər.

Oğlan nənəsini doxtura aparı.

Doxtur yoxlamasın nənə sora oğlana deyər:

– Nənəvin xəstəliyi çox qolaydı. Hər şeydən pəhriz olsun, yalğuz gündə bir xoruz-beçə yesin.

Oğlan nənəsini evə gətirdiğtən sora gedər bazardan bir neçə xoruz-beçələr alı, gətiri evə arvadına deyər:

– Sən nənəmə hər gün bir xoruz-beçə yedirt.

Arvat bir zaman bu işi yapar. Ama öz canınnan bezar olu, usanı. Bir gün deyər:

– Mən bu xoruz-beçəni nişin uşağlarımaya vermirəm. Bu yaşlı arvat dünyasını bitirib.

Əgər yeərsə və ya yeməzsə nə faydası var.

Gedər göl başınnan gündə bir qulbaqa gətiri, bişiri, qayınnənəsinə veri. Zavallı qayınnənə gözləri kor imiş, onıyçın bilməziymiş yediği nədi.

Çox bir zaman belə yaşallar, qulbaqanı qayınnənə, özləri də xoruz-beçə ətini yeəllər.

Gəl zaman, get zaman,¹ qayınnənə Allahın rəhmətinə qavuşı. Bu iş yaddan çıxar. Ama gəlinin oğlu da böyük olu, gəlinin kişisi də ölü. Bu küçük oğlan da evləni. Gənə bir zaman sora küçük oğlanın da nənəsi eyni xəstəliyə düşər, hər iki gözü də kor olub evdə düşər.

Küçük oğlan gedər bir neçə xoruz-beçə alı gətiri, arvadına deyər:

– Sən hər gün nənəmə bir xoruz-beçə yedirt.

Arvat hər gün bir xoruz-beçə bişiri qayınnənəsinin ögünə qoyar. Allahın hikmətindən o xoruz-beçə silkini, həmən bir qulbaqaya dönər. Arvadı oğlana deyər:

– Hal-həkət belədi.

Oğlan arvadıynan döğüşü deyər:

¹ vaxt keçər

– Sən nənəmə zülm edisən!!

Arvat:

– Adam, Allah eşqinə, mənim heç bir suçum yoxtı. Hər gün xoruz-beçə bişirəm, nənəvin ögünə qoyaram, ama bu halı çox gərib görürəm. Mən nə yapım, bu üç gündü eyni halı görürəm.

Oğlan:

– Yarın mən özüm əlimnən bişirəm. Yalla, sən də get babau evinə.

Oğlan gəli, öz əliynən xoruz-beçəni bişiri, nənəsinin ögünə qoyar, eyni o halı görər. Oğlan bu işə maraqlı edib gəli nənəsi yanına sorar:

– Ey nənə, sən mənə doğru sələ, bu nə işti bizim başımızda. Mənə annat, Allah eşqinə, yandım, ağlım itirdim.

Nənə:

– Bəli, oğlum, nə səniü və nə də arvadının suçu var!! Bu mənim öz suçumdı. Dünyamda böyük bir yaptığım suç var. O da bələ bir işi mən öz qayınnənəmə yaptım. İştə bu gün Allah həq alırı mənə, başıma gəliri. Etdiğlərim suçun cəzasıdı. Doğru deyiblər:

“Qazana nə qoysau, çəmçəyə o gəli”.

DƏGİRMANÇI

Günlərin bir günündə bir dəgirmançı varıymış. Bu dəgirmançı axşam işini bitirib evinə dönərmiş. Bir gün dəgirməndə dən çox olduğuyçün dəgirməndə qalmağa qərar verib. Axşam dəgirmənin yanında yerini salıb yuxuya düşər. Gecənin yarısında diskinib oturu. Sağına-soluna göz atar, həmən gözüne bir bəyaz **girimli**¹ adam görünür. Dəgirmançı düşər, **bayılı**.² Bir zaman sora **ayını**³ baxar. O bəyaz girimli adam hələ ordadı. Bəyaz girimliyə yalvarıb deyər:

– Sən nə oldığıvı mənə sələ, Allah eşqinə.

Bəyaz girimli dəgirmançıya deyər:

– Yeddi ayət oxu sora sənə hər şeyi **aynadaram**.⁴ Dəgirmançı yeddi ayət oxur, Bəyaz girimlidən bir daha sorar. Bəyaz girimli:

– Oğlum, sənə bu ögütləri verirəm, iyi dinnə mənə.

Gecələr hiç qaranlıq yerdə yalğuz yatma. Çünkü yalğuzluğ Allahadı. Yalğuz yatdığıy yerdə bir lampa yandır, şəhadət ver, sora yat. Gözü tikmə xaxın malına, Allah hər kəsin rizqını qədərəcə verib, onıyçün hər zaman qənaətu olsun. Sənə bir şey deyim.

Bir gün bir insan oğlu həyatınnan bizar olub baş alıb çölə gedər. Qarşısına bir kərvan gəli. Kərvanbaşıya yalvarı, yardım istər. Kərvanbaşı bu adamı belə görüncə durub **dalar**.⁵ Onnan sora deyər: – Gəl bizimnən, yükümüzü satağın sənə də bir miqdar para verrəm.

Birliqtə gedəllər malı satallar.

Adam tamakarlıq edər paralarını əllərindən almağ istər. Kərvanbaşı deyər:

– Sənə bu paranı həpsini versəğ sora peşman olusan ha.

Adam gənə deyər: – Həpsi paranı istərəm.

Kərvanbaşı: – Al həp paranı get. Allah sənə cəza versin. Adam paranı alıb gedər, ama yolda bir fırtına olu. Nə parasını, nə də gedər yolunu bula bili.

¹ geyimli

² bayılmaq — özündən getmək

³ ayılmaq

⁴ anlatmaq

⁵ fikrə dalmaq

Əvvəlkisinnən daha yoxsul olu, əli boş, üzü qara köyünə dönər. İştə, oğlum, tamakarlığın sonu belə fənaya gedər. Ey oğlum, heç bir zaman tamakar olma. Allah hər insançın bir türlü rizq yaradıb, onıyçın sənə bu ögütləri verirəm.

Dəgirmançı bəyaz girimli adamın əlini öpməğ için gedərkən bəyaz girimli həməən ğeyb olu.

Dəgirmançı deyər: – Bu günnən belə daha gecələr işləməm. Gündüzlər işlədiğimə həmd edərəm. Həmd olsun, ya Rəb, bin kərə həmd olsun mənə verdiğiy nemət başımnan yuxarıdı.

BAŞI BƏLALİ İZZƏT

Günlərin bir günündə başı bəlali bir İzzət varıymış. Dünyasında nə iş yapanda əlində düz gəlməziymiş. Canınnan bezar olub gedər o **köyün**¹ ağası yanına yalvarı, deyər:

– Mənə bir münasib iş bulsau çox məmnun edərsəv məni.

Ağa bu adamın halına acır, ona bir münasib iş bulmağ düşünür. Öz yanında qoyun-quzu sürüsünün çobanı edər. İzzət bir zaman sora iyi yaşayıb orda iyi keçini. Bir zaman sora da ağanın qoyun-quzuları hər gün bir dənə əsük edər. İzzət ağaya bu xəbəri veri.

Ağa deyər:

– İzzət, iyi, bu işi izlə, bax, səbəbi nədi?

İzzət bir gün gözünə bir qarantı orda görünür, qurt olduğunu bilirkən onu vurmağ üzərə yaxuna gəlib qurt deyər:

– Dur yerivdə, fazla yaxun gəlmə, zərərim toxunu, sənə ha. Çünkü mən öz görüşümnən gəlməmişəm. Bura gəlməyim, ağam məni göndərib vaxtında. Ağavız ağamızın bir sürü qoyun-quzusunu zordan aparıb, onun həqqini almağa, işə, bu gün gəlirəm və hər gün də gəlləm. Sən də əgər bələdan uzağ olmağ istərsəu ağavın yanında qalma.

İzzət:

– Yarəb, mən hara gedim, nə günahım var, neyçin əkməyim nar qabuğu olub. Əgər bu sözləri ağaya deməsəm də bir müşkilədi mənimçin.

Ağa İzzəti axşamüstü divanxanasında çox üzgün görüb həməən sorar: – Nəyivdi?

İzzət:

– Ey ağam, bu gün gördüğüm bilmirəm necə aynadım sənə çox zəhmətdi. Bu gün yırtıcı bir heyvan, o da qurt idi, insan kimin qonuşdu. Ama, ayni zamanda, səniü haqqıvda qonuşurdu, nə suçlar edibsən öziv bilisən?

¹ köy – kənd

Ağa:

– Ah... Ah. Bəli, mən vaxtında bu suçları işləmişəm. Bu suç hər zaman ürəgimdə atəş kimin yanırı. Bunun cəzasına da əlbət bir gün uğrayacağımı bilirəm.

İzzət: – Ey ağam, mən o ağanın yanına gedib yalvarım, bəyə af edər səni?

Ağa: – Ey çobanım, başı bəlalım. Mən olara beş sürü qoyun-quzu verməyə də hazırım, al əlivə apar.

İzzət gedər ağanın yanına yalvarı, əlin öpər. Ağa deyər: – Get ağavı da gəti, mən af edərəm, qoyun-quzu sürüsünü apar öziyçin.

Çobannan ağası gedəllər ağaynan barışallar.

YAZILAN BOZULMAZ

Günlərin bir günündə padşah əmr edər kimsə bu gecə işıq yandırmasın. Padşah gəzməğə çıxırı bu gecə. Gecə gəzməğə çıxar, dolaşırkən baxar, bir evdən işıq görünür. Evin qapısına gəli, üç bəyaz girimli padşahın qarşına çıxar. Padşah sorar:

– Siz nəsiniz? Nə işiniz vardı bu evdə? Doğrusunu mənə söyləyin!

Bəyaz girimlilər:

– Bu deyilməz bir işi, Allahın sirridi!!

Padşah zordan deyər:

– Gərək mənə deyəsiniz.

Bəyaz girimlilər:

– İştə burda bir uşaq nənədən oldu. Bu oğlan böyük olu, evlənməğ gecəsi bunu bir aslan yəər.

Padşah bu sözü dinnər, çox üzülü, yerinə dönər. Yarın bu ev sahibinin ardıycə göndəri, adamı gətirillər, sorar:

– Əmr verdiğ kimsə işıq yandırmasın. Siz nişin bu gecə işıq yandırdınız?

Adam deyər:

– Padşahım sağ olsun, bu gecə bir əskəriu fazla oldu.

Padşah: – Əyidi, bu əskəri verin mənə.

Adam balasını padşaha veri.

Padşah bu oğlanı bəslər, böyük edər, yigit bir adam olu. Padşah bir gün oğlanı divanına çağırı deyər:

– Oğlum, səniv evlənməğ vaxtiu gəldi. Kimin qızın istisən, gərək mən səni evləndirim.

Oğlan deyər:

– Baba, mənim hələ evlənmək vaxtim dəgi. Qoy birəz gənclığ həyatını yaşayıım. Gənclığ həyatı evlənməğtən daha datlıdı.

Padşah:

– Oğlum, mən istirəm toyu görüm, yedi gün davul-zurna çaldırım, yavrurum.

Oğlan:

– Ey baba, səniv biləcəğiv daha uyğundı. Özüv kimi bəgənisən onu mənimçin alın. Səniv əmriv başım üstünədi. Mən əmrivnən çıxmaram, istədiğivi yaparam. Ey baba, sən mənim ikinci Allahımsan, səniv əmriv mənim başım. Nə diyərsəy o olu.

Padşah vəzirlərinin birsinən bir qız alı oğlu için, vəzir qızını oğluna ədağlar. O gecə əmr edər, bir köşk yapın, qırx oda bir-biri içində olsun, dörd ətraflı suynan bağlı olsun, bu köşkün üskəkliği də on metrədən fazla, duvarları mərmərdən olsun, bir ordu əskər də ətrafında olsun.

Köşk yapılı, əskərlər də düzili. Padşah öz əliynən gəlini gətiri, oğlannan aparı qırxıncı odaya bıraxı, qapıları bağlar, son qapuda durar bəklər. Birəz sora bir havar fizah səsini alınca qapıları açar, içəriyə girər, baxar gəlin yalğuz oturub oğlan yoxtı!!

Padşah sorar: – Hanı oğlan?

Gəlin:

– İştə gəldi yanıma, namazını qıldı. **Fanus**¹ başında his varıydı, barmağını o hisə vurarkən his silkindi bir aslan oldu, oğlanı yedi, onnan sora geyb oldu!!

Padşah ağlar, başına çalar:

– Aman Allahım, gerçəkti, yazılan bozulmaz.

¹ fanus – fənər

ÇİĞ SÖZ YARASI

Günnərin bir günündə bir adam varıymış. Bu adam yeddi uşağı və arvadı varıymış, xarabada yaşırmış. Çoxta məhtac olduğundan hər gün balaları aç-aç yatırdırmış. Həftədə bir gün əlinə iş düşər və ya düşməziymiş, o da yeməqlərinə bəs etməzdi. Bir gün oturub düşünüyə deyər:

– Mən gedim başımı alım qaçım, mənim burda heç yaşamağım qalmıyıb. Ölüm bu haldan daha əyi, nanca burdayam bu qəhr-xoftan qurtılmaram.

Başın alıb **yazıy**¹ çıxar, uşaqları da ərdıycə aqlallar. Baba: – Ey yavrularım, gedirəm iş bulum, bəkə sizivçin yeməğ allam, gözəl oyncağlar da allam, onnan evə gəlləm, siz yatın.

Baş alıb çölə gedər, qarşına bir aslan gəli deyər: – Ey insan oğlu, gəl baxım, hara gedisən? Doğrusunu mənə sələ, mənim sənə çox faydam olu ha.

Adam: – Ey aslan, Allah eşqinə, məni azad eylə, parçala ye, bəkə mən **qurtar ollam**² bu dünya əzabınnan!

Aslan: – Nə dərdiv var mənə sələ, bəkə bir çara buldum sənə, kim bili, mənim də bir gün işim sənə düşər.

Adam deyər: – Yoxsulluğ çigərim əzipti, yeddi balam var. Bir xarabada yatırığ, axşamlar boş qazanı daş üstünə qoyarığ balalar yatıncaya kimin. Bu yaşamağ sayılı insanın həyatında. Onıyçin çölə çıxtım, ölüm istirəm. Mən Allaha yalvardım, Allah səni göndərdi mənimçin, gəl bir əyiliğ yap, parçala məni.

Aslan: – Bu sözivə qarşı sənə böyük bir yardım edərəm. Hər gün gəl bura, mənnən bir lirə al, get balalarıvı əyi yaşat.

Adam bu sözə razı olu, çoxta keyifləni deyər:

– Həmd olsun Allaha göndərdi, halalınan göndərdi, doğru deyiblər “Allahdan ğafil olan kafirdi”.

Uzun zaman hər gün gəlib aslannan bir lirə alıb gedər balalarıyçin hər şey alı. Belə zəngin olu istədiğinnən daha çox. Bir düşünüyə deyər arvadına: – Bu aslan bizə bunca yardım etdi, faydası oldu bizə də. Onu gərək unutmıyağın ha. Ona böyük bir dəvət verəğın.

¹ yazı – çöl

² qurtar olmaq – qurtulmaq, qurtarmaq

Arvat: – Oldu. Mən də onun şərəfinə türlü-türlü yeməklər hazırlaram. Ən datlı yeməklərdən, yeni çıxan meyvələr də düzərəm, xizmətində durram gedənə kimin.

Adam aslanı dəvət edər. Aslan razı olu, eyni zamanda, adamnan birliqə evinə gəlillər. Arvat bu aslana çox xizmət edər, yeməgə gəlillər, yellər, içillər, onnan sora oturullar qonuşmağa. Saətlərcə qonuşullar vəxt kecəli aslan deyər:

– Mən gedirəm.

Adam bırxmaz aslanı deyər:

– Necə olu bu gecədə gedəsən, gərək bizimnən burda qalasan, yarın hər kimiz birliqə ormana gedəriğ, mən axşam evimə dönnəm.

Arvat adamnan aslanın yerlərini salar, deyər:

– Siz burda yatın.

Gecəyarısı gedəllər yatmağa adam aslana deyər:

– Üzüyvü o yana döndər, ağzıvnan ağır qoxu gəliri. Aslan bu sözə çox darılı, ama o anda hiç qonuşmaz, üzünü o yana çeviri yatar. Sübh erkənnən aslannan adam ormana gedəllər, orda aslan bir çapacağ gətiri veri adamın əlinə.

Adam deyər: – Bu nədi?

Aslan: – Gəl bu çapacağtan çal mənim başımı ikiyə böl daha xoştı!

Adam: – Bu söz nədi, səniv mənə bunca əyiliğiv var. Mən necə səni çapacağtan vurum, bu olmıyan bir işti.

Aslan: – İştə, bu kərə yeərəm səni, əgər çapacağıvı başıma çalmazsau ha.

Adam utanmadan aslanın başına bir çapacağ çalar, ikiyə bölər. Aslan deyər:

– Get bir ay sora gəl, onnan sora hesablaşırığ. Adam gedər, bir ay sora gəli, baxar aslan oturub. Aslan adamı çağırır:

– Gəl əlivi sürt başıma, bax yaram əyi olub.

Adam əlini sürtər aslanın yarasına baxar əyi olub deyər: – Həmd olsun, yarav əyi olub.

Aslan: – Ama sən dediğiv sözüün yarası gevlimdə işliri, heç əyi olmaz. Mən sənə bunca yaradım, ölümənə qurtardım, nə yazıq ki, sən mənə bu çig sözü dediv, daha yaram necə sağalı, bu yara gevlimdədi, həp yaralar sağalı, ama çig söz yarası sağalmaz. Get, bir daha bura gəlmə. Gəlsən səni parçalaram.

RƏZİL ADAM

Günlərin bir günündə üç qardaş bir bacı varıymış. Bu üç qardaşın da dostları olan bir tacir varıymış. Üç qardaş bir gün tacirdən sorallar:

– Nişin sən evlənmişən? Bu böyük evdə yalğuz yaşısən?

Tacir: – Mən kimsəni tanımıram. Siz mənimçin bir əyi qız tapın hata evlənim.

Bu üç qardaş düşünüyə deyər:

– Nişin biz bacımızı bu tacirə vermiriğ. Yalla, gedəğ ona verəğ bacımızı.

Gəlillər tacir yanına, bacılarını peşkəş edəllər, deyəllər:

– Ama bacımıza zülm etmiyəsən ha.

Tacir: – Mən bu sözüzə çox məmnunəm.

Razı olu, həməən orda evlənilər.

Gəl zaman, get zaman,¹ qardaşlar bir gün deyəllər:

– Biz çoxtan bacımıza baş vurmamışığ, gedəğ baş vurub halını sorağın, ey qardaşlar!

Gəlillər bacıları yanına, qapını çalallar. Bacıları uzun bir zaman sora qapıya sürüklənə-sürüklənə gəli, baxallar bacılarının halı çox yamandı, ayağta dura bilmiri.

Sorallar:

– Nişin belə olubsən, ey əziz bacımız?

Bacıları: – O günnən bu adamnan mən evlənmişəm, heç bir şad gün görməmişəm. Bu hal üstünə də hər gün üç vaxt yeməğim yarım soğan, bir əkmək, bir fincan acı qəhvədi. Gəlin, görün, üç oda dolusu soğan, bir oda dolusu acı qəhvədi.

Qardaşlar bacılarına yeməğ verillər. Bu kərə oturub bu adam için bir oyun qurallar, deyəllər:

– Ey bacımız, sən heç gəm yemə. Bu adama əyi bir dərs verriğ, qoymariğ səni bu halda yaşıyasan.

Qardaşlar bir dərman verillər bacılarına deyəllər: – Tacir axşam evə gələndə bu dərmanı qəhvədə ver özünə.

¹ vaxt keçər

Bacı, tacir evə gəli, o dərmanı qəhvəyə qoyar tacira veri. Tacir qəhvəni içər, ama xəbəri var, təmam yatmışdır eşidiri nə var, nə yox. Qardaşlar Hinkir-Minkir adıyla gəlillər, bu adamı tabuta qoyallar türbəliyə aparıllar, bacıya deyəllər:

– Bax, indi necə həqivi allıq özünən.

Bir **mənqala**¹ atəş, üç kəbab şişi, bir dəftər də əllərində gedəllər türbəliyə tacirin başı ucunda durub biri deyər:

– Hinkir gəl.

O biri deyər: – Bəli, Minkir.

Minkir deyər: – Gəl, aç kitabı baxax, bu rəzil adamın suçu nədi? Sanki orda başqa biri varmış.

O biri deyər: – Heç bir suçu yoxtu, yalnız həftədə üç soğan yərmış.

Hinkir deyər: – On dağ basın canına.

Şişləri dağ edib on kərə suya basallar yalan yerdə adamı dağlayallar.

Sıra tacirə gəldi, sorallar:

– Bu adamın nə suçu var?

O biri deyər: – Bunun dəftəri dolub, həyatını soğan yeməgtən bitirib.

O biri deyər: – Gətirin bunun hər yerini dağla – deyə hər yerini dağladığtan sora bir daha kitaba baxallar, deyəllər:

– Biz bu adamı gələt gətirmişig, qaldırın aparın yerinə.

Gənə yerinə gətirillər özünü. Bacılarına deyəllər: – Ha zaman səsi gəldi, səni çağırtdı, onda yanına get, halını sor.

Birəz sora tacir səsləni:

– Arvat, gəl. Sən hardasan, mən öldüm, türbəliyə də getdim, əyi dağlandım, bir də məni geri döndərdilər, gələt aparmışdılar.

Arvat: – Nə olub sənə, adam, bu nə işti başıva gəlib?

Tacir: – Arvat, Allah eşqinə, get, o əziz qardaşlarımı bura çağır.

Qardaşlar gəlillər. Tacir başına gələnləri arvadın qardaşları və arvadıyçin qonuşu.

¹ mənqala – manqal

Qardaşlar: – Belə iş nə olub və nə də olu.

Tacir: – Hinkir Minkir belə dağladı məni illərdən yarası sağalmaz. Gəlin yaralarımı görün.

Qardaşlar canına baxallar, deyəllər:

– Tarixdə də belə bir iş olmıyıb.

Tacir: – Baxın, sizə bir söz deyirəm. Mənim evdə üç oda dolusu soğanım var. Bir oda dolusu da acı qəhvəm var. Sizi vəkil etdim, həp soğanları satın, qəhvəni də satın. Onun yerinə bir sürü qoyun-quzu alın. Bu günnən belə bu evdə soğan yeməğ hərəm oldu, yasağ oldu, yasağ oldu.

İştə, arvat bu türlü azad oldu, şad oldular.

DƏRVIŞ

Günnərin bir günündə bir dərviş varıymış. Hər gün sübh erkənnən soqaq-soqaq dolaşıb: “ Bir anı bin an edən yuca Allah, bin anı bir an edən yuca Allah” deyərmiş. Bir zəngin adam varıymış. Bu zəngin bir gün dərvişin yaxasını tutar, çünkü bu sözə **darılırmış**,¹ deyər:

– Sən hər gün sabah erkənnən neyçin məni bezar edisən? Bəs dəgi şirin yuxumu haram edisən mənə.

Dərviş: – Ah aman, Allah eşqinə bu adam çox yaman bir adamdı.

Zənginə deyər: – Get. Allah incidsin səni. Çünkü incitdiu məni.

Dərviş gedər. Bir zaman sora bu zəngin adamın evinə **müsafir**² gəli. Zənginin arvadı deyər: – Adam, müsafirimiz gəlib. Mən aş edirəm, sən də get əkmək al.

Adam gedər əkmək almağa. Yolda baxar bir duvarın üstündə gözəl bir quş qonub. O quşa maraqlı edər, gəli quşu tutmağa, əl uzadırkən quş adamı həməən gögə qaldırıb başqa məmləkətin yaxununda çöldə atar.

Adam çöldə dolaşı, məmləkətə gəli, qarşısına bir saqallı adam gəli, sorar:

– Oğlum, hardan gəldiv, hara gedisən? Sən gərib görünüsən?

Zəngin: – Bəli, mən qəribəm, mənə yol göstər.

Saqallı adam: – Oğlum, əgər bu məmləkətdə qalmağ istirsəv get bir arvat al.

Zəngin adam: – Nəyimmən arvat alım?

Adam: – Oğlum, bizim məmləkətdə arvat almağ paraynən dəgi, fatihəynəndi.

Zəngin adam yeməğ yeər bir fatihə veri, parasız yeməğ yerinə gedər, deyər: “Bunnan əyi yoxtı”. O saqallı adamı görər deyər:

– Mən arvat almağ istirəm.

Adam aparı öz evlərinə bacısını zəngin adama veri, bir fatihəynən uzun bir zaman o məmləkətdə qalı. İki uşağları da dünyaya gəli. Orda zəngin adam bir gün

¹ darılmaq – hirslənmək, acıqlanmaq

² müsafir – qonaq

çıxar dolaşı-dolaşı keç olu, yağış yağar, yolda tamam **ibini**.¹ Əcələ gəli, qapını çalar deyər:

– Arvat, tez ol, ibindim halım qalmadı, aç qapını, aç.

Arvat deyər:

– Daha qapını açmam, sən mənə haram oldıv. Bu söziv küfr sayılı, yəni küfr etdív.

Adam yalvarı, yaltanı, arvat qapı açmaz.

Deyər: – Bu sözləriv daha para etməz, faydasızdı. Get başıvın çarasın gör, hardan gəldív bir də ora get.

Zəngin adam boynu **buruğlu** geriyə dönər, olaşı o yerə ki, quş gətirdi özünü, baxar o quş gənə orda durub gəli bəriyə quşa rica edər:

– Məni bura necə gətirdiü bir daha ora apar, qurtar məni, Allah eşqinə, qurtar.

Quş gənə adamı gögə qaldırıb öz məmləkətinə o yerdə atar gedər. Adam evinə dönər, arvadı qarşılar deyər: – Hanı əkmək?

Adam deyər: – Nə əkməgi, sən bilmisən mənim başıma nələr gəldi. İllər oldu getmişəm, başqa məmləkətdə evləndim, iki uşağımız da oldu orda.

Arvat: – Adam, Allah eşqinə, əqlivə nə gəlib. Sən gedəni hələ aşım atəş üstündədi bişmiyib hələ.

Zəngin adam gedər o dərvişi tapar, yalvarı əlin-əyağın öpər:

– Boynumu azad eylə, af elə məni.

Dərviş deyər:

– Get, mən af etdim səni. Madam Allah sənə hikmətini, varlığını göstərdi, həmd olsun. İştə, genə bu sözü yerində görüb demək gərək:

Bir anı bin an edən yuca Allah

Bin anı bir an edən yuca Allah.

¹ ibinmək – islanmaq

SƏBİR DAŞI

Günlərin bir günündə bir adam varıymış. Bir oğlu, bir qızı, arvadı ilə hər zaman çölə çıxarmışlar bahar gəzintisinə. Başqa bir bahar movsimində gənə çölə çıxallar. Qızı gəzə-gəzə uzaqlarda bir ev görər, o evi izlər, gedər-gedər olaşı o evə. Axtarı evin qapısını bula bilməz. Böyük-böyük qayaları gətiri bir-biri üstünə qoyar, duvara dımranı, içəriyə baxar, heç bir kimsəni görməz. Bir kərə səsləni, gənə kimsə səs verməz duvardan özünü o yana atar, o evin hər yanını dolaşı, bir kimsəni genə bulmaz.

Maraq edə gəli bir odanın yanına bir səs içəridən gəldiyini duyar. Bir insan oğlunun inləməsini dinlər, içəriyə gedər. Görər bir gənc orda təpəsinnən dırnağına kimin mıx çaxılıb başı ucunda, bir dəftərdən bir ayna var, dəftəri açar oxur yazılıb: “Mənim ögey nənəm böyük bir cadıgardı, bu mıxları həp səhərdən canıma çaxıb. Hər kim bu mıxları canımnən çəkmək istərsə gərək əlli bir ayət hər gün oxusun. Onnan sora bir mıx çəkə bili, əlli bir gün də yanımda qalı. Annan mən əyi ollam. O andaki əyi ollam, əyi olduğum zaman yanımda hər kim varıysə, o kimsə mənə halal olu. Mən pərilər padşahının oğluyam.

Məni istiyən gərək əlli bir gün başım ucunda otursun, çəkilməsin”.

Qız bir daha evin yazısına bir quş kimin çıxar tez gedərkən daha nənə-babasını bulmaz. O yerdə bu kərə gəli bir kərvançı yanına, onnan bir cariyə alı, dönər o evə. Hər gün əlli bir ayət oxur, bir mıx oğlanın canınnən çəkər.

Əlli gün sürəkli olub ayat oxur mıxları çəkər. Amma əlli birinci gün cariyəsinə deyər:

– Gəl, burda otu birəz, yəxənim sora gəlim ayatları oxuyum, son mıxı çəkim.

Qız getdiğtən sora, cariyə özü əlli bir ayat oxur, əlli birinci mıxı çəkər. Oğlan ayını, həmən o cariyəni halal edib kəbinlər.

Qız hamam yapar, çıxar, bu durumu görər, çox gəm yeər. Oğlana hiç bir söz deməz. Cariyə qızın yerinə, qız da cariyənin yerinə geçər, uzun bir zaman orda belə yaşallar.

Oğlan bir gün başqa məmləkətə getməğə hazırlıq görərkən xanımına deyər:

– Nə istəgiv var, sələ?

Sora gəli qız yanına ki, cariyə olub sorar:

– Nə istəgiv var, sələ?

Cariyə olan qız:

– Mənimçin bir səbr daşı gəti.

Oğlan səfərə gedər. Bir də dönüşündə gəli səbr daşını alı. Səbr daşını satan adam:

– Oğlum, bu səbr daşını istiyən kimsədən məqəyət ol. Çünkü dərđini qonuşduğtən sora sabr daşı ikiyə bölünü. İçinnən bir pıçağ çıxar, dərđini sayan kimsə öz-özünü öldürü ha.

Oğlan dönər, armağanları veri, ama cariyənin odasında saxlanı.

Qız dərđini sayar, sayar deyər:

– Ey səbr daşı, sən səbr, yoxsa mən?

Ayni zamanda, oğlan ordaymış.

– Ey səbr daşı, mən nənə-babamın bir tək qızıydım. Oları tərđ edib bu cənazənin yanında qaldım. Nənə-babamı cigər yanığıyla qoydum. Əlli bir gün oturdum, mıxları çəktim. Əlli birinci gün başıma bu fəlakət gəldi.

Ey səbr daşı, mən səbr yoxsa sən?

Səbr daşı ikiyə bölünürkən oğlan həmənlə olaşı, qoymaz o pıçağtan öz-özünü vursun.

Oğlan hər şeyi **aynar**.¹ O cariyəni genə cariyə edər, qızı – cariyə olanı öz halalı edər.

Şad oldular, mənə də bir şey vermədilər.

¹ anlar

ALLAHIN YAPISI YIXILMAZ

Masalı anlatan: Fəttah Xurşid Saqi 1879-cu ildə Kərkükün Poryadı məhəlləsində doğulmuş 1977-ci ildə ölmüşdür.

Günlərin bir günündə bir padşah varıymış. Bu padşah hər zaman dəyişik qiyafətlərlə dolaşırdı. Bir gün başqa bir məmləkətə gedərkən bir köyün yanında qonağ olı. O gecə köyün hər yerini dolaşib bir xarabanın yanında olan bir evdən bəyaz **girimlinin**¹ çıxtığını görüncə həmənlərdən sorar, nə olduqlarını annamağ istər. Olar da padşaha cavab verib deyəllər:

– Biz Allahın əmri üzərə bura gəldiğ, bu evdə bir uşağ dünyaya gəldi, onun yaşam qismətini yazdığ.

Padşah:

– Nə yazdıvız?

Bəyaz girimlilər:

– Bu uşağ böyük olu, səniü qızıvnan evləni, həpi malıy, mülkiy bu oğlanın olu.

Padşah bu sözə çox darılı, deyər: “Gərək mən bu qisməti qoymıyam olsun. Necə olu, padşah qızı bu xarabada yaşıyanla evlənsin?”

Sabah erkən uşağın nənə-babasını divanına çağırdı deyər:

– Bu gecə bir oğluyuz dünyaya gəldi. O oğlanı mənə bağışlarsız?

Oğlanın nənə-babası:

– Dəgi oğlan, əgər canımız da istərsəu sənə bağışlarığ.

Padşah bir miqdar para veri özlərinə, oğlanı alıb gedərkən yolda cariyəsinə deyər:

– Al, bu oğlanı, apar kəs, əspabını qanına bula, gəti mənimçin. Bu kisə para da səniuçın.

Cariyə oğlanı aparırkən yolda çox düşünüb deyər:

– Mən nişin bu oğlanı kəsım, bunun nə suçu var? Padşah nə bili mən bu oğlanı kəstim, yoxsa yox. O quşu tutum kəsım, oğlanın əspabını qana buluyum aparım padşahiçin.

¹ girimli – geyimli

Oğlanın əspabını o quşun qanına buluyub padşahın hüzuruna aparı. Oğlanı da bir gögərmiş **dalın**¹ altında bırxayı o kisə paraynan. Oğlanın nənəsi, ayni zamanda, çölə çıxar, baxar oğlu bir gögərmiş dalın yanında, deyər:

– Padşah nanca rəhimlidi, oğlumu aparmıyıb. Bir kisə para da yanında qoyub.

Nənəsi oğlanı və o paranı alıb evinə dönər, o paraynan evlərini başqa bir biçim edər, yeni bir dam yapar.

Gəl zaman, get zaman, padşahın yolu bir daha o köyə gəli, o xarabanı axtarı, baxar orda gözəl bir dam yapılıb. Qapını çalar, oğlanın nənəsi qarıya gəlib səsləni oğluna:

– Gəl, oğlum, gəl, odu ha babav gəldi.

Padşah bu sözə maraq edər:

– Madam ki, mənim oğlumdı, əgər aparsam qəbul edəsən?

Nənə:

– Mən sənə bağışladım, demədən apar.

Padşah oğlanı bir də öziynən alıb gedər. Oğlan onca gözəl olub görənlər heyran olullar. Padşah bu oğlana bir məktub yazar veri, deyər:

– Get bizim məmləkətə oğlum yanına.

Məktubta yazar: “Oğlum, məktubu gətirənin həmən başını kəs”.

Oğlan məktubu alıb padşahın evinə gedər. Amma axşam olu gecə ulaşı oraya. Padşahın qapısı ögündə düşüb yatar.

Padşahın qızı sabah erkənnən pəncərədən baxarkən görər qapılarında bir oğlan yatıb çox gözəldi, qoynunda məktub ucu da görünürü. Qız gəli məktubu açıb oxur, deyər:

– Babam nişin belə yazıb.

Qaxar başqa bir məktub yazar. Məktubta deyər: “Bu oğlan gəlirkən həmən qızımın kəbinini kəsin”. Məktubu bir də o oğlanın qoynuna qoyub gedər qardaşına deyər:

– Qapımızda bir gənc oğlan yatıb bax, kimdi?

Padşah oğlu gəli, oğlanı yuxudan oyadı, sorar məktubu alıb oxur, həmən bacısının kəbinini oğlana kəbinlər.

¹ dal – budaq (ağac)

Padşah uzun bir zaman sora dönər evinə, baxar uzağtan oğlu, qızı və oğlan da birligətə durublar. Buları görüncə ağlını çaşırdı, öz oğlunna sorar:

– Bu nədi? Mən nə məktubu göndərdim sənə?

Padşah oğlu:

– Ey əziz babam, sənü məktubu belə yazılmıştı!!

Mən də əmrivi yaptım, al bu da əl yazıdı.

Padşah məktubu alıb baxar, öz əl yazısı, maraq edər, deyər: “Gərək nə olursa, olsun mən bu oğlanı aradan gedərdim.

Gedər **fırınçı**¹ yanına deyər:

– İndi hər kim nargiləmi gətirsə, onu tut **fırına**² at yandır.

Fırınçı:

– Padşahım sağ olsun, əmrü baş üstünədi.

Padşah gənc oğlana deyər:

– Get fırınçı yanında nargiləmin atəşini vur, gəti.

Aynı zamanda, padşah oğlu oralarda imiş. Nargiləni əlinnən alı özü fırınçıya aparı. Fırınçı padşahın oğlunu tutub həməən fırına atıb yandırır. Bir az sora padşah keyiflənə-keyiflənə gəli fırınçı yanına. Yolda baxar o dəliqanlı gənc oğlan bağçədə gəziri, deyər:

– Mən sənə nargilə verdim, hanı?

Oğlan:

– Padşahım sağ olsun, oğlu qoymadı mən gedim, özü apardı.

Padşah başına çala-çala fırınçı yanına gəli:

– Oğlum hanı?

Fırınçı:

– Padşahım sağ olsun, əmrivi yerinə gətirdim.

Padşahın ürəgi çatlar, malı, mülkü, padşahlığı oğlanın olu. Mutlu yaşar.

¹ çörək bişirən

² fırın – çörəkçi peçi

MƏİŞƏT NAĞIL-HEKAYƏLƏRİ

SƏN ADAM OLMASSAN

Günlərdən bir gün bir adamın bir tək oğlu varmış. Bu uşaq civə kimin avıçta durmaz; hər yerə burın soxar, hər dəllüğe barmağ dürtər, hər işə qarışı. Mına babası qızar, əyyi xarap uşağa: Sən adam olmassan, diyər durarmış.

Uşax istər babasının gözinə girsin, bir ettiğini bəyəntirsin, əffərim desin özünə. Babası hiç bir ettiğini bəgənməz, onı əşşək yerinə sayar, köpək yerinə qoymaz özünü, başına qaxar:

– Sən adam olmassan, diyər döndəri.

Uşax **haraş oli**¹, beyni qan, dözimi qalmaz bir gecə başın alı, qaçar, başqa bir diyara gidər. Göz açuxtı; işlər, çalışı, əl-ayağ yandırır para qazanı, adı əskərliyə gəlmədən gidər gevilli yazılı. Çox iş görər, onbaşı oli, çavuş oli, baş çavuş oli. Qır tək sevən adamdı, gəl zaman, get zaman paşa oli.

Aradan uzun illər keçər, gün dolanı, bu öz məmləkətində qumandan oli. Amma kimsəyə çaldırmaz; bildirməz oralı olduğunu. Gizli-gizli axtarı babasının yerini tapar.

Adam da oğlı qaçtıxtan sora əli qurru yerdə qalı, başlar qazan ağartmağa, bı iştə həm **dümik**² oli, həm əkmək parası qazanıp geçini. Yorğinnıxtan, yoxsılıxtan saç-səqqəli ağarı, beli bükili, gözi qalmaz.

Bir gün paşa iki əskər çağırı diyər:

– Gidəsiz Çuqır məhəlləsində Başı kəsük **camı**³ qarşısındakı təkəyə ögində bir ixtiyar **qazançı**⁴ var, adı bı, babası bı, onı gətirin mənimçin.

Əskərlər:

– Əmredəsən paşa, diyər, yola düşəllər.

Orda-bırda adamı tapallar, diyəllər:

– Usta, sən filan adamsan?

¹ haraş olmaq – böyüyərək 10-12 yaşına çatmaq

² məşğul olmaq

³ camı – məscid

⁴ qazançı – qalayçı

Diyər: Bəli.

Diyəllər: – Qax, paşa səni istiri.

Adam diyər:

– Gedin işivizə, paşanın mənim kimin yoxsıllardan nə işi ola bili? Mənim kimsəydən al-verim yoxtı. Yağniş gəlipsiz, paşanın istədiği başqasıdı. Gedin onu tapın.

Adam əlinin arxasını qoxlamayıp, nə bilsin paşanın öz oğlu olduğunu?

Əskərlər qızallar:

– Paşamızın sözi yerə düşməz, o yağniş olmaz, bizə səniv adıvı, yerivı verdi. Səni istiri, söz tutmasav zordan aparrıx səni, əqliv başıva topla, düş ögimizcə.

Onnan bir söz, mınnan bir söz, ağır qalabalığ olı, adamın qollarını arxasına bağlallar, sürikliyə-sürikliyə öglərinə qatar, taptıya-taptıya gətirillər paşanın divanına. Qapını çalallar.

– Paşam, buyırdığıvız adamı gətirdix, xəbər salallar, ixtiyar adamı, külliğə, zibilliğə qollarınnan qaldırıp içəri atallar.

Paşa, burın qaldırıp, tanışlıx verməz. Babasıysa yol boyıyca **dürdihləndiğiçin**¹ gözi qaralıp, beyni qarıştığiçin oğlını tanımaz. Paşa, otırdığı sandalya üzərində burılı, qurılı, diyər:

– Məni tanısan?

Adam diyər:

– Mənim kimin öz gününə, öz vayına qalmışın paşa-maşaydan nə alacağı, nə verəcəği var, hardan tanıyım?

Paşa diyər:

– Mən oğlıvam, oğlıv, yadıvda qalıp, qaxar otırı, sən adam olmassan diyərdiv mənə. Başıma çala-çala canım yandırdıv, əlivdən qaçtıv. Bax, göziv aç, paşa olmuşam, görısən paşa.

Baba mını eşidincə qorxıdan çıxar:

¹ dürdihləməğ – dürtmələmək

– İndi də diyirəm sən adam olmassan. Mən demədim paşa olmassan, adam olmassan dedim. Adam olsaydım, oğıl-uşax əlində məni sürüklətməğ yerinə, ya öziv gəli məni tapardım, ya diyərdiv gedin babamı çağırın bura. Adam qoxsı olsaydı səndə, məni əl-ayağ əlində bıraxmazdım, diyər, yerə tıfırı paşanın üzünə baxmadan çıxar gidər.

Anlatan: Yaşar Bilal Dədə

Öğrətmən-şair

Aprel, 1976

XER DEMƏZ

Adamın biri həcdən dönirmiş, çox **rəzil**¹ olduğu üçün dönməğini evə xəbər verməz; para xərcləməsinnər.

Həcci köylərinə yaxun bir yerdə, su başında sırfasını sərər, yeməğini **xırmıldadırkən**,² bir yolçı onu görər tanır özini, bı başını saxlıyıp sırfanı bükməğ istər, olaştırmaz, o, yolçı gəli əlini öpər, xerli ossın, Allah qəbul etsin diyər.

Həcci, onu yeməğə dəvət etməğ yerinə baştan savmaxçın:

– Köyli qardaş, bizim bir köpəğimiz varıydı, bır köpəğiydi, quşu geçirtməzdi, noldı görəsən? Onnan nə xəbər var? sorar.

Ac qarın yolçının gözi həccinin yeməğində, gevli yeməğə gidər, onun ettiğinə qızar, diyər:

– Həcci əmmi, köpəktən tərəfə sir sağ, hayvan qudırdı, gəbərđi.

Köpəğinin gəbərməğ xəbərinə qəhirlənən həcci:

– Nə, nə deməğ köpəğimiz öldü?

– Ha vallah, həcci əmmi, atıvızın etinnən yedi qudırdı.

– Deməğ at da öldi?

– Sizə xer xəbər verməğ istərdim, bəli nədəsən, əldən nə gəli? **Atəkə**³ babavızın türbəsinə su aparmaxtan **cıdav**⁴ oldı çatladı.

– Sən nə diyisən? babam da ölip?

– Ha vallah, həcci əmmi, rəhmətə qılsın əyyi adamıydı, cigər yananıydı, şəfqətliydi, oğlının ölümünə dayanmadı, aylarca türbəliğlər bəkçisi oldı. Gecə-gündiz, gözyaşı tökti, ürəgi çatladı.

– Hay-havar hay! deməğ oğlın da ölipti?

– Uzun ümrin sizə verdi, bir qoncaıydı, bir qoncaıydı açılmamış, ərkən soldı.

Nənəsinin ölümünə dözmədi, ödi qoptı.

Həccinin əli titrəməğə başlar, ağzına olaşmaz.

¹ rəzil – xəsis

² xırmıldatmağ – xıdır-xıdır yemək

³ atəkə – bəlli at

⁴ cıdav olmağ – qan-çər olmaq

– Hay-hay arvadım da ölip deməğ?

Həccinin, ürəgini salan yolçı yalannan bir ah çəkər:

– Başıv sağ ossın, həcci əmmi, rəhmətli məhəlləmizin güliydi, bir kimsə onnan incinməmişti. Gettiyi yerdə utanmasın, Allah suçınnan geçsin. Rəhmətli yəngəmiz damnan düşən körpə qızının dərdinə yana-yana tutıştı, özin yedi bitirdi. Yazux oldu yataxta çüridi.

– Vax, vax, çamır başıma, qızım da?

– Bilmirəm nəcə diyim? **axırşər**¹ uşağ əqli bir gün damda küçük qardaşıydan oynarkan bir-birlərini qavalayıplar, ikisi birdən düşip boyınları qırıldı.

– Bir ağzıv xer aç adam, deməğ qızımnan bala oğlım da öldilər, evim çırpılıp, ölim evimi sipirip – diyərək, başına çala-çala, sırtanı yerində qoyar, köyə qaçar.

O, başına çala-çala gedincə, yolçı sırfa başına qonar, qarnı tıxınca yəər, sora sırfanı qatlar, qoltığı altına qoyar, yolına gidər.

Anlatan: Burha Cəlal Bey

Şair

Yanvar, 1989

¹ axırşər – talesiz, bəxtsiz

QOY YÜZ OSSIN

Bir gün bir adam varmış, yəxə yırtıx kəndiri boynında, hər kim qızdırsa özini qanına girər başını yəərmiş. Yeri-gögi yandırıp, yetənə yetər yetmiyənə daş atar, yeridiği yola şər satar. Ələm şərrinnən qaçar, çəhrəsin görməğ istəmər. Xaxın əli **düədə**¹, istillər Allah bir gün tez canını assın, başları bələdən qurtassın.

Bıysa özini görmüş, bəgənmiş, əqlinə tox, qırar tökər, kimsə ögində dura bilmədiğiçin özinnən çıxıp, aşırđı. Kimsə xoşlanmırı özinnən. Bir gecə yuxıdan diskini, yuxısı qaçar, yata bilmər. Otırđ, düşüni dalar, ettixləri gözi öginə gəli, özi-özinə diyər:

– Yarın Allah divanına varsam nə cuğap verrəm? Mınca adamın qanına girmişəm, qıyamət günü bı öldirdiğlərim, özləri qardaşları, arvadları, babaları, nənələri uşağları başıma yığışsa, arxamca düşsə, yəxəm əllərində qalı, nə çamır qoyaram başıma?

Səbbəhi pək açar, canına qorxı girip, qəhrinə bulanıp, yerinnən qaxa bilmər. Otırdığı yerdə çaxılı qalı. Öldirdiğlərini birər-birər sayar, saydıxça qorxısı artar. Baxar doqzan doqqız adamın qanına girip.

Axşama yaxun, baş qaldırı gidər camıya. Mulla mını görincə **gevli çiğləni**,² qorxıya qapılı. Amma qorxtığını göstərmər, istəmər özin qırsın.

Əli qannı, baş yəən adam gəli diyər:

– Mulla əfəndi, məni şaytan aldadıp yoldan çıxartmıştı, indiyə kimin doxsan doquz adam öldirmişəm. Allahın qorxısı girip qarnıma. Görəsən Allah suçımnan keçər? Netsəm suçımı bağışlar? Gəlmişəm mənə yol göstərəsən.

Mulla, öz-özinə:

– Mının gözin qan tutıp, yox desəm özinə, Allahtan qorxmazdı, bir əl atar, sevər yerimə çalar, qanıma girər, başımı yəər. Əyyisi, mını Allahın əlinə verim, özi burnını avar, bələsin çattırı cazasın veri.

¹ düə – dua

² gevli çiğləni – ürəyi çırpınır

Diyər, əlini uzadı, ögindəki ocaxtan atas eşməxçin qullanılan **hərsini**¹ veri əlinə diyər:

– Bax oğlım öz dediğivə görə səniv ettiğiv çoxtı, günəhiv bəyyükti. Nə də ossa Həq qullarının həppi suçinnan keçər, amma miniyçin toba istiğtar istər. Sən al minı, get türbəliğə, bı şişi yerə **şink**,² otı Allaha yalvarmağa **dal**.³ Bı gögərip yarpağ açmıyınca yerivdən çabalama, yanınnan ayrılma. Beliv Allaha bağla, gevliv dönməsin. Bı şiş gögərsə, deməğ suçıv bağışlanıp, get onda ayağıv uzat, qorxiv olmasın.

Mulla baxar adam ağzına baxırı, qorxar işi bozsın diyər özünə:

– Babam, istirsəv Allah səni af etsin suçıvdan geçsin, sən də günəhtən çıxasan, yolu bıdı, durma işivə bax, diyər **təşərlər**⁴ özini.

Şata düşən ilana sarılı, adam dəmir çubığı alı gidər Cümcümə yaxunında əkər, su veri, otırı namaz qılar, düə edər. Gecə olı, qarannux basan bı adam otırıp gözin şiştən ayırmırı, düədən kəsilmiri, göz yaşı tökip yalvarı. Bələ dalar gözinə yuxı girməz. Geç vaxıt, əl ayağ çəkili, səs-sada kəsili baxar biri gəldi bir türbə başına, torpağı yan etti, daşları qaldırıp, yengi gömilən qızı türbədən çıxardı, kəfəni yırtar, diz çökər istər öli qıza toxınsın.

Mının gözini qan tutar, tüngili ayağa qaxar şişi, namazlığı yerində qoyar, xənçərini sıyırı.

– Doqzan doqqız qoy yüz ossın. Bin il cəhənnəmdə yanmağ bı ətəgi pisin ettiğinə göz yummaxtan əyyidi, diyər qonar o namussız canavarın başına, qarnın sırfa kimin açar gəbərdi özin, dönər yerinə.

Üstinə atlanan qannarı silərkən **təmcid**⁵ səsin eşidi, başın qaldırı baxar yerə şingdiği şiş gögərip yem-yeşil yapraxtan dolıp, hər yarpağ başına bir gül açıp, yanında bir toppız qədər nar tutıp.

Mını bələ görincə çəkər ağacı sökər, qaçar mulla yanına olaşanda səbbəh azanı verili. Əbdəs alıp cəməəttən namaz qıldıxtan sora ağacı aparı mullaya göstəri.

¹ hərsin – maşa; ərsin

² şingməğ – sancmaq

³ dalmağ – uyumaq, yalvarmaq, dua etmək

⁴ təşərləməğ – başdan etmək

⁵ təmcid – azan vaxtı edilən dualar

Dünən axşam mını təşərliyən mullanın ağzı açıla qalı, qutı qurrır, diyər:

– Gəl ağam, aynat baxım sən nettiv bələ bı dəmir ağac kimin gögərdi?

Adam, **ətəgi pisin**¹ öliyə toxınmax istiyincə, vicdanım qabul etmədi, dedim nolırsa nossın mən bu işə göz yummam, dedim qoy yüz ossun, tuttım gəbərttim özin, döndim yerimə baxtım olan olıp.

Bıları eşidincə mullanın gözi açılı:

– Allahın hikmətini insannar çox yerdə aynıya bilməz. Qardaş, sən Allahın əmirbər qulıymışsan, səniv də, bizim də mınnan xəbərimiz yoxmuş. Səniv hesabıvı məyər Allah özi görsin. Mənə qassa sən bizim **şiximiz**² ol, biz arxavca düşəx, bəkə səniv üziv hürmətinə Allah üzimizə baxar, bizim də suçumuzdan keçər – diyər, adamın əl-ayağına qapanı.

Anlatan: Ənvər Paşaoğlu

(şəkərçi) 65 yaşında

İyul, 1977

¹ ətəgi pis – zina işləyən

² şix – şeyx

DÖGÜŞƏNLƏR NƏ SƏLƏR?

Tələfərin Xummu məhəllələrindən yığışıp **partal**¹ yuvmağa, qab-qacağ təmizləməyə gələn xatunlar sıra almağ, **usu** əldə etməyə üçün dolaşmaları sırasında tələsməsidən bir xatun, üzsüz, sözün bilməz bir qadının səbətində toxunar. Səbət **devrilər**.²

Muna qarşılıq odlanıp tutuşan qadının ağızından **halavlar**³ saçar, dişinin dibinə gələnə gəri çevirməz, ağızına gələnə sayar.

Bu sataşqan qadının qudurğanlığı qarşısında o, **hüsməgi**⁴ **yey**⁵ bilip ağızını açmaz.

Bir nəçə səət sonra hər iki xanım yan-yana partal yuvarkən əqilli xanım **biləsinə**⁶ – dil uzadan xanıma yardım edər. Köpürməsi yatışıp, daşqınlığı dinməsindən əmin olunca, naziklixnən sorar:

– Sən mənə tanırsay, bacı?

Kötü xuylu, ağızı pis, birdix⁷ sögmiyə başlamaq istəkən qarşısındakı xanımın əfəndiliyindən ötürü çox gidəmməz, amma alışxanlığı üst gəli:

– Mən nə biləm sən naxsı **qaltaxsay**?⁸ Naxsı **çulsuzun törəməsisəy**?

– Əgər bilməzsəy mənim kim olduğumu, niyə munca qaltax, sürtük saydıy?

Sələməsinə qarşı:

– Döğüşənlər bir-birinə anam, bacım sələməz ki, bacı? sələr, tərlərini silər.

Anlatan: Əbdullah Məhmud Əfəndioğlu

(əməkli gümrük müdürü)

Sentyabr, 1973

¹ partal – paltar

² devrilməğ – çevrilmək

³ halav – alov

⁴ hüsməğ – susmaq

⁵ yey – yaxşı, üstün

⁶ biləsi – özü

⁷ birdix – bir an

⁸ qaltax – irsiz, utanmaz, əxlaqsız

QAÇIN ƏŞƏK TUTILLAR

Bir gün **savsəğın**¹ birinin bilməm gözinə nə görüki, qəlbinə nə danar, dabanın çəkər, ətəgin belinə çalar qaç qaçasan qaçmağa başlar. Yolda qaçarkan bir arxadaşı görər özünü, diyər:

– **Xəərđi**² bələ! Nə var? Nişin qaçısan?

O, ardına baxmadan:

– Qaç, ülən qaç, diyər daha **qəyyim**³ qaçmağa başlar.

Bı da onun arxasıya düşər qaçar. Birəz qaçar nəfəsi daralı, diyər:

– Aynat baxağ, nə var bələ? Nişin qaçırığ?

Fitil oxı kimin qaçmaxta olan savsax durmadan:

– Sən sorma, ardımca gəl.

O da qaçar, qaçar, birəz sora cigəri ağzına gəli, nəfəsi kəsili – diyər:

– Mənim nəfəsim **tumdı**.⁴ Aynamasam, bilməsəm məsələ nədi quyrıqıv olmam olmam yoxsa. Sən get başıvın çarasın gör.

– Yanşaxlığı bırax, qaç əşək tutillər ələ keçmiyəsən, diyər, durmadan qaçar.

– Əşək tutillər boyınarı qırıssın. Tutan, tutulan cəhənnəmə bizə nə?

– Ülən, **əqqil ol**,⁵ söz dinlə qaç, bı əşək tutannar onca əşşəktilər, sən əşək olmadıqıvı aynadınca dərivı dabbəyə göndərillər – cuğab veri.

Anlatan: Burhan Cəlal Bəy

İyul, 1969

¹ savsağ – sarsaq

² xəərđi – xeyirdi

³ qəyyim – bərk

⁴ tummağ – nəfəsi kəsilmək, boğulmaq

⁵ əqqil ol – ağıllı ol

GÖRMƏMİŞLƏR

Bir adam varmış **yengi kissə**,¹ onca **ac uyuzlğ**² çəkib Allah desin bes. Sora Allah üzünə baxıp işi düz gəlip zəngin olı. Zəngin olı, varlı olı, bəli **piskəliğinnən**³ vaz geçməz.

Bir gün bı yengi kissə tuccar olıp səfərə gidər, ordan uşağlarını cevintirməxçin armağan alı, arvadıyçin bir gərdənə, oğlıyçin bir kilav börk, bəyyük qızıyçin bir cüt sırğa, küçik qızıyçin bir üzük göndəri. Bılar, babalarının rəzilliğinnən armağannara əl vurmaktan qorxallar.

Baba səfərdən dönəndə firsət avlallar, hərkeş armağanını girər, amma içlərində qorxı var, babalarını qarşılamağa çıxallar, keflərinnən uçıkar, yellixtən armağannarını babalarına göstərməğ istəllər.

Bıların pıçıldamağına babaları qızar:

– Bı hat-havar nədi? Sorınca. Küçik qız əllərini sallar, ölçər:

– **Ablama**⁴ dedim **həvişi**⁵ sipir, həvişi sipir, hə sipirmədi, diyər, əlini sallamağıydan üziginə göstəri.

Bəyyük qız, sırğasını göstərməxçin başını o yana burar, bı yana burar:

– Ha zaman dediv? Ha zaman dediv?

Diyər durar.

Oğlana gəlincə, başındakı kılavını göstərməxçin başını əndiri qaldırı:

– Ha vallah dedi, ha vallah dedi.

Diyər, börkünü göstəri.

Nənələri olanca quvvatıydan iki əlini köskinə çalar gərdənəsini göstərməxçin:

– Yandım əlivizdə, yandım əlivizdə, deyip çağırması qarşısında, görməmiş adam, **kərtinməxçin**⁶ yengi aldığı qırmızı yəmənisinin bir təkini çıxardı, ayağını yerə çalar:

– Əqlivizi başıvıza toplavın, diliviz kəsin, yoxsa mınıydan ağzıvızı dağıdaram, diyər, yengi ayağqabısını göstəri, dillərin tutturı.

Anlatan: İpar Məvlüt Qəyəçi

Fevral, 2000

¹ yengi kissə – təzə zəngin olan

² ac uyuzlğ – pərişanlıq

³ piskəliğ – rəzillik, simiclik, xəsislik

⁴ abla – böyük bacı

⁵ həviş – həyət

⁶ kərtinməğ – öyünmək

YOLINA VURMA NAMAZ

Bir gün Kərkük valisi baxar bir köy xaxı hiç namaz qılmıllar, orıç tutmıllar. Mına həm acuğlanı, həm **qızar**.¹ Düşini baxar bı iş zorbalıxtan, qol burmaxtan başa çıxmaz, dil tökməx də **para etməz**.²

Bir yol qurar, çağırı köyin ağasını diyər özinə:

– Kaha (kəhyə) pətişah həzrətləri bir farman çıxardıp hər namaz qılana aylığ bağışlasın. Mən də baxıram köyivizin xaxının **əli qıssadı**.³ Dedim nişin bı əkmək əllərinən getsin. Sən get aynat özlərinə. Yola gəlip namaz qılanların adlarını bir listə elə, gəti aylığ kəsəğ özləriyçin.

Kəhyə:

– Baş üstinə, diyər.

Gidər köyə xəbər salar. Hərkeş adını yazdırı, başlar qax-düş etməğə.

Paşaya xəbər olaşı adamlar var, saxtaçılığ edillər. Bir səhər vaxtı köyi basqın edər. Atının ayağ səsini alan mulla həməən sərələndiyi yataxtan qaxar, dam başında azan verməğə başlar. Vali mını bələ görincə, çağırı özini diyər:

– Oğlım, sən yerivdən qaxtın əbdəssiz azana başladıv, namaza durdıv. Bı bələ olmaz, əbdəssiz namaz bəyyüç günəhti.

Mulla ettiğini **pəstirləməxçin**,⁴ şaytannıxtan:

– Allah ümirlər versin paşamıza, hər gün yaş-yaş, qoy bir gün qurrı ossın.

Mında nə var Allah af edər.

Mına paşa çox acuğlanı, bilməz bı saxtaçılığınnan bələ diyiri, diyər yeni alışıllar qoy **tellarinə**⁵ dəgməyəğin. Yol arkan göstəri, ögit veri, dönər.

Ay başı olunca bı **köylilər**⁶ əllərində təspihləri, çiyinnərində namazlıqları yığışallar gəlillər paşanın sarayı öginə.

Paşa balqona çıxar, diyər:

¹ qızmağ – hiddətlənmək, qəzəblənmək

² para etməz – fayda verməz

³ əli qıssa – yoxsul

⁴ pəstirləməğ – ört-bastır etmək

⁵ tellar – iş, məşğuliyət

⁶ köylilər – kəndlilər

– Din qardaşlarım, hələ aylıqlarınız olaşmadı. Gələn aybaşı Allahın dediği olsun, iki aylığı birdən alırsınız.

Bılar dönəllər evlərinə. Gələcəğ aybaşı bir də gəlillər, dişlərin itidiplər aylıq alsıllar.

Paşa **tarmadan**¹ boylanı, diyər:

– Nə var bələ düz-dünyanı bir-birinə calırsınız?

Diyəllər:

– Gəlmişğ aylığımızı istiriğ, bı iki ay oldı. Özöv demədiv bı ay başı?

Paşa diyər:

– Nə aylığı? Nişin, nedipsiz? Qəyyə çəkipsiz? Bel-baltavız qırılıp?

İçlərinən biri ağzı düzliğ satar, atılı diyər:

– Paşa paşa, söz sözdü; sən dediv namaz qılın aylıq alırsınız. Biz inandığ, qıldığ. Geçən ay gəldiğ dediviz hələ aylıq olaşmıyıp, gələcəğ ay iki aylığı bir yerdə verriğ biz də inandığ, qandığ, sözümüz üstinə qaldıq.

Paşa başlar ağzı dolışı gülməğə, diyər:

– Oğlım, xax namaz qılar Allahın əmrini yerinə gətirməğ, Allahın borcını ödəməxçin. Nə parası, nə pulı? Allah əqil versin, mən bələ ettim siz namaza alırsınız. Siz, həmdossın hidayata qavıştıvız, bı iki aydı Allahın yolın tutıp namaz qılırsınız indidən sora daha vaz geçə bilmərsiniz. Gedin Allahıvıza şükr eləvin cəhənnəm ataşınnan qurtıldıvız, mənimçin də namazıvızda xeer-düə eləvin.

Köylinin biri diyər: Paşam, biz **yoluna vurma**² namaz yapıdığ.

Anlatan: Məlik Xattat

(xattat və mimar)

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

İyul, 1978

¹ tarma – terras – (2-ci mərtəbədə) balkon

² yoluna vurma – elə-belə, başdansıvdu

DUNYA SIMA ZORTCƏKƏNƏ QALIP

Bir zamanlar bir məmləkəttə bir taxım xerxiz törər, sürməni gözdən çalan. Millət şiştə kababa dönər. Xaxı bılar nar qabığı kimin soyallar. Ələm bıların əlində şaşə qalı. Hükümət tə çarasız qalı, əlinnən bir şey gəlməz. Dəvlət ip üçü tapmırı ki, bıları ələ keçirtsin, həqlərinnən gəssin.

Məmləkəttə bir **tülingi** varmış, bı sürtigin işi karı yoxmuş, başı boş gəzər, kimi görsə **zort çəkər**,¹ kimə olaşa zort çəkər, qaxar zort çəkər, otırı zort çəkərmiş.

Paşanın gevli **sıma zort** çəkənnən **çigləni**,² şübhələni özinnən diyər:

– Bütün oynnar mının başı altından çıxmadı. Bı zort çəkməgiydən əttiğlərini **örtbas**³ ediri.

Paşa, əqqil adamdı, mını çaldırmaz, özini o baştan getiri, tutar mınıydan dostlax qurar, özünə yaxun salar, arxadaşlax edər.

Sıma diyər bəkə aldadırı paşanı, işlərini əl altınnan yeridi. Bilməz paşa **faq qurıp**⁴ öziyçin, öginə dən atırı tora atmaxçın.

Gəl zaman, get zaman, bir gün vali Sımanı çağırı diyər özünə:

– Sıma səni **gizirliyiplər**,⁵ diyillər sən **çətəbaşısən**.⁶ İndiliğ məsələni yatırtmışam, gevlim yol vermiri, sən zərər görəsən. Amma işin **qoxsı çıxsə**,⁷ çanağ başıvda qırılı, yəxəv əllərdə qalı. Gəl barabar bir yol qurax, bəkə iş yırtılmadan səni qurtara billəm.

Sıma şaytandı, yük altına girməz, quyriğ dolantırı. Paşa **ayağ dayar**,⁸ zorlar özünə, ayağı altına sabın sürtər, dilini çalar yola gətiri, qandıırı Sımanı.

Sıma diyər:

– Paşam, mən sözivə söz qatmam, amma paşam, bizə erkək diyiplər. Mən kimsənin **boynın qırmam**,⁹ kimsəni ələ verməğimi bəkləmə mənən. Sən biç, mən

¹ zort çəkməğ – dərindən ah çəkmək

² çiglənməğ – təlaş, təşviş, əndişə

³ örtbas etməğ – ört-basdır etmək

⁴ faq qurmağ – tələ qurmağ

⁵ gizirləməğ – çuğullamağ

⁶ çətəbaşı – oğrubaşı

⁷ qoxsı çıxmaq – aşkar olmaq

⁸ ayağ dayamağ – israr etmək

⁹ boyn qırmağ – çuğullamağ, şər atmaq

girrəm. Mən sözivdən çıxmam, sözimmən də dönməm. Al mənnən adam sözi, səniv xatırıvçın bugünnən bələ qoymam bı məmləkəttə bir kimsənin bir çöpi çalınsın. Kimin bir ignəsi getsə, mənnən bir çuvaldır alsın.

Paşa diyər:

– Söz.

Bı diyər:

– Şərt.

Paşa Sıma zortçəkəni müdir edər. Bı da xəbər salar yoldaşlarına. Yığışılar. Diyər özlərinə:

– Başın əl uşağı, mınnan bələ ayan-bıyan yoxtı, əl uzınnıx etməx yasaxtı. Mən paşaya söz vermişəm, hər kimin bir şeyi çalınsa, yəxəmi tutallar, parasını on qat mənnən alıllar. Gözivizin pək çayırını açın, mənə əyyi baxın. İndidən sora hər kim bir **xalt etsə**¹ gettiği gündi, **əşşək cənnətinə**² göndərrəm özini, çıxtığı yerə qoyaram qoyaram başını.

Xerxizlər³ Sımanın bı sözlərini eşidincə iki əlləri, bir başları qalıllar. Hər xerxiz qorxısınnan bir **qurnıya**⁴ sıxılı, başını saxlar. Məmləkət bələ olı, altun al başıva çölə düş qorxma.

Sıma zortçəkən günnən günə paşanın gözündə bəyyüg olmağa başlar, yuldızı parlar. Başardığı iş bəyyükti. Xerxizliğin kökini kəsip, bı az dögi.

Bir gün Sıma əski zortçəkən yeni polis müdiri arxasıyca cəndərmələri bazarda dolaşırkan baxar bir canaza, türbəliyə aparıllar. Sorar:

– Ölən kimdi?

Diyəllər: Filan adamdı, öləninin adını verillər.

Demə ölən Sımanın əski xerxizliyə yoldaşlarınnan biriymiş.

Diyər:

– **Salacanı**⁵ əndirin yerə baxım, mınıydan işim var.

Yalvarıllar özinə yəxərilər, dil tökəllər, əl-ayağına düşəllər. **Para etməz**.⁶

¹ xalt etməğ – yanlış iş görmək, xəta etmək

² əşşək cənnəti – həbsxana

³ xerxiz – oğru

⁴ qurna – künc

⁵ salaca – tabut

⁶ para etməz – faydası olmaz

Sərxoş Sıma ayağın yerə çalar:

– Diyirəm əndirin salacanı, əndirin, yoxsa **harap görəsiz**.¹

Naçar salacanı əndirillər yerə qoyallar. Sıma gəli yanına, əyili ölinin qulağına:

– Gedisən oğır ossın. Orda, dünyada nə var, nə yox soran ossa. Sələ, özlərinə:

Dunya Sıma zortçəkənə qalır, bı kərə baxın dunyanın harasıdı. Çaçıp dönməğ düşünməsin kimsə – diyər.

Anlatan: Usta Məhməd Pıçaxçı

(yaşı 85 il var)

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

Yanvar, 1978

¹ harap görməğ – pislilik görmək

ƏLİN UZADAN AYAĞIN ÇƏKƏR

Bir gün bir padşah bazarda dolaşmış. Ogiycə cəndərmələr, arxasıyca **haytaları**,¹ bılar:

– Patşah gəldi, qaxın ayağa.

Çağırılar. Ona yumriğ, mına **qırpaç**² döşillər, xaxı patışahın salamına durdırıllar.

Yaşı keçkin, **qamburi**³ çıxmış bir dəvriş də belini divara dayıyıp, ayağlarını uzadıp kimsəni **aldırmırı**.⁴ Cəndərmələr, haytalar gəllilər, istəllər mını qaldırırsılar ayağa. Bı oralı olmaz, aldırılmaz özlərini, sözlərinə qulaq asmaz.

Adam ixtiyardı, **kütək**⁵ malı dögi, burnını sıxsav rühi çıxar, bir **sımsıx**⁶ çalsav öli, boyınlarına qalı.

Haytalar yalvarıllar, dil tökər yəxəriillər, para etməz. Caş qalılar netsilər?

Patşah mını uzaxtan görər, xəbər göndəri diyər:

– Dəvriştən vaz keçin, qarışmavın özinə, biz aramızda aynaşırıx, **bitişiriğ**.⁷

Patşah dəvriş yanına olaşanda atınnan ənər, salam veri. Dəvriş adam əqillə salamını alı, özin bozmaz, yerinnən çabalamaz. Patşah sorar sorışı. Dəvriş cuğabını veri, mamnunnığ göstəri. Patşah diyər:

– Baxım bələ otırıpsan?

Dəvriş diyər:

– Vallah çox yorğınam, istirəm bir dincim alım, yorğınnığım çıxsın.

Patşah diyər:

– Evə getsəv daha əyyi dögi? Başıvı sarar uzanısan yorğınnığıv gidər.

– Mənim döşəgim altımda, yorğanım çignimdədi. Bir də indilix qaxa bilməm başqa bir yerə gedim, həm acam, həm də yorğın. Birəz özimə gəlim, gidərəm hamballığ edərəm, əkmək allam, sorası xana gidərəm.

¹ hayta – nüfuzlu dövlət adamları

² qırpaç //qırbac – qırmaq

³ qambur – qozbel; dəvənin hörgücü

⁴ aldırmaq – saymaq

⁵ kütək – kötək

⁶ sımsıx – çırtma

⁷ bitişməğ – hesablaşmaq

Patşah diyər:

– Mənə selə, sən məni tanısan yoxsa yox?

Dəvriş diyər:

– Nəcə tanımam? Allah ümirlər versin patişahımızı kim tanımaz?

Patşah diyər:

– Dəvriş səniv yaşiv geçip, qocalıpsan. Yaşlısan, işləməx zəhmətti sənivçin.

Dəvriş diyər:

– Vallah doğru diyisən sultanım, amma əldən nə gəli?

Patşah diyər:

– Bələysə gəl Allah bir hidayat versin sənə bir yardım qabul et mənnən. Sən yaşlısan **Bəytulmalda**¹ həqqiv var, alsav haram dögi, günəh sayılmaz. Mən də patişaham, mənnən qabul etməğliğiv əyyib dögi. Nə diyisən?

Dəvriş diyər:

– Patişahım buyırdığlariv **tambura**² teli kimin düz, farman kimin doğrıdı, nə günəhi var, nə əyyip sayılı. Amma məni aff elə, mən istəmirəm.

Patşah, bı sözə çaşar, sorar:

– Madam günəhi yoxtı, əyyib sayılmaz daha nişin almıyasan?

Dəvriş diyər:

– Yüz bin rəhmət ölənlerivə, bir onca da sənə, səni sevənlərə. Rica edirəm sənnən qoy məni öz halımda qalım, axı əlimi uzatsam, gərək ayağımı çəkim, mənse mını istəmirəm.

Anlatan: Əbdülməcit Qutubağlı

(Kərkük müftüsü)

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

Sentyabr, 1967

¹ Bəytulmal – İslamda dövlət xəzinəsi

² tambura – musiqi aləti

ÜLƏN, NƏYƏ GÜLİSƏN?

Bir gün İbrahim Əthəm çıxar ava. Öziydən əskəri, ləşkəri. Günəş dəgməsin, savuğ vurmasın kecəvədən ənər çadırına girər. Avçılar köpək eşqinə düşər; çöli öginə alıp, bir süri avçıldılar, hər biri bir türli quş, hayvan avlar, gətirillər patı şahın otağı ögində xarman kimin küməllər.

Avlar pəkləni, **ütləni**,¹ doğranı, duzlanı, quşbaşı kabap, bir yanı olı gəli.

Patşah yəər, içər, əl-üzünü yəxər, ağzı burnını silər, qalanını **təklər**,² adamları yesin.

Gecəni orda qalallar, çöldə geçirdillər. Qış-qırav, bir savuxtı, nə savux? Səqqəl yolən; tifrək atsav yerdə **doyar**.³ Patşah çadırında pambığ döşək, quştüki yastıx, **yüng**⁴ yorğannar altında, sopası sönməz, çadırın dəllüg-deşiği bələ tutulup cin geçə bilməz.

Təmcit⁵ vaxtı qaxar, su tökər, əbdəs alı, gəli. Qapsındakı nobatçı gecənin savuğınnan babası çıxıp, göz dolantırı baxar patşah yoxtı, soxılı içəri. Patı şahın yatağına atar özünü. Yerinə girər-girməz, yatağ nə yatağ? **pərginədən**⁶ imşağ, hamam kimin sıcağ. Yorğanı çəkər başına ayağlarını uzadı, damarlarında qan dolaşmağa başlar. Bı xoş yerdə gözinə yuxı girip-girəcəğ, patşah içəri girməsin?

Patşah baxar biri yatağında uzanıp **pırxıldırı**.⁷ Yorğanı yan atar, baxar nobatçısıdı. Hayları, canına qızar:

– **Ülən**,⁸ bı yolsızlığ nədi? Nəcə mənəm yatağıma girəsən? Bırda nə axtarısan?

Patı şahın hat-havarı üzərinə **haytalar**,⁹ əskərlər tökili ora. Qapçını qaldırıllar, düşəllər canına. O, şaq, bı şaq, şallaq. Biri **qırbaç**,¹⁰ biri qəmçi döşiri, baş-gözinə, sevrer yərlərinə, din həqqinə çalıllar.

¹ ütləməğ – ütləmək

² təkləməğ – itələmək, kənar etmək

³ doymağ – donmaq

⁴ yüng – yun

⁵ təmcit – səhər namazından qabaq oxunan dua

⁶ pərginə – pərpəreng(ot)

⁷ pırxıldamağ – xoruldamaq

⁸ ülən – adama müraciət formasıdır

⁹ hayta – nüfuzlu dövlət adamları

¹⁰ qırbaç – qırmac

Olar çaldıxça, bı adam hır-hır gülməğə başlar, diyəsən bəkə **kütəgi**¹ canına dögi dıvara çalıllar.

Patşah mını bələ görincə daha çox qızar, qəzəp kürkini girmişkən, birdən əlini qaldırı:

– Vurmavın, diyər.

Olar da taptamaxtan vaz keçəllər. Çağırı nobatçıını yanına diyər özinə:

– Bı can səniv dögi? Bı arsızlıx nədi? Əşşək yüki kütək yəəsən hır-hır güləsən, bı nə deməx ossın?

Baxım doğrısın aynat mənə, yoxsa **gettiğiv gündi**.²

Nobatçı özini **bozmadan**.³

– Patışahım, mən **çamırbaş**⁴ bir cığara içimi bı yerdə qaldım-qalmadım, nənəmnən əmdigim süt burnımnan tökildi. Yarın həq divanında, bələ yerdə **ömrivizi** keçirttiğivizçin siz evi **xarapların**⁵ nə **turşı tökiləcəğ**⁶ başıvıza? İştə mənım ona gülməğim gəliri, diyər.

Anlatan: Cuvat Tavuğlı

(əməkli öğrətmən)

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

İyul, 2002

¹ kütəg – kötək

² gettiğiv gün – ölüm günündü, axırındı

³ bozmadan – pozmadan

⁴ çamırbaş – başına kül olmuş

⁵ evi xarab – evi yıxılmış

⁶ başıvıza turşı töküləcəğ – başımıza nə həngamələr gələcək

GERÇƏKTƏN XAYAL

Bir gün bir **əfəndinin**¹ sınıfta **yanşaxlığı**² tutar.

– Gerçək nədi? Xayal nədi? sorar. Mını dilinə dolar qalı.

Uşaxlar mına cuvap verə bilməzlər. Başlar özi gəvəzəliğə. Onca çənə çalar, uşaxların baş-beynini aparı. Bı datsız-duzsız sözlərdən kimsə bir şey aynamaz, amma qorxısınnan hərkeş başın yerə salar, dilini tutar. Özinə bələ gəli – istədiğini aynattı. Bı kərə başlar sormağa, bilmiyənnərə ağaç döşər.

Az qalı sıra bir oğlana olaşsın **düdik**³ çalar.

Əfəndi dərstən çıxmazdan ögcə, diyər:

– Yadıvızda qassın yarın kimnən sorsam bilməsə, babasını çıxardıram, **yəddi arxasını gözi öginə gətirrəm**.

Oğlan, yığlıya-yığlıya evə gəli. Babası diyər:

– Ha balam nəyivdi? Kim vurıp səni?

Oğlan diyər:

– Kimsə vurmadı baba, əfəndimiz bələ-bələ dedi. Yarın taptar məni, babamı çıxardı, yəddi arxamı gətiri gözim öginə. Mən də daha məktəbə getməm.

Babası diyər:

– Dur oğlım, dur, sən özivi qorxıtma. Mən indi sənə bir **tüspir**⁴ aynadıram, qıyamata qədər yadıvdan çıxmaz.

Oğlanı çağırı diyər:

– Get bacıvdan sor, selə: Bacı bir oğlan sənə yarım milyon dinar versə bir öpiş verisən özinə?

Oğlan gidər, gəli diyər:

– Baba, bacım diyiri bığarta para verirsə bir öpiştən nolı? Gəti baxım.

Baba bı kərə diyər:

– Get nənəvdən sor.

¹ əfəndi – müəllim

² yanşaq – yersiz danışmaq

³ düdik – zəng

⁴ tüsrip – bir formada, bir cür

Oğlan, nənəsi yanına gidər, gəli diyər:

– Baba nənəm diyiri mınca paraya nişin yox diyim, gəti, gəssin.

Baba diyər:

– Bax, aslanım, indi bizim cebimizə bir **filis**¹ girip?

Oğlan diyər: – Yox, baba.

Baba diyər:

– Bacıvndan nənəv bizimçin bir yarım milyon əldə ettilər, bı bir xayaldı. Amma evimizdə iki sürtik , **qaltax**² varmış, bı da gerçəkti. İndi aynadıv?

Anlatan: Ərtam Cəlal

Ziraət mühəndisi

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

Oktyabr, 2002

¹ fil(ə) – qəpik

² qaltağ – ismətini pula satan, tamahkar

ATTAN ƏNDİ ƏŞŞƏGƏ MİNDİ

Bir gün iki arxadaş baş-başa çatıp gəzməgə çıxallar. Allahın bir çölinə dalallar. Orda-bırda baxallar bir **cəmliğ**,¹ ücsüz-bucağsız. Çəmliği geçəllər, sözün pək yerindəykən baxallar iki **qısrağ**.² Qısrağ nə qısrağ. Allah desin bəs. Sağa baxallar, sola baxallar, kiməsni görməzlər, diyəllər:

– Mını Allah göndərdi bizimçin.

Gəlillər qısrağların boynını oxşallar, üzəngiyə ayaq qoyallar, belinə minəllər, yola düşəllər.

Bı qısrağlar diyəsən qanat alıp uçırı. Öglərinə bir daryah gəli. Daryah nə daryah bir üci var, bir üci yox, göziv işlədixçə su.. Qısraq üstində daryahı geçəllər.

Birəz gidəllər, baxallar bir qələ. Qələyə girəllər, qələdə qocaman bir saray görəllər. Sarayın qapısında bir nobatçı durıp əlində tifəngi.

Aralarında diyəllər:

– Odi axşamdı, gecə olacağ. Bı gürbətlixtə harda qalağ? **Əng əyyisi**³ gidəyin bırda mısafır olağ. Bı saray **ağa-mağa**, bəyyüg adam evinə bənziri.

Saray qapısına olaşınca, nobatçı səkküdən **tüngili**,⁴ qaça-qaça gəli – diyər:

– Çamırbaşlar nedipsiz? Bı qısrağlar filan paşanın tavlasınnan çalınıp, nə vaxıttan bəridi axtarını özlərini. Yanıvızda görsələr gettiğiviz gündi. Başıvıza oyun açmavın, nədəsiz eləvin, altınnan çıxın, yəxəvizdən eləvin. Yəxəviz əllərdə qalması.

Bı sözi eşidincə, bıların bir qorxı girər cannarına, qannarı qurrır.

Dönəllər qısrağları taptıxları yerə döndərillər. Yolda arxadaşların birinin ayağı toqışı düşər ayağı qırılı.

Ayağı qırılan, yoldaşına yalvarı, yəxəri, əl-ayağına düşər, diyər:

– Sən əyyi oğlansan, əlivdən əyliğ gəli. Mərd adam hər yerdə mərtliğini göstəri, gəl məni yerimdə qoyma. Məni yerimdə qoysav sənivçin də əyyi dögi. Bırda

¹ çəmliğ – meşəlik

² qısrağ – ayqır

³ əng əyyisi – ən yaxşısı

⁴ tüngilməğ – sıçramaq, yerindən atlanmaq

qassağ¹ olmaz, birəzdən günəş batar, qarannux basar. Bı çöldə qurt-çaqqal yəər bizi.

Adam bı sözə qanar, ayağı qırır yoldaşını mindiri belinə, düşəllər yola.

Olaşıllar saray öginə, ayağı qırır nobatçıya diyər:

– Dayı, söziyi tuttux, qısrəğları döndərdiğ yerlərinə. Görisən halımızı, başımıza gələni. Yer-yurdımız yoxtı, bir yer tanımırığ. Elə Allah yolına, ölənləriv xeyrinə, bizə bir yer ver, bı gecəni bırda qalağ.

Nobatçı başlar gülməğə diyər:

– Siz əqlivizi soğan-əkməktən yiipsiz. Kindi vaxtı siz attan gəldiviz sizi **təşərlədim**,² yola saldım. İndi əşşəktən ayağı qırılanı çiyində qaldıranı əşşəğə bənzədi, gəlipsis, həppi əqlivizdən istisiz sizə yer verim? **Axırşərlər**³ **çəkin arabavızı**⁴ bırdan nanca dağıtmamışam sizi – diyər, qavar özlərini.

Anlatan: Ərkan Əkrəm Quşçu

(ilkokul öğrəncisi)

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

Aprel, 2002

¹ qassağ – qalsaq

² təşərlənməğ – başdan eləmək

³ axırşər – talesiz, bəxtsiz

⁴ çəkin arabavızı – şələ-külənizi yığın

ALLAH BİRƏ YÜZ VERİ

Bir mulla varmış, bı mulla vəizlərində, xütbələrində “Allah-tələ həzrətləri, bir verənə yüz veri, diyərmiş.

Bı söz adamın birinin xoşuna gidər, baxar karlı bir işti. İllərcə saxladığı üç altun lirəsi varmış, **camıdan**¹ çıxanda tutar bı lirələri yoxsillara dağıdı. Öz-özinə diyər:

– Üç lirə verdix Allah yolına. Allahın dediği ossın, üç yüz lirə gəli.

Günnər, həftələr keçər aradan, adam verdiği lirələrin qarşılığının gəlməsini bəklər, gözi yolda qalı. Bayram yaxunıymış, ev uşaxçın **aspap**,² **ötəbəri**,³ evçin şirin-turş almağ istəniri. Arvad diyər al, gəti, bı diyər: bəklə gəli. Bayram çatırı, bı bir şey ala bilmiri, uşaxlarıyçın. **Canına taq edər**.⁴ Uşaxlar mının canına düşəllər, arvad **qıfaya qoyar**⁵ özin.

Adam, **tük** utırı, cebində **mətəlik**⁶ yox, evdəkilərin açlıxtan qarınları bellərinə yapışıp hat-havar edillər. Bı çarasız qalıp, baş alıp çölə düşər.

Adam, başı yerdə dalğın-dalğın gidərkən, bir səs eşidi, diskini. Baxar qanşardan bir atlı uça-uça gəliri. Toz-dumannan kim olduğunu bilməz. Hürkər. Qorxısınnan **dımranı**⁷ bir ağaç üstinə çıxar, saxlanı.

Yolçı gəli, mının üstində saxlandığı ağaca atını bağlar, **mavzarını**,⁸ piştavını dalına asar. Qollarını çımrar, bir əbdəs alıp namaza durar. Bir rikət namaz qılar, ikinci rükəttə başını sücdəyə qoyar, qaxmaz. Bı **dalaşaya**⁹ düşər öz-özin itiri.

Atlının sücdəsi uzun sürər, mına çaşar, bəklər, bəklər qaxmağı yox.

Adam özinə gəli, ağaçtan ənər. Bir çağırı, bağırı. Onnan səs çıxmaz. Çabalamırı. Gəli onı bir **sımsıxlar**,¹⁰ baxar bı, namaz üzərində Allahın əmrin bitirip. Əlini uzadı ağaca asılan həgbəni əndiri. Baxar çox ağırdı. Arar-tarar, sayar, baxar ki,

¹ camı – məscid

² aspab(ə.) – paltar

³ ötəbəri – xırda-xuruş, anrı – bəzi

⁴ canına taq edər – canı sızıldar

⁵ qıfaya qoymaq – çox sıxışdırmaq

⁶ mətəlik – qədim pul vahidi, bir qəpik

⁷ dımranmağ – dırmanmaq

⁸ mavzar – tufəng

⁹ dalaşa – təlaş

¹⁰ sımsıxlamağ – dümsükləmək

həgbə içində üç yüz sarı altun lirə. Torba içində altunnar yanında bir kağıt, bı kağıtta “Mənim dünyaya göz yumduğım yərdə həq yerimə qoyanın, əl əməgi, zəhməti qarşılığı, nəyim varsa onun ossın, nənəsi süti kimin halalı ossın” yazılıpmış.

Atlının əşyasını aparı bazarda satar, atı, qilinci, dabancanı, piştavı satar, dönər canazanı qaldırı aparı yəxəttiri, kəfinləti, türbə qazdırı gömər, sora əlində qalan paraları sayar, baxar başında üç yüz lirədi.

Bı adam evdən qaçanda, uzun zaman aclıxtan, ottan, çöptən əlinə nə gəlmişsə gəvələdiğinnən ötiri qarnı gedirmiş. Qarnı getməxtən özini tuta bilmiri qan otırmış. Lirələri sayarkən özini tuta bilməz altına gidər. Amma əlinə bı **tonqal**¹ para gəlməğ kefinnən hər şeyi unıdı. Allaha həmd edip ev uşağıyçın **taydan-tağardan** yeməğ-içməğ alı gəli. Üst-başının pisliğə bulaştığını ancağ evdə fərq edər. Adam evə dönərkən pisliğ quyusuna düşər, boğulacağı sırada qurtular.

Yarın, camıya gidər, ikinci namazınnan sora mulla genə vəzə başlar. Sözi, “Bir verənə Allah yüz veri”yə olaştırınca adam boylanı:

– Mulla əfəndi, Allah tələ həzrətləri bir verənə yüz verməğinə veri, mına haşa sözimiz yoxtı, amma nəcə veri, mını da sələ.

Anlatan: Səbriyə Pampıxçı

35 yaşında – ev xanımı

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

Yanvar, 1961

¹ tonqal – lap çox

ALLAHIN İŞİ NƏDİ?

Bir gün özini bəgənmişlərdən biri varmış. Bı atına minip, burnı gögdə gidərkən qarşısına yoxsıl, perişan bir dəvriş gəli. Atlı dəvrişi təppədən dırnağa süzər, ona gülməxçin:

– Gəl baxağ dəvriş, gəl. Siziv Allahıvız nə işlər? İndi nəydən **dümük**ti?¹ sorar.

Dəvriş başını qaldırı atlıya baxar, baxar özi-özinə diyər:

– Bı adam əqilsizə bənziri, **taxtası əssük**ti.² Qoy mına bir oyun oynıyım, daha bələ **xaltlar etməsin**.³

Gevlində bələ diyər, dönər atlıya:

– Əfəndi, bələ məsələyə sən at üstində, mən yerdə durdixça cuğap verə bilməm.

Atlı **tüngili**⁴ attan ənər diyər:

– İndi aynat baxım?

Dəvriş, gevlində özi-özinə: Fırsatı əldən qaçirtma dəvriş, səni görüm, diyər, dönər atlıya:

– Sən bı bəyyüg məsələni ucız həll etməğ istisən. **Azimişsan**⁵ Allahtan bələ alçax yerdə durmuşkən bı həll edilməz.

Atlı, uzadı atın rəşməsinə veri dəvrişin əlinə özi yan durar.

Dəvriş atlanı atın belinə minər, yerləşi. Ayağını üzəngiyə qoyar, atı **zıxtalar**.⁶ At qanat alıp gidərkən, dəvriş dönip atlıya:

– İndi aynadıv Allahın işi nədi? Nəydən məşğul olduğımı? Allah səni əndiri, mənə mindiri. Allahın işi bıdı iştə – diyər uçar gidər.

Anlatan: Əbdülməcit Qutup

Kərkük müftüsü

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

Mart, 1967

¹ dümük – məşğul olmaq

² taxtası əssük – başı çatmamaq, ağılı yerində olmamaq

³ xalt etməğ – qələt eləmək

⁴ tüngilməğ – sıçramaq, atlanmaq

⁵ azimişsan – qərar verən

⁶ zıxtalamağ – mahmızlamaq

ABA, BABA

Bir gün özini zəngin göstərmək xəstəsi, ağalardan biri varmış. Bı **ağzı düz**¹ görünməxçin xizmətçisini ögrədi diyər:

– Bax oğlım, sənə desəm təspihimi gəti, diyəsən:

– Ağa, naxsı təspihi ələqi, kəhrəbi, payzaharı, yoxsa **şevə** təspihi? sorasan.

Desəm: abamı gəti, diyəsən:

– Naxsı abavı, Devə yüngini, Qırmalını, yəxəlini, yoxsa ipək abanı?

Sənə desəm, qurşağımı gəti, getmədən gətirməğə:

– Himyani yoxsa Kəşmiri? sorasan. Bələ etməsəv qızaram ha. Sora öziv bilisən başıva nə gəli!

Xizmətçi, ağanın dediğlərini beynində tutar, yerli-yersiz ağa bir şey istəsə, bı uzın **qunqılaya**² salar, bir süri sayar sorarmış. Bı da ağanın xoşına gidər, hər vaxıt: əffərim, diyərmiş özinə.

Bir gün ağanın yanı çox qalabalığıymış. Dıvaxana adamnan dolıp iynə atsav yerə düşməz. Söz arasında ağa xizmətçisini çağırır diyər:

– Yeri baxım babamı çağır.

Xizmətçi, ağasını şişirtməxçin, ağanın alıştırdığı duz-bibər səpməğə başlar:

– Ağa, naxsı babavı çağırım? İxtiyarı, yoxsa gənci? Həccini, yoxsa dəvrişi? İranlını, yoxsa Turanlını? diyip saydıxça, ağa göz edər, qaş edər, dudağını dişlər, əlini ölçər, amma xizmətçinin çənəsi durmağ bilməz, ağzına verip gidər.

Anlatan: Burhan Cəlal Bəğ

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

Oktyabr, 1975

¹ ağzı düz – sözü keçən

² qunqula – burada: 1. arsız, çənədən saz; 2. səhəng və bardağın boğaz hissəsi

KÜFRƏHMƏD KÜFR EDƏR

Küfrəhmədin çox küfr ettiğini eşidən biri, diyər:

Görək mən mını kifr etməxtən vazgeçtirim. **Yan** qandırırım, döndərrəm, **yan**¹oldirrəm özini.

Adam gəli şəhərə Küfrəhmədi axtara-axtara tapamaz, amma nişanın alı, qanşarına biri gəli, onnan sorar, o diyər:

– Öziv yoriltma, mən aparram səni onın yanına.

Söz açmadan axşama kimin onı dolaştırıp gəzdirir. **Yasıya**² yaxun bir **camı**³ öginə gətiri, sorar:

– Bıra haradı bilisən?

Köyli diyər:

– Camıdı.

Adam diyər:

– Görəsən camı nədi? Nə deməxti?

Köyli:

– Camı Allahın evidi, cuğap verincə:

– Deməğ qurban olduğımın evi? diyər Küfrəhməd onı çəkələr camıya soxar. Yası namazını qıldıxtan sora, gidəllər camıda burılıp duvara dayanan həsirlərə sarılıllar, orda saxlanıllar. Hər keş namazını bitiri yazıya çıxar, evinə gidər, bılar orda qalıllar.

Qapılar kilikləni, mulla, namaz qılannar evlərinə gidəllər. Bılar çıxar otırıllar.

Otırıllar otırmazlar, bir yağış tutturı, at quyırığı. Göğ gurıldar, yuldırım çaxar, sellər coşar, camı damı axmağa başlar, kümbəttən borı kimin sular axar kümbət **sallanquç**⁴ kimin sallanmağa başlar, az qalı dam düşsin.

Camıya su dolar, yuxarıdan sular axar, camı gölə dönər. Köyliydən şəhərli, o Küfrəhmədiymiş küpə düşən siçana dönəllər, ayağ qoymağa yer tapmaz, gecəni

¹ ya...ya

² yası – şər qarışan vaxt

³ cami – məscid

⁴ sallanquç – yelləncək

qurna-bucağ¹ axtarmaxtan keçirdillər, gözlərinə yuxı girməz.

Səbbəh vaxtı pərişan, bitkin məmləkəti dolaşır **ling atallar**.² O gün **əhəd**³ günüymiş, bir namaz evi, kilsəyə girəllər.

Orda da keçən camıda yaptıkları kimin saxlanıllar. Xax namaz qılıp **quddas**⁴ çəkdixtən sora savılıp evlərinə gedincə bılar saxlandıxları yerdən çıxallar.

Küfrəhməd sopanı yandırır, qənəfələr üzərində xoş-xoş qızınıllar, sora bahalı Kaşan, Təbriz xalıları üzərində sərələnip yatıllar. Günəş çıxmağa yaxun, **şammas**⁵ kiligi yerləştirip qapını açmağ istərkən bılar diskini, axşam saxlandıxları yerlərinə dönəllər.

Namaz evi təpə-təp dolınca olar da aralarına girər, xax dağılmağa başlayanda bılar da aralarına soxılıp kilsədən çıxallar.

Köyliyə bıları göstərən adam, özünün Küfrəhməd olduğunu demiri, sözi hiç o yana gətirmiri.

Üçüncü gün adam (Küfrəhməd) sözə daldırıp suqaqlardan birinə aparı. Orda bir yaşı keçkin, beli bükili, gözsiz dilənçi görəllər. Küfrəhməd görməzlixtən gəli, düşəllər arxasıyca. Axşamdı, gəlillər mının qapısı ögində durallar. Qapını çalallar, Allah misafiri diyəllər.

Gecəni orda qalallar. Baxar bı adamın bir inəgi var, bir də dişləri tökilmiş kor kütik bir əşşəgi var. Söz arasında ev səhəbi:

– Əvəl Allah, sora bı inəgimiz var, gündə üç çanağ yoğurt veri, birin özi, birin bı qocalmış əşşəg, birin özimizçin əkmək allığ. Allah bı hayvanı yəxəmidən etsə, işimiz yolına qoyılı, bələ yarıqarın qalmarıx. Əşşəgəkə bizə əmək verip. **Barallah** etməğ ürəgimmən gəlmiri. Siz namaz qılandıx, bir düə eləvin Allah yanında bəkə düəviz keçər, bı əşşəgi aradan qaldırı.

Mısafirlar namaz qılar, əllərin gögə qaldırıp düə etməğə qoyılıllar. Gecənin keç vaxtına təkin Allaha yalvarıllar bəkə bı əşşəgi gəbərdir, yüki bı gözsiz adamnan ev uşağı üzərinnən qaxar, əkməgə tox olıllar. Namazlığ üzərində bıları yuxı aparı.

¹ qurna-bucağ – künc-bucağ

² ling atmaq – boş-boşuna gəzmək

³ əhəd(ə.) – bazar günü

⁴ quddas – ibadət (xristianlarda)

⁵ şammas – kilsədə qulluq edən adam

Səbbəh qaxallar baxallar, arvadın gözləri yığlamaxtan qan çanağına dönip.

Sorallar:

– Nolıptı?

Arvat kişsinə eşittirməməxçin yavaş səstən diyər:

– Üzim qərə, üzivizə bilmirəm nəcə baxım, ögivizə qoymağa bir şey tapmıram, inəgimiz öldi.

Küfrəhməd diyər:

– Baxım mənimçin o gözsiz adamı çağırın.

Adam gəli, b1 tutar əlini aparı özini tavlaya:

– Dayı, yüz rəhmət babava, bir bax bıların naxsı inək naxsı əşəkti? diyər.

Korəkə əlini uzadı yoxlar, diyər:

– B1 əşəg, b1 da inəkti.

Gözsiz bələ diyincə Küfrəhməd başın gögə qaldırı, əllərini ölçə-ölçə:

– Qurbanı oldığım Allah, b1 hafız gözsizliğıydən əşəgi inəktən ayırd ediri, biz sənənən əşəgi al dedix, sən inəgi apardıv, diyər, dönər adama:

– Mən bıları görirəm, küfr edirəm, axtardığıv adam mənəm, mən Küfrəhməd, indi mənə Allahın yəxəsini tutmağa həq verisən yoxsa... diyər Küfrəhməd, oları yerində qoyar gidər.

Anlatan: Malik Xattat

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

Fevral, 1988

ALLAHI YOLDAN ÇIXARDISIZ

Bir gün **günorta şaqlamı**¹ hambalın biri belində bir əşək yüki, **zingilə-zingilə**² tər tökiri, **rühi burnınnan çıxacağ**³ gəli bir paşanın köşkinin pəncərəsi altında otırı. Yükin yerə atar bir nəfəs almağ istər.

Paşa türli-türli yeməqləri yəər, qəhvəsini içər, dilimlənmiş qavının üzünü yəər, qabığını pəncərədən yazıya atar, bir cığara yandırır, qarnın **sığallar**, **gəgiri**, bir əlhəmdilləh diyər.

Hambal paşanın attığı qavın qabıqlarını yığıştırır, pisliğini silər dişinə salar sıyırır, hər luqması başına:

– Bin kərə şükrossın Allahım – diyər.

Yoldan keçən birsi mını görər, qızar, haylar:

– Ülən, köpək oğlu köpək, bı dərtləndiğivn nəsinə həmd edisən? Həpsi qavının qabığıdı. Səniv kimin üç-dört özin bilməz beyinsiz Allahı yoldan çıxardısız, o da bildiğın ediri – diyər hambalı tox döğər.

Anlatan: Hicran Əbdülməcit

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

Mart, 1962

¹ günorta şaqlamı – günün ən isti vaxtı

² zingilə-zingilə – əsə-əsə

³ ruhi burnınnan çıxmağ – hədsiz yorğun olmaq, nəfəsi kəsilmək

BİR BİRƏ

İki qatlı bir evdə, ilk qatta bir qızdan nənəsi üst qatta, bir ərgən gənçdən babası otırmışlar.

Qızdan oğlan qaş-gözdən bir-birinə gevil verip aşıq olıllar. Bəli, qızın nənəsinin qızını **salıverməməği**¹ kölgəsi kimin arxasına düşməği, bir də oğlanın həm özünün, həm babasının yanına gələn arxadaş, tanışların gəl-geti iki sevdalının görüşməğinə, buluşmağına fürsət verməz.

Bir gün bılar qapı ögində burın-burına gəlillər, bir yol qurallar. Oğlan yalğuz olduğunu qıza bildirməxçin bir manqır yerə atar, qız para səsini eşidincə, qız da xəbər salar, qaça-qaça gəli, fələktən bir **səət çalan** gözlərdən uzağ tək başlarına tox-tox **qax-düş edəllər**.²

Bir axşam oğlan yalğuz başınaykan, baxar qızın nənəsi qapıdan çıxıp getti. Oğlan bir manqır alıp **sarxıdı**. Gidər yeni əlbisəsin girər, taraş olı, qoxı vurar, özünə çəki-düzən veri, qızı bəklər. Bəklər bəklər gələn yox. Ataş üzərində oturıp, qavrılırı. Yanar, yeri təpmələr, **fiko çəkər**,³ **çıldırı**,⁴ az qalı çağırsın, bağırsın, bəli qorxar qoxsı çıxsın, eşidən ossa iş bozılsın.

Tav-tavlanı, sav-savlanı,⁵ bir zamannan sora qızın başı savux, **yayxana-yayxana**⁶ **nardıvanı**⁷ çıxtığını görər. Qaçar nardıvan başında qızı tutar, qucağına sıxar, qollarını boynına dolar. Baxar qız **put**⁸ kimin yerində durıp gözi sağ-solı axtarırı, yerdən gözin ayırmırı.

Oğlan çaşar, az qalı **çıldırınsın**, bilməz netsin, dili şala-çala:

– Hayatım, aylar, illər oldı tutuşıp yanırıx, fürsət bəklirdix, bələ bir gün gözlirdix, ikimiz də evdə yalğuzığ, ortalıx çöl, görən yox, eşidən yox. Nanca oldı mən sənə xəbər salanı, nişin bələ gecixtiv? Biz qavuşmuşkən, bı aldırmamağıv nədi?

¹ salıverməməğ – imkan verməmək

² qax-düş etməğ – əylənmək

³ fiko çalmağ – fit çalmağ

⁴ çıldırmaq – həyəcanlanmaq, təlaş keçirmək

⁵ görülecək işin vaxtı keçir

⁶ yayxana-yayxana – sallana-sallana

⁷ nardıvan – pilləkən

⁸ put – büt

Nişin qəynər qazana savvuğ su tökisən?

Qız, **papırı**¹ batmış kimin dalğın gözin qaldırmadan, **birdixçə**² gözin yerdən ayırı, bir də dönər yerdə bir itkin axtarmağa.

Qızı, köskinə sıxıp saran oğlanın qolları salxar qızı silkələr:

– Nə axtarısan bələ?

Qız, üzgin-üzgin:

– Nə axtarım? Yerə attığıv paranı bilmirəm harda **gum oldu**?³ Bir sət var, axtarıram, hər yanı yoxladım, dəllük-dəşik qoymadım, bir daş, bir gölə düşti, tapmadım.

Mını eşidən gənc oğlan:

– Hayatım, canım, öz-öziv yorılma, özivi də bozma. Sən öziv bilisən mən çürük taxtaya ayağ basmam. Mınıyçın manqırəkəni, bir iplik üçünə qirdən yapıştırmıştım. İpliği uzattım, para yerə dəgdi, səsi çıxtı. Sənə eşittirdim, bir də ipliği çəktim, manqırını aldım, cebimə qoydım, diyər, manqırını qıza göstəri, sarmaş-dolaş olıllar.

Anlatan: Burha Cəlal Bəg

Şair

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

Oktyabr, 1988

¹ papır – gəmi

² birdixçə – bir an, ani olaraq

³ gum oldu – itdi, qeyb oldu, yoxa çıxdı

DAVIL ZIRNALI ZIYAFAT

Bir gün ilk kərə şəhrə gələn köylilərdən biri bazarda dolaşırken, mişteri avlaxçın: Buyrın, buyrın çağırın kabapçı şəgirdi qarşılar özini. Buyrın, buyrın diyər. Adam üzi üstinə diyər bəkə ziyafat var. Ağız sulantıran quşbaşı, cigər, bögrək, kabapların qoxsı adamın nefsin axıdı.

Bir yannan özünün gevli gidər, bir yannan kabapçı şəyirdinin zordan buyrın etməği adamın **ayağı altına sabun sürtər** soxılı tükana. Otırı, buyrın diyən şəgirt gəli, bı bir qab kabap ısmarlar özünə.

Kabapçı diyər, dəgmə bı yağlı mişteridi. **Qalxan əkmək, qarlı ayran** gətillər. Mını təməh tutar, ev, uşaxçın birər daha **ismarlar**.¹

Kabapxana qapısında ustanın uzattığı cığaranı da yandırır, biğlərin burar:

– Biz əskülltiğ həq artırsın, eviz avadan ossın diyər, çıxmağ istərkən usta yeməğ parasın istər. Köyli:

– Nə parası baba? Siz zordan çağırdıvız, buyrın, buyrın diyip yolım kədiviz içəri attıvız məni.

– Adama bax, biz xerat qazanı qurmuşıx, yoxsa yetim bəsliriğ? O buyrın dediğimiz bir usıldı, müştəri çağırmaxçındı.

Köyli diyər:

– Siz zorlamasaydıvız, mənim bir qurışım yoxtı, gəlməzdim.

Onnan bir söz, mınnan bir söz, kabapçıdan köyli arasında ağız qalabalığı çıxar, bir-birin söyəllər, sayallar: köyli param yox – diyər, kabapçı paramı istərəm – diyər, qızar əlindəki yoğurt çanağını adamın başına çalar.

Bılar əl-yəxə olıp, bir-birin ütlərkən, bir kürəkən hamamnan çıxıp meytər zırnaydan evə gedirmiş. Cumbur cəməət kabapçı tükani öginə olaşıllar. Bı döğişənnər onların arasında qalı. Sağduşlar ortasında yoğırda bulanmış köylinin bir tanışını varmış, mını bələ görincə:

– Bı nə haldı? Nişin bələ? sorar.

¹ ismarlamaq – sifariş vermək

Köyli çox bildiğinnən, başına gələn **örtbas etməxçin**:¹

– Sağ ossın gözi tox comart səhirliləri, tıxınca quşbaşı, cigər yedirttilər, uşaxlarçın da torbaya kabap tikkə qoydılar, davıl zırnaydan yola salıllar, diyər, qalabalığ arasınnan **sızın**² qoyar qaçar.

Anlatan: Usta Məhəmməd pıçaxçı

80 yaşına, dəmirçi

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

Aprel, 1985

¹ örtbas etməğ – ört-basdır etmək

² sızı – ağrı-acı

VƏFALI GƏLİN

Günnərin bir günündə bir adam varıymış. Bu adamın arvadı, bir oğlu və bir qızı varıymış. Adam arvadına deyər:

– Ay arvat, bizim bir tək oğlumuz var, gəl, evləndirək özünü, bəkə uşaqlarını görəriğ.

Arvat:

– Mən də çoxtan bu işi düşünürdüm bu gün oğlanan qonuşağ.

Oğlanı razı edəllər, evlədirillər. Oğlan evləndiğtən bir həftə sora əlində **məndili**¹ dolu **hüsküt-hüsküt**² öz odasına gedər. Gəlin bu durumu görüncə darılı, deyər:

– Sən nişin belə durumlar işlisən? Mən qəbul etməm, get, nənə-babavın əlini öp, yoxsa mən bu evdə qalmam.

Oğlan deyər:

– Sən qarışma mənim işimə.

Arvat sübh erkənnən gedər babası evinə. Oğlan gedər çox yalvarı, yaltanı, ama arvadı qəbul etməz. Oğlan məcbur olu arvadını boşar. Bir zaman sora bu arvat için diləkçi gəli.

Arvat:

– Mənim bir **taxım**³ şərtlərim var; hər kimnən evlənirsəm, o kimsə gərək səbbəh tezdən nənə-babasının əlini öpsün. Evdən ayrılmağ da yoxtı. Suydan əkməgə razıyam, hər kim bu şərtlərə razı olursa mən o kimsəyə varram.

Bu şərtlər ilə birisiylə evləni, çox mutlu bir gündə yaşar. Neçə uşağları dünyaya gəli. Zaman keçər, o uşağlar da böyük olu və evlənillər. Zəngin olullar da. Bir gün vəfalı gəlin ilə kişisi yazıya çıxallar, bahar havasına yazıda çadır açallar. Ordan bir yaşlı kor adam əlində **çögəni**⁴, arvadı da özüynəndi, dilənə-dilənə vəfalı gəlin yanına gəlillər. Vəfalı gəlin bu adamı görüncə baxar, o birinci kişisidi. Deyər, oları yanıma

¹ məndil – dəsmal

² hüsküt-hüsküt – səssiz, sakitcə

³ taxım – bir neçə, bir dəstə

⁴ çögən(f.) – əsa

gətirin. Kor adamnan arvadını vəfalı gəlin yanına gətirillər. Olara xizmət edər, sorar, kim olduğunu və nişin belə olduvunuz?

Kor adam:

– Mən nənə-babama zülm etdim. Allah onların həqqini aldı mənnən.

Vəfalı gəlin:

– Nə təkin zülmlər etdiu baba-nənəvə?

Kor adam:

– Mən bir vəfalı arvat aldım, onun qədrini bilmədim, sözünü də tutmadım, o da zordan boşandı. Onnan sora bu arvatnan evləndim. Bu arvat baba-nənəmə zülm edərdi. Mən də arvadımın tərəflisi oldum. Baba-nənəmi evdən qavdım, iştə, sora hərkimiz də kor olduq, öz oğlumuz da bizi evdən **qavdı**¹. Çox **kötü**² bir gündə yaşırıq. Bu gün dedilər burda bir zəngin ailə çadır açıb, mən də dedim gedəq bəke bizə yardım edər.

Vəfalı gəlin:

– İştə, mən dediği arvadam. Sənə çox yalvardım, sözümü tutmadıu, bax, Allah sənə neylədi? Bu günən sora daha dilənmə, mən hər bir yardımda bulunnam sizlərə.

Adam şad-şükr olu. Vəfalı gəlin də əyiliğini yapar, həmd edər.

Masalı anladan: Əbdülrəhman Osman Dəmirçi. 1925-ci ildə Kərkükün Bulaq məhəlləsində doğulub.

Qələmə alan: Sabir Dəmirçi

¹ qavmaq – qovmaq

² kötü – pis

YOXSUL AİLƏ

Günnərin bir günündə bir yoxsul adam, dörd qızı, bir oğlu varıymış. Həyatları kötü bir durumda olduğundan acılı günlərdə yaşırımlar.

Bu hallarına çox üzülüb ha zamana kimin belə yaşırıyacağlarını düşünürkən gəli evə, arvadını çağırı, deyər:

– Gəl, qonuşağın, hər kimizin görüşüynən bir iş yapağın, hətta bu acılı durumnan qurtılağın.

Adam:

– Qızlarımızın böyük olduğunu həm sən, həm də mən biliriğ, gəl biz əyi insan bulağ, qızımızı ona satağ, bəkə birəz başımız yüngül olu, idaramızı başarağın.

İki qızını dəğərli bir arkadaşına verillər. Bu xəbəri adamın başqa bir arkadaşu duyunca o da gəli küçük qızını alıb gedər. Evdə yoxsul adam, arvadı, bir oğlu, bir qızı qalıllar. Günlər günü, aylar ayı, illər ili izliyib bu iki qız böyük olullar. Qızları alan adam öz qardaşının oğlanlarıynən evləndirməğ istiyib düşünü. Ama qızlar hər şeyi iyicə bilillər, ögey baba və nənələriylə həq nənə babalarıynən istəllər, deyəllər:

– Hər şeydən ögcə bizə nənə və babamızı bildirin, onnan sora məmnuniyyətlə bu oğlanlardan evləniriğ. Madam həlallığtandı biz razıyıq. Ama nənə-babamızı da görüb tanıyağın daha əyidi.

Ögey babaları bu duruma çox ğəm yəər, deyər:

– Mən dünyamda ən böyük bir suç yaptım. Suçum da budı ki, bu qızları alıb böyük etdim, dədələrimiz gözəl demişlər: “Qan su olmaz”.

Ögcə sübhə kimin oturub düşünü bu halı, sübh qızları baba və nənələrini göstərməğ için əllərini tutub aparı evlərinə. Ama nə yazıq ki, o gecə o evdən o köydən də köçüblər. Ögey baba daha çox darılı. Evə dönüb qızları da gətirib. Evdə doğrudan-doğruya hər şeyi olara deyər. Qızlar:

– Ey əziz babamız və babalığ yapan bizə. Sən yol ver bizə. Öz yolumuzu özümüz bulağın. Sənnən çox-çox məmnunuğ. Heç də bu eyiliğivi unutmarığ. İnşallah bir daha görüşürüğ.

Həmən adamın əlini öpüb bir-birləriynən ayrıldılar, gedib nənə-babalarını və

bacılarını axtarıllar.

Üçüncü bacıları isə evlənib. Ama kimiynən evlənib! Öz əmisi oğluynən evlənib. Nə özü əmisi oğlunu, nə də əmisi oğlu özünü tanırmış.

Bu zavallı ailə köydən-köyə köçərkən çöldə qarşılarna bir yırtıcı heyvan çıxıb həplərini parçalar. Üçüncü bacıları da ailəsini düşünüb hər zaman gəmgin imiş. Həyatı acılı keçən ölümünü həyatdan daha datlı, daha çox sevərmiş.

Gələğın iki bacıya. Çox axtarib heç bulmadıqları yüzünnən bir də dönüb öz köylərində bir tükanın ögündə durar, tükançıdan yardım istəyib. Tükançı onu evinə aparı. Bu bacıları, birini də qardaşıynən evləntirir. Bu durumu üçüncü bacıları eşidirkən gəli bacılarını tapar, şad oldular. İki qızı alan adam bu xəbəri alınca qəhrinnən bir **qələmtəraştan**¹ öz-özünü vurur. Qızlar olaşı adama, yardım edəllər, ilac edəllər əyi olunca.

Adam əyi olu, qızlar gəli əlini, həm əyağını öpər, şadlığtan birliğtə bu gözəl sözləri deyəllər:

*Dört bacıynən bir qardaş,
Başımıza düşti daş,
Gevlimizdə bir atəş
Yanırı yavaş-yavaş.*

*Matalı anladan: Məryəm İbrahim qızı
1853-cü ildə Leylan köyündə doğulmuş, 1965-ci
ildə dünyasını dəyişmişdir.*

Qələmə alan: Sabir Dəmirçi

¹ qələmtəraş – ülgüc, üzqırخان

CİNGƏNƏ HƏSƏN

Masalı anlatan rəhmətli Nənə Məryəm İbrahim Zalaqçıoğlu 1853-cü ildə Leylanda doğulmuş, 1965-ci ildə ölmüşdür.

*Qayaçılar daş qırar
Quru qırar, yaş qırar,
Lənət o insanlara
El daşından baş qırar.*

Günlərin bir günündə bir köydə **cingənə**¹ Həsən adında bir adam varıymış. Bu adam qısqanc, əlindən heç bir şey gəlməzmiş. Adi yapılı bir iş yapmağa çalışanda o işi bozarmış.

Bir gün düşünür deyər:

– Mən nedim-nedim, ən iyisi budur bir iş yapım, bu işə əl daşından baş qırım, bəyə istədiyimə olaşırım.

Baxar iki əziz arkadaş bir-birlərinə çox iyidilər, gedər aralarında dedi-qodu yarıdır. Bu iki arkadaş döğüşüllər bir-birlərini tox-tox döğəllər. Bu kərə gedər oları barışdır, olar da barışmağ münasibətilə bir dəvət verillər, eyni zamanda, cingənə Həsəni də dəvət edəllər. Cingənə Həsən yəər, içər, onnan sora bu iki arkadaşə gülər.

Onnan sora baxır böyük çox tanınmış bir mani deyən var, hər kəs onu tanıır, uzağtan barmağtan göstərirmişlər özünü. Cingənə Həsən:

– Gərək mən bu adamın yerinə keçəm, hiç qoymıyam belə şöhrət sahabı qalsın, səsinə bozum.

Onnan-bunnan sorar, bir kimsənin xoş səsi olursa nə itsəy səsi bozulu? Bir adam deyər ki, mən babamnan eşitmişəm hər kimə qulağ kiri versəy səsi bozulu. Cingənə Həsən ordan-burdan qulağ kiri yığar, hazırlar, gətiri o manı deyəni bir toya dəvət etdirir, o toyda iki fincan qəhvə hazırlar, birində sadə qəhvə, o birində qulağ kiri ilə qəhvə qoyub gətiri mani deyənin ögünə qoyar, sadə qəhvəni də öz ögünə qoyar. Mani deyən bir xoyrat oxur, xoyratın zorınnan Cingənə Həsənin ögündəki

¹ cingənə – qaraçı, əsilsiz, əsli-kökü olmayan

fincanı alıb içər. Öz ögündəki qəhvəni zordan cingənə Həsənə veri. Həsən qəhvənin yarsın içtiğtən sora yadına düşər, fincanı həməən yerə çalar:

– Ah, ah, Allahım, gerçəkti deyəllər, quyunu qazan özü düşər içinə, iştə, özüm özümçin quyu qazdım.

Mani deyən cingənə Həsənnən sorar:

– Arkadaş, sənə nə oldu? Baxıram belə **əzər-bezər qonuşusan**¹, fincanı nişin yerə çaldu?

Qorxuram mənə zəhir verdu ha?

Həsən:

– Keşgə zəhir olaydı, indi ölüb qurtar olurdum.

Mani deyən:

– Bə nə qoyduy fincana?

Həsən:

– Qulağ kiri qoydum, qulağ kiri!

Mani deyən gülər, deyər:

– Gəl, baxım. Mənə sələ nə yardıma ehtiyacu varıysa mən yardımda bulunmağa hazırım.

Cingənə Həsən:

– Hə! Mən istirəm ad verim, hər kim məni görəndə desinlər odu ha Həsən gəldi, aslan gəldi. Nə olursa-olsun bəs adım çıxsın, arxadaş.

Mani deyən:

– İyidi mən bir mani oxuram, sən al yanıva, sələ, səs mənim.

Həsən:

– Necə olu, bunu hər kəs bili, sora hayam gedər. Mani deyən:

– Nişin, sən ayıb-haya bilisən nədi? Xax nəyivə gülər. Ha zaman gülsələr sənə, get Xəlil ağanı çağır, bəkə aqlıvı başıva döndəri. Daha iyi ögrənisen el daşından baş qırmağı, bunu iyi bil ki, el daşıydan baş qıranlar cəzalarını bulallar. Allah hər kəsin könlünə görə veri,yeri, dostum, yeri, olaş o başa, payu qalmadı yeri.

¹ əzər-bezər qonuşmaq – ağılna gələnə danışmaq

KİMSƏNİN MALI KİMSƏYƏ HALAL DƏGİ

Günlərin bir günündə iki arkadaş varıymış. Bir-birlərini çox sevər, hər zaman bular, birliqə yəər, içər, gəzərmişlər. Rəhman adlı arkadaş zəngin, Mahmud adlı arkadaş fəqiriymiş.

Rəhman bir gün arkadaşını Mahmuda deyər:

– Sən heç qəm yemə, mənim onca malım, param var, ölənə kimin yeərsəğ bitməz.

Mahmud bu sözü eşidincə dalar: “Buna bunca para hardan, gərək sorum özünən” – deyər:

– Gəl, Rəhman, gəl doğru sələ, bunca para sənə hardan?

Rəhman: – Əzizim, işlə, bu küpə altun babamnan qalib mənimçin, ölənə kimin yəəğin bitməsin. Hiç para, mal için düşünmə.

Mahmud paranı görüncə təməhkarlıq edər. Təməhkarlıq gözünü tutar. Mahmud Rəhmanı öldürü, o küpə altunu aparı öziyə, mosim də baharıymış. Aparı çöldə bir ağacın yanında gömər. İki həftə sora gəli o ağacı bulmaz. Çünkü bahar olduğuna gögərənliq zayd olu, nişanın itiri. Ağacı axtaranda başqa bir adam, o da Mahmudun ardıyca düşüb gözlər özünü. Gəli sorar:

– Arkadaş, sən nə axtarısan?

Mahmud: – Hə! Heç bir şey yoxtu, boşu-boşuna burda gəzirəm. Arkadaşım səfər edib yalğuzam, onıyçin gəlib bu gözəl yerdə gəzirəm.

Adam: – Doğrusunu sələ mənə, bilirəm bir şey itiribsən.

Mən bula billəm onu? Əgər deməsəu onu bulsam həpsini aparram.

Mahmud: – Bax, olan, yalla, get işivə, sora səni öldürürəm.

Adam: – Hə! Deməğ ki, səni burda bir dəğərli şeyiu var? Hər nə saxlıyıbsan doğru sələ, mən bullam, qoy axtarım səniuçin?

Mahmud: – Hə. Gəl-gəl, arkadaş, işlə, burda bir küpə altun gömdüm. İndi tapmıram. Əgər taparsau yarsını sənə verrəm.

Adam axtarmağa başlar. Mahmud: “Hə! Əgər özü tapsa bunun da başına bir balta çallam öldürürəm özünü”.

Adam: – Allah, Allah, həmd olsun, budu ha küpə altunu tapdım. Mahmud gəli, bir balta onun da başına çalar, öldürü. Mahmudun da əqli bozulu. Başlar **əzər-bezər qonuşmağa**¹, səsinə köy xaxı gəli, öləni görəllər. Küpə altunu da Rəhmanın qardaşı aparı.

Mahmud: – Mən suçluyam, hər **kötülüğü**² yaptım mal xatiriyçin. İştə, kimsənin malı, kimsəyə halal dəgi.

¹ əzər-bezar qonuşmağ – ağılına gələni danışmaq

² pislik

YAŞLI ADAM

Günlərin bir günündə iki qardaş varıymış. Bu iki qardaş biri zəngin, o biri də fəqir imiş. Zəngin qardaşın bir oğlu, fəqir qardaşın da bir qızı varıymış. Bu iki qardaş aralarında sözləşillər qızın nigahını oğluna qılallar. Ama hər iki qardaş gevilləri bir dəgiliymiş. Fəqir qardaş arvadına deyər:

– Bax, sənə bir sözümlər var deyirəm. Qardaşımın oğlu qızımızı almaz. Böyük olanda babasının zənginliyinə güvəni. Onda bizi bəgənməz, qızımızdan evlənməgə.

Zaman keçər. Qızdan oğlan böyük olullar. Qız əmisi oğlunun həm nişanlısı, həm də əmisi oğluna güvənib umurlıymış.

Bir gün qız qapıda oturub baxar uzağtan əmisi evinin **cariyəsi**¹ buların evinə tərəf gəldi. Başında bir sini üstündə bir qazan. Qız həmən ayağa qaxar cariyəni qarşılar, qazanı başınnan alıb yerə qoyar. Açar, baxar bulaşığ aştı! Sorar:

– Nədi bu bulaşığ aşısı?

Cariyə: – Əmiv oğlu bu gün qonşumuz qızını nişanladı.

Qız bu sözə çox darılı. Axşam babası evə gəli, qızını gəmli görər, sorar:

– Ay qızım, nəyivdi, belə gəmli oturubsan?

Qız: – Ey baba, hal-həkət belədi, onıyçin mən gəmliyəm.

Baba: – Heç gəm yemə, qızım, olardan daha zəngin adama verrəm səni.

Baba evdən yazıya gedər yolda deyər: “İndi hər kim qarşıma gəlsə halal deyər qızımı o kimsəyə verrəm. Birəz gedər, qarşına bəyaz saqqallı bir adam gəli. Babası o adamı tutar deyər:

– Mən belə bir niyyət tutdum, iştə, gərək qızımı sənə verəm, gərək də sözümlər yerinə gətirim.

Yaşlı adam: – Mən ömrümü bitirmişəm, necə olu, bir gənc qızdan evlənim?

Baba zordan qızını o yaşlı adama veri. Adam qızdan evləni. Ama qız bu adamın özünü görmiyib. Sübh azannan gedər, gecə qaranlığında evə dönər. Ayni zamanda, mutlu yaşayırmış o yaşlı adamnan.

Bir zaman sora, yəni bir həftə sora yaşlı adam qızın babasına bir miqdar para

¹ cariyə – xadimə

veri, yeni ev yapallar, qızı da bəzədib o məmləkətdə ən gözəl qız görünür.

Onnan sora əmisi oğlunun toy günü olu. Əmisi qızını toya dəvət edəllər. Cariyə gəli, baxar qızın evi başqa bir ev olub, gedər içəriyə baxar, qız evlənib belə bəzənib görən heyran oluru üzünə.

Qız: – Neyçin gəldiv?

Cariyə: – Əmiv oğlunun toyuna dəvət edirəm səni.

Qız: – Adamımnan izin allam, onnan gəlləm.

Gecə yaşlı adam evə gəli. Qız izin alı toya getməğə ama bir şərtdən: Sübh kəjəvəydə ora gedəsən ha, ən ağır əspabları da **girərsəy**.¹

Qız sübh bəzəni, kəjəvə ilə əmisi evinə gəli. Görənlər heyran olub sorallar: – Bu kimdi?

Ayni zamanda, əmisi oğlu da qızı görüncə pişman olu, dönər deyər:

– Mən öz nişanlımı istərəm. Bu mənim əmim qızıdır. Gərək mən alım özünü.

Gedər hakim yanında şikayət edər. Hakim qızı və babasını məhkəməyə çağırı, məhkəmə qurulu.

Hakim qızdan sorar:

– Neyçin başqasına vardıu, madam əmiv oğluynan səni nişanlığiv varıymış?

Qız: – Mənnən əmim oğlunun etini havada döğərsələr bilə heç birləşməriğ. Mənim adamım bir mubərək adamdır, hələ üzünü də heç görməmişəm, bəs əli-əlīmə dəğəndə tanıram özünü.

Hakim ayağa qaxar, qızın babasıynan qızına deyər: – Baxın bu gərib işə! Allahın nə gözəl işləri var – qıza deyər: – Gəl baxım yanıma, əlivi ver əlimə!

Səsləni: – Aman Allahım, iştə, bu mənim dərvişimin – yaşlı adamımın əlidi. Ey ağam, inkar etmə ha.

Hakim: – Bəli təmamdır. Mən o yaşlı adam olduğumu inkar edə bilməm, sən də mənim halalım. Sən ama doğru sələ, əmiv oğlunu, yoxsa məni istisən?

Qız hakimə deyər: – Sənnən başqa heç bir kimsəni istəməm.

Şad-şükür olullar.

¹ girməğ – geymək

QUŞLARIN ŞAHATLIĞI

Özin bilməz sərsərilərdən biri, çöldə rastladığı əkinçiyə:

– Mənim əqlim kəsiri səni öldürür.

Yaşlı əkinçi bı qudirmış, gözi qan tutmuşa yalvarı, yəxəri:

– Mənim kimin ömrünü bitirmiş, öldürməğ hünər dögi. Gəl qıymə mənə, al davarlarımı, **havcarımı**,¹ nənəv süti kimin halalıv ossın.

Bı yalvarmax, dil tökmək adamın daştan ürəğini **imşaq**² etməz. Donquzluğ damarı tutıb dabançasını çəkər.

Qaçmaq yollarını bağılı görən əkinçi çarasız qalı, qanşardakı səlb ağacı **dalında**³ çırpınıp ötişən iki gögərçinə səsləni:

– Siz Allah şahadı olun, bı adam mənim qanıma boş yerə giriri.

Sözünü bitiri bitirməz, gözün qan tutan qudırğan canavar bir qəhqəhə qopardı, tətigə basar, əkinçini ataşa tutar, adamı qanına bular. Adamın can çəkişməğini aldırmandan onun tifəngini alı, **sığırlarını**⁴ öginə qatar yolunu tutar.

Aradan illər keçər, o qanlı bir gün bir evdə mısafır olı. Mınıyçın ev səhəbi yeməğ gətiri, bulğır pilavı üzərində bir cüt qızardılmış gögərçini görincə gülümsinər.

Qonağın yeməğini, yaxut bir əssüklix olduğunu zənn edər ev səhəbi, nəyə güldüğünü sorar.

Qonağ, o əkinçini öldürənəkədi:

– Bir şey yox, diyər, bəli gülməği qəynətməğə başlar.

Ev səhəbi mını, xor görməğ sayar. Bir də sorar:

– Nəyə gülisən bələ?

Ev səhəbinin ağır basmağı üzərinə, mınnan bir neçə il ögcə öldürdüğü əkinçinin məsələsini aynadı:

– O maymağın şahat tuttuxlarını da kor dərəyə atağ baxağ şahat hardan gətir?

¹ havacar – vəl, kotan

² imşaq – yumşaq

³ dal – budaq

⁴ sığır – cöngə, öküz

Diyər, ağzın bozar.

Mını eşidən ev səhəbinin gözi **təppəsinə**¹ çıxar:

– O, öldirdiğiv əkinçi mənim qardaşımdı. Səni gögdə axtarırdım yerdə avcıma düştiv. Gögərçinnər şahatlığını etti iştə.

Deyib, xəncərini sıyırı, o qannını parçalar.

Anlatan: Nürəddin Təllək

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı (1940-2011).

İyul, 1983-cü il

¹ təppə – tərə (burada baş mənasında işlənir)

QİSMƏTİ DƏ, ƏCƏLİ DƏ GÖNDƏRƏN ALLAH

Varmış yoxmuş bir yoxsıl adam varmış. Mını çox zəngin varlı qonşısı varmış. Bı zəngin, varlı **gözi dar**¹ rəziliymiş.

Hər axşam bı zəngin sırfasın qurar, çeşit-çeşit yemeğleri düzər, yoxsıl yeməğ qoxsını alı, ağzı sulanı, nefsi axar amma **əngünniğ**² etməğə gevli yol verməzmiş.

Günnər geçər, məhrümlüğ mının canına **tuqeder**,³ dözimi qalmaz. Bir gün yolını tapar. Qonşıda sırfa salını, əl uzatmax istərkən, bı qapını çalar içəri soxılı. Bir yalan qırar;

– Ağanı görməğ istərəm, diyər. Ağaya başvurmaq mahanasıydan yuxarı qata çıxar.

Buyrın edəllər. Otırı. Yeər, içər. Sırfa başına geçərkən:

– Əy qismət; ölümim yadımda vardı, bı yeməxtən yeməğ yadımda yoxıydı.

Qismət.

Diyər, **luqma**⁴ burmağa başlar.

Adam yarın da bir başqa mahana, biri gün, o biri gün. Dadını alı. Hər gün ayrı mahanaydan gəli sırfa başına qonar.

Mının **təşqələçiliğini**⁵ aynıyan gözidar varlı zənginin **qurnazlığı**⁶ tutar, istər ayağını kəssin.

Yeməğ vaxtı tapılan, qisməti mahana edip **havantaçılıx**⁷ edən yoxsıl qismət diyip luqmanı tavlamağı sırada, yoxsılın **xirtləğinə**⁸ yapışı:

– Əy əcəl, diyər, sıxar.

Xirtləği sıxılmaxtan nəfəsi kəsilən **saxtaçı**⁹ qonağ:

– Bı nədi, ağa? Bı əcəli hardan çıxarttıv? Allah həzrətləri bələ zulım işlər yazmaz.

¹ gözi dar – paxıl

² əngünniğ – düşüklük

³ tuq etməğ – zor gəlmək

⁴ luqma – loxma

⁵ təşqələçiliğ – biclik, hiyləgərlik

⁶ qurnazlıq – biclik

⁷ havanta //avanta(it.) – müftə

⁸ xirtləğ – xirtdək

⁹ saxtaçı – yalançı

Titrək əl tutxın bir dildən mını aynatmax istərkən, ağa:

– Hər gün qismət göndərən Allah bı gün də əcəliyi göndəripti.

Diyip, ağır basmağı qarşısında, **can həvliydən**¹ yoxsıləkə yəxəsini ağanın əlindən sıyırı, qoyar qaçar.

¹ can həvliyi – canı hayında

BI ONIN YERİNƏ

Bir gün bir adam varmış çox gözü dar, əlinnən toxmaxtan manqır çıxmaz. Bı rəzil zəngin gidər məmləkətin **ağzı düzlərinin**¹ **taras olduğu**² **bərbər**³ yanına.

Mının əski püski əlbisəsin, yaqışıqsız çəhrəsin görən bərbər yolına vurma,⁴ baştan savma taras edər. Göz yumma taras ettiyiçin adamın qırx yerdən üz-gözin yaralar, yaralara pambığ qoyar. Bələ olı adamın kəlləsi yorğançı tükənina bənzər. Bərbər onı **təsərləməğ**⁵ istərkən, rəzil adam bı ətki görməzlixdən gəli çıxardı bir altun lirə veri özinə.

Bərbər ettiğinə həm utanı, həm pişman olı. Adam diyəsən bəkə hiç bir şey olmıyıp: Qalın sağlıxtan diyər, qoyar gidər.

Aradan günnər geçər, bı adam bir də gəli bərbər yanına.

Bərbər yerlərə qədər əgili, salamına durar, əng yeni peştəmalı boynına sarar, yeni **ustura**,⁶ qoxılı sabın, iti məknə ələ salar, adamın başına dolana-dolana taras edər. Biğ, səqqəlin dürüslər, başını yağlar, tarar, boynınnan tükleri pəklər, qoxı vurur. Otırdı qəhvə göndəri, cığara veri, özi şəgirdləri **əl-pencə durallar**.⁷

Adam çayı içər, **cığaranı təllədi**,⁸ biğlərin burar, əlin qoynına vurur, bir qəməri çıxardı mez üstinə qoyar. Getməğ istərkən bərbər yolını kəsər:

– Geçən kərə **bir cırıqlığ**⁹ xizmət etmədən mənə bir altun lirə verdiv, bı kərə, üç üç buçuğ qəməriliğ çay, qəhvə, qoxı qarşılığ, mınca əmək yan dursın, bir Qəməri verisən?

Adam, keçmiştə gördiğlərinin həqqini almaçın, diyər:

– Usta, geçən kərə verdiğim lirə bı kərəki hürmət, xizmətin **ücrətiydi**,¹⁰ bı gün verdiğim Qəməri geçən kərəki tarasın parasıdı, diyər, qoyar gidər.

Anlatan: Taha Mevlit Alimeyti. Səvatsız

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı (1940-2011).

Fevral, 1968-ci il.

¹ ağzı düzlər – irəli gedənlər, varlılar

² taras olmağ – üzlərini, başlarını qırxdırmaq

³ bərbər – dəllək

⁴ yoluna vurma – tələm-tələsik

⁵ təsərləməğ – başdan eləmək

⁶ ustra – ülgüc

⁷ əl-pencə durmağ – xüsusi xidmət göstərmək

⁸ təlləndirməğ – siqareti çəkərək tüstüsünü yaymaq

⁹ cırıq – pul vahidi, qəpik-quruş

¹⁰ ücrəti – haqqı, pulu

TÜLKİNİN QUYRIĞI

Geçmiş zamannarda bir ağa varıymış, ağzı düz, sözi geçən. Bə nəcə ağa olı? Amma bı ağanın bir xuyı varmış sələşəndə, birin üzərinə beş qoymasa canına sınımaz. Sözə başlasa ağzına veri, şişirttixçə şişirdi, duz, bibər qatarmış. Otıranda, harda ossa uzın gidər, yalan qırarmış. Bələ ipə düzər, yalanın bini bir paraya.

Ağa oldığıyçın kimsə üzünə çala bilməz, amma eçidənnər, biğ altı gülər, məzəq edərmiş özinə arxasınnan.

Bı ağanın bir qəhvəçisi varmış, yazıdan yazıya mını görənnər:

– **Fortacı**¹ ağanın adamı, diyər gülərmişlər.

Bı, başına qaxmağ adama ağır gəli, **qızar**,² öz özini yəərmiş.

Uzın zaman adam mına dözər, bı dərdi çəkər darta. Bir gün canına **taq**³ edər, ağaydan baş başaykan ayağa dərđini açar, aynadı, diyər:

– Ağa, bir söz diyim aramızda qassın. Yazuxtı, sən özivə mınca qiymə, bir üz yeri qoy, özivi küçik salma, qimətivdən əndirmə. Qoyma hər gələn güssin bizə. Xax ögivdə diyə bilmiri, arxavda mənim də başıma qaxıllar, hər **üzimə çalandalar**⁴ az qalırı yəddi qat yerə girim. Elə Allah əşqinə sələşəndəv bir üzərinə beş qoyma.

Ağa diyər:

Sözə birəz boy-bos verməsəv gözə görükməz.

Adam diyər:

– Ağa, axı xaxın gözi açuxtı, düzi əgridən ayırd edə bili. Kimi utandığınnan göz yumırı, kimi qorxısınnan qulax ardına atırı, üzivə çalmıllar amma arxavdan defə qoyıllar, dimbələgivi çalıllar, adıv yalancılığa çıxardıplar. Bı sənə yaxışmaz.

Ağa diyər:

– Bax adam, iki dunya bir ossa, mən vaz geçə bilməm, əlimdə dögi, üzərinə birəz qoymasam canıma sınımaz.

Adam diyər:

¹ fortaçı – gopçu

² qızmağ – hirslənmək

³ taq – məzun, həzin

⁴ çalandalar – onlar sözü üzünə vuranda

– Ağa, mən qorxıram bir gün **üzsüz**¹ sürtük biri çıxan üzivdə durar, üzivə çalar səni qırar qoz kimin.

Ağa diyər:

– Eh! Selə baxım çarası nədi mının? Ağzımı dağlamam yoxsa.

Adam diyər:

– Ağa, gəl kimsə bilməsin, biz aramızda aynaşağ, bir yol qurağın. Mənə qalırsa sən dıvaxanada otırıkan ətəginin üçünə bir tirə bağlıyaq, nə vaxt **uzun getsəv**,² mən ipliği çəkərəm, sən birəz ayağını əndirisən. İştə bələydən işlər yolına qoyılı gidər.

Ağa bı sözə qanar. Aynaşıllar.

Yarın ağa dıvaxanada oturup, xorız kimin qurılı. Dıvaxana tərpe dolı, başlar kəllədən atmağa. Ağa başlar bəyyüq atmağa diyər:

– Bir gün ava çıxmıştım. Mən bir tülki avladım. Tükli nə tülki? Tülki demə qatır balası sələ, **Taraman**³ təppəsi. Əfəndim, sənə desin bir quyruğı varıydı gəl görəsən, Hələp kəndiri. Allah sizi inantırsın ottız arşunna birəz qorxardı.

Adam baxar ağa **pot qırdı**,⁴ ipliği çəkələr. Ağa aynar çox gettiğini bizəz ayağını əndirməğ istər, diyər:

– Ottız çıxmazdı, bir girmibeş arşun vardı.

Adam bir də ipliği çəkələr. Ağa bir yerini doğəlar əliydən öker, digər:

– Selə girmi arasındaydı.

Adam yenə çəkər. Ağa:

– Geçmiş zamandı, onbeş arşunna birəz yuxarı olırdı.

Adam genə ipliği çəkələr. Ağa başını qaşar, gözlərini **ətkələr**,⁵ diyər:

– İxtiyarlıxtı qusura baxmavın, yadımda tamam qalmıyıp, yəddi arşunna birəz aşağıydı.

Adam bir də ipliği çəkələr. Ağa duvara dayanı.

– Yalan olmasın beş arşun gəliri diyər.

İplik bir də çəkələni. Ağa əllərini avuştırı başını sallantırı dalar. Gərnəşi, gözünü

¹ üzsüz – utanmaz, həyasız

² uzun gütməğ – artıq danışmaq, gop etmək

³ taraman //daraman – çox böyük, nəhəng

⁴ pot qırmaq – ağılsız söz demək, pis vəziyyətə düşmək

⁵ ətkləməğ – ovuşdurmaq

yumar ağzını açar:

– Allah sizi inandırırın üç arşunıydı. Çoxtanın məsələsidi. Nələt ossın şaytana, bildiğimizi unıttırı bizə, diyər.

Adam ipliği bir də çəkələr. Adam ipliği çəkələr çəkələməz. Ağa **zıxtalmış**¹ kimin **sıpxını**² ayağa qaxar:

– Beyinsiz, utanmaz, yımirtadan çıxıp mənə cıvcıv alıştırısın? Birdən birə sələ quyruğı yoxıydı hayvanın.

Cəməət, siz Allahçın sələvin quyruqsız tülki avlamaxta nə hünər var? Quyruqsız tülkini nənəm də avlar. Tünbətün getmişin oğlu, sal baxım ipliğın üçini, durma qanşarımda. Bir daha **çəhrəvi**³ göstərimiyəsən mənə ha!

*Anlatan: Taha Mevlit limeyti,
qəhvəci*

*Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı
(1940-2011). İyul, 1985*

¹ zıxtalmağ – bizləmək, vurmağ (heyvanı)

² sıpxınmağ – birdən sıçrayaraq

³ çəhrə – çöhrə

ÇARA YOXTI ARTUX

Bir axşamüsti köylilər ağanın divaxanasında yığışp qonişmağa dalmışkan köylinin biri qaça-qaça gəli diyər:

– Ağa, qanşardakı köylülər sürimizdən bir oğlağ qaptılar.

Ağa diyər:

– Gedin bir **xərtlərini**¹ gəbərdin.

Otırannar biğaltı güləllər. Qorxallar, utanıllar, ağanın sözünə qulağ asmazlar, ağanın üzündə də durmazlar, qarşı qoymazlar.

Bir nəçə gün sora başqa bir köyli gəli, şikatlanı diyər:

– Ağa bı gün olar çobanımızdan bir qoyun çalıplar.

Ağa diyər:

– Gedin durmadan bir inəklərini boğazlavın.

Kimsə ağzını açmaz, qanşarın verən olmaz. Kimsə də yerinnən çabalamaz.

Aradan bir nəçə gün daha geçər, üçüncü bir köyli gəli başına çala-çala diyər:

– Bugün naxırçımızdan bir inək uçırdıplar. Nəcə bələ olı? Hər gün bizi avxalasınnar, oxlasınnar, adamımızı soysılar, malımızı **yağmalasılar**.²

Ağa ayağa qaxar, hayxırı:

– Qaxın həməni indi gedin bir adamlarını tox taptavın.

Köylilər ağzına baxa qalıllar, sözünü qulağ ardına atar yerlərinnən çabalamazlar.

Onnan bir müddət sora çoban gəli göz yaşı tökə-tökə diyər.

– Allah əşqinə mənə sələ baxım həqtən nəcə ravadı? Qanşar köy xaxı başıma yığışp məni araya aldılar. Sağ yerim qoymadılar, **şaq-şullaq**³ öginə verdilər. Başıma ağac, **çögən**⁴ yağırdılar, yediğim şapalax, tifrəyi sorma. Mının üzərinə yolımı kəstilər qoymadılar yaylıma gedim. Bir çara göstər. Mən daha hara gedim?

Ağa diyər:

– Cəməət qaxın gedin bir adamların öldirin.

¹ xərt – təkə

² yağmalamaq – oğurlamaq, çalıb-çapmaq

³ şaq-şullaq – ayaq altına salıb təpikləmək

⁴ çögən (f.) – əsa

Kimsə **tətigini**¹ bozmaz, yerinnən qaxmağ zəhmətinə verməz özini. Hərkeş başın saxlar otırı.

Aradan çox keçməz bir gün köy bir-birinə çalını, qanşar köydəkilər bir adamın arvadını əlinnən alıp, özini də öldiriplər.

Köy xaxı sürini gəli ağa yanına. Hat-havar qupardıllar:

– Yallah gidəğ həqqimiz alağ!

Ağa başını əgər, əllərini sallar diyər:

– Daha olmaz; iş işdən geçti çarası yoxtı artuğ.

Diyəllər: bı nəcə hakattı ağa?

Ağa diyər:

– Ögcə oğlağ **çalındalar**² bir xərtlərini gəbərdin dedim, aldıran olmadı. Qoyını apardıllar, sözümü tutmadıvız, bir əl atmadıvız. Köylimizi vurdılar qulax yatırttıvız, əllərinə çaladıvız. Bələ baş əgməğliğivizdən oları dadandırdıvız. Dişləri altına imşax gəldiviz, araya qan düştixdən sora çarası yoxtı, olmaz artux. Bir gözlərini qırsaydıvız, əqillərini başlarına gətirirdilər. Siz özivizi ucız sattıvız, ucız alınan yerə atılı, ayağ altında basılı. Ayaxtan başlananın başını qaldıra bilməği zəhmət işti.

Anlatan: Ata Tərzibaşı

Vəkil və folklorşünas alim

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı (1940-2011). İyun, 1977

¹ tətigini çəkmək – əhvalını pozmamaq, ehtiyatlı olmaq, soyuqqanlı tərpənmək

² çalındalar – onlar oğurlayanda

MƏN HAMAMA BƏLƏ GƏLDİM?

Havantaçı¹ adamın biri hər gün hamama gəli, əlinə qoluna **lifələni**² pək pək yəxəni, çimər, çıxar **qurını**,³ aspabını girər, buxçasını qoltığı altına alı adımını atar atmaz, qoynını, qoltığını axtarı ətrafına göz gəzdiri bir şeyinin çalındığını mahana edər, hamamçıdan **ağız qalabalığına**⁴ girər, gözünü yumar, ağızını açar, dişinin dibinə gələni gəri döndərməz. Adamın başına bir turşu tökər; gəl görəsən. Mınıydan hamamçının başını alı, para vermədən çıxar gidərmiş.

Bir gün **paracızdanım**,⁵ bir gün himyanım, bir gün **qələmtaraşım**,⁶ bir gün **kəhrəb**⁷ təsbihim, bir gün **əmzikliğim**,⁸ bir gün daban xəncərim çalınıp diyər, hamamçının başına oyun açar, həm parasını yəər, həm qarına bir batman dərd qoyarmış.

Bı **təşqələçinin**⁹ əlində hamamçının canı yanar, şiştə kababa dönər. Bir dalar, düşünü, daşını. Dözimi qalmaz bir oyun qurar.

Yarın adamaka hamama gələncə, hamamçı mını qanşarlar otırdı, özünü. Bir çay çağırı öziyənin diyər:

– Bax dədə, biz qardaşix, malı bölməmişix. Amma bı xoş dögi hər gün Allahın səbbəhi bizim səsımız çıxsın. Xax başımıza yığışsın, **hat-havarımız**¹⁰ dünyanı qaldırsın. Hər olur-olmaz bizə gülsin. Biz qardaşix, gəl aramızda qardaşca aynaşağ. Sən hər gün hamama gəl, yəxən kefiyə görə əglən bir cırıq vermədən buyrın get, boynıv azad ossın nənəv süti kimin bəs başıma oyun açma, mənəm bir şeyim çalındı mahanasıydan yandırma. Sənnən istədiğim ağızımız əcci olmasın, üz-göz olmıyağın, qabulıvdi?

İmşağ yer **beldarı**¹¹ adam kefinnən uçar, oyunbazlıxtan, diyər:

¹ havantaçı – müftəyə alışan, müftəxor

² lifə – hamam kisəsi

³ qurunmağ - qurulanmaq

⁴ ağız qalabalığı – ağız davası, qovğa

⁵ paracızdan – pul kisəsi

⁶ qələmtaraş – üzqırıxan

⁷ kəhrəb(ə) – kəhraba

⁸ əmzikliğ – siqaret müştüyü

⁹ təşqələçi – fırıldaqçı, hiyləgər

¹⁰ hat-havar – səs-küy

¹¹ beldar - əkinçi (burada müftə şey ustası)

– Qabul.

O diyər:

– Şərt

Bı diyər:

– Adam sözi.

Hamamçı orda iki adamı çağırır, şahat tutar.

Adam girər, yəxəni, biğini burar, burnı havada düşər yola.

İkinci gün, genə gəli hamama. Soyunu, **peştəmala**¹ sarını içəri girincə hamamçı şəgirtlərini çağırır, adamın nəyi var, nəyi yox **çurğalar**² buxçaya qoyar buxçanı düginnər göndəri saxladı. Dönər yerində otırı, işinə baxar, gələni qarşılar, **ağırlar**,³ gidəni uğırlar yola salar.

Birəz sora adam yəxənməxtən çıxar, baxar birşeyi qalmayıp, silinip yerinə sipirgə çalınıp. Başına ataş tökili, yandım yalava düşər.

Netsin? Nə desin? Səs çıxarda bilməz. Ayağdonunu girər, köynəgini sırtına çəkər. Baş açuğ yalın ayağ, yarı çılpaq gəli hamamçının ögində durar:

– Adam dilinnən bağlanı, əşək ayağınnan. Biz sözləşmişig, mən sözimmən dönən dögiləm. Bir şeyim çalınıptı deməm. Bəs Allah əşqinə, sən öziv sələ mən hamama bələ gəldim?

Diyər, başını əgip yazıya çıxar bir daha hamam yolın tanımaz, hamamçıya üzünü göstərməz.

Anlatan: Səmir Nürəddin Tərzi

(40 yaşında)

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

(1940-2011). İyun, 2002

¹ peştəməl – hamam dəsmalı

² çurğalamağ – yığışdırmaq

³ ağırlamağ – hörmət göstərmək

BƏ BİZİM ƏŞŞƏGİMİZ?

Bir gecə köylilər ağanın dıvaxanasında yığışıp kimi burnotu çəkiri, kimi sibil savırır, kimi yanın yerə verip mürgiliri. Həpsi bir ağızdan laqlaqlı basırı. Dıvaxana dönüp arvad hamamına.

Çənəsi yorılmağ bilməyən adamlar, yağıştan, əkinnən, kim ölip, kim xəstə düşip, kim evlənəcəğ. Söz sözi çəkər, gəli əşşəg üstinə.

– Kəvsərin əşəgi mınca yük qaldırı, Vəlinin əşəgi onca qavzar. Qəmbərin boz əşəgi, Məytinin bir əkməgə satılan əşəgi.

Sayılı, tökili. Hər kes öz əşəgini yada salmaxçın qonşısının, **xısımının**¹ əşşəyini ögər yada saldırı.

Orta yerdə Cəfər hə bəklər sıra öz əşşəginə gəssin, adını gətirsinnər, öysinnər. Kimsə onun əşəginin adını gətirməz. Mının üzərinə adam **qızar**,² Firon olı. Xənçərini çəkər durar qapı ögində, yolu kəsər. Ordakiləri tox tox sögiştiri, sora:

– Ərkək istərəm bırdan ayağ atsın yazıya, qarnını sırfa edərəm, ağzını açanın dilini kəsərəm nənəsininkinə qoyaram, çabalayanın qurşağına qədər irzinə gırrəm.

Sayar.

Bı halı görən yaşlı başlı ağa:

– Ülən, **Asma Xuncalı**³ nə bələvdi səniv bı?

Hayxırı. Taxtası şaş adamın gözi dolıxı.

– Bırax mənı, əliv öpərəm sən qarışma Qulı Ağa. Qoy bı namussızlardan həqqimi alım, bütün ənyünnərin əşəglərini sıraladılar saydılar, Nağının qotır əşşəgini, acınnan ölmüş Əlləvin **cidav**⁴ qodığını, əfəndim, sənə desin Çırça Abışın qancuğ əşşəgini göglərə çıxarttılar, mənım bırdan şəhirə bir tağar yüktən durmadan dört nal qaçan əşəgimın adını bir mərd nənəli dilə gətirməz.

Qulı Ağa baxar mının tutımı tutım döyi.

¹ xısım – qohum

² qızmağ – hırslənmək

³ Asma Xuncalı – birini öyərəkən işlənən ifadə

⁴ cidav – süysün, cidov

– Ülən əqilsiz, sən özivi bılardan bir tərəziyə qoyısan, əşşəgivi bılarkiydən bir görisən? Səniv əşəgiv bılarkinə bənzəməz, o atlardan, **qısraxlardan**¹ sayılı.

Diyər ortalığı yatıştı, sora **təşərlər**² özini.

Anlatan: Qadır Zəynəl Qazançı

(80 yaşında, səvadsız)

Qələmə alan:

Mövlud Taha Qayaçı (1940-2011). Aprel, 1967

¹ qısrığ – aygır

² təşərləməğ – başından eləmək

TƏKLƏMƏ CÜT

Bir gün bir adamın evinə qonağ gəli. Ev səhəbi çox göziaçuğ, aynışlı, bilgiliymiş oncu da gözi darıymış. Qonağ da boş adama bənzəmiri.

Ev səhəbi istər qonağın başın assın. Birtavuğ bişirtiri, gəliri sırfraya qoyar. Özi, arvadı, iki oğlu iki qızı da gəllillər otırıllar. Qonağa diyər:

– Ala mını böl!

Qonağ istər gözacuğlığın göstərsin, ev səhəbinin **ağzını yelə versin**,¹ diyər:

– Nəcə istisiz bölim? Qismət bölməği, yoxsa əqil bölməği?

Ev səhəbi diyər:

– Baxağ əqil bölməği nəcədi?

Qonağ tutar tavuğun başın qupardı adama veri diyər:

– Baş başçındı.

Qanatların hər birini bir qıza veri:

– Bılar səniv qanatlarıvdı, diyər.

Ayağların da hər birini bir oğlana veri diyər:

– Oğlannarıv səniv ayağlarıvdı, səni qaldırıllar.

Tavuğun qarsağınnan bir çimdik qupardı arvada veri:

– Bı da sənivki, diyər, qalanını öz öginə çəkər.

Adam mını içərlər, diyər:

– Mən həqqıvdən gəlləm. Səsin çıxartmaz.

Yarın arvadına diyər:

– Arvad, bu gün beş tavuğ bişir bəkə əlində **qırax çalar**,² burnı avılı.

Sırfa qurılı, düzilillər ətrafına. Arvat tavuğları gətiri, qoyar. Ev səhəbi diyər:

– Bıları böl baxım?

Qonağ diyər:

– Nəcə istisiz bölim? Tək bölim yoxsa cüt bölim?

Ev səhəbi düşini bı beş tavıği: yəddi nəfərə nəcə böləcəği? Diyər:

– Canım özi nədi: nəcə istisən bələ böl.

Qonağ diyər:

¹ ağzını yelə verməğ – aldatmağ

² qırax çalmağ – düz hesablamamağ

– Olmaz, nə də ossa tavıqlar sizivdi.

Adam diyər:

– Tək böl baba.

Qonağ iki qıza bir tavıq veri diyər:

– İki qız bir tavıq üç etti üç təkti, buyrın.

İki oğlana da bir tavıq veri, diyər:

– Bir tavıq iki oğlan üç etti, üç təkti, buyrın.

Adamnan arvadına da bir tavıq veri:

– Siz ikiviz mınıydan üç edəsiz buyrın, üç təkti.

Dönər: Kimsəsiz mən bir, bı iki tavıq üç oldıq üç təkti, iki tavıq öziyçin aparı.

Ev səhəbi düşündiğinin **yağmış**¹ çıxtığınnan utızdığıyçin canına ataş düşər.

Qonağ mını hiss edər. Sezər diyər:

– Qorxasan tək bölməğ bəğəntirmədi sizi istərsəviz cüt böləğ!

Ev səhəbi mının **qurnazlığını**² bilməz, diyər, bəkə bir çaşar, başarmaz içinə düşər, diyər:

– Mını da bir sınıyax, baxaq nolı?

Qonağ diyər:

– Səniv gevliv qırılacağı, şeytanın boynı qırıssın. Gətirin baxım. Tavıqları yığıştırı diyər:

– İki qız bir nənə üç, bir bı tavıq dörd olı. Dört cütti.

Olara bir tavıq veri dönər adama diyər:

– Sənnən iki oğlıv üç bir bı tavıq payıvız dörd olasız buyrın diyər, çignin əgər:

– Mən çamır baştan bı üç tavıq olliğ dörd – diyər.

Üç tavığı öginə çəkər.

Ev səhəbi baxar mınıydan başa çıxılmaz, işi gülməğə qoyar, paylarının canına düşəllər.

Anlatan: Taha Məvlüt Əliməyti

Qəhvəci – 1914 doğumlu

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı (1940-2011).

Mart, 1966

¹ yağmış – yanlış

² qurnazlıq – hiyləgərlik, biclik

XEYRAT QAZANI

Bir fortaçı¹ varmış yalanı çox ustalılıqla düzərmiş. Bir gün çayxanada otırmışkən bir **yalan qırar**.²

– Dünən babamın bağında gəzərkən gözüme bir qabağ ilişti. Rəhmətli, bostançı başıydı, əyi səbzə, meyvə yetişdirirdi. Nəysə gələğ gördüğüm qabağa. Qabağ nə qabağ; nə üci var, nə bucağı.

Qələmtaraş³ bir dilim kəstim, istədim ağzıma atım, qələmtaraş əlimnən sıyrıldı düşti qabağın içinə. Barmağım saldım olaşmadı, qolumu uzattım tapmadım. Düştim qabağın canına, dəllüyi uç, açasan başım soxtım girdim içəri. Aradım taradım, pıçağ yoxtı. O oldu atlı, mən oldım **yayan**.⁴

Orda-birda qarşıma bir devə çobanı gəldi mənən sordı:

– Nə axtarısan birda?

Mən:

– Qələmtaraş.

Diyincəm, qoymadı sözim bitirim, gülməxtən arxası üstə yerə düşti, döndü mənə dedi:

– Allah əqil versin! Nə qələmtaraşı axtarısan. Mən bir həftədi bir süri devəmiz itip axtarıram tapmıram.

Adamın – fortaçıəkənin yanında otıran yoldaşı, mının qırdığı yalana **qızar**⁵ amma qızmağını göstərməz, diyər:

– Yoldaş sən bilisən mənim babam çox **xərəndaşıydı**. Bütün məmləkət onun əkməgini yəərdi. Rəhmətə qıssın (qalsın) bir qazan yaptırmıştı, **Mil təppə, Təlim təppə, Sarı təppə**⁶ üzərinə qondırmıştı qazanı.

Fortaçı, mının ağzına çalar:

– Babavın evi çırpılsın, bı xeyrat qazanıyçın səniv bı yalanıvçın, diyər.

¹ fortaçı – gopçu

² yalan qırmağ – yalan uydurmaq

³ qələmtaraş – üzqırıxan

⁴ yayan – piyada

⁵ qızmağ – hirslənmək

⁶ Kərkük ətrafındakı təpələr

Yalanı bı yalanıvçın, diyər.

Yalanı oydıran yoldaşı, hiç özini bozmadan:

– Gorbəgor oğlu, mənim babamın bu xeyrat qazanı olmasa, səniv o tünbətün, onna ağarı getmiş babakəvin o qabağı naxsı ədəpxana quyyısında bişərdi, diyər.

Anlatan: Məlik Hattat

(Xattat-mimar)

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı (1940-2011).

Oktyabr, 1973

İKİ XERXİZ

Bir gün özünə güvənən iki xerxiz gidəllər bir zorba ağanın evini çalmağa. Divarı oyallar bir dəllük açallar. Biri dəllüktən içəri girər, biri də yazıda qalı göz-qulağ olmağa.

İçərdəki əlinə gələnnəri yığıştırı bir bağlamaya doldırı. Bağlamanın üclərini düginnər, qavzamax istərkən bağlama açılı, içindəkilər tökili darmadağın olı. Tökiləndə, pat-küt səsinə ağanın adamları yuxıdan diskinip gəlillər. Adamın canına düşəllər.

Bıların **xırlaşmağın**¹ ağa özi, ev uşağı oyanıllar. Gəlillər adamı araya alıllar. Başlallar **şaq-şullaq**² döşəllər. Hat-havara³ qonşılar da yığışı. Mıncaya qarşı qoya bilməz, **qol qanattan düşər**.⁴

Yazıdaki yoldaşı nəfsinə yedirtməz qaçsın arxadaşını yerində qoysın. Dəllüktən soxılı içəri. Mına bir təpmə, ona bir toxmağ çalar, cannarına düşər, həpsini dağıdı yerə sərər, qannarına bular, bir-biri üzərinə qoyar. Yoldaşını əllərinə qurtarı, çigninə alıp çıxardı yazıya.

Bir masafa gidəllər, yaralı yoldaş diyər:

– Əndir məni yorıldıv, arxamızca gələn yoxtı. Özüm yeriyyə billəm.

Şaq yeməxtən vur olan xerxiz bir üz gözin avuştırı, özünə gəli. Düşəllər yola.

Birəz gidəllər. Yazıda qalanaka diyər:

– Nəcəydim sənivçin nəcə? Mən olmasaydım nolardı halıv?

Şaq yəən diyər:

– Sağ olasan, qurtardıv məni. Sən olmasaydıv tutıldım, **qullığa aparıllar**⁵ başıma turşu tökərdilər.

Birəz daha gidəllər, genə yoldaşı minnətə başlar:

Şaq yəən, məmnunluğ göstəri:

– Əssük olmıyasan, sən qurtarmasaydıv məni, yəxəm əllərdə qalırdım, qanıma

¹ xırlaşmağ – itlərin boğuşması

² şaq-şullaq – təpiyin altına salmaq

³ hat-havar – səs-küy, qışqırıq

⁴ qol-qanattan düşməğ – halsız olmaq, gücü qalmamaq

⁵ qullıq – polis mərkəzi

bulanırdım, həpısxanalarda sürınırdım, çürırdım.

Bırəz daha sora gənə minnəttən:

– Mən olmasaydım nolırdı halıv qardaş? Dıyər o:

– Allah sənı mənə çox görməsın, sən mənım başım üstınəsən. Hayatımı sənə borclıyam. Qanıımı aldıv, ölıncə əylıgıvdən çıxmam. Həpısxanalara düşərdım, bır yanım bıt, bır yanım it yəərđı. Uzağ dögi **üçagaca**¹ gidərdım. Sən qurtardıv Allah razı ossın.

Hər gırmı, ottız adım başına bı yoldaşını durıdı nınnət satar. O da məmnunnuğ göstəri, amma baxar bı bıtən iş dögi. Yarasını, incıgını unıdı, mının vayına qalı. Minnət çox ağır gəli özinə. Əlınnən **sıpxını**.² Canı yanığınnan dıyər:

Qoy gedım, əllərınə düşım. Tutsılar mənı, nə edəllərsə etsilər. Başıma hər nə gəssə mınnan ağır olmaz. Ölım sənıv minnətıv altında qalmaxtan əyyıdı.

Anlatan: Burhan Cəlal Bəy

Şair

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

(1940-2011). Yanvarı, 1965

Bu hikayənin ayrı bır varyantı:

Bır adam Əhət (Pazar) günü namaza gidırmış. Yolda bır yağış yağar. Yağış nə yağış? Gəl görəsən. Mının nə **şəmsıyəsi**³ var, nə **qaputı**.⁴ Cəddə də çöl höl. Sağa baxar, sola baxar kimsəni görməz.

Bı başın əgıp yağış altında gidərkən ordan bır şəmsıyəli adam gəli, dıyər:

– Gəl qardaş, gəl gir şəmsıyəm altına, mən də namaza gedirəm.

Bılar yolda gidərkən, şəmsıyəli dıyər:

– Arxadaş, mən olmasaydım nələr gəlirdı başıva?

¹ üçagac – dar ağacı

² sıpxınmağ – çırpınmaq

³ şəmsıyə – çətır, zontık

⁴ qaput – plaş, palto

Bı diyər:

– Allah razı ossın sənnən, üst başım **ibinirdi**¹ savuğ alırdım. Xəstə düşərdim.

Səni Məyrəm ana göndərdi qurtardıv məni.

Bir onbeş adım gidəllər. O bir də atılı:

– Mən olmasaydım nə günə qalırdıv arxadaş?

Bı:

– İbinirdim, savuğ alırdım. Xəstə olırdım. Yatağa düşərdim, sən qurtardıv məni.

Birəz sora bir də sorar:

– Mən olmasaydım...?

Bı:

– Savığ alırdım. Xəstələnirdim. Yatağa düşərdim. Üşitmə, titrətmədən əzilirdim. Minnətlərə qalırdım başıma çamır qoyılırdı. Məyrəm Ana razı ossın sənnən.

Birəz sora şəmsiyəli bir də minnət satmağa başlar:

– Mən yetişməsəydım nolırdı halıv qardaş, bı yağış altında?

– İbinirdim. Savuğ alırdım. Bıgazım şişərdi. Cigərim qoxardı əllərdə qalırdım.

Bikəz sora şəmsiyəli bir də minnət etməyə, başa qaxmağa başladığı sırada olaşillar namaz evinə. Adam qaçar kilisə **həvişindəki**² havız yanında durar, yəxəsini yırtıp olanca səsiydən **havar edər**:³

– **Ülən**⁴ bax, görməmiş oğlı, **nakəs beçə**,⁵ iki para gətirmiyən əyiliğivdən borca batırdıv məni, başımın etini yediv. Başıma hər nə gəlsəydi mınnan bahalıya mal olmazdı. Nələr çəksəm mınnan bətər olmaz diyər, yağış altında özini havıza atar

Anlatan: Nail Əbdüləhət

Türkman xıristiyanlardan

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı (1941-2011). İyun, 2011

¹ ibinməğ – islanmaq

² həviş – həyəət

³ havar etməğ - qışqırmaq

⁴ ülən – kişilərə müraciət formasıdır

⁵ nakəs beçə – əsli-nəsli olmayan, qanacaqsız

**ƏLİSİ DƏLLİ, VƏLİSİ DƏLLİ,
QIRAN QIRMIŞIN HƏPPİSİ DƏLLİ**

Bir gün iki qardaş varmış. Bıların **taxtası şaşıymış**.¹ Bağda işlərkən biri o birinə:

– Gəl qardaş Allahın mərdi ol, get Əli Zancırın qızını istə mənimçin.

Qardaş qurıq bılar, naza qoyar. Sora qaxar gidər. Gettiği evdə yuxarı çıxmaz, ayaq altında otırı. Çox çənə çalar, sözi diləkçiliğə gətiri. Oların da qızları yerində qalıp, yaşı keçip – qız istəməğ eşidincə üzlərinə qan gəli. Allahları verip, xoş-beş edəllər, deyəllər özinə:

– Olmaz bələ, sən qonaxsan, çıx yuxarı, döşək üzərində otı.

Bı üz görincə özinnən çıxar, bildiğini unıdı.

Qızı öziyçin istər.

Olar da istəllər özlərini gözinə giritsilər. Diyəllər:

– yer savıxtı, sora savux alısan, çıx yuxarı.

Bı diyər:

– Qorxmavın üstimə, arxamın tüki bir qərişti, savux-mavux bilməz.

Bı çığ söz oların gevlın bulantırı. Baxallar bı qız verməğ malı dögi. Üz verməz qavallar özini.

Oğlan gəli qardaşı yanına diyər:

– Qızı vermədilər qavdılar məni.

Qardaşına deməz, qızı özimçin istədim.

Qardaş qızar, diyər:

– Mən billəm sən əşşəksən, əlivdən taviğ ayağı açmağ gəlməz. Yarın mən özüm gidərəm, bax nələr edərəm.

Yarın, ikinci qardaş üsti başın pəklər gidər.

Ev səhəbi bilməz, bı onun qardaşdı. Oğlan çay, qəhvə içtixtən sora diyər:

– Dünən qardaşımı göndərdim, mənimçin qızıvızı istəsin. Adam doğrısın desin o birəz özin bilməz sözün bilməzdi, görükən ütədir, yanşağlıq edip, siz də qavupsız

¹ taxtası şaş olmağ – başı çatmamaq

özin. İştə indi mən özüm gəldim, nə diyisiz?

Olar istəllər qızlarının baxtı açılsın, daş atmağ olmaz.

Diyəllər:

– Biz bələ adam görməmişig. Hiç sözünü bilmiri. Dediğ özünə, çıx üsttə otı savuğ almıyasan. Dönip bizə dedi:

– Mənim arxamın tüki bir qərişti, savuğ-mavuğ aldırımam.

Oğlan istər gözaçuxluğun göstərsin:

– Allah üzünü qərə etsin, dünən axşam üsti çardaxta fesini qəlibə çəktim, mınca and mınca yemit arxası yımırta qabığı kimin qilsiziydi.

Bı yolsızlığı görincə onu da köpək ağacıdan qavallar.

Söz olaşı babalarına. Baba her birinin başına bir şapalax çalar, diyər:

– Ölim çəhrevizi sıxaydı. Mən olmasam paşa bazarında beş para etməsiz. Çamırbaş özüm də kefim var ocağım aydın olup, oğlan qoymuşam ardımnan! Siz hiç bir şey başara bilməsiz. Allah canıvız alaydı. İş görməğ mənən qalıp. Yarın ossın xer ossın, baxın nələr edim.

Yarın qaxar qızına diyər:

– Qızım əli boş getməğ olmaz. Baxım bə tulığı ayran doldır armağan aparağ gözlərini qapadax. Ağız yəər göz utanı, boş torbaydan at tutılmaz diyiplər.

Baba, əşşəginə minər, tulığı alı qucağına. Yolda bir dəllüg olı tulıxta, sərçələ barmağını qoyar tutar. İkinci dəllüg olı o bir barmağıdan qapar. Üçüncü dəllüg açılı uzun barmağını soxar, dördüncü dəllügə şahadat barmağını, beşinci dəllügə baş barmağını dürtər, altıncı, yeddinci, səkkizinci, doqqızıncı, onuncu dəllüglərə o bir əlinin barmaqlarını qoyar. On birinci dəllüg açılı. Netsin ayran yerə getməsin? Davçasıydan qapadı.

Olaşı gettiği yerə. Qapını çalar. Qızlar çıxar adam diyər:

– Bizim gəlin al bı tulığ ayranı armağan gətirmişəm sizə.

Tulığı qıza verəndə baxar başyemişinin başında bir top kərə yığışıp – qızı çağırı:

– Gəl gəl bı da boş yerə getməsin al sən yala özini.

Qız utana utana qaçar içəri.

Adamı alıllar evə. Qız, adamı babasına gizirlər. Baba qızar, qavar.

Adam-baba, evə dönər **pəst**,¹ üz-gözi **sumbaq**² satır. Arvadı sorar:

– Həsərətiv dağa daşa! Xerdi bələ nəyivdi? Diyər:

– Hal bələ, bələdi! Diyər.

Arvat mını eşidincə bir xorızlanı, əlini əlinə çalar, **kərtinməğə**³ başlar:

– Mən olmasam bit yəər sizi. Xer üstə yarın ossın, bir baxın nələr edərəm. Bı işi mən başarmasam, mənə Zəynəl onbaşı qızı Həybət Əvlikli deməsinnər.

Yarın arvat bəzəni, düzəni; gözlərinə sürmə çəkər yola düşər. Olaşı ora, qapını çalar. Ev səhəbi çıxar, Xoş gəldiv edər. Aparı içəri, yer salar, otırdı.

Oğlan nənəsinin, kişsinin, oğlanlarının etixlərinə xəbəri yoxtı; hərəkəş utandığınan suçını bastırıp, **qırdığı potu örtip**⁴ kimsəyə çaldırmıyıptı. Qızı bir göziydən ölçər, diyər:

– Mən gəlmişəm istirəm qızıvızı qızım, oğlınıvızı oğlınıvız edəğın.

Qız nənəsi baxar mının əli ağzına yaqışana bənziri. Başlar dərt yanmağa. Başlarına gələnnəri saymağa, diyər:

– Birinci oğlan gəldi bələ bələ dedi, ikinci gəldi bələ dedi. Babaları daha bətər.

Arvat mını eşidincə **dərtli dəllügi açılı**,⁵ veri ağzına:

– Siz hələ nələrin görripsiz bacı! İştə mənəm dayanmışam. Çəktixlərimi dağlar çəkməz, dərdimi daşa desəm dilə gəli. Əllərində bıların şiştə kababa dönmişəm, genə mənəm çarasızlıxtan atıram içəri, namus bələsi yazıya çıxartmıram.

Diyip saydıxtan sora əlini arxasına uzadı, bir bullanı şaqıldaq qupardı dayar qız nənəsinin burnına:

– Alavın, baxın nə yanıp qalmışam bı köki kəsilmişlərin əlində – diyər.

¹ pəst(f.) – başı aşağı, üzü qara

² sumbaq//summağ – sumaq

³ kərtinməğ – öyünmək

⁴ qırdığı potu örtməğ – gördüyü pis işi ört-bastır etmək

⁵ dərtli dəllügi açılmaq – coşmaq

Şaqıldaqın pis qoxısınnan arvadı bir axsırma tutar, qusmağı gəli, özin tutmaz
bir **hürbi basar**:¹

– Əlisi dəlli, Vəlisi dəlli, **qırran**² qırmışın həppisi dəlli – diyər, diləkçiliğə
gələn arvadın quyriğına sipirgə bağlar yazıya atar.

Anlatan: Cavit Müftüoğlu

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı (1940-2011).

May, 1971

¹ hürbi basmağ – şivən qoparmaq

² qırran – taun

BAŞ OĞLAN

Bir gün yəxə yırtıxlardan biri hamama gidər, baxar bir çəlimsiz adam havız başında oturup yəxəniri. Başına su töktixçə mızıldırı, fısıldırı. Qulax qabardı, baxar çəlimsiz başına su tökəndə:

– Əy şapalağ yeməmiş başım, üzünə sabın vuranda əy tifrəg görməmiş üzüm. **Yavağına**¹ **lifə**² sürtəndə: əy **zillə**³ dadmamış yavağım. Boynını sığatlıyanda: əy zillə yeməmiş boynım. Belinə olaşanda: əy **təpmə**⁴ yeməmiş belim sayıp sıralırı.

Yəxə yırtıq, bı sözləri eşidəndə canına qurt düşər, ataş alı özini, çaşa qalı.

– Bı naxsı mərd nənəli ossın? Şapalax yemiyip, tifrək görmiyip, beli təpmə, arxası şallaq yeməmiş ossın? Naxsı məhəllənin ağası? Naxsı bazarın **şaqavası**? Naxsı bəgin oğlıdı? Altı qabırğası bizdən üst, kəndiri boynındalardan olmasın! Diyər, dalar.

Düşini-daşını diyər:

– Bir mını sınıyağ, baxax naxsı ölən bəgin, itən oğlıdı? Nəçə paralıxtı?

Bir haylar çağırı özini.

– Gəl baxım bıra!

Bı taş tarağı yerində qoyar, fitil oxı kimin qaça-qaça gəli, diyər:

– Buyrın, məni çağırdiv, nə diyəcəğiv, istiyəcəğiv vardı.

Diyər:

– Yeri, baxım o lifəmi gətirginən.

Bı qanatsız quş kimin gidər, lifəni gətiri, əlinə veri.

O qızar canına diyər:

– Beyinsiz lifə sabınsız nəcə olı?

Bı dörd nal qaçar, sabını da gətiri gəli.

Yəxə yırtıx, adamı bir **təppədən**⁵ dırnağa süzər, çəhrəsinə tox baxar, diyər:

– Get baxım bir tas su gəti mənimçin susızam.

¹ yavağ – yanaq

² lifə – hamam kisəsi

³ zillə – şillə

⁴ təpmə – təpik

⁵ təppə – təpə (başın üst hissəsi)

Qəmçiyə qüvvət peyğəmbərə salavat, ayağı yerə dəyməz qaçar, küptən tası
doldırı, suyu gətiri.

Yəxə yırtıx tastan bir qurtım alı, tifi:

– Sən əşşək süti içipsən? Bı sıcax hamamda bələ savığ su nəcə içili? Diyər, tası
üstinə səpməğ istər. O, əlini uzadı, diyər:

– Kərəm et, gedim dəğiştirim, birəz sıcağ su qataram iliğ olı!

Mını eşidincə yəxə yırtıx qaxar ayağa, bir də otırı. İki əlini dizə çalar ayağa
qaxar, əlini qoyar onun çigninə:

– Sən mınca Uydı Xəlil olasan, kimin əli varar səniv başıva sapalax çassın,
üzivə tifiirsın? – diyər.

Anlatan: Burhan Cəlal Bəğ

Şair

15 təmmuz 1965

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı. İyul - 1965

DİLİ DƏLLÜGƏ GİRMƏZ

Bir arvat varmış, üsttən Hallah Hallah, alttan Maşallah, üzi astarına bənzəmər. Qarnında köpək küçiyi **gəbəri**,¹ ağzı pis buhtankar.

Bıların evlərinə yaxın bir ev varmış, bı evi kim kiralasa, ora daşınsa ilk ögcə o gəli, yengi gələnnən bacılığ qurar, əl atar yardım edər, silər, sipiri, bişiri, düşiri, düzər, döşər. Amma dostluğu başa aparmaz, dostluğu qonşılığı, ayağ altına bir mahana tapar, ataş parçası kəsili başlarına tökili, **qazuğlarını sökmüyincə**² yəxələrini salmaz.

Görmüş, keçirmiş Fatma Xan, bı **şırıltan**³ xuysıza həddini bildirməğ istər. Aylardı boş qalan evi kiralamağ istədiğini eşidən tanışlar, dostlar onu caydırmağ istəllər, vaz keçirməğ istəllər o, çignini silkər:

– Mən özüm billəm, siz bilməsiniz. Onun bir dilinnən bilən istər ağzının payın versin, burnını avsin. Diyər, gidər evi hiç paraya tutar.

Ötə bəri gəlirkən xuysız dostluğ bilməz arvat qol-budın **çımrrar** gəli, xoş gəldiviz edər, günorta yeməği gətiri, ev düzməxtə ög ayağ olı, özini yengi qonşının gözinə giridi. Kürkin salar orda, qır-saqız kimin yapışı qalı.

Qonım qonşı bı işə gevilləri **çiyləni**,⁴ bəli kimsə ağzını açmaz, qarışmaz hayasızın dilinnən qorxallar.

Çox geçməz, bir **günorta şaqlamı**⁵ qəri **qaltax**⁶ gəli, gözləri sökilip, ağzı köpiklənip, abası bir yana, şey-meyin başına örtip çağırıp bağırmağa başlar, qıyamatin bir üçin qupardı:

– Gözinə qurban olduğım Allahın işinə bax, bizi kimlərə bab etti.

Əqli başında olan arvad, işin yırtılıp bulaşmağının öginə geçməxçin, beynini işlədi. İstər o sürtik arvada cəzasın versin, sözlərini öz üzərinə almaz, özin o baştan gətiri:

¹ kirli, natəmiz

² qaçırtmayınca

³ şırıltan – saman altdan su yeridən

⁴ çiyələnməğ – məyus olmaq, ürəkləri yanmaq

⁵ günorta şaqlamı – günün qızmar vaxtı

⁶ qaltağ – əxlaqsız qadın

– Xer ossın bacı, nə var bələ? Gəl gir içəri qapı ögində sorışmaq olmaz. Bizi eşidən nə diyər?

Qəri qaltax, bıgazını gərər, səsini daha əstirərək:

– Diyən **şulinqm**¹ diyəcəği ossın, bəgənmiyənin canı çıxsın, boynu qırıssın, başın daşın bəyyüginə çassın, nələt yeddi arxasına gəssin, ağzın açanın **cevcigini**² yırtaram, dilini orasına qoyaram.

– Səniv söziv başa keçər, biz bacıyığ, Allah da bili. Sən şaytan atınnan ən, gir içəri, diyincə, birəz yatışırı, qandırır özini, sürüklər içəriyə. Başlar quyyını dərin qazmağa, sorar özinnən:

– Bacı, mənə selə biz nəyiğ?

– Siz **sürtigin sürtiyi**, alçağın alçağısız, diyər.

– Bə siz? Sorar.

– Biz namuşlıyıq allımız açuğ, üzimiz ağdı-diyər.

– Bə siz? Sorar.

– Siz şulinqsız, qaltaxsız, **ərkəgimiz sarı qulax**,³ arvad quşkını, quşqunu **loşsız**⁴ diyər.

– Bə siz? Sorar.

– Siz... diyər.

– Bə biz? Sorar.

– Biz... diyər.

Üzsiz,⁵ hayasız qəri sayıp tökməxtən get gidə tavidan düşər, köpiklənən ağzı qurımağa başlar, **dili dügili**,⁶ damağına yapışı.

Qəhrini çıxartmayan Fatma Xan, yaman bacılığının dilinə doladığı yummağın üçinnən çəkə-çəkə nəfəs almağa, tifrəğini utmağa yol vermədən:

– Bə biz?

– E, bə siz?

¹ şulinq – namussuz qadın, şortu

² cevcığ – gəvəzə

³ sarı qulaq – arvadının əxlaqsızlığına göz yuman kişi

⁴ quşqunu loş – gəzəyən qadın, tuman bağı boş

⁵ üzsiz – utanmaz, üzündə həya olmayan

⁶ dili dügili – dili düyünlənir

İki kəliməliq sual sorar, yaman dilsə, uzun-uzadı sözləri **gəvələr**,¹ bı yanşaxlıq qoyar dili ağıklaşmağa, gözi qərəlməğə, başı dolanmağa, nəfəsi daralmağa getsin. Bitkin hala gəli, bəli dili dəllügə girməğ bilməz.

Fatma Xan sözlərin üçin qırpar qıssa-qıssa sorar. Yamana balağ gəvəzə, tülki quyruğına sipirgə bağlar, boynıza **qanqavur**² taxar.

Çənə çalmaktan qəri qaltax ayaxta dura bilməz, yerə döşəni. Uzanı arxası üstinə. Fatma Xan kiliyi burar onun ağzını açar, sələştiri özini.

Çənəsinin çivi çıxmış qəri dilini tutmağa alışmıyıp, sögişlərin əng pisini, **bəddüələrin**³ ağırını defə qoyar çalar, sözün əccisini tapmağ arxasıyca qaçtığıyçın nəfəsi daralı, dili alını, ağzı əyilməğə başlar, sora nəfəsi **tumar**, qəlbi durar.

Fatma Xan qaxar o bir də xortlasın dili açıssın.

– E, bə siz?

Sormağına cuğap almıyınca, qorxısı qalmaz, yo baxar bı bitip.

Hat-havar⁴ qupardı:

– Ümmə Muhəmmət gəlin, baxın, bilməm bı əziz bacıma noldı? Çağırı, xaxı yığar.

Anlatan: Fazil Səmət Qəyyəçi

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı (1941-2011).

Mart, 1982-ci il

¹ gəvələməğ – ağzına gələni danışmaq

² qanqavuz – zınqırov

³ bəddua – qarğış

⁴ hat-havar – səs-küy, qışqırmaq

YALANÇI PEYĞƏMBƏRİN MÖCİZƏSİ

Geçmiş zamannarda adamın biri məmləkəttə peyğəmbərliyi iddia edər. Mına dil tökəllər, **göz qızardılar**,¹ təsir edəllər – sögəllər, yalvarıllar **para etməz**,² bı sözinnən dönməz, ayağ dayar:

– Mən peyğəmbərəm, mən peyğəmbərəm, diyər, durar, **zımrıqın**³ beli üstə qoyar.

Millətin fikri bulaşı. Mullalar mının əlində çuş qalıllar, dili yağlıdı xaxınəqlin çalırı. Söz dönə-dolaşa qazıya olaşı. Qazı, ailimləri çağırı, otırıllar, qonışıllar, düşünillər daşınıllar baş çıxartmazlar. Qazı dalar, dalar bir yol qurar diyər:

– Siziv həqqiviz olmasın, mən mının yalanın çıxardıram, üzünü qərə edər, ağzının payını verrəm.

Göndərilər bı yalançı peyğəmbəri çağırıllar. Onın dilin almağ istəllər. Onıydan **ağız qalabalığına**⁴ girəllər. Mını bir türli caydıra bilməzlər.

Qazı mını bir baştan aşağıya, saçının telinnən ayağının dırnağına kimin göziydən yoxlar beynində qələm-təftərə vurar, **qızmaxtan tüngili**⁵ ayağa qaxar diyər:

– Ülən, həzrəti Muhəmməttən sora peyğəmbər yoxtı. İstə quran, istə kitab. Sən nəcə diyəsən mən peyğəmbərəm?

Adam özünü bozmadan:

– Allah peyğəmbərlərdən böyyükti. İş Allahın əlindədi, nə mənim əlimdədi, nə siziv, nə də həzrəti Muhəmmədin. Mənə Allah diyiri səni peyğəmbər ettim. Mən Allahın sözünü qıracağ dögiləm.

Baxallar mının dili yamandı, həqqinnən gəlinməz.

Qazı dilə gəli diyər:

– Hər peyğəmbərin bir möcizəsi var, peyğəmbərliyi **havanta**⁶ dögi, səniv möcizəv nədi, baxax?

¹ göz qızartmaq – qorxutmaq

² para verməz – xeyri olmaz

³ zımrıq – neştər (burada quyruq mənasında işlənir)

⁴ ağız qalabalığı – ağız davası

⁵ qızmaxtan tüngülməğ – hirsdən yerindən sıçramaq

⁶ havanta – boşuna, havayı, müftə

Gözi daşa yamanmış adam özini bozmadan:

– Peğəmbər möcizəsiz olmaz. Mənim də möcizəm var həlbət. Boşına peyğəmbərəm demirəm, göziv açın diyər.

Qazı diyər:

– Nədi möcizəv? Bir göstər bizə baxax.

Adam qollarını açar diyər:

– Mənim möcizəm, naxsı minanaraya gəl desəm, çağırısam yanıma gəli, ayağıma düşər, əlimi öpər.

Qazı diyər:

– Hərif çox yanaşma, **forta atma**.¹ Yollannan peğəmbərliq iddia edənnərin şəriətinən boynı vurılı, qanı halaldı. Gəl şaytan atınnan ən, inatlıxtan vaz keç, toba elə.

– Olmaz, iştə maydan, iştə at diyər adam.

Adama **toqifə qoyallar**,² yarın çıxardıllar sınağa aparıllar. Gətirillər Naqışlı Minara Camısı yanına.

O gəli minaranın qanşarında durar, çağırı:

– Minara gəl yanıma baxım.

Minara gəlməz. Bı bir də çağırı:

– Çağırıram səni, gəl yanıma baxım.

Bələ **qalabalığıymış**,³ ələm ora tökilip, ignə atsav yerə düşməz.

Minaradan səs səda yox. O bir də havarlar.

– Sənivdən dögiləm? Demirəm gəl yanıma? Nişin söz tutmısan? Yoxsa qulağiv ağır olıp, eşitmirsən?

Su yeri sudan sərin. Minaradan səs yox.

Bı kərə adam özi qaçar minara yanına, qucaqlar minaranı başlar öpməğə.

Mını bələ görincə diyəllər:

– **Ülən**,⁴ bı nə oyındı? Bı kələk bizə geçməz. Minara səni köpək yerinə qoymadı, yalanıv çıxtı, üziv qərə oldı iştə.

¹ forta atmağ – gop eləmək

² toqifə etməğ – vədələşmək

³ qalabalıq – tünlük, qələbəlilik

⁴ ülən – oğlan, adam (müraciət forması)

O başlar gülməğə - diyər:

Allah əqillər versin, peğəmbər hər şeydən ögcə gərək **mutəvazi**¹ ossın. Bir çağırdım gəlmədi, iki çağırdım gəlmədi, üçüncidə özüm gettim ayağına, oxşadım, gevlin aldım.

Qazının ağzı açuğa qalı, xaxı da bir gülməğ tutar.

Anlatan: Əbdülməcit

Qutuboğlu

(Kərkük müftüsü)

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011).

Avqust, 1967-ci il.

¹ mütəvazi (ə.) – təvazökar

GEDİN ƏHMƏT AĞAYA AYNATIN

Bir gün bir arvadın bir yaman, naxələf oğlu varmış. Bı oğlan nə oğlan **siling aşuğın**¹ biri. Əlinə düşəni daşa çalar, ixtiyar nənəyə iki manqır qiyimi yox. Mının əlində nənənin canı yanar, gidər valiyə şikat edər. Gözyaşı tökər, dərđini aynadı.

Valinin ürəgi yanar özinə, bir **taxım**² cəndərmə veri diyər:

– Gedin bı utanmaz hərifi gətirin mənimçin bir ağzının payını verim, bir daha nənəsinin gevlini qırmasın.

Arvat baxar paşanın tutımı tutım dögi, ağzı **sıcaxtı**.³ Qəlbi **çigləni**⁴ diyər:

– Oğlanəkəmi bı qırar tökər, qorxasan bir sevər yerinə dəgəllər, başını yəəllər, əlim qurrı yerdə qalı.

Nənə cigəri gevli dönər, ürəgi yanar özinə, yolda bir adamı göstəri, diyər: İştə bı özidi.

Cəndərmələr, **avxalallar**⁵ adamı, qollarını arxasına bağlallar, diyəllər:

– Düş ögimizə, yeri paşa yanına.

Adam diyər:

– Mənnən nə istisiz? Nə suçım, nə günəhim? Seləvin baxım ettiğim nədi?

Cəndərmələr diyəllər:

– Çox **ütətmə**,⁶ orda aynısan, biz bilməriğ!

Gəlillər paşanın divanına. Paşa həməən yerinnən qaxmağıydan bir **zillə**⁷ singər:

– Pezəvənk, nankör, doqqız ay qarnında qaldırıp, gecələr yatmıyıp, gündiz durmıyıp, bir qərişkən adam edip. Əl-ayağ yandırmıxtan, göz nürü tökməxtən səni yetiştirip. İndi sən əlini öpip başıv üstə qoymax yerinə, sözünü tutmısan, gevlini qırısan bı xatun nənəvin?

Adam diyər:

– Paşam, Allah ümirlər versin, bı mənim nənəm döyi tanımam özünü.

Bı bələ diyincə, arvat başına çalar yəxəsin yırtar, can verdim cafa çəktim, əməgi hiç-piç mənəm. Verdiğim süt haramıv ossın, əməgim gözıvdə dursın. Qıyamat günü əlim ossın yəxəv ossın.

¹ siling aşuğ – sırtıq

² taxım – bir dəst (dəstə)

³ sıcağ – isti, qızmar

⁴ çiglənməğ – qorxmaq, qorxuya düşmək

⁵ avxalamaq – tutmaq

⁶ çox ütətmə – çox danışma

⁷ zillə – şillə

Bı sözlər eşidincə paşanı ataş alı, qudırı başlar adamı taptamağa. Adam **havar**¹ ettixçə paşa **şaq şullaq**² döşəttiri özinə.

Arvad baxar iş iştən geçəcəğ, adama urəgi yanar. Ettiginə pişman olduğunu da göstərə bilməz.

Diyər:

– Paşa sözivə söz qatmağ olmasın, nə də ossa cigərimdi. Cazasını aldı, əqli başına gəli. İşivizə qarışmağ sayılmasın, mən suçını bağışladım, siz də suçinnan geçin.

Vali diyər:

– Bax üz-gözünü qərə köpək yalasın, get səni bı xatuna bağışladım. Gəl baxım öp əlini.

Adam macbur arvadın əlini öpər başı üstinə qoyar.

Vali diyər:

– İştə bələ, əffərim oğlım əqliv başıva gəldi. Baxım qaldır nənəvi **qanqalava**³ apar evə. Amma şərt ossın, əht ossın bir daha sözinnən çıxsav vay halıvadı.

Adam, arvadı mindiri qanqalasına düşəllər yola.

Oyınbaz arvad, ettiğini çaldırmadan otırı. Yolda gedərkən adamın arxadaşları mını görincə:

– Bı kimdi bələ qanqalavda qaldırıpsan?

Sorallar.

Başı bələli adam:

– Bı nənəmdi, diyər. Nənəsini tanıdıxlarıyçin çaşıp diyəllər.

Bələ diyənlərə:

– Gedin Əhmət ağaya aynadın, deyər.

*Anlatan: Şükür Hikmət Bərbər
(halk hakimi)*

*Qələmə alan: Mövlud Taha
Qayaçı (1941-2011). İyul, 1963*

¹ havar – qışqıraraq imdad diləmək

² şaq – qamçı

³ qanqala – kürək, bel

TƏMBƏL ƏHMƏD

Təbəlligi üzinnən məmləkəttə Təmbəl Əhməd adında biri varmış; əlini ağdan qərəyə sürməz. Gettiği yerdə yıx edər, **harda pilav, orda qılav**,¹ bir **luqma**² əkmək, bir tikə **etçin**³ **altı qonaxlıx yol**⁴ gidər, yeməğ görsə qarnın tox edər.

Təmbəl Əhmədin bı gedişatı məmləkəttə **çəvrəv oli**.⁵ Mını bir gözi açux arvad eşidi, qızarı diyər:

– Gərək mən mının ayağını çəkim, yola gətirim özin.

Gevlində diyər:

– Qadav canıva düşsin, mən səni adam edərəm, gecə-gündiz işlədi, qoymam **çiçç edəsəy**.⁶

Arvad axtarı, bir araçı tapar, diyər:

– Mını tap mənimçin ona varmağ istirəm.

Yengə diyəri:

– Mının nəyinə varısan?

Arvad diyəri:

– Gözüm düşip, gevil sevən sultandı, bir görüm özin, ayağı altına sabun sürər, çəngimə allam özin.

Gidəllər qazıya, kəbin kəsməğ parasını da arvad veri. Gəlillər evə. Arvad yeməğ bişiri, Təmbəl Əhmədə tox yediri. Yer salar, yatallar. Gecəni yəəllər içəllər, çuqura atma oynar, **üçadım**⁷ geçəllər.

Yarın, gün çıxmada arvat Təmbəl Əhmədin qoltığına bir **cərrə**⁸ veri:

– Bir neçə sət bazarda **saqalığ**⁹ elə, diyər.

Təmbəl gidər bazarda su satar. Günorta vaxtı evə dönər.

¹ harda aş, orda baş

² luqma – loxma

³ etçin – ət üçün

⁴ altı günlük yol

⁵ çəvrəv olmaq – yayılmaq

⁶ çiçç etməğ – bir an dincini almaq

⁷ üçadım (üçaddım) – idman oyunu

⁸ cərrə – su qabı, cürdək

⁹ saqa – su satan

Günortalıg edəllər, yeməgini yər-yeməz, arvadı aparı özini məhəllə çayxanasına, axşama təkin orda şəgird edər.

Yası vaxtı¹ Təmbəl evə gəli, şam edər, istər yanın yerə versin. Arvadı tutar əlinnən aparı özün yannarındakı hamamda **külxançı**² edər.

Səhər vaxtı Təmbəl evə gəli. Arvat bir qazan **pəqlə**³ qoyar başına:

– Apar sat, üç quruş qazan diyər.

Pəqləni satar, **çəşt vaxtı**⁴ evə gəli. **Qaba çəşt vaxtı**⁵ cərrəni tutturı, günorta çayxanaya yollar şəgirtliğ ettiri, axşam külxanaçılığa təklər, azan vaxtı pəqlə satmağa.

Günnər, aylar keçər Təmbəl Əhməd ayağı yerə, başı yastuğa dəgməz, ordan bira qaçır, gecə-gündiz durmağ bilmiri.

Bir gün onı əski arxadaşlarınnan biri görər, qaç-qavdan bir ignə bir sapa dönip.

– Sən ay oldıv, gün oldıv? Səni yer uttı, asman çəkti? Sorar.

Təmbəlin dərtli dəllügi açılı, başlar dərt yonmağa, başına nələr gəldiğini, nələr çəkməxtə oldığını saymağa, başını qaşmağa vaxtı olmadığını aynadı.

Adamın əqli durar, sorar:

– E, sən bılara nəcə dözisən?

Təmbəl Əhməd diyər:

– Nedim? Başa düşən çəkili!

Adam, bir dudağ büzər:

– Canım, mına dəyər, boşa özin, yəxəvi qurtar diyər.

Mını eşidən Təmbəli ataş alı.

– Nə boşamağ, mən çamır başın harda əli boş olırı boşuyım, diyər.

Anlatan: Rauf Pambıxçı

75 yaşında

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı

(1941-2011). Aprel, 1971

¹ yası vaxtı – toran düşən vaxt

² külxançı – ocaqçı

³ pəqlə – paxla

⁴ çəşt vaxtı – gün çıxannan sonra

⁵ qaba çəşt vaxtı – günortaya qədər

ÜÇ XIRXIZ

Günnərin bir günü üç xırxız bir-birlərini çox sevib hər zaman başqa köyə **xırxızlığa**¹ gedərmişlər. And içəllər öz köylərində heç kimsənin evini açmasınlar. Bir gün köylərinin bir qəhvəxanasında oturublar. Ordan bir adam başına çala-çala qəhvəxanaya girər **havar edər**,² deyər:

– Mənim hər nəyim varıydı bu gecə o tanınmış üç xırxız aparıb məni qup-quru yerdə qoydular. Allah eşqinə bir çara eyləvin.

Üç xırxız bu adamın dediğinə marağ edəllər. Yanına gəlib:

– Ay əmi, səniü nəyivi o üç xırxızlar apardılar? Səylə bizə gedəriğ əllərinənən alıb bir də sənə verriğ.

Adam:

– Gəlin, bir gizli yerdə deyim sizə...

Qəhvəxanadan uzağa gedəllər. Adam deyər:

– Mən yalannan belə dedim. Məksədim xırxızları görüm tanışağın.

Xırxızlar:

– Əmmi, sən qarpuz qıra bilisən?

Adam:

– Qarpızın toxumunu da yeərəm.

Xırxızlar:

– Adamnan tanışib evlərinə gedəllər sübhə kimin gözəl vaxtlar keçirdillər.

Xırxızlar onnan sora deyəllər ki, gəlin bu adamı sınağağın, baxax gerçəktən dostluğ istir? Yoxsa başqa bir məksədi var?.. Yarın gecə hər dördümüz birliğtə xırxızlığa gedəğ, birimiz özünü aradan itirsən, baxağ bu adam nə edər?..

Yarın gecə hər dördləri birliğtə xırxızlığa gedəllər. Xırxızların biri özünü aradan itiri. O biri xırxızlar gün çıxana kimin yalannan axtarıllar, bulmazlar, evə dönəllər. Ama adam orda qalı, dönməz evinə, arkadaşını axtarı. Gün çıxar hər kəs işinə gedər, bu adam çabalamaz. Xırxızlar gəlillər baxallar, adam hə orda durub axtarırı. Deyəllər:

– Arkadaş, iştə arkadaşımız tutulub, çalısağ bəkə onu azad edəriğ.

Adam:

¹ xırxız – oğru

² havar etməğ – imdad diləmək

– Gəlin, mənim bir aqrabam var, gedəg yanına bəkə o bir çara edər.

Gedəllər o adam yanına, hər şeyi ona aynadıllar. Adam:

– Baxın, sizə bir söz deyirəm, yalan yerdə demiyəsiz, sora sizi həpsə ataram ha.

Xırxızlar razı olullar. Adam axtarı, o kimsəni tapmaz, gəlillər. And içəllər, deyəllər, gidəg başqa məmləkətə axtarağ. Özünü xırxızların arkadaşı olan adam deyər:

– Gərək biz o arkadaşımızı biləg harda qaldı!

Diyəllər, işte biz səni sınađıg, daha biz dört qardaşıg, əl-ələ verəđin halal qazanıb yəđin. Xırxızlıqdan vaz keçəđin. Adam bu sözə çox kefləni:

– Həmd olsun ki, haram işlərə əl uzatmađıg, töbə edib qardaşcasına yaşarıg. **Bin**¹ kərə həmd olsun, arkadaşlar.

Hər dördləri əl-ələ verib qazanıllar, o köydə iləridə gələn zəngin bir ailə olub həpləri də evlənilər. İkisinin birər ođlu, o bir ikisinin də birər qızları dünyaya gəli. **Gəl zaman, get zaman**² bu iki qız ilə iki ođlanlar böyük olub, bir-birlərilə də evlənilər.

Bir gün başqa bir xırxız buların evinə enərkən xırxızlar onu tutallar, sorallar:

– Sən nişin belə xırxızlıg edisən?

Xırxız:

– Mənim nənəm bu halı başıma gətirdi, naxsı aqrabamızın evinə getsəydıg o evdən gərək bir şey çalaydı. İştə, mən də yavaş-yavaş ögrəndim. Xırxızlıg olmazsa yaşıya bilməm, əgər məni polisə versəviz, Allah bili, halım nə olu.

Xırxızlar:

– Biz səni af edərsəg sən şərtimizi yerinə gətirisən? Əgər şərtimizi yerinə gətirsəu sənə yardımda bulunnuğ.

Xırxız:

– Hər nə desəviz, onu həməən yaparam.

Xırxızlar bu xırxıza and içtirillər həpləri birliđtə şad olullar.

*Masalı anlatan Əbdürrəhman Osman
Dəmirçi. 1925-ci ildə Kərkükün Bulaq
məhəlləsində doğulmuş bir dəmirçi ustasıdır.
Qələmə alan: Sabir Dəmirçi*

¹ bin – min

² gəl zaman, get zaman – vaxt keçir

İKİ QARDAŞ

Günlərin bir günündə iki qardaş varıymış. Bu iki qardaş biri çox zəngin, o biri də yoxsul imiş. Zəngin qardaşın yeddi oğlu varıymış. Yoxsul qardaş divanxanaya gəlib salam verəndə zəngin qardaş salamı alıb: “Ey yeddi qız babası” deyərmiş. Çünkü yoxsul qardaşın da yeddi qızı varıymış. Yoxsul qardaş bu sözə çox **darılırmış**.¹

Bir gün evə dönərkən qızlarına deyər:

– Mən daha qardaşımın divanxanasına getməm, ora **gedəndəm**² ürəgim sıxılır.

Qızlarının biri sorar:

– Ey baba, neyçin getmişən? Nə olub, mənə sələ?

Baba:

– Ey qızım, hər gün bu əcci sözləri mənə deyiri, oğlanlarıynan güvəniri.

QIZI:

–Ey baba, yarın gənə ora get, ama əmimə sələ, bir tüccar var, kərvana gediri, nişin oğlanlarıvın birini o tüccarlardan göndərmisən. Səniu parau çoxtı, qoy işləyib qazansınar, qoy oğlanlarının birinnən söz alsın, mənə sələ, mən özüm billəm nə edərəm.

Baba yarın gecə divanxanaya gəli, qardaşına o sözləri deyər.

Zəngin qardaş oğlunu çağırır, deyər:

– İştə belə bir kərvançı var, gedəcən ticarətə?

Sözləşillər. Yoxsul qardaş gəli qızına deyər. QIZI yarın axşam ərkək **donuna**³ girər, gəli əmisinin divanxanasına, əmisi oğluynan sözləşi. O birgün sübh erkənnən yola güsəllər. Yolda sözləşillər Bağdad kimin bir yerdə ayrılıb gənə orda birləşsinnər. Hər biri bir yana gedər, apardıqları malı satallar, bir də oraya dönəllər. QIZ satdığı malı kar edib, oğlan – əmisi oğlu malı satıb parasını yedi. Öz köyünə dönməğə belə parası yoxıymış. QIZ əmisi oğluna deyər:

– Gəl, baxım nanca kar etdiyi parau hansı?

¹ darılmaq – acığı tutmaq, hirsələnmək

² gedəndəm – mən gedəndə

³ don – paltar

Əmisi oğlu:

– Sorma, arkadaş, malı satdım, həpsini də yedim, köyümə dönməyə param yoxtu.

Qız:

– Eyi oldu mənə dediu, sənə para verrəm, bir şərtdən, belivə nişan vurram.

Oğlan qəbul edər. Qız oğlanın belinə nişan vurur, o nişan yazılıb: “Mən səni paramnan aldım, ey əmioğlu”. Bu kərə para veri özünə, gənə birliqtə köylərinə dönəllər. Qız axşam əmisinin divanxanasına gəli, aləm toplanı. Qızın babası – yoxsul qardaş da gəli, salam veri, zəngin qardaş gənə eyni sözü deyər. Qız deyər:

– Sən neyçin bu adama bələ dediu? Kimsəyə **çig**¹ söz demə, sora peşman olusan ha. Hər gülməğin bir ağlamağı da var, hər ağlamağın da bir gülməği var. Nəyivnən kivənisen? Yeddi oğlınan? Bəlkə də bunun bir qızı hər yeddi oğlınan daha eyidi.

Zəngin qardaş bu sözə darılı, deyər:

– Mənim oğlanlarım həpsi tucardılar, kərvana gidəllər, iyi qazanıllar, onun qızları nə edə bili?

Qız:

– Oğlu kərvana getdi, apardığı mal hanı, baxım, gəlsin nanca qazanıb?

Zəngin qardaş oğlunu çağırı, deyər:

– Gəl, qazandığıu sələ, qoy bilsinnər, oğlum.

Oğlan:

– Babam sağ olsun, qırx yük dolusu mal, para, hər şey gətirdim.

Qız:

– Doğru qonuş, yalan demə, ha?

Oğlan:

– Mən ömrümdə yalan deməmişəm.

Qız ayağa qaxar, səsləni, deyər:

– Ey dostlar, arkadaşlar, eyi dinnəvin məni, bu oğlan yalan deyiri, mən bu oğlanı paramnan bura gətirdim. Parası yoxıydı dönməyə, inanmırsavız belində nişanım var.

¹ çig – çiy

Oğlanı soyundurullar. Nişanı görəllər ki, yazılıb: “Ey əmioğlu, mən səni paramnan aldım”. Həpləri deyəllər:

– Oğlu yalan deyiri.

Onda qız ərkək **donun** atar: – İştə, mən qardaşın qızıyam, mən eyiyəm, yoxsa oğlanlarıv? deyər.

*Masalı anlatan Əbürrəhman Osman Dəmirçi
1925-ci ildə Kərkükün Bulaq məhəlləsində
doğulmuşdur (Kərkük ağzı).*

Qələmə alan: Sabir Dəmirçi

SÖZ USTASI, İŞ XƏSTƏSİ

Günlərin bir günündə bir adam varıymış. Bu adam nə işlər, nə də karlarıymış. Hər kim ona bir söz desəydi həməən bığını burub o insana, o kimsəyə acı bir cavab verərmiş.

Bir gün bir adam yanına gəlib soruştuğtan sora söz ustası deyər:

– Mən söz ustası, iş xəstəsiyəm. Buyrun, hər nə əmriü varıysa bu iki gözümünə yaparam. Yanına gələn adam deyər:

– Mən yanına gəldim bəlkə bir yardım edəsən mənə. Girmi ianə borca gəlmişəm.

Söz ustası ayağa qaxar, bığını burar deyər:

– **Ülən**¹, “Xurma, biş, ağzıma düş” günü dəgi. Yalla, get, çalış, qazan. Çox ayıptı sənüçin borc istisən? Bax, dədələrimiz nə gözəl demişlər: “Çalış qazan, axşam bəzən.)

Adam həməən diskini, qaxar gedər, deyər:

– Mən bələ bir insan oldum ki, bunun kimin insanlar söz desin mənə.

Gedər.

Söz ustası deyər:

– Yeri, boyuva hayran, bu datlı sözlərim bax, necə yaradı sənə. Öz həqivə olaştıu, daha qəyim qax, çünki həqin alanlar durmadan gedəllər. Sallan, sallan, boyuva hayran, nənəu səni cüt doğaydı, başıva yumurta yağaydı. Bacıu da qoynıu sağaydı.

Onnan sora başqa bir adam gəlib ona səlam verib onun da səlamın alıb sağ yanında oturdur özünü. Adam deyər:

– Mən bu gün üç aydı bir ianə, bir **fıls**² qazanmamışəm, bir **əkmək**³ bulmıram yeməğə. Bilmirəm ha zaman bu qara qış bitər, arxadaş?

Söz ustası:

¹ ülən – kişiyyə müraciət forması

² fıls(ə) – qəpik

³ əkmək – çörək

– Mənim rəhmətli babam yüz girmi gün nə su, nə də yemək ağzına girdi, ömrünü çürüdüb gecə-gündüz çalıştı. Ancağ məni yetirdi ah, ah, ey zavallı babam ah... yazıqlar olsun sənə.

Adam: – Səni babau nə işlərdi?

Söz ustası deyər:

– Hə! Babamı və məni sən tanımısan? Hay, hay deməğ ki, sən buralı dəgilsən? Əgər buralı olsaydıu həm məni, həm də babamı, o qəhrəman babamı əyicə tanırdıu. Get, əyi sor bizi.

Adam: – Allah eşqinə, sən və babau kimdi? Onun qəhrəmanlığı nəydi?

Söz ustası: – Mənim babam girmi il minara kölgəsi, meytər tozu, yumurta tükü, keçə yağı və havan səsi satardı.

Adam bu sözə çox darılı, qaxıb deyər:

– Olan, mən nə bilim bələ kimsənin yaramaz bir oğlusan. Sənə səlam verməğ belə caiz dəgilmış, ayağım qırılardı yanıva **gələndəm**.¹

Söz ustası:

– Dayı, əgər sən məni adam saymışsau Allah yer yüzündə bir adam qoymıyadı. Mən harda, adamlığ harda, sən harda?

Eyni zamanda, başqa bir adam gəli, səlam veri. Söz ustası səlamın alıb adama deyər:

– Gəl, sağ yanımda otu.

Adam oturub qonuşmağa başlar, deyər:

– İnsan həyatında hiç evlənməsin. Çünkü mən o günnən evlənmışəm gecə-gündüz çalışıram üçü-üçünə heç yetirmirəm. Vah, vah həyat çox acıdı, yorğunluq.

Söz ustası:

– Bələ isə, sən dünyadan hiç bir şey aynamıybsan, boşu-boşuna yorulubsan, ömriü xəsarə gedib, arkadaş. Sən hələ evlənməğın dadını almıyıbsan. Ama bilirəm ki, sən hiç bir şey də bilmisən!!

¹ gələndəm — mən gələndə (Kərkük dialektində feli bağlamalar şəxs sonluğu qəbul edir)

Adam:

– Sən məni nə görübsən, nişin, hiç bir şey bilmirəm hə?

Söz ustası:

– Ülən, mənim kimin ol, get, bir arvat daha al. İki arvadlılar dünyanın dadını əyi bilillər, bax, mən burdan **hürr**¹ gedirəm!! Ən mutlu günlərim burda keçiri.

Adam deyər: – Səni iki arvadı var?

Söz ustası:

– Yox, yox, mənim babam iki arvad almışdı. Öz gününü itirib məni bu yəman günə bıraxtı, nə işliyib nə də karlıram. Bir gün doğrucasına bir işi başarmamışam.

Adam bunun dediğinə darılıb qaxar gedər, getdiğcə də dönüb sögər.

Söz ustası:

– Gəl, arxadaş, gəl, getmə. Sənə gözəl və çox gözəl bir sözüm var, gəl deyim. Darılma, dostum, darılma. Qazan üç daştan durar. Af edəsən, yani qazan dingildər öz qapağını tapar, iştə sən də mənim dərdimə düşüb mənim kimin təmbəl olub **havanta**² axtarısan. Ən iyisi gəl deyim sənə, get, o sögüt ağacının altında yat, yat, yat, bu ömür bitənə kimin yat.

¹ hürr – azad, hürr (buradan da hürriyyət)

² havanta (türkcə: avanta) – qazanc, gəlir, boş şey

UZUN SƏMƏD

Günnərin bir günündə uzun Səməd adında bir adam varıymış. Bu adamın bir xoruzu da varıymış. Bu xoruzu hər həftə aparıb meydanda dögüşə salıb para qazanırmış. Və hər zaman Səmədin üzünü ağ edərmiş. Çünkü həp dögüşlərdə utarmış.

Bir gün xoruzu dögüşə aparmadan ögcə oturub evdə bu xoruzu pək yəxər. Xoruz həməən qonuşmağa başlar, uzun Səmədə deyər:

– Ey ağam, mənim sənnən bir ricam var. Əgər qəbul etsəy, sənə çox faydalı olu.

Səməd:

– Allah eşqinə, sən necə insan oğlu kimin qonuşusan? Mənə doğru sələ, sən nəсэн?

Xoruz:

– Mən insan oğlu kimin sənnən daha əyi qonuşuram. Çünkü yatdığım yer həp insandı. İnsan oğlu mənə yeməğ, oda verib xizmət ediri. Onıyçın mən də hər zaman insan oğlunun dilinnən çox əyi **aynaram**...¹ Sən bilisən dünyavda nanca suçlusan? Çünkü hər həftə bir dögüş bayramı edisən. Əgər səni hər həftə bir dögüşə salarsalar əgliu başıvda qalı? İnan ki, bir gün dəlli olusan. Mənim kimin bir heyvanı hər həftə dögüşə salıb qana buluyub para qazanısan. Bu iş həm haram, həm də böyük bir **figirliği**.² Gəl, həyatda sözüümü tut, bu kötü yoldan vaz keç, doğru çalış. Allahta sənə yardım edər. İnsanlığa yaxun ol, hər zaman işü düz gəli. Əgər bu yoldan vaz keçməzsəy bələ yoxsul olub ianiyə Fətah paşa deyəsən ha.

Uzun Səməd:

– Oldu. Mən bu yolu tərək edib düz yolu tutaram. Ama sən də gərək mənimmən birliqtə qalıb ölənə kimin sənə xizmət edib mutlu yaşarığ.

Xoruz:

– Mənim də sənə böyük bir faydam olu. Dünya-aləm yanıva gəli, faydalanı.

¹ aynamaq – anlamaq

² figirliq – pis yol, fırıldaqçılıq

Xoruz ilə uzun Səməd sözləşillər. Bir daha xoruzu döğüşə aparmaz. Sübh erkən köşkünə çıxar, qanat çalar, baynamağa başlar: Hu, Allah, hu, hu

Sən ağamı şad eylə,
Evin dolu zad eylə.
Hər kim ağamı sevməz
Gevlini bərbad eylə.
Hu, Allah hu, hu.

Ağam daim sağ olsun.
Köyü gözəl bağ olsun.
Bu xalqın arasında
Daim üzü ağ olsun
Hu, Allah hu, hu.

Ağam gəmli olmasın,
Bağında gül solmasın.
Ağamı acıdanlar
Şadlığ günü bulməsin.
Hu, Allah, hu, hu.

Ağama paşa dedim,
Sən mutlu yaşa – dedim.
Vəfalısan, mən səni
Qoyaram başa, dedim.

Uzun Səməd bələ zəngin olu, o köydə ad veri. Bir gün köyün ağası olu. Onun insanlığı yüzünnən köy xəlqi o qadar onu sevəllər. Hər zaman divanxanasında gecələr hazır olullar, məclis qurulub qonuşullar. Xoruzu da divanxanasının yanında küçük bir oda yapıb orda bəslərmiş özünü.

Bir gün başqa bir köydən bir ağa gəli bu ağanın divanxanasına, bu xoruzu da orda görər.

Uzun Səmədə deyər:

– Bu xoruzu hər nə istərsəy verrəm, mənə versəy daha əyidi. Əgər verməzsəy, inan ki, bu xoruzu mən çallam ha.

Uzun Səməd:

– Ey arkadaş, bu dünyanın malını versəy xoruzumu verməm. Bunıyçin özivi yorma, çox zəhmətti.

Ağa gedər öz köyünə. Uzun Səməd gəli xoruzun köşkü yanına xoruzun yüzünə baxar, həsrət çəkər.

Xoruz:

– Ey ağam, nişin həsrət çəkisən? Doğru sələ, mənən həkət saxlama, sora peşman olısan ha.

Uzun Səməd hər şeyi xoruza aynadı.

Xoruz:

– Bax, mən sənivçin əyi bir yol quracağam. Bu gecə əlbət bu ağa gəli mənə çalmağa. Mən bu gecə başqa yerdə yataram. Köşkümü boş qoyub içində bir quyu qazağ, ağa gəli o quyuya düşər. Uzun Səməd bu sözü çox bəgənib həmən xoruzun sözünü yapar. Ağa gəlib o xoruzu çalmağa həmən o quyu içinə düşər, sübhə kimin orda qalı.

Uzun Səməd sübh köy xəlqini toplar, ağanın hayasını aparı. Ağa daha bu köyə gəlməz, söz veri, annan quyudan onu çıxardıllar, töbə edib gedər.

Xoruz gənə baynar: hu, Allah, hu, hu.

Ağam gevlın buz eylə,

Gecəsin gündüz eylə.

İnsanlığı sevənə

***Yücə**¹ dağı düz eylə.*

Hu, Allah, hu, hu.

Ağam heç ağlamasın,

Yaralar bağlamasın.

Nanca ömrü qalıptı

¹ yücə – uca

Yerlər qucağlamasın.

Hu, Allah, hu, hu.

Az qalıptı azana,

Su bıraxın qazana.

Allahım, sən rəhm eylə

Ğərrib dərdin yazana.

Uzun Səməd və xoruzu şad şükür olub yaşadılar. Mən də getdim, bir şey vermədilər.

NƏNƏYNƏN OĞLAN

Günlərin bir günündə bir nənəynən bir oğlan varıymış. Oğlan bir gün məhəllədə oynarkən arkadaşları deyər:

– Gəl, “**Saxlanbac**”¹ oynayağın.

Birliqtə gedəllər “Saxlanbac” oynallar. Bir evə girib təndür başında saxlanıllar. Oğlan orda təndürün kilvəsində bir yumurta görər. Yumurtanı çalar gedər, nənəsinə veri. Nənəsi deyər:

– Yarın gənə get, variysə gəti. Hər gün get orda oyna göz qoy, yumurta olanda gəti.

Bir zaman yumurta çalmağtan yaşallar. Nənəsi bir gün deyər:

– Oğlum, bunnan sora tavuğ və başqa şeylər də gəti.

Oğlan bir zaman da tavuğ çalar gətiri. Onıynan da bir zaman yaşallar. Nənə:

– Oğlum, bunnan sora get qoyun-quzu gəti, biz də bu aləm kimin əyi yəəğ, içəğ, əyi yaşıyağ.

Oğlan bir zaman da qoyun-quzu çalar, gətiri, əyi yaşallar. Nənə:

– Oğlum, bunnan sora para, altun, bahalı şeylər gəti.

Oğlan alışı para, altun, bahalı şeylər çalar gətiri nənəsinə veri. Uzun bir zaman da məğrur olub yaşallar. Məmləkətdə ən böyük xırxız özü olu, çox çalışıllar onu tuta bilməzlər. Oğlan bir gün nənəsinə deyər:

– Ey nənə, mən bu gecə padşahın xəzinəsini açaram. Əgər işim düz gəlsə daha hiç xırxızlığ etmərəm. Səni ən mutlu günlərdə yaşadırəm. Qoyaram altuna qablanasan.

Nənə: – Oğlum, əgər qorxırsam da gənə demərəm, getmə. Get, bəkə daha mutlu yaşarığ.

Oğlan gecə yarısı gedər padşahın xəzinəsini açmağa bu kərə aflah olmaz orda yəxələni. O məmləkətdə nanca bu xırxızlıqlar olub həpsi boynuna qalı. Oğlanı məhkəməyə verillər. Hakim oğlana edam hökmi veri. Yarınsa millət toplanı, üç ağac qurulu, oğlanı edam etməğə padşah əmr veri. Cəllad gəli oğlannan sorar:

¹ saxlanbac – gizlənqaç, gizlənpaç

– Hər nə istəgiv varıysə, sələ, çünkü edam olısan.

Oğlan: – Heç bir şey istəmirəm, bəs nənəmi gətirin o şirin dilini tox-tox öpüm.

Oğlanın nənəsini gətirillər ora. Oğlan:

– Ey nənə, mən sənə qurban ollam, gəti tox doyunca o şirin dilivnən bir öpüm.

Çünkü o şirin dilivnən çox oxşadıu məni.

Nənə dilini çıxardı. Oğlan həmə nənəsinin dilini dibdən qopardı. Padşah bu halı görüncə deyər: – **Ülən**¹, nişin belə etdiu, sələ, baxım? Bu kərə nə deyəcəgiv var?

Oğlan: – Padşahım sağ olsun, mən ilk kərə bir yumurta çaldım nənəmə verdim. Əgər nənəm məni bir kərə vurub hayğırsaydı, mən belə olmazıydım, hə dedi gəti, daha başqa şeylər, bahalı şeylər, paralar gəti. Düz yol göstərmədi mənə, onıyçin mən də bu günə düştüm. Bu kərə əmr səniv əlivdədi, hər nə əmr edərsəv, başım üstünədi.

Padşah: – Mən səni af etsəm nələr yapasan?

Oğlan: – Töbə edib düz yol tutub şən günlərdə yaşaram.

Padşah oğlanı af etdi, həpləri şad oldular.

¹ kişi xaylağına müraciət forması

UŞAQ NAĞILLARI

1) HEYVANLARLA BAĞLI NAĞILLAR

MƏNİM ÖMRÜM NALIMIN İÇİNDƏ YAZILIPDI

Bir gün – günnərdə su çox axdı. Su axınca dünyəni **fəyazan**¹ etdi. Əldə qaldı bir dağ. O dağda bir tülki, bir aslan, bir qatır qaldı. Əfəndim, bular çox ac oldular. Qatır isə **yeşillixti**² dünyə, yeeri, daha **səmiz**³ oluru. Bular isə daha zəif oldular. Bular dedi: Baba, belə olmaz, bir hiylə qurağın, qatırı yəəğın. Necə yəəğın?

Aslannan tülki qonıştı. Dedi: Bir hiylə qurağın yəğın özün. Aslannan tülki göz qaçırttı qatırı yesin. Necə yəəğın? Dedi: Naxsının ömrü qısadır, iştə onu yəəğın. Təban qatırın ömrü qısadı.

Əfəndim, bular qaxtılar qonuşmağa şeydən qatırdan dedilər. – Qatır qardaş:

Dedi: – Nə var?

– Dedilər, vallah kimin ömrü qısadı, biz onı yəərix. Dedi: – Məmnunam. Buyurun, qonuşın.

– Əfəndim, qaxtı tülki sordı aslannan. Səniy ömrüy nə qədərdir? Dedi: mən həzrəti Nüh gəmi yapanda ona minmişəm. Tülkü başladı yığlamağa. Niş yığlısan, baba?

Dedi: Xoş kəm o günə. Mən onda **naccarıydım**⁴ içində. Aslannan böyüg oldu. Qaldı qatırı yesinnər. Dedi: – Qatır qardaş, səniy ömrüy nə qədərdir?

– Dedi: baba, mənim ömrüm nalımın içində yazılıpdi. Gedin, oxuyun, nə qədəriysə, bilirsiz o qədərdir:

– Dedilər, vallah iyidi.

Tülki dedi: gəti qaldır ayağıy, mən oxuram. Tülki getti yaxına, baxtı qatırın fikri var muna bir təpmə çalsın gəbərtsin. Ey netsin? Çəkindi geri.

Aslan dedi: – Nişi oxumadıy?

Dedi: vallah farsçadı. Mən farsı oxumamışam, başım çıxmırı munnan.

¹ fəyazan – daşqın, sel

² yeşillix – yaşillıq

³ səmiz//səmmiz – kök, şişman (kök adam və s.)

⁴ naccar – dülgər

Aslan bir **tox darıldı**¹, dedi yol ver. Mən oxuram. Daldan getti: Qatır, qaldır ayağıy!

Qatır ayağın qaldırmağıydan qulağının dibinə vurdı gəbərtti. Dedi, yeri get, tülki bu köpək oğlun ye.

Tülki döndü aslana dedi: Səniy babay farsı oxumuş, ya nənəy farsı oxumuş. köpək oğlu, özüy öz qanıya girdiy.

*Danışan Şəmsəddin Köprülü,
55 yaşında, savadsız, 1965
Altun Köprü ləhcəsindədir*

¹ tox darıldı – bərk acıqlandı

TÜLKÜNÜN HİLLƏBAZLIĞI

Biri vardı, biri yoxuydu, bir **ormannıxda**¹ aslan, qaplan, qurd, tülkü, çaqqal, tıspağa yaşardılar. Bir gün olur ormannıxda su qurur. Bular da susuz dolanırlar. Axtarırlar, axtarırlar, baxallar bir yerdə bir sazğuntu bulaq axır. Yığışdılar munın ətrafına qazıllar, böyük bir göl edillər. Bir tək tülkü gəlməz, yardım etməz özlərinə.

Bular da ara yerlərində ittifaq edəllər, bir dənə qoysunnar bəkləsin. Tülkü sudan içməsin. Əvvəlcə qoyallar çöl dauşanın məqayət olsun, tülkü gəlib su içməsin. Dağılıb hərəsi bir yana gedir. Tülkü görür yalnız dauşan suya məqayət oluru.

İstər su içsin. Dauşanı necə aldatsın? Diyər dauşan, niyə durupsan. Odur orda kök, **ləhanə**² tökülüb qalıb – Dauşan gələr baxsın. Tülkü su içib qaçar.

Səbbəhi gün tıspağanı qoyallar. Tülkü gəlib deyər. Təpənin o tayında arpa gögərib. Mən yeyə bilməm. Get yeginən. Tıspağa gedər, görər aldadıb özünü tülkü. Tülkü su içib yenə gedər. Axşam arxadaşlar yığışallar. Şərtləşərlər, səbbəh hamı gölün yanında olsun. Tülkünü tutub cəzalandırsınlar. Belə də edillər. Tıspağanı gölün sahilində qoyub çəkilillər. Tıspağa tülkünü görən kimi başını qatar.

– Baba, bu kərə qoymam, su içəsən, nə bilim nə ...

Arxadan tülkünü tutullar.

Aslan deyər:

– Tülkünün cəzası nə?

Deyəllər – Öldürəğ özünü.

– Baba, nə yolla öldürəğ tülkünü?

İttifaq edəllər qurt tülkünü yırğalasın, yırğalasın, əzabla öldürsün.

– Tülkü, ölümqabağı arzuy nədi? – sorallar.

Tülkü deyər: Mən razıyam, günahım var. Əzabla öldürün məni. Ama bir az quyruğuma və bədənimə yağ sürtün. İştə yırğalamaq müşgülə olmasın.

Deyillər: Əyidi.

Yağ sürtəllər tülküyə. Qurd tülkünün quyruğundan tutduğuydan dolandırmağı bir oldu. İstədi qüvvətli dolandırın, əli sürüşdü, tülkü qurdun əlindən çıxıb iraqda yerə düşdü və qaçıb getdi. **Hilləbaz**³ tülkü bu dəfə də heyvanları aldatdı.

¹ ormannıq – meşəlik

² ləhanə - kələm

³ hilləbaz – hiyləbaz

BAŞQALARI DA ALDANMASIN

Bir gün bir köpək bir duvar dibində atılan sümigləri ağız dadıydan yiirmiş. Baxar ordan bir adam geçiri, belində səyyit yeşili, başında həcci sarğı əlində yüzbir təspih. Köpək adamın gəlməğinnən hürkməz. Başlar yaltanmağa, quyruğ sallamağa, öziyçin də sümigləri qırmağa xırmıtmağa. Gevlində diyər:

– Bı Allah adamıdı, həm həcci, həm səyyid dediv nə qaldı?

Baxar adam əgildi yerdən bir daş qaldırdı. Köpəgin gevli **çiglənməz**,¹ Allah adamı zərərsiz olı, diyər, öz özinə. Sümig yeməxtən **dümik olı**.²

Yo, baxar adam üzərinə gəldi. Köpək genə aldırılmaz.

Yo, adam köpəgi daşa tutar, qavalar. Köpək qaçar. Adam uzaqlara kimin arxasıya düşər. Attığı daşların biri ög ayağını qırar.

Köpək total ayağıydan, axsıya axsıya gidər həzrəti Süləymən yanına şikata, diyər:

– Ya peyğəmbər, mən filan yerdə atılan sümigləri yiirdim, filankəs gəldi məni daşa tuttu, ayağımı qırdı. Mənə zülm etti. Nə havıldırdım diskinsin, nə mırıldırdım hürksin, nə də canına qaxtım qorxsın. Gəlmişəm həqqim alasan özinnən.

Həzrəti Süləymən diyər:

– Sən onı görəndəv qaçsaydıv.

Köpək diyər:

– Mən onı Allah adamı saydım. Zərərim toxınmadığıyçin arxayınıydım, qorxım yoxıydı.

Həzrəti Süləymən düşini-daşını, köpəgə diyər:

– Gəl bir əylik elə, mənim xatırımçın adamı af elə, mən qulağını çəkərəm.

Köpək diyər:

– Səniv söziv başım üstinə, mən həqqimnən keçərəm. Bəli bir şərtim var, ricam var.

¹ çiglənməğ – təhlükə hiss etmək

² dümik olmağ – məşğul olmaq

Həzrəti Süləyman diyər:

– Sələ baxım istədiğiv nədi?

Köpək diyər:

– Qoç kəlləv xatırıyçın mən həqqimnən vaz geçtim. Amma rıca edərəm sələvin özinə başındaki yeşildən, qurşağındəki sarığı atsın. Mən aldandım. Qorxım var başqaları da aldansın sarığ təsbihinə.

Anlatan: Məhmət Taha Qəyəçi

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı Yanvar, 2011

ÇƏMDƏ ASLAN QALMADI

Bir gün aslan **çəmlixtə**¹ dolaşırken ayağına bir mıx batar. Bı nəfsinə yedirtməz özin qırsın aldırılmaz. Üzərinə yerir.

Aslan ayağını yerə bastıxça mix yerir, yara döynər, irinnəni, ayağ şişər. Aslan pərişan olı, ayağ atıp yeriyə bilməz.

Aslan qırğın, miskin düşmişkən ordan qurt gəli:

– Aslan baba xerdi bələ? Baxım zəvqiv yerində dögi.

Aslan diyər:

– Nə diyim, nəcə aynadım, bilmirəm, ayağıma bir mix battı çıxarda bilmirəm, nolı bir yardım etsəv mənə?

Qurt diyər:

– Yardım etməğ başımnan gözim üstinə, ama qorxıram **çixardandam**² yarav incitsin səni, darılasan bir şapalax çalıp yerə **sıviyasan**³ məni.

– Gevliy bir şey etməsin, mənə görədi, sən mənə əyliğ edəsən, mən sənə qiyim? Allahın mərdi ol bı əyliği elə qardaşıva, ümrüm boyı adamlıgıv unıtmam – diyər aslan. Qurt dönər:

– İnanmağa mən sənə inannam, amma bı işin **şaqası**⁴ yoxtı qorxıram – diyər. Aslan diyər:

– Sələ baxım nə istisən? Nedim sən qorxmıyasan.

Qurt diyər:

– Səni bı ağaca bağlaram əliv mənə olaşmasın, onnan sora mıxı çıxardaram.

Aslan can **həvlinnən**⁵ razı olı, diyər:

– Baxım işiv gör.

Qurt gidər bir qaba ip gətiri aslanı bağlar ağaca. Geçmiş i var öziydən, ordan bir qəyə gətiri, əl-ayağı aslanın təppəsinə çalar, aslanı qanına bular. Yerində qoyar gidər.

¹ çəmliğ – meşəlik

² çixardandam – mən çixardanda

³ sıvilamağ – birini vurub yerə sərmək

⁴ şaqa (ə) – zarafət

⁵ can həvlinnən – canı hayınnan

Aslan əl-ayağı bağlı, ayağı yaralı başı qırıx səs çıxarda bilməz, yerində qalı.

Bir gün aslan qəhrinnən öz özin yiri, çarasızlıxtan çatlıyacağ, əli bağlı, başı qırıx ayağı yaralı, **hüngir hüngir yığlırı**¹, tülki gəli, hal xatır sorar, nişi bələ yığladığını necə bı günə düştiğini sorışırı.

Aslan özin-tutar, olıp bitəni başına gələnnəri aynadınca tülki düşər ipin canına parçalar, aslanı açar. Dönər yaranı yalar, sümiri, əmər mıxın üçi çıxınca dişiydən çəkələr çıxardı atar.

Aslan **birdixçə**² dincin alı düşər yola, topal topal gəli evə arvadına diyər:

– Qız arvat, yığıştır tas tarağıvı, bizə bırda yer qalmadı, başımız alıp köçəğ.

Arvadının ağzı açıla qalı:

– Nişin nolıp? Necə? Sorıncan aslan, gözin qızardı əlin qaldırı:

– Ayağıma mıx batsın çıxardan olmasın, qurttan yardım diliyim, qurt məni bəndə çəkip əl-ayağım ağaca bağlasın qəyyə qaldırıp başımı qırsın, məni qurtardığıyçin tülkiyə minnətdarığ borçlı olım, daha necə dünya sultanı orman padişahı ollam? Necə bırda yaşuya billəm, diyər.

Anlatan: Qədriyə Şıxlar

Nisan 1963

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı. Aprel - 1963

¹ hüngir-hüngir yığlamağ – hönkürtü ilə ağlamaq

² birdixçə – bir az

QURTIN MAHANASI

Bir gün çöldə qurt bir bala quzını tutar:

– Pərkəm, mən səni yəəcəğəm, diyər.

Yarım yarpağ körpə quzunun canına qorxı düşər, əl-ayağı titrəməğə başlar, sora:

– Nə suçum, nə günəhim var? Bir də nəyimi yəəcəğsən? qaldır qoy, ağızda bir çeynəm saqız gəlməm.

Qurt diyər:

– Ettiğiv var, suçiv çoxtı; mən su içərkən sən özivdən çıxıp gettiv suyu bulantırdıv.

Suçasız oldığını bilən quzı diyər:

– Sən dağ başındaki bulağın gözinnən su içtiv, mən gettim yamaçtaki arxtan içtim. Bələydən su nəcə bulanı?

Qurt diyər:

– Bələysə suyu bulantıran sən dögildiv babavıymış.

Quzı diyır:

– Mənim babam olmadığını hər vaxt başıma qaxallar, mənə bıcsən diyəllər. Mənim tanımadığım bir toğlı nəcə olı babam ossın? Suçının cazasını mən çəkim!

Bı kərə qurt dil dolantırı, diyər:

– Babav dögissə suyu bulantıran nənəvdi, cazasın sən çəkəcəğsən.

Canı vayına qalan quzı istiri yəxəsin qurtın əlinnən qurtarsın, diyər:

– Mən nənəm qarnındaykan nənəm ölip. Səlim Ağa məni öli nənəmin qarnınnan çıxardıp, süt verməxtən bəslıyıp.

Qurtın istədiği quzını yeməxti, mınıyçın mahana axtarırı. Qızar, dişin qıncırdadı:

– Sən bic olasan, nənəv qırx il ögcə gəbərmiş ossın, babavı qocam parçalamış ossın, olmasın, su bulanı bulanmaz cəhənnəmin dip təvəcəsinə. Siz istisiz yəsiz, içəsiz, çox ütətmə, mən istirəm səni yim. Demişəm yim, gərək yim.

Diyər, bir **qəmçə**¹ vurar körpə quzını ağına atar, çeynər utar.

Anlatan: Aysa Xan Nəccar

(ev xanımı savatsız)

1962

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı. 1962

¹ qəmçə – pəncə

QURTTAN QOYUN MATALI

Kərkük ağzı (ləhcəsi)

Var iydi, yox iydi, **darın dünyasında**¹ bir keçiyənən bir qoyun vardı. İkisi çıxdılar çölə. Çölü gəz, gəz, acdılar. Yaydılar ot yeməgə – Bir də baxdılar bir qurt. Qorxdular, durdular. Qurt dedi:

Qoyun qardaş, yəəcəğəm səni. Qoyun dedi:

Vallah qardaş, önündə hazır durmuşam, ye məni. Fəqət sənnən rica edirəm, indi yemə məni. Gedim oynuyum bikəz önündə, onnan sora ye məni.

Qurt dedi:

– Di, yallah.

Qoyun o yana **tünqüldü**,² bu yana tünqüldü düşdü. O yana qaşdı, bu yana qaşdı. Sağdan sola, soldan sağa qaşdı. Elə etdi, belə etdi. Qoyun qaşdı.

Qurt **bəklədi**,³ bəklədi... Qoyun dönmədi. Qurt qoyunu axtardı, axtardı, tapmadı. Gəldi dedi: Keçi qardaş, yəəcəğəm səni. Keçi dedi:

– Necə yəəsən məni? Bir məni yesəv nolusan? Mənim iki balam var. Odu ordadı. Qoy gedim əmcəklərim doludu, onnara yedirdim. Balalarımı da özümənən gətirim. Üçümüzü birdən ye. Məni yəərsən balam qalar, balamı yəərsən mən qalaram. İstirəm üçümüzü birdən yəəsən.

Qurt dedi:

– **Eyidi**.⁴

Keçi getdi dağa girdi, iki balasını da ordan apardı, getdi.

Qurt bəklədi, bəklədi, keçini. Bu dağ mənim, o dağ sənin, o təpə mənim. Axtardı keçini tapmadı.

İkisi də getdi əlimnən-dedi. Getdi girdi bir mağaraya. Baxtı bir at. Dedi:

– At qardaş, yəəcəğəm səni. At dedi:

¹ darın dünyasında – yer üzündə

² tünqülməğ – atılıb-düşmək, dingildəmək

³ bəkləməğ – gözləmək

⁴ eyi - yaxşı

– Nanca yəə bilisən məni. Sən bir cəngə qurt, mənim kimin yekkə bir atı necə yəərsən? Mən də istirəm yəəsən məni.

Məni nanca yeməğ baratım nalımın içində yazılıb. Buyur, oxu, onnan sora ye məni.

– Naluv, hardadı?

– Ayağımın altındadı.

– Qaldır, baxım – dedi.

At ayağını qaldırdı, qurt əgildi baxmağa.

At **allına**¹ bir **təpmə**² vurmağıydan qurdun beynini yerə tökdü. Qurt düşdü.

Hətta can verincə qurt dedi:

Gettiv gördüv bir qoyun,

Ye qassın quru boyun.

Neynirdiv oyun-moyun,

Peyləvannıg³ *edəcəksən?*

Gettiv gördüv bir keçi,

Ye qassın quru qıçı.

Neynirdiv ikiyi-üçü,

Çobanqaralıq edəcəksən?

Gəldiv gördüv bir at,

Ye yanaşasında yat.

Neynirdiv barat-marat,

İstanbula gedəcəksən?

Qurt gəbərdi. Qoyun xilas oldu, keçi xilas oldu, at da xilas oldu. Mən də getdim, üç alma verdilər. Biri mənə, biri matal deyənə, biri də Qədriyyəyə düşdü.

¹ allın - alın

² təpmə - təpik

³ peyləvan – pəhlivan

İNAD XORUZ

Var idi, yox idi. Yalan gerçəkdən çox idi. Yalanı doldurdular çuvala, dayadılar divara. Aman-zaman içində, qərbil saman içində. Dəvə bərbərliq edir, əsgir hamam içində. Darın dünyasında bir xoruz vardı. Günnərin bir günü paşanın küllüğündə dolaşarkən bir **manqırın**¹ tapar. Manqırını tapınca **baynamağa**² başlar:

– Üüülə, üüü, paşanın küllüğündə bir manqır tapdım.

Xoruzun baynamasına **qızan**³ paşa adamlarına əmr edir.

– Həmən gedin, xoruzun əlinnən manqırını alın – deyər.

Adamlar gedər, manqırını xoruzun əlinnən alıllar.

İnad xoruz baynamağa başlar:

– Üüülə, üüü, paşa mənə möhtacdı!

Paşa xoruzun baynamasına çox sıxılı, paşa deyər:

– Aparın manqırını özünə verin, bəlkə **üsküt**⁴ ola.

Manqırını aparıllar xoruza verillər. Xoruz manqırını görər, daha da azar. **Üskək**⁵ səsdən baynar:

– Üüülə, üüü, paşa məndən qorxdu.

Xoruzun baynamasına paşanın canı çox sıxıldı. Deyər:

Bu yetimçə xoruz nəyiydən atlannı, mənim kimi yekə bir paşaya söz deməgə cəsərət ediri?

Həmən adamlarına əmr verir, getsinnər xoruzu tutsunnar, başını kəssinnər.

Xoruzu tutub başını kəsillər. Xoruz zəif səsdən baynar:

– Üüülə, üüü, bu nə iti bıçaxdı?

Xoruzu kəsənnən sora ütləllər, bişirəllər. Bir ləngəri pilov üstünə qoyallar.

Paşanın ögünə gətirəllər. Paşa bismilla edib, əl uzadanda xoruz gənə baynar:

– Üüülə, üüü, bu nə bəyaz kümbətti?

Çox hiddətlənən paşa diyər:

¹ manqır – dəmir pul vahidi

² baynamağ - banlamaq

³ qızmaq – hirsənmək

⁴ üsküt olmaq – sakit olmaq

⁵ üskək – yüksək

– Canıv çixsın hə belə bayna. Əlimnən hiç qurtulmazsan. Səni **təpətək**¹ yəəcəgəm.

İnad xoruz paşanın dişləri arasında gənə baynamağa başlar:

– Üüülə, üüü bu nə iti dəgirmandı.

Paşanın boğazınnan keçəndə:

–Üüülə, üüü bu nə dar suqaqdı.

Paşanın bağırsağına keçəndə:

Üüülə, üüü bu nə sıcaq hamamdı? – deyir

Paşa xoruzu yəənnən sora çox sıxış. Ozünü tez **əbdəstxanaya**² atar.

Xoruz paşanın qarnınnan çıxıb baynar:

– Üüülə üüü...

Paşanın qarnı cırıldı, mənim canım qurtuldu.

Anlatan: Məhmət Xuldun Müftüoğlu

Ocaq – 1971

Qələmə aldı: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011). Yanvar – 1971

¹ təpətək – tək başına

² əbdəstxana – ayaq yolu

TİTLƏ-BİTLƏ

Var iydi, yox iydi, darın dünyasında bir keçiyənən bir qurt vardı. Keçinin iki balası vardı. Birisi Tidlə, birisi də Bitlə. Keçi balalarına dedi:

– Kimsəyçi qapını açmayın. Gedirəm yeməğ gətirim.

Dedilər: – Əyidi, heç kimə qapı açmarıx.

Keçi getdi işinin dalısıyca. Bir az sora qurt gəldi qarıya dedi:

– Tidlə, Bitlə açın qapını. Əmcəgimdə süt gətirmişəm, buynuzumda ot gətirmişəm.

Tidləylə Bitlə dedilər:

– Bizim nənəmiz sarıdı.

Qurt gördü aldada bilmir özlərin. Neetdi? Getdi sarı boyandı. Gəldi, dedi:

– Tidlə, Bitlə açın qapını.

Əmcəgimdə süt gətirmişəm, buynuzumda ot gətirmişəm. Tidləydən Bitlə dedilər:

– Bizim nənəmiz qırmızıdı.

Qurt neetsin. Getti qırmızı boyandı. Gəldi dedi:

– Tidlə, Bitlə açın qapını. Əmcəgimdə süt gətirmişəm, buynuzumda ot gətirmişəm.

Tidləydən Bitlə dedilər:

– Bizim nənəmiz qaradı.

Qurt gördü aldada bilmiri özlərini, hiddətləndi. Belə zərb ilə qarıya bir **təpmə**¹ çaldı. Həmən qapını qırdı. Tidləydən Bitləni yedi, getdi.

Keçi gəldi, gördü qapı qırılıb, Tidləynən Bitlə yoxdu. Bildi ki, qurt yeyibdi özlərini. Getdi qurta dedi:

– Yarın dəvəyə gəl.

Sora keçi əmcəgini sağdı, bir çinni yoğurt etdi, apardı dəmirçiyə. Onunçu iti buynuz düzəltsin. Qurt bunu gördü. O da bir dağarcuğu havaydan doldurdu, içinə də

¹ təpmə – təpik

bir noxud attı. Dəmirçiyə apardı, hətta dəmirçi dağarcuğu açanda həmin part etsin, dəmirçinin gözün kor etsin.

Dəmirçi bilir, qurt **hizdi**.¹ Dağarcuğu ehtiyatla açırı. Dəmirçi dedi:

– Qurbanım olasan, qurt. Noxudu tox yedi, onnan sora keçinin buynuzunu belə ititdi. Qurdun da dişlərini çəkdi, yerinə samırsağ qoydu. Səbbəh qurtnan keçiyə meydana çıxdılar.

Qurt dedi:

– İlk ökcə sıra məndə.

Keçi dedi:

– Eyidi.

Qurt həməni dişlədi keçini. Bütün dişləri yerə töküldü.

Sıra gəldi keçiyə. Həməni buynuz vurmağıydan qurtun qarnın yırtı. Titləydən Bitlə çıxdı.

Balalarını görəncə dedi:

– Demədim mən gəlməsəm kimsəyçi qapı açmıyasız?

Titləydən Bitlə dedilər:

– Biz açmadıq, dediğ nənəmiz sarıdı. Getdi sarı boyandı, gəldi. Dediğ nənəmiz qırmızıdı, getdi qırmızı boyandı gəldi. Dediğ nənəmiz qaradı. Hiddətləndi, qapını qırdı, girdi bizləri uddu.

– Hiç kimin qisası qalmaz, balalarım, o öz qanına girdi – keçiyə dedi.

Anlatan: Məhmət Xuldun Müftüoğlu

Qələmə aldı: Mövlud Taha

Qayaçı. Fevral – 1991

¹ hiz – hiyləgər, namərd

DAVZANQURTAĞI

Var iydi, yox iydi, darın dünyasında bir davzanqurtağı var iydi. Bu davzanqurtağının kişisi yoxdu. Bir gün odanı sipirirkən bir manqır tapar, eşigi sipirirkən də bir manqır tapar. Gidər bazara. Birini veri əvliğə, birini veri kirşana, üzünə sürtər. Çıxar yazıya, gidər ərə varmağa. Baxar yolda bir bağban. Bağban diyər özünə:

– Hara belə davzanqurtağı?

Davzanqurtağı hiddətlənər:

– Ağzıva qızılqurt, nə deməğ davzanqurtağı?

Diyər:

– Səniy adıy nə qoyağın?

Diyər:

– Mənim adım qoyun davzanxatun, saçbağı burxan xatun.

Bağban diyər:

– Davzan xatun, saçbağı burxan xatun, hara gediri?

Diyər:

– Gediri ərə varmağa.

Diyər:

– Gə, mənə var.

Diyər:

– Varsam sənə, acığın gəssə, məni neynən vurarsan?

Diyər:

– Əlimdəki bu bel sapıynan.

Diyər:

– O ağacdən bir dənə vursan, mənə, mən ölləm.

Varmaz özünə. Gidər baxar o yanda bir cüt sürən. Cüt sürən diyər:

– Ha davzanqurtağı, hara gedisən? Diyər:

– Ağzıva qızılqurt, nə deməğ davzanqurtağı? Cüt sürən diyər:

– Bə səniy adıy nə qoyaq?

– Mənim adım qoyun davzanxatun, xan xatun, saçbağı burxan xatun.

– Bu xatun hara gediri? – cüt sürən sorar özünə. Gediri ərə varmağa.

Diyər:

– Var mənə. Diyər:

– Varsam sənə, acığın gəssə, neynən vurarsan məni? Diyər:

– Səni bu cüt ağacıynan vurram. Diyər:

– Onnan bir dənə vursan mənə, mən ölləm.

Cüt sürənə də varmaz. Gidər baxar o yanda bir siçan küllükdə oynuru.

Siçan sorar:

– Hara belə davzanqurtağı? Diyər:

– Mənim adım qoyun davzan xatun, xan xatun, saçbağı burxan xatun.

– Bu xatun hara gediri?

– Əri ölüp, gediri ərə varmağa. Diyər:

– Gə var mənə.

– Varsam sənə, acığın gəssə, nəynən vurarsan məni? Diyər:

– Quyuğumun bir tayın yağa batırram, bir tayın bal küpəsinə batırram.

Gətirəm o şirin gözlərinə sürtərəm.

Diyər:

– Beləysə mən varram sənə.

Davzanqurtağı bir gün sıçana diyər:

– Gəti əsnabın ver, aparım yəxiyim.

Davzanqurtağı baxar o yanda bir bütün qabıqlı, bir qoz qabığı, bir badam qabığı. Bunları qaldırı aparı su başına. Oturu, istər əspabları yəxəsin. Badam qabığını fincana edər, qoz qabığını qazan edər, bütün qabığı tas edər. İstər bulara su qoysun, yəxəsin. Düşər çuxurun içinə. Ha əl-ayaq atar, hiç çıxa bilməz. Baxar o yannan iki-üç atlı keçiri. Diyər.

Atlılar, atlılar, yəxəsi baratlılar, sələvin Əli bəgə, yəxəsi telli bəgə, düşsün əsgərdən ögə, dumbulbasın dögə. Minsin altun atına, gəssin davzan xatunu dəryahdan çıxartsın.

Əli bəy, yəni siçan həmənlə olaşı yanına, diyər:

– Ver əlivi çeçimə, səni dəryahdan çıxardım.

Davzanqurtağı diyər:

– Əlimi verməm. Mən sənnən küsmüşəm.

Siçan bir daha diyər:

– Ver əlivü.

Davzanqurtağı **cuğabın**¹ verməz. Siçan tox darılar, davzanqurtağına bir **təpmə**² çalar, **tumduru**³ özün, gidər-özüyçün bir qeyri arvad alı.

Mən də getdim. Mənə bir şey vermədilər. Göydən üç alma düşdü. Birin **matalçıya**⁴, birin mənə, birin də Əliyə verdilər.

Anlatan: Məhmət Xuldun Müftüoğlu

Qələmə aldı: Mövlud Taha

Qayaçı. Oktyabr – 1967

¹ cuğab – canab

² təpmə - təpik

³ tumdurmaq - batırmaq

⁴ matal – nağıl

BAYRAM MININ SONINDA

Tülki bir gün bir bağa girər, orda tıxınca yəər. Dadanı bir gün gidər, iki gün gidər, beş gün, on gün gidər. Bağvanın canı yanar, bir gün **faq**¹ qurar. Faqa bir qoç quyruğı qoyar.

Mını tülki görər. Bir yanda quyruq qoxsı, bir yanda can qorxısı. Başlar dolaşmağa. O yan bı yan edər, çaqqalı görər:

– Marhaba çaqqal qardaş, nəcəsən? Nedisən? sorar.

Çaqqal:

– Sağ ol, diyər.

Tülki diyər:

– Nəcə yağlı bir av var bı bağda!

Çaqqal diyər:

– Avın yağlısını, yağsızını, sən nəcə yerində qoyasan? Avı yeməsən də yalasan, qoxlasan əliv yağlıysa başıva sürt.

Tülki diyər:

– Söziv doğrudı, mən əldən qaçırtmam. Amma görisən Ramazandı, mən də orıcam, dedim, bizə yoxsa, dostlarımıza ossın **barıǵ**², bir suvap qazannıx bı Ramazanda.

Tülki dil tökməxtən çaqqalın əqlini çalar, aparı özini bağa.

Çaqqal baxar gerçəktən bir **bitöv**³ quyruq. Öz-özünü tuta bilməz, **tüngili**⁴ dişin quyruǵa batırı. Dişin batırı-batırmaz quyruq yaza düşər, çaqqalı faq tutar.

Tülki başlar ağız dadıynan quyruğı yeməğə. Çaqqal faqta burıla burıla diyər:

– Bı nə? Sən öz yanıda orıcıydıv!

– Top atıldı ağam, eşitmədiv bə? diyər oyunbaz tülki.

Bırda çaqqal aldandığının fərqinə varınca:

– Top atıldı, orıç qırdıv mını bildiğ, görəsən bayram nə vaxıttı xer üstinə?

Tülki dudağlarını yalıya yalıya:

– Onı indiliğ bilməm, amma bağvan bıra gələndə bəlli olı.

Anlatanı: Vəhap Dəmirçi

Mayıs – 1983

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011). May-1983

¹ faq – tələ

² barıǵ – barı

³ bitav – bütöv

⁴ tüngilməğ – atlanmaq, sıçramaq

QARĞAYDAN GÖGƏRÇİN

Qarğa bir gün baxar hərkeş gögərçini seviri, yem veriri, nazlantırır, mını qısqanı, onun kimin olmaq istər.

Düşini, daşını yolını tapar: bir lirə çalar, aparı bir qoca qəriyə veri, diyər:

– Bı lirəni verrəm sənə, yol mənimçin, bı tüklərimi yol.

Qəri diyər, əyyi, tutar baştan ayağa qərə tüklərin ütlər.

Qarğa tüksiz canına baxar, sevini. Uçar gidər gögərçinnərin yanına. Qonar aralarına soxılı.

Aralarında bı tüki tökilmiş **qılıxsızı**¹ görən gögərçinnər, bir birinə düşər:

– Bı bizdən döği, bizdən ayırdı, yabançıldı. Bı yabançı aramızda nə axtarı?

Diyəllər.

Gögərçinnər, qanat çırpır, **tapxır tapxır**² mının ətrafını sarar, sorğıya çəkəllər:

– Sən kimsən? Kimlərdənsən? Haralısan? Hardan gəlipsən? Bırda nə işin var?

Nişin bıra gəldiv? Səni kim göndərdi? Bırda nə axtarısan?

Don dəğiştirməxtən yerin etməğ istəyən maymağ qarğa, əşşək əşşək üzlərinə baxar, diyər:

– Mən sizdənəm görmisiz?

Bı cuğap qarşısında gögərçinnər bir birinə baxar diyəllər:

– Sən bizdən dögisən. Çıx aramızdan, bırda qalma.

Qarğa diyər:

– Bizdən dögisən; bı nə hakattı?

Gögərçinnər diyəllər:

– Hələ bir o pis, qoxmuş, hisli, qırtmağlı dərivə bax, keçəl başıv, tökilmiş tükivdən nəcə bizdən ola bilisən?

Bizim tükimiz qıssa, imşağtı, gevdəimiz xurdadı.

Diyəllər, başına yığışıp canına düşəllər. Dimdiktən qaçırdıllar, özini, qavarlar.

Qarğa, baş-gözi qan içində dönər yoldaşları yanına.

¹ qılığ – biçim, şəkil

² tapxır-tapxır – dəstə-dəstə

Qarğalar, **bəzgin qılığlı**,¹ tüki tökilmiş quşu görincələr, düşəllər yandım yalava:

– Aramıza yabançı soxılıp...

Diyəllər, bir araya gəlillər, qarğanı araya alıllar.

– Yabançı, gərip sən kimsən? Bıra səni nə gətirdi. Kim göndərdi? Bırda nə işiv var səniv?

Diyəllər. Qarğa diyər:

– Baba mən sizdənəm, siziv tirəvizdən, qarğayam.

Əl-ayağa düşər, dil tökər, başına gəlennəri, gögərçinnər özini qavdığını, başına turşu töktixlərini aynatmağ istər. Olar dinnəmöz, qulaq asmazlar. Birbirsinə qaş-göz edəllər, tükini yoldıran qarğanın başına yığışı:

– Sən hara qarğalığ hara? Bizim bir buçığ qəriş tükimiz var, pis qotır, cəhənnəm ol aramızda qalma.

Anlatan: Cəbbar Toma

Hindi

Qələmə alan: Mövlud Taha

Qayaçı (1941-2011). Sentyabr,

1966

¹ bəzgin qılığlı – əcaib şəkildə

XUY CAN ALTINDADI

Bir gün əqrəp bir şat kinarında durıpmış. **Qolbaqanı**¹ görər çağırı:

– Qolbaqa qardaş, istirəm oy əxəyə keçim, gəl Allahın mərdi ol, bir əyliğ elə məni apar.

Qolbaqa diyər:

– Geçirtməğə geçirdirəm səni, başımnan gözim üstə. Amma yalançıya nələt (lənət) var, sənə bel bağlanmaz, **xoviy**² xaraptı qorxıram çalasan məni.

Əqrəp diyər:

– Qardaş, mının lamı cimi yoxtı, mən çimməğ bilməm, səni çassam sən ölisən, mən də suya düşərəm, boğillam, canım cəhənnəm olı, gəbərrəm.

Bı sözlərə qolbaqa qanar, əqrəbə diyər:

– **Tüngil**³ baxım, min belimə.

Əqrəp atlanı, qolbaqanın dalında yerləşi. Qolbaqa düşər yola. Suyın tam ortasında, **boynının kəpəninə**⁴ bir ignə **şingili**⁵. Mina diskini, **canı çimçası**⁶:

– Nettin bı evi xarap? Nişin çaldıv məni? Mənim evim çırptıv, öz başıvı da yediv.

Haylar. Yaptığına pişman olan əqrəp:

– Mən də gəbərrəm. Çox həqlisən, bəli xuy can altındadı, can çıxmasa xuy çıxmaz başıma gələcəği bilirəm nedim? Zərər verməsəm edə bilməm, əlimdə dögi, diyər.

Anlatan: Taha Mevlit Əliməyti

1914 doğumlu – savadsız

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı.

Aprəl - 1963

¹ qolbaqa – qurbağa

² xoy//xuy – xasiyyət

³ tüngilməğ – atlanmaq, sıçramaq

⁴ boynının kəpəninə – peysərinə

⁵ ignə şingili – iynə batır

⁶ canı çimçası – canı sızıldar

2) KEÇƏLLƏR HAQQINDA NAĞILLAR

ZIRNAPAÇI KEÇƏL OĞLAN

Bir gün Keçəl oğlan noxıd alı. Cebində yer yoxıymış həməən noxıtlar tökili. Ordan bir xorız gəli başlar noxıtları yeməğə.

Keçəl oğlan mını görince, gidər səhəbinə, diyər:

– Mən indi noxıdlarım istirəm. Ya noxıdım, ya xorızı verisən.

Səhəbi xorızı veri özinə, aparı bir evdə qoyar. Yarın gəli xorızını aparsın. Ev səhəbi diyər:

– Xorızıv düştü təndürə.

Keçəl oğlan qiyamatın bir üçün qopardı. Yığlar, öz-özin çalar, **fizzəh**,¹ **hürbi**² diyər:

– Ya xorızı istərəm, yan təndiri.

Təndiri verdilər özinə. Apardı təndüri qoydı bir evdə. Ev səhəbi dedi: Təndüri inəyimiz qırdı.

Keçəl oğlan dedi:

– Mən bilməm, yan təndüri verisiz, yan inəgi.

Verdilər inəgi özinə. Apardı qoydı özin bir evdə. Yarın gəldi inəgi aparsın. Ev səhəbi dedi:

– Allah toyıydı, biz də kəstix inəgivi.

Həməən dedi Keçəl oğlan: Yan inəgim verisiz, yan gəlini aparram. Bir qiyamat edər, gəl görəsən. Gəlinin əlin tuttu apardı.

Orda bir adam varıymış, **zırnapa**³ çalar, diyər:

– Gəl mən sənə verim zırnapanı, sən mənə ver gəlini. Alı əlinnən gəlini, veri özinə zırnapanı.

¹ fizzəh – şivən

² hürbi basmaq – şivən qoparmaq

³ Zırnapa – tütək, ney

Başlar, Keçəl oğlan, zırnapa çalmağa, dalanı məhəlləri gəzər, diyər:

– Noxıd aldım xorız yedi. Xorızı apardım təndürə düşti. Təndüri apardım inəg qırdı. İnəgi apardım qəssap kəsti toyda. Gəlini apardım zırnapa çalan aldı əlimnən.

Zırnapanı indi aldım, daha kim qəssə (gəlsə) verməm.

Keçəl başlar çalmağa.

Anlatanı: Hilmi Həqqi
İraq-İran savaşında şəhid olub.
Qələmə alan: Mövlud Taha
Qayaçı (1941-2011)

KEÇƏL OĞLAN MATALI

Varıydı yoxıydı yalan gerçəktən çoxıydı. Yalanı qoydılar çuvala dayadılar duvara, dingirləndi düşti **şata**¹ onca çoxıydı. İki bacı varıydı, biri fəqirıydı o birisi zenginiydı. Fəqirəkənin bir oğlu varıydı adı Keçəl oğlan.

Keçəl oğlan hər gün gəlirdi dayzasıgilə, ayrıan, kərə aparırdı. Ayrıanı nənəsiyçin gətirirdi, kərəni başyemişinə sürtərdi.

– Hanı kərə? Dedi:

– Nənə, şey-meyimnən xer görəsən.

Bir həftə bı Keçəl oğlan ayrınan kərə gətirdi. Bir həftədən sora arvadın bacısı gəldi dedi:

– Gəti bacı kərəni əridim.

Arvad dedi:

– Bacım nə kərəsi? Mənə məzzəq edisən?

Bacısı dedi:

– Vallah kərə göndərdim Keçəl oğlannan, nəyçin məzzəq edirəm?

Arvad dedi:

– Get Keçəl oğlanı çağırınan.

Dayza getti Keçəl oğlanı çağırdı. Dayzası dedi özünə:

– Ülən, pis keçəl, mən kərə vermədim sənə?

Dedim nənəvçin apargınan.

Keçəl oğlan dedi:

– Bəli, vallah getirdim, ayrıanı nənəmçin, kərəni də özümçin, öz payımı mən şey-meyimə sürttim. Nənəm onnan xeer görər – Nənə **darıldı**.²

Bı kərə nənəsi evdən qavdı özini. Getti. Yolda durdı baxtı bir karvan geçiri. Karvannan getti, qavdılar dönmədi, dedi:

– Dilənnəm sizivçin qavmavın məni.

Yetiştilər bir köyə. Qondılar, dedilər:

– Keçəl, yalla get dilən.

Getti dilənməğə, girdi bir evə bir qap turşu, bir qap pilav gördi. Turşuyakanı içti, pilavı qoydı dağarcuğa gətirdi yoldaşlarıyçin.

Dedilər:

¹ şat(ə) – axar çay

² darılmaq – hirslənmək

– Əffərim Keçəl oğlan.

Ordan köçtilər Keçəl oğlanı mindirdilər əşəgə. Bir də qondılar, dedilər:

– Keçəl, get dilən.

Əynən getti bir başqa evə. Baxtı bir arvat külçə yapırı dostıyçın dedi:

– Külçə payım.

Arvat dedi:

– Get pis keçəl.

Keçəl dedi:

– Külçə istəmirəm, elimi qızdırıram.

Çıxtı, otırdı təndür üstində. Ordan arvadın kişisi gəldi dedi:

– Nedirsən?

Arvat qorxısınnan yığladı, dedi:

– Keçəlçin külçə yapıram.

Halbuki yalan diyirdi, dostıyçın yapırdı.

Keçəl külçələri doldırdı dağarcuğa, iki dənə düşti təndürə, dedi, arvada:

– Biri sənivçin, biri də adamıvçin.

Gətirdi yoldaşlarıvçın.

Bı kərə ordan da köçtilər. Olaştılar Bağdada, dedilər:

– Keçəl, gəlisən?

Dedi:

– Yox gəlmirəm.

Karvan getti bı qaldı.

Bağdatta gəzərkən vəzirin qapsına olaştı. Baxtı bir taxım tavvux, altunnan yapılıp.

Keçəl baxtı olara, vəzir darıldı dedi:

– Nəyçin baxtıv?

Keçəl dedi:

– Nəyçin, yasaxtı baxtım?

– Bəli yasaxtı.

Vəzir dedi keçələ:

– Mən sənivdən bir mərc edərəm.

Keçəl dedi:

– Mərciv nədi?

Vəzir dedi:

– Əliv, ayağıv bağlaram, səni bı hücrəyə ataram. Baxım nəcə açasan?

Keçəl dedi:

– Mərc edərəm.

Vəzir keçəlin əlini-ayağını bağladı attı hücrəyə, dedi:

– Əliv, ayağımı açsav bı tavux cücələr sənivçin, əgər açmasav boynıvı vurram.

Vəzir qızı keçəlin şey-meyin gördü, əl-ayağını açtı. Keçəl, qızı tuttu təməh etti özinə.

Vəzir səbbəh gəldi, qapını açtı baxtı əl-ayağını açıptı.

Tavux, cücəni aldı, gətirdi nənəsiyçin. Yerişti qapıya, qapını çaldı. Nənəsi dedi:

– Kimsən?

Keçəl oğlan dedi:

– Mənəm, aç qapını.

Nənəsi dedi:

– Pis keçəl qapını açmam sənivçin, get boynıv qırıssın, **boynıvın kəpəğini görərsən**¹, evə girməği görməzsən.

Keçəl dedi:

– Qız nənə, sən aç qapını, şey meyimin xerini görəsən!

Mının üzərinə nənəsi gəldi qapını açtı. Keçəlin gətirdixlərini görincə gözi açıldı, dedi:

– Əşq ossın Keçəl ettiğiv işə!

Keçəl oğlan şişti, dedi:

– Nənə, sənə demədim xer görəsən şey-meyimdən? İştə bı da apardığım kərə bədəli.

Anlatan: Səttar Xıdır Qızıyarlı

Qələmə alan: Mövlud Taha Qayaçı.

Fevral - 1967

¹ peysərinə görərsən

İKİ KEÇƏL

Qamçıya qüvvət, Məhəmmədə salavat. Var iydi, yox iydi, darın dünyasında iki keçəl varıydı. Bu iki keçəl hər nə sənətə qoyuldu, başa aparmadılar. Ha belə **xoru-xoru**¹ gəzdilər.

Bir gün onnardan biri gəldi dedi: Nənə bu xoruzu kəsim, qaynat, qovurgınan, aparım padşahçı. Bəkə mənə bir hədiyyə verdi. Nənəsi dedi: Eyidi.

Xoruzu kəsdi, verdi nənəsinə. Nənə qaxdı, ütlədi, bişirdi, qovurdu. Bir qonşudan bir bala sinni gətirdi, bir **peştəmal**² üstünə çəkdi, verdi keçəlin başına, keçəl getdi, getdi, yetişdi qəsrə. Baba yol verin, gedirəm padşah yanına. İşim var.

Pis keçəl, get öl o tərəfdə.

Padşah səni neynəsin?

Dedi: – Gedin özünə sələvin. Sələvin bir keçəl gəlip, səninçü hədiyyə gətirip, baxın nə diyər. Qavdı məni, gidərəm, ya qavmadı, gəlləm, gırrəm içəriyə.

Dedilər: – Eyidi.

Getdilər padşaha dedilər:

– Padşahım, bir keçəl gəlib, inad olup, bunca edirix getmiri, diyiri olur, olmaz gırrəm, padşahı görrəm.

Padşah dedi:

Keçəllər kef olullar, gedin salın içəriyə, gəssin görəğın nə istiri.

Nə başuvuzu ağrıdım. Keçəl gəldi içəriyə. Baxdı padşah oturupdu, yanaşasında da sağ vəzir, sol vəzir. Apardı xoruzu sinniydən, peştəmalıydan qoydu padşahın ögünə.

– Keçəl, bu nədi?

Dedi: – Padşahım, Allah ömürlər versin səyə, gögdə imanım, yerdə gümanım bu xoruzdu. Munu qavırdım sənüvçi hədiyyə gətirdim.

Padşah dedi: Eyidi. İndi üç biziğ, bir də sən. Bunu dörd **təqsım elə**³ yəəğın.

¹ xoru-xoru gəzməğ – boş-boşuna gəzmək, avaralanmaq

² peştəmal – dəsmal, hamam dəsmalı

³ təqsım etməğ – bölmək

Keçəl xoruzun başın padşaha, sağ qanadını sağ vəzirə, sol qanadını sol vəzirə verdi. Gövdəni də çəkdi özü yeməgə.

Padşah dedi:

– Keçəl, bu necə hədiyyədi bizimçi gətiribsən? Bu necə bölüşdü?

– Padşahım, Allah ömürlər versin. Qılıncın kəsərli olsun. Sən başsan, baş ye. O da sağ vəzirədi, sağ qanadı yesin. Bu da sol vəzirədi sol qanadı yesin. Mən də yetimçəyəm gövdəni yəyəm.

– Hamısı başladılar gülməgə. Keçələ yüz altun verdilər, yola saldılar.

– Qaç-qaç gəldi nənə yanına. Kefi asimandaydı. Dedi:

– Nənə, xarabımı etdim, bir xoruz apardım, padşah yanına. Yüz altuna verdim padşaha.

O biri keçəl eşitdi. Canına ataş düşdü. Gəldi evdə cöngələri vardı. Dedi – Nənə. Dedi: ha! Dedi: bu cöngəni kəsim, dərisini soyum, munu əyi qaynat, əyi bişir, belə gözəl qızart, qavır, qoy sinniyə. Bir peştəmal çək üstünə. Aparım padşahçı.

O bir xoruza yüz altun aldı, mən bir cöngəyə indi iki yüz altun allam. Nə başuvızı ağradım. Bu keçəl də gəldi yetişdi padşahın qəstri yanına. **Hərraslar**¹ qoymuru, özünü içəriyə.

Dedi:

– Babam, gedin sələvin padşaha bir keçəl gəlib sənüv yanına.

Getdilər, dedilər. Padşah dedi:

Keçəllər kef olur, nə var, salın özünü içəriyə.

Keçəl gəldi girdi içəriyə. Baxdı, sağ vəzir, sol vəzir, padşah oturuqlar.

Padşah dedi:

– Hə, Keçəl nişin gəldüv.

Dedi:

– Padşahım gögdə imanım, yerdə gümanım bir cöngəm var iydi. Bir şey tapmadım sənə layiq gətirim. Bunu kəsdim, qavırdım, sənə hədiyyə için.

Padşah dedi:

Əyidi, keçəl. Munu təqsim elə dördümüzə. Biz üç, sən olduq dörd.

¹ hərras – qarovulçu; qapıçı

Keçəl bir böyük kömə etti qoydu padşahın ögünə. Onnan bir küçik kömə etti, qoydu sağ vəzirin ögünə, onnan da bir küçik kömə etti, qoydu sol vəzirin ögünə.

Dedilər: bəs sən?

Dedi: Mən istəmirəm.

Çağırıldı: – **Kavvaş**,¹ gə muna yüz **şaq**² çək.

Yüz şaq çaldılar özünə, atdılar **yazıya**.³ Yığlayala-yığlaya sinnidən peştəmalı aldı qoltuğuna, gəldi evə.

Niş yığlısan, oğlum?

Dedi:

– Dur oğlum, indi gedərəm şah arvadının yanına.

Qarı abanı örtdü, getdi xanımın yanına. Dedi:

– Allah qəbul etməsin, peyğəmbər qəbul etməsin.

Qonşu keçəl bir xoruz apardı, yüz altun aldı. Mənim oğlum bir cöngə qovurdu, apardı yüz şaq yedi. Munu Allah necə qəbul edər?

Nə başuvuzu ağrıdım. Axşam xanım padşahnan həkət etdi.

Dedi:

– Allah bunu qəbul edər? Sən padşahsan ədalət iş tutmamısan. Allah səni taxtundan-tacundan edər.

Padşah dedi:

– Hiddətlənmə xanım, yollarıx o iki keçəl gəssin sənöv önüvdə buları sınaram. Bax, sən də mən verdiyimə yüz altun verməsən, yüz şaq çaldırdığıma, sən də yüz şaq çalmasan, sən deyəndi.

Dedi: Şərt.

Dedi: Şərt.

Yolladılar. Hər iki keçəl gəldi. Əvvələn padşah çağırıldı xoruz keçəlini.

Padşah beş yumurta qoydu ögünə.

Dedi – Keçəl, mənəm sənsən, arvadımdı. Munu üçümüzə təqsim elə. Bir-birimizdən zidd – əssük olmasın.

¹ kavvaş – növbətçi

² şaq - şallaq

³ yazı – bayır, çöl

Dedi: Əyidi!

Bir dənə qoydu padşahın ögünə. Bir dənə qoydu öz ögünə, üç dənə qoydu xanımın ögünə.

Padşah dedi:

– Keçəl, bu necə təqsim etməğdi?

– Padşahım, Allah ömürlər versin. Hərəmizdə ikisi var. İndi hərəmizinki üç oldu.

Padşah çıxartdı yüz altun verdi xoruz keçəlinə. Dedi sən get. Çağırdılar cöngə keçəlini. Nə başuvuzu ağrıdım. Cöngə keçəli yımirtanın üçün qoydu padşahın ögünə, ikisini qoydu xanımın ögünə. Özü qaldı açıxda. Dedilər: Bə sən?

Dedi: – Mən istəmirəm.

Xanım bir tox darıldı. Dedi: Qalxın muna yüz şaq çalın. Əgə sən bir şey istəmisən, padşahın yanına nişi gəlisən?

Mən də getdim, mənə bir şey vermədilər.

KEÇƏL OĞLAN

Var idi, yox idi, darm dünyasında bir keçəl oğlan var idi. Bu keçəlin bir manqırı var idi. Bilməz özünə nə alsın. Çəş qalib əlində. Diyər:

Manqırı qoza verim, qabığı var, üzümə verim, **pülüşü**¹ var, badama verim, qabığı var.

Gidər bazarda dolanı, bu manqırı nəyə versin, bir şeyi xəşər olmasın.

– Nə alsın? Diyər:

– Vallah noxuda versəm daha əyi olı, bir şeyi yoxtu, hamısı yeyimdi.

Gidər bir manqırlıq noxud alı. Gidər bir **nəccar**² tükənində oturu, başlar münü yeməgə. Yəər, yəər biri qalanda bilməz salar **havcar**³ arasına. Keçəl nəccara diyər:

– Noxudum düşdü havcarm arasına. O havcarı qırğınan, noxudum verginən.

Nəccar diyər:

– Köppək oğlu, mənim səbbəhdən münü yapınca canım çıxıb. İndi bir noxudçü qırım özünü. Babam da gəlsə qırmam.

Keçəl gedər ağanın arvadı yanına. Diyər:

– Xatun, ağaya sələginən nəccarı vursun, nəccar havcarı qırsın, havcar noxudum versin.

O da diyər:

– Yəni bir noxudçü qaxsın havcarı qırsın, havcar noxudu versin. Keçəl gidər diyər:

– Sıçan! Diyər:

– Nə? Diyər:

– Xatunun buxçasın dəlginən.

¹ *pülüş* – çöp, tım

² nəccar – dülgər

³ havcar – vəl

Xatun ağaya demiri, ağa nəccarı vurmurı, nəccar havcarı qırmır, havcar noxudum vermiri.

Sıçan da etməz dedigin. Keçəl gidər pisigə diyər:

– Sıçanı yeginən. Xatunun buxçasm dəlmiri. Bilməm nə... Pisik də etməz.

Gidər diyər:

– Köpək! Diyər:

– Nə? Diyər:

– Pisigi öldürginən. Pisig sıçanı yemiri, sıçan xatunun buxçasın dəlmiri, xatun ağaya demiri, ağa nəccarı vurmurı, nəccar havcarı qırmır, havcar noxudum vermiri.

Köpək də etməz. Gidər diyər:

– Qapı. Diyər:

– Nə? Diyər:

– Ağa gələndə örtülgünən. Xatun ağaya demiri, ağa nəccarı vurmurı, nəccar havcarı qırmır, havcar noxudum vermiri.

Qapı da diyər:

– Nişi ağamın boyuna heyran olmuram? Nişi örtülürəm? Gidər diyər: Ataş.

Diyər.

– Nə? Diyər:

– Qapını yandırgınan. Qapı örtülmürü, ağa girməsin. Xatun ağaya demiri, ağa nəccarı vurmurı, nəccar havcarı qırmır, havcar noxudum vermiri.

Ataş da etməz.

Gidər yağışa diyər. Vallah bir yağış olu, boz yel, bir tufan olı. Ataşı söndürü, qapımı qırar, xatun ağaya diyər. Ağa nəccarı vurur, nəccar havcarı qırar, havcar noxudu verər.

TAMBURAÇI KEÇƏL OĞLAN

Var iydi, yoxuydu, darın dünyasında bir keçəl oğlan varıydı. Bu keçəl bir gün yerirkən ayağına bir tikan batar. Baxar bir arvad oturup əkmək yapırı. Diyər:

– Etə, etə, bu tikəni çıxart ayağımnan.

Etə qaxar tikəni keçəlin ayağınnan çıxardı, atar təndirə. Keçəl diyər:

– Etə! Diyər:

– Nə? Diyər:

– Hanı tikənim, ver tikənmi. Diyər:

– Oğlum atdım təndirə, needim mən? Keçəl diyər:

– Tikənim istərəm, yoxsa əkmək istərəm. Qaxar etədən bir təndir əkməgi alar, gedər. Gedər, gedər, çıxar çölə. Baxar çobannar süt sağıblar. Hə belə içillər əkməksiz. Keçəl diyər:

– Alavın əkmək verim - doğravın içinə.

Əkməgi veri, çobannar yığışı. Tox doyunca yeəllər o sıcağ əkməgi. Yəənnən sora keçəl diyər:

– Mən əkməgim istərəm. Çobannar diyəllər: – E... ilə vermiyəydin, görürsən yedix.

Yox, illə istərəm, olu olmaz. Ya budu əkməgim istərəm, yoxsa bir qoyun istərəm.

Gedəllər bir quyruğu böyyük qoyun seçəllər. Keçəl diyər:

– Yo, mən belə qoyun istəməm. Belə qoyun ossun, yağı budunnan axsın.

– E... diyəllər, get özün seç.

Gidər, bir zəif, bir Ölü, bir *xinniqi*¹ burunnan axmış qoyun seçər. Diyər:

– İştə bu eyidi. Diyəllər:

– Di apar.

¹ xinniq – bir dəri, bir sümük

Aparı qoyun. Gəli baxar bir yerdə *qalabalıxdı*.¹ Sorar:

– Bu nədi? Diyəllər:

– Toydu. Diyər:

– Alavun qoyunu kəsin. Qoyunu veri. Olar da kəsillər, yeəllər. Keçəl diyər:

– Gətirin, qoyunumu verin.

– E... görürsən kəsdix, bişirdix, yedix. Vermiyəydin. Keçəl diyər:

– Yo, ya qoyunumu istirəm, ya tamburacının *tamburunu*² istirəm. Olu, olmaz.

Zordan tamburanı alı əllərinən. Çıxar gidər. Tamburanı çalırı,
maanı deri.

– Tamburam çındı, çındı. Tikən verdim, əkmək aldım. Tamburam çındı, çındı.
Əkmək verdim, qoyun aldım. Tamburam çındı, çındı. Qoyun verdim, səni aldım,
tamburam çındı, çındı, tamburam çındı, çındı.

¹ qalabalıq – tünlük, qəbbəlik

² tambura – zərb musiqi aləti

LÜĞƏT

A

abla – böyük bacı

ac uyırlıq – pərişanlıq

ağır başlı – çox ağıllı, dərrakəli

ağırlamaq – hörmət göstərmək

ağzı düzlər – varlılar, irəli gedənlər

ağız qalabalığı – ağız davası, qovğa

ağzı düz – sözü keçən adam

ağzını yelə verməq – aldatmaq

axırşər – talesiz, bədbəxt

Allaha ismarladıq – Yaxşı yol arzulamaq, Allah amanatında ol! – demək

allın – alın

altı qonaqlıq yol – altı günlük yol

arışlanmaq – ayrılmaq

arnavud – arsız

atəkə – bəlli at

attar – əttar, xırdavat alverçisi

avxalamaq – yaxalamaq, tutmaq

ayaq dayamaq – israr etmək

aynamaq – anlamaq

aynatmaq – anlatmaq, başa salmaq

azarlamaq – alçaltmaq, təhqir etmək

B

baba – ata

baba dostu – köhnə dost, ata-babadan dostluq edən ailə

babıç – ayaqqabı

ballantıra-ballantıra – şirin-şirin (bal sözündəndir)

barıq – barı

- başına yatmağ** – aldatmaq
- başınıza turşu töküləcəğ** – başınıza nə həngamələr gələcək
- baydağ** – bayrağ (dialektlərimizdə baydaq işlənir)
- bayılmağ** – bayılmaq, ürəyi getmək, özündən getmək
- baynamağ** – banlamaq
- beldar** – əkinçi (bel sözündən yaranıb)
- bel olmağ** – birinə arxa olmaq, kömək etmək
- bəddua** – qarğış
- bəğçi** – gözətçi
- bəkləməğ** – gözləmək
- bərtil** – rüşvət
- bəynadam** – bəni-adam
- bəytul mal** – islamda dövlət xəzinəsi
- bəzgin qılıqlı** – əcaib şəkildə, əcaib yöndəmdə
- bir dixçə** – bir az, azacıq, bir an
- bir qonaqlıq yol** – bir günlük yol
- biləmə** – mənə (Ərbil şivəsində işlənir)
- biləsi** – o özü
- bin** – min
- bir taxtası əssük** – başı çatmayan, ağıldan kəm
- bitav** – bütöv
- bitişməğ** – hesablaşmaq
- boyın qırmağ** – şər atmaq
- boyağ əzmək** – kələk gəlmək, birinə torba tikmək
- boru** – şeypur, nəfəsli musiqi aləti
- burın qıvırmağ** – üz-gözünü turşutmaq

C

- camadanı** – kişi baş geyimi
camə – məscid
can həvliğində – canı hayında
canıma taq etdi – canım yandı
cariyə – xadimə
cariyə doği – xadimə deyil
cevcığ – gəvəzə
cəhrə – cöhrə
cəndərm – jandarma
cərrə – cürdək, su qabı
cıdav olmağ – qançər olmaq (at)
cilov – yüyən
cingənə (f) – qaraçı, əsli-nəsli olmayan
cingöz – fəndgir, bic
coşar gəlməğ – oynaya-oynaya gəlmək
cuhit – cuhud, yəhudi

Ç

- çaqa çinav edəllər** – çənə döyəllər
çalam-çalam – çalım-çarpaz
çalandalar – onlar çalanda (tütək, musiqi və s.)
çamurbaş – başına kül olmuş
çarpaz – çaş
çatlanğic – qığılcım
çayır – çəmən
çəst vaxtı – gün çıxan vaxt
çəkin arabavızı – şələ-külənizi yığın
çəm – meşə
çəmliğ – meşəlik

çətə – başkəsən, quldur

çətəbaşı – quldurbaşı

çəti – yabanı ot

çətməcə – böyük sandıq

çəvrəv olmağ – ətrafa yayılmaq (xəbər və s.)

çəvrəv olliğ – başına dolanarıq

çıldırmağ – qəzəblənmək, dəli olmaq, havalanmaq

çırıl-çılağ – çılım-çılpaq, lüt

çılğına düşmək – sevgidən alovlanmaq, havalanmaq

çiçə etməğ – bir an dincini almaq, nəfəsini dərmək

çiğ – çiy

çigən//çögən (f) – əsa

çiglənməğ – 1. ürəyinə dammaq, təhlükəni hiss etmək; 2. məyus olmaq

çoğırlamağ – çuğullamaq

çox ütətmə – çox danışma

çuraxlamağ – saçını yığmaq, bağlamaq, sarımaq

D

dal – budaq

dallal – carçı

dalmağ – fikrə getmək, fikrə dalmaq

damcığ – damlacıq

daraba – böyük dükan, qaraj qapısı

daraman//taraman təppəsi – nəhəng, çox böyük dağ boyda; çox böyük miqdarda

darı başıvuza – sizə də qismət olsun!

darılmağ – acıqlanmaq

darın dünyasında – yer üzündə

davca – kişi tənəsül orqanı

dəfdərdar – xəzinədar

dəlli dögi – dəli deyil

dəngiz – dəniz

dərtli dəllügi açılmağ – coşaraq danışmaq, ara vermədən danışmaq

dərvişəkə – bəlli dərviş

dımranmağ – dırmanmaq

dili dügünməğ – dili düyümlənmək

dirri-dirri – diri-diri

don – paltar, don

doymağ – donmaq

dör – evdə zalın yuxarı başı

dört qurna adam – kök, eni-uzunu bərabər adam

dört qurna oturmağ – yayı olaraq oturmaq

düdig – zəng (məktəb zəngi və s.)

dümiğ olmağ – məşğul olmaq

dümik – məşğul

dürtməğ – dürtmələmək

qudrıxmağ – mazaqlaşmaq

dürtühləməğ – dürtmələmək

E

eş//eyş – həyat yoldaşı

evi xarab – ay evi yıxılmış!

eyi – yaxşı

Ə

əbə – əbəci, mamaça

əbəliğ – əbəçilik

əlbəsə(ə) – paltar

əbdəstxana – ayaq yolu

əkməğ – çörək, əppək

əqil kəhyəsi – müşavir, məsləhətçi

əqildi – ağıllıdı
əli qıssa – kasıb adam
əl-pencə durma – xüsusi xidmət göstərmək
əli vergili – comərd, əli açıq
əmziklig – müştük
əndişə – vahimə, əndişə
ənəndələr – onlar enəndə
ənginniğ – düşüklük, alçaqlıq
əng əyyi taxım – ən gözəl serviz
əntikə – əntiqə
əşək cənnəti – həbsxana
əşq etməğ – bir qurtum içki içib xumarlanmaq
əşrəsi – xurma növü
ətəgi pis – zina iş görən
ətəkləməğ – gözünü ovuşdurmaq

F

faq – tələ, duzağ
faq qurmağ – tələ qurmaq
fanus – fənər
fəyazan (ə) – daşqın, sel
fırın – çörək peçi
fırınçı – çörəkçi, çörək bişirən
fiat(ə.) – qiymət
figirliğ – fırldaqçılıq
fiko çalmağ – fit çalmaq
fil(ə) – qəpik
fizzəh – şivən
forta atmağ – gop etmək
fortacı – gopçu

G

gedəndəm – mən gedəndə

gettiğiv gündi – axırındı, ölümündü (hədə-qorxu gələndə işlənən ifadə)

gevli çıqlənməğ – ürəyi çırpınmaq

gəl baxım nəyivdi? – gəl görüm sənə nə olub?

gələndəm – mən gələndə

gəl zaman-get zaman – xeyli vaxt keçər, xeyli vaxt keçdi

gəncəkə – bəlli gənc oğlan

girim – geyim (paltar və s)

gizirləməğ – çuğullamaq, birini satmaq

gömmək – basdırmaq

gözüdar – paxıl, gözüdar

göz qızartmağ – göz ağartmaq (qorxutmaq)

guyilər – yəhudilərin müsəlmanlara verdiyi ad

güdil – cürdəyin ağzının boğuq hissəsi

Ğ

ğar etməğ – meydanda at çapmaq, meydan sulamaq

H

halav – alov

halavlanmağ – alovlanmaq

harap görməğ – pislik görmək (kimdənsə)

haraş olmağ – yeniyetmə olmaq

hat havar – şivən qoparmaq

havacar – vəl, kotan

havantaçı – müftəxor

havanta – müftə, havayı

havar – haray

havarlamağ – haraylamaq

havar etməğ – haray qoparmaq

hayta – nüfuzlu dövlət adamları
hayvan – eyvan
hərəm – uçuq-sökük bir yer
hərif – fəndgir
hərras –qapıçı, qarovulçu
hərsin – ərsin, maşa
həsədətliǵ – paxıllıq, həsəd
həviş//haviş – həyət
hillə – hiylə
hilləbaz – hiyləgər
hilləbazlıǵ – hiyləbazlıq
hilləçi – hiyləgər
hiz – namərd, oğraş
hüdit – hüdud
hürmə – arvadına ərinin müraciətlə işlətdiyi ifadə
hürbi – basmaq – şivən qoparmaq
hürr – azad
hüngür-hüngür yıǵlamaǵ – hönkür-hönkür ağlamaq
hüsküt-hüsküt –sakitcə, səssiz
hüskütlixtən – sakitcə
hüsməǵ – susmaq

X

xalt etməǵ – xəta etmək
xavli (ə.) – hamam dəsmalı
xerandaş – xeyirxah adam
xəfət – xiffət, qəm, qüssə
xərt – təkə
xınnıq – çox arıq, bir dəri, bir sümük
xırçınnıǵ – harınnıq, saymazlıq

xerxiz – oğru

xırlaşmağ – boğuşmaq (it və s.)

xırmıldatmağ – xımır-xımır yemək

xirtlög – xirtlək

xısım – qohum

xizmət – xidmət

xoru-xoru gəzməğ – avaralanmaq, boş-boşuna gəzmək

xuvarı – comərd, əliaçıq

I

ibinməğ – islanmaq (yağışdan və s.)

ibriq – aftafa

içərləməğ – içinə salmaq, bürüzə verməmək

ikram – hörmət, ehtiram

iləh etməğ – israr etmək, təkid etmək

imşaq – yumşaq

ismarılamağ – yola salmaq (kimsə), ismarılmaq

K

kağıt – kağız

kannas(ə.) – süpürgəçi

kavvas – növbətçi

keçə kilav etməğ – keçmişdə sultanlar yüksək vəzifəyə təyin olunan adamlara iş vaxtı geymək üçün paltar verirdilər. Vəzifədən qovarkən həmin paltarını əllərindən alarlarmış. Təkcə **keçə kilava** toxunmazmışlar. **Keçə kilav** etmək ifadəsi belə yaranıb.

kevanisi – onun arvadı, onun qadını

kəhrəb(ə.) – kəhraba

kəkə – qardaş (müraciət forması)

kəllə-qulağ etməğ – şil-küt etmək, ölüncə döymək

kəndi – ərzaq və taxıl anbarı

kər – kar

kərətə – alçaq adam; dabankeş

kərtinməğ – öyünmək

kicannı – ikicannı, hamilə

kilav – papaq

kilik uydurmağ – uyğun açar tapıb qapını açmaq (oğru və s.)

kirikləməğ – kilidləmək

kömə-kömə – koma-koma

kötü – pis (adam, iş və s.)

kötrüm//kütrüm etməğ – iflic hala salmaq

köy – kənd

künyə – çuval

kütəg – kətək

Q

qaba çeşt vaxtı – günortaya yaxın

qax-düş etməğ – qadınla əylənmək

qaxmağ – qalxmaq

qalabalığ – qələbəlik, tünlük

qalavuz – bələdçi

qallac – fırlıdaqçı

qallaxçı – hiyləgər, fırlıdaqçı

qaltağ – əxlaqsız, sürtük qadın

qambur – qozbel; dəvənin hörgücü

qanqala – çiyin, kürək

qanqavur – zıncırov

qapqap(ə.) – şapşap, ağac ev ayaqqabısı

qaput – plaş, palto

qarbil – xəlbir

qasa – kassa

- qassağ** – qalsaq
- qavmağ** – qovmaq
- qavurcağ** – kukla
- qavuşmağ** – qovuşmaq
- qazançı** – qalayçı
- qazux** – mıx
- qədərə** – quş ovçularının tor qurduğu çardaq
- qələmtaraş** – üzqırخان, ülgüc
- qəmçə** – pəncə
- qərəqol//qərəyol** – polis məntəqəsi
- qəşmərlig etməğ** – məzələnmək, zarafatla şitlik etmək
- qəyyim-qəyyim** – bərk-bərk (Azərbaycanda qayım-qədim olasıınız ifadəsi var)
- qılıqsız** – yöndəmsiz
- qırçıldamağ** – acıqdan dişlərini xırçıldatmaq, yanıb-yaxılmaq
- qırx çalmağ** – düz hesablamamağ
- qırpac** – qırmac
- qırran** – taun
- qırran qırsın** – taun qırsın, aparsın (qarqış)
- qızmağ** – hirslənmək, qızışmaq
- qızmaxtan tüngülməğ** – hirsdən yerindən sıçramaq
- qıfa** – qılaf
- qıfaya qoymağ** – birini çox sıxışdırmaq
- qoca** – baba
- qoxsı çıxmaq** – aşkar olmaq, qorxusu çıxmaq (məcazi mənada)
- qolbağa** – qurbağa
- qol qıran** – borc alıb qaytarmayan
- quddas** – ibadət (xristianlarda)
- qudrixmağ** – mazaqlaşmaq
- qullığ** – polis mərkəzi
- qum oldu** – yox oldu, qeyb oldu

qunqula – dəlikli qapaq
qunqula – cürdəyin ağzı
qurna – künc
qurna-bucağ – künc-bucaq
qurnaz – bic, hiyləgər
qurnazlığ – biclik, hiyləbazlıq
qurtar olmağ – canını qurtarmaq
qurunmağ – qurulanmaq
quşqunu loş – gəzəyən qadın, tumanbağı boş

L

ləl-ləbin – lal axan su
ləbləyk – əmrinə hazırım!
ləhanə(ə.) – kələm
lifə – hamam kisəsi
ling atmağ – boş-boşuna gəzmək, avaralanmaq
loş – boş
lök – qıfıl-möhür
luqma – loxma

M

manqır – dəmir pul vahidi
matal – nağıl
mavzar – mauzer
məni – mahnı
məqəyyat olmağ – müğayət olmaq
məqul – məqbul
məndil – cib dəsmalı
mənqala – manqal
məsnət – vəzifə

məzzəq – məzələnmə, zarafatla ələ salma

mola verməğ – dincəlmək

mundu – küçük (it balası)

murtqayi – əski oyun havası (rəqs)

mutlu – xoşbəxt

müsafir – qonaq

mütəvazi (ə.) – təvazökar

N

nağıl tiryakı – nağıl düşkünü, nağılı sevən və şövqlə, ehtirasla danışan

nakəs beçə – qanacaqsız, tərbiyəsiz, əsli-nəsli olmayan

nav – nov

nəcar(ə) – dülgər

nəfəsi tummağ – nəfəsi kəsilmək

nəhr(ə.) – bol sulu çay

nənə – ana

nərdivan – pilləkən

nəsnə – alət, hacat, bir şey

nıqıldamağ – hıqqıldamaq, sızıldamaq

niq çıxarmamağ – hıqqını çıxarmamaq

niq etməğ – hıq etmək (səs çıxarmaq)

O

ocağ kor//ocağı kor – sonsuz, övladı olmayan

olaşmağ – yetişmək, mənzil başına çatmaq

ormannığ – meşəlik

Ö

ölüsin eşməğ – axırına çıxmaq

ört-bas etməğ – ört-basdır etmək

ötəbəri – xırda-xuruş

P

pamuğ – pambıq

papur – qayıq

para – pul

paracızdan – pul kisəsi

para verməz – faydasız, xeyirsiz, xeyri olmayan iş

partal – paltar

peşin//peşəki – avans, peşin

peştəmal – hamam dəsmalı

peyləvan – pəhlivan

pəkləməğ – təmizləmək, arıtlamaq

pəqlə – paxla

pərpinə – pərpərəng (ot)

pəst(f.) – üzü qara

pəstirləməğ – ört-bastır etmək

pırxıldamağ – xoruldamaq

pinəduz – pinəçi

pirinc – düyü

piskəliğ – xəsislik, rəzillik, simiclik

pot qırmağ – ağılsız, inanılmaz söhbət etmək

put – büt

pük qoz – çürük qoz

pülüş – tum, çərtdek

püski – əski, köhnə

R

rəzil – xəsis, simic, rəzil

rızq – ruzi

röya – yuxu, röya

S

saxlanbac – gizlənpaç, gizlənqaç

saxtaçı – yalançı, saxtakar

saqa – su satan, su paylayan

sallanquç – yelləncək

salı verməməğ – imkan verməmək

sarı qulaq – arvadının əxlaqsızlığına göz yuman adam

savsəğ – sarsaq

saynamağ – cəh-cəh vurmaq, oxumaq (bülbül və s.)

sebil etməğ – suyu tökmək, dağıtmaq

səmiz//səmmiz – kök heyvan

sətl(ə.) – vedrə

sıcağ – isti, qaynar, bürkü

sığır – cöngə, buğa

sığır postu – cöngə dərisi

siling aşuğ – sırtıq, utanmaz adam

sımsığ – çırtma

sımsıxlamağ – dümsükləmək

sıpxınmağ – birdən sıçrayıb ayağa qalxmaq

sırfa – süfrə

sirtina çəkməğ – belinə götürmək, belinə almaq

sivişmağ – sivişmək, aradan çıxmaq

sızı – ağrı-acı, sızıltı

singməğ – sancmaq (şişi, beli və s. yerə sancmaq)

soğan zarı – soğan qabığı

som altun – külçə qızıl
sögüt ağacı – söyüd ağacı
sözə alınmağ – sözdən incimək, alınmaq
suqaq – küçə
sumbaq//summağ – sumaq
sürgi – rəzə, siyirmə

Ş

şabut – uzun balıq növü
şahmaran – şahmar ilan
şaka (ə) – zarafat
şaka yapmağ – zarafat etmək
şaq – qamçı
şaqırdatmağ – şallaqlamaq
şaq – şullaq – qırmaqlamaq, ayağının altına salıb təpikləmək
şammas – kilsədə qulluq edən adam
şapmalamağ – şapalaqlamaq
şat(ə) – axar çay
şəmsiyə – gün çətiri
şətrənc(ə.) – şahmat
şix – şeyx
şıriltan – saman altdan su yeridən adam
şuling – şortu, əxlaqsız qadın
şum gün – uğursuz gün, talesiz gün

T

taxım – serviz, bir dəstə (əsgər və s.)
talaş – təlaş
taq-taq gülməğ – pıqhapıq gülmək
tambura – musiqi aləti

tapxır – sürü, bir dəstə
tapxır-tapxır – dəstə-dəstə
taraman //daraman təppəsi – nəhəng, çox böyük
tarma – terras – balkon (2-ci mərtəbədə)
taras olmağ – üzünü-başını qırxdırmaq
tav – güc, qüvvət
tavlamağ – çeynəmək, sapı iynənin gözüne keçirmək
tellar – iş, məşğuliyyət
təğlit etməğ – təqlid etmək
təkər-təkər – təkrar-təkrar
təkləməğ – itələmək
təqsim etməğ – bölmək
təlləndirməğ – sıqaretə qullab vurub tüstüsünü yaymaq
təmcit – səhər namazından öncə oxunan dua
tənəşur – üzərində ölü yuyulan taxt
təpətək – təkbaşına
təppə – təpə
təşərləməğ – birini başından etmək
təşqələci – fırldaqçı
təşqələçiliğ – fırldaqçılıq
tətigini çəkməğ – soyuqqanlı və ehtiyatlı olmaq
tiğ – tiyə
tilf – xılt (çay, yağ və s.)
tiv – incə sap, nazik sap
tox çalmağ – bərk döymək
tox darılmağ – bərk acıqlanmaq
tofiqə etməğ – vədələşmək
tonqal para – çox miqdarda pul
torçular – quş ovçuları
tozağ – tor, tələ

tummağ – batmaq
tuq etməğ – zor etmək
tüşrip – bir cür, bir çeşid
tüşpir-tüşpir – çeşid-çeşid
tüngilməğ – dingildəmək, atılıb-düşmək

U

ustra – ülgüc

Ü

ücrəti – haqqı (yemək və s.)
üçadim – idman oyunu
üçagac – dar ağacı
ülən – oğlan, adam (müraciət formasıdır)
üskək – yüksək, uca
üsküt olmağ – susmaq
ütləməğ – ütləmək (çolpanı toyuğu, qazı və s.)
üzsiz – üzülü, utanmaz, üzündə həya olmayan

V

varmağ – ərə getmək, çıxıb getmək
vəlih olmağ – valeh olmaq
yağmalamağ – çalıb-çapmaq
yaxlaşmağ – yaxınlaşmaq
yalançıma – yalandan
yalan qırmağ – yalan uydurmaq
yaltanmağ – yaltaqlanmaq
yan... yan – ya....ya
yanşağ – yersiz danışan adam
yapmağ – düzəltmək

yarım – sabah

yarım səbbəh – sabah səhər

yartaxım – quşqun

yasıdan sora – şər qarışandan sonra

yası vaxtı – toran düşən vaxt

yavaq – yanaq

yayan – piyada

yayxana-yayxana – sallana-sallana

yazı – çöl

yazı – xaxı – kəndlilər

yeddi arxasını göz önünə gətirrəm – yeddi arxaya dolananını bir yerə yığaram

yengi – yeni

yengi kissə – yeni varlanmış adam

yerpizək – yelpik

yeşillix – yaşillıq

yey – yaxşı, üstün

yəhud//yəvudi – yəhudi

yəməni – dəri ayaqqabı

yıqlamağ – ağlamaq

yımirtanı pəkləməğ – hər şeyi açıb danışmaq

yoluna vurma iş – başdansovdu iş

yücə – uca

yüng – yun

Z

zağlanmağ – rahatlanmaq (yerində)

zampara – şorgöz, qadın düşkünü

zəxirə – ərzaq

zıxtalamağ – mahmızlamaq, yırğalamaq

zırnapa – tütək, ney

zillə – şillə

zimriq – neştər, iynə

zingilə-zingilə – əsə-əsə

zortçəkməğ – dərindən ah çəkmək

Zimranqa// Zümranqa – əfsanəvi Simurq (Zümrüd) quşu

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	3
İRAQ-TÜRKMANLARININ NAĞİL DÜNYASI	5
OXUCULARIN DİQQƏTİNƏ	31
SEHİRLİ NAĞILLAR	35
TARİXİ NAĞILLAR	97
AİLƏ-MƏİŞƏT NAĞILLARI	116
MƏİŞƏT NAĞİL-HEKAYƏLƏRİ	224
UŞAQ NAĞILLARI	322
LÜĞƏT	357